

55983

373

1992/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XX. ÉVFOLYAM

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

EVFORDULOK	Arany János Nagykörösön <i>(Dr. Novák László)</i>	3
HAGYOMÁNY	Érsekújvár várossá nyilvánításának 300. évfordulója <i>(Jankus Gyula)</i>	8
	„Én Tetső Várossa Fű Bírāja...” <i>(Dr. Szöllösy Tibor)</i>	11
	Vallomás a Pilvax közről <i>(Radó György)</i>	13
	Az Egri Katolikus Legényegylet <i>(Szecső Károly)</i>	17
	Hazánk legelső I. világháborús emlékműve Écsen <i>(Orbán László)</i>	19
SORSKÉRDÉSEK	A ballagás hagyománya <i>(Oláh Gyula)</i>	21
	„...az én korosztályomból senkinek sem jutott ilyen mostoha sors...” Válogatás a Lakitelek Alapítvány paraszti önéletíró pályázatának díjnyertes munkáiból	28
EMLÉKEZZÜNK	Német nemzetiségű kulák voltam <i>(Hack Ferenc)</i>	32
	Parasztors – magyar sors a Drávaszögben <i>(Tóth Lajos)</i>	38
	Magyarként és „osztályidegenként” Romániában <i>(Beczásy István)</i>	43
BESZÉLGETÉS	„Mindig a raktárt és nem a kiállítást tartottam a múzeum lényegének” A hetvenesztendős Dankó Imrével beszélget <i>Matyikó Sebestyén József</i>	53
TERMÉS	Az Erdélyi Fejedelemség kezdetei <i>(Rászlai Tibor)</i>	56
	Áruló volt-e a Székely Hadosztály <i>(Laczkó Mihály)</i>	65
	A bonyhádi Hűséggel a hazához! mozgalom gyökerei <i>(Kolta László)</i>	83
	„Túl a vízen, Tótországban...” <i>(Deákné dr. Bartha Katalin)</i>	91
	Gyimesiek Csíksomlyón, a pünkösdi búcsún <i>(Tankó Gyula)</i>	92
	A göblyhajtó út alkonya <i>(Pleskonics András)</i>	94
	Fecskéink védelmében <i>(Schmidt Egon)</i>	96
KRÓNIKA	Köszöntjük a 80 éves Dobosy Lászlót <i>(Nagy Károly)</i>	101
	A honismereti táborokról – ma és holnap <i>(Derzsi Ottó)</i>	104
	Pantheum Avium <i>(Kácsor László)</i>	108
	Honti napok 1991-ben Szobon és Ipolyságon <i>(Mándli Gyula)</i>	109
	Náty Józsefre emlékeztek Újszentivánon <i>(Vecsernyés János)</i>	111
	Újjáalakult a Tordai Dalárda <i>(Boldizsár Zeyk Imre)</i>	112
FORUM	Zákonyi Ferenc (1909–1991) <i>(Matyikó Sebestyén József)</i>	113
	Szűkebb hazánk honismertetője <i>(Horváth Lajos)</i>	116
	Magyar cserkészek a szülői jamboreen <i>(Csizmazia András)</i>	118
	Megjegyzések egy kárpátaljai kiránduláshoz <i>(Dr. Vagács András)</i>	119
	Az 1956-os forradalom <i>(Kronstein Gábor)</i>	120
	Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra <i>(Tuba László)</i>	120
	Timaffy László: Rábaköz és a Hanság <i>(Balassa Iván)</i>	121
	L. Gaál Éva: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt <i>(Demeter Zsófia)</i>	122
	Szenczi Molnár Albert és szülővárosa <i>(Tuba László)</i>	124
	Nagy Károly: A putnoki állami polgári fiú- és leányiskola története <i>(Kováts Dániel)</i>	124
	Néphagyomány-örzés az óvodában <i>(Balázs Géza)</i>	125
	A Honismereti Szövetség elnökségének ülése, 1991. november 26. <i>(Bartha Éva)</i>	126
A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI		

A honismeret a hazai sajtóban (D. O.)	127
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	133
A Néprajzi Múzeum Barátainak Köre (Lux Éva) 52., A Lakitelek Alapítvány helytörténeti pályázata 115., Felhívás a krónikák időszerűsítésére, pótlására és készítésére 147.	

Az első borítón Bécsy László füstifecskéről készült fényképe látható

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Szent László és Nagyvárad, Szent László alakja a gyimesi mondákban, Kilencven éve született Rajeczky Benjamin, A szlavóniai magyarok és a Julián-egyesület, Küküllőkeményfalva népi erkölcséről, A pécsi Nemzeti Casino, Illés-napi hagyományok Temerinben, Beszélgetés dr. Szűcs Józseffel, a Baranya megyei közgyűlés elnökével, Önkép és magyarságkép a Baranya megyei németeknél, A cserkészmozgalom folyamatossága Pécsen, Vallási elnyomás és türelem az Ormánságban, A pozsonyi egyetem Pécsre kerülése, Közigazgatási pecsét a megszállt Baranyában, Cigány szervezetek Baranyában, Baranya megyei szakköri honismereti mozgalom.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER

SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓLTÉSI IMRE
NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván dr., a Mezőgazdasági Múzeum ny. igazgatóhelyettese, Bp. – Balázs Géza dr. adjunktus, ELTE BTK, Bp. – Bartha Éva, a Legújabbkori Történeti Múzeum munkatársa, Bp. – Beczásy István mezőgazdász, Marosvásárhely – Bécsy László fotóművész, Bp. – Boldizsár Zeyk Imre ny. tanár, Tordaszentlászló – Csizmazia András tanár, Visegrád – Deákné dr. Bartha Katalin ny. tanár, Bp. – Demeter Zsófia dr. osztályvezető, István Király Múzeum, Székesfehérvár – Derzsi Ottó ny. tanár, Bp. – Hack Ferenc id. ny. tiszteletbeli tag, Gyula – Horváth Lajos főlevéltáros, Országgyűlési Levéltár, Bp. – Jankus Gyula tanár, Kéménd – Kácsor László író, Bp. – Kolta László dr. ny. tanár, Bonyhád – Kováts Dániel dr. tanár, Comenius Tanítóképző Főiskola, Sárospatak – Kronstein Gábor dr. szerkesztő, MTI,

Bp. – Lux Éva múzeumpedagógus, Néprajzi Múzeum, Bp. – Matyikó Sebestyén József igazgató, Kálmán Imre Múzeum, Siófok – Mándli Gyula igazgató, Érdy János Könyvtár, Szob – Mokos István ny. korrektor, Bp. – Nagy Károly ny. iskolaigazgató, Ózd – Novák László dr. igazgató, Arany János Múzeum, Nagykőrös – Oláh Gyula tanár, Janus Pannonius Egyetem, Pécs – Orbán László ny. tanár, Écs – Pleskonics András ny. iskolaigazgató, Pusztaföldvár – Radó György író, Bp. – Rászlai Tibor dr. művelődéstörténész, Érd – Schmidt Egon szakíró, Bp. – Szabó Sándor újságíró-fotóriporter, Hatvan – Szeckó Károly dr., a Heves Megyei Levéltár munkatársa, Eger – Szöllősy Tibor dr. tanár, Técső – Tankó Gyula tanár, Gyimesközéppok – Tóth Lajos dr. egyetemi tanár, Újvidék – Tuba László igazgató, városi könyvtár, Mosonmagyaróvár – Vecsernyés János ny. tanár, Szeged

ISSN 0324-7627. A folyóirat a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Könyv-, Lap- és Irodalmi Főosztálya támogatásával jelenik meg. Szerkesztőség: 1126 Bp., Szoboszlai u. 2-4. Telefon: 1555-333/34. Szerkesztőségi nap: csütörtök. 92/59 Veszprémi Nyomda Kft. Felelős vezető: Fekete István ügyvezető igazgató. Példányonkénti ára: 30 Ft. Évi előfizetési díja: 150 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint átutalással a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MPV HPI Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iroda, Bp. 021-02799. 219-98636. INDEX-25387.

ÉVFORDULÓK

Arany János Nagykőrösön

Születésének 175. évfordulójára

Nemzetünk koszorús költője, a magyar irodalom ékessége, Arany János 175 évvel ezelőtt, 1817. március 2-án született Nagyszalontán. Életének jelentős hányadát töltötte Nagykőrösön, a „salétromos Kánaánban”, s ezért is az Arany János kultuszát híven ápoló Arany János Múzeum és Társaság különös kötelességének tartja az ünnepi megemlékezést.

Arany János Nagyszalontán torzóban maradt tanítói, lelkesítő s nótáriusi hivatása Nagykőrösön egészült ki, s itt teljesedett ki költészete. A szabadságharc bukása után jóllehet megtorlást nem szenvedett, ám nem kívánt az önkényuralom hivatalnokává lenni, s inkább a tanítást választotta. Gesztre ment, a szomszédos faluba, a Tisza-kastélyba, ahol a kedves, fiatal gróf, Domokos szellemi épülésén fáradozott. Innen hívták Nagykőrösre 1851 októberében. Kétszer is jött invitálás a Duna-Tisza köze jeles református városából, mert először a terhes fáradtság és erőn felüli költségek riasztották a kimozdulást, viszont a második levélben a körösi egyháztanács már biztosította családja számára a költözködés költségeit, s fél évre ingyen lakást is rendelkezésükre bocsátott.

Nem az anyagi előnyök vonzották Nagykőrösre Arany Jánost. Ez lelki beállítottságától messze állt. Nem is a református egyház nimbusza készítette gondolkodóra. A körösi iskola, s elsősorban is a már ott tartózkodó híres tanárok, mint Mentovich Ferenc, Jánosi Ferenc, s a nagyenyedi kollégium híres tanárának reményteljes fia, Szász Károly. Egy szellemi közösség, a nemzeti szellemiség erjedő központjává kezdett válni Nagykőrös, s ez arra készítette Arany Jánost, hogy a távoli, de Pesthez mégis közel eső városba menjen, s vállalja a tanítással járó fáradtságot, gyöttrődést.

Arany lelkivilágára a lehangoltság, reménytelenség nyomta rá bélyegét. Ezt az állapotot, érzelmi válságot lehet magyarázni a nemzeti önállóságunk széttiprásával, a németesítés újabb térhódításával, s kedves lelki barátja, Petőfi Sándor elvesztésével. Mégis, egyéniségét az a politikai helyzet árnyékolta be, amelyet az önkényuralom teremtett, s költészetét hátráltatta. Mit szóljon, miről énekeljen a költő ilyen zavaros, nemzetpróbáló időkben?

Arany költői pályája éppen az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kirobbanása előtt kezdődött. Az Élvezett alkotmányt 1845-ben írta, s 1847-ben nyert pályadíjat a Toldival, amely megalapozta költői hírnevét s hivatását, a nemzet koszorús költőjévé avatta, Petőfi Sándor barátságával ékesítve. A költői siker útja egyre szélesedett, amikor a szabadságharc bukása hideg csendet hozott, s az amúgy is érzékeny lelki beállítottságú Aranyra nyomasztóan hatott. Nem véletlenül írta ekkor:

„Letésem a lantot. Nyugodjék.
Ne várjon senki tőlem dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.
A tűz nem melegít, nem él:
Csak, mint reves fág, világa.
Hová lettél, hová levlél
Oh lelkem ifjúsága!”

A vers 1850-ben íródott, s Arany János borúlátását nemcsak ez a költemény fejezte ki. A reménytelenség érzetét, a helyi kilátástalanságot legjobban talán a Reményem című versében fogalmazta meg a költő:

„Kis hajó az én reményem
Sem árbóca, sem kormány;
Csapkod a hullám keményen
Gyöngé sajkám veti-hányja.

Messze a kék part mögöttem
Földe a kopár valónak,
Honnan el-ki száműzötten
Fut reményem, e kis csónak.

...

El hát, a bizonytalanba!
Merre szél hajt és hab ringat:
Érzem, enyhül fájdalmam, ha
Szél és hullám karja ringat.

...

El, el a bizonytalanba!
Rengi, hajóm, szabad hullámon.
És ne tudjam, így rohanva,
Meddig halál, meddig álom!”

Szintén 1850-et írunk, amikor e költemény megszületett. Ekkor még teljes a kilátástalanság érzete Aranyban, mint írja: „Lelkem a tenger hajója; Retteg újabb kikötőtől; Hol tövis közt nincsen rózsza; S pusztában virány nem zöldül.” Még távoli a nagykőrösi invitáció, s amikor megérkezik, ez a „rettegés” az „újabb kikötőtől” érzés uralkodik el rajta. S mégis, a tanártársak barátni hívó szava arra a belátásra bírja őt, hogy székérre pakolja családját és minden vagyonát, s nekivágjon az Alföld sík rengetegének, hogy megérkezzen a Duna–Tisza közti homok és salétrom világába, Nagykőrösre.

A nagykőrösiek egészen más mentalitásúak, mint azt megélhette Nagyszalontán és környékén Arany János. A homokbuckák nemcsak a szél kedvére kiszolgáltatót elemi anyagot jelentették, de termékeny földet is, ahol a gabona ugyanúgy megterem, mint az édes gyümölcs, a zamatos bor s a kerti zöldségek. A salétrom kétségtelen, a lakóházak legnagyobb ellenségének számított, ám az a városnak egy bizonyos időben, a török hódoltság korában kincset jelentett. A töröknek tonnaszámba szállították, s többek között ezért is megmaradt a Nagykőrös egységben, népe kereshette a boldogulást, ami sikerrel is kecsegtetett. Kialakult a mezőváros erős társadalma: a tehető parasztgazdák, a kismesek önkormányzata. Ezt az autonómiát erősítette a református vallás, amely maga demokratizmusával, puritánságával fogta egybe a mezővárosi közösséget. Viszonylagos önállóságát tekintélyes kismeseknek, a civisek vagyoni erejének, protestáns egységének köszönhetően megőrizhette Nagykőrös a XVIII. században, a „második jobbagység” korszakában is. Élet a homokon, élet a cudar világban, sarcoló török és magyar katonák, hatalmukat visszaszerezni akaró földesurak korában, bizony, keményé tették a nagykőrösi népet, ugyanakkor a helybéli kismesség – mely jószerivel a Nemes Tanácsot alkotta – a rendi kiváltságok birtokában, úrívá, rangossá, távolságot tartóvá tette a várost. A köznép nem becsülte sokra az elme kisugárzását, a „nadrágos embőr” közömbös volt számára. Az úri réteg pedig élte a maga világát, a tanárember nem soknak számított, s a költőt talán meg sem látták. A református egyház szellemisége is ezt a zárkózottságot tükrözi. Mégis az egész városnak kellett összefogni ahhoz, hogy a gimnázium mellett tanítóképző induljon be 1836-ban, s az önkényuralom korában az iskola megőrizze autonómiáját, amely a nemzeti kultúra fellegettevé emelkedett a németesítő politikával szemben. Tehát az egyháztanács, a consistorium meghívta a koszorús költőt, s ebben nagy érdem illeti meg a már itt lévő tudós tanártársakat.

Arany János, aki szegény családból származott, a boldogulás egyik útját, a létbiztonságot a vagyoni felemelkedésben látta, itt, Nagykőrösön csaiodni kényszerült. Az aprólekos kiscgazda szelleme uralkodott benne, amikor földet kívánt vásárolni. Mindjárt szorozni-osztani kezdett, s gondolkodni azon, jobban tenné, ha gyermekkorra színhelyén, szülővárosában, az örök visszavágyódás szimbólumává vált Nagyszalontán jutna földbirtokhoz. Panaszkodott is eleget kedves barátjának, Tompa Mihálynak, mint tette azt 1853 márciusában: „Hogy professzornak hittalak, az csak viccz volt... Ne jőj biz ide barátom, még a fiadnak is hagy végrendeletbe, hogy ő se jőjjön. Nem mondom, hogy az emberek rosszabbak, mint máshol, nem mondom, hogy ezer meg ezer ember tengődik silányabb helyzetben: de résztint a fent említett körülmények (ti. Török János szerkesztő Pesten jártában zaklatta őt), résztint a mindennapi szükséglet is, kabátos embernél, nehezen pótoló jövedelem nagyon parlag kilátást nyújt egy családnak a jövőre. Valamit félre tenni, merő lehetetlenség, vagy ha az ember koplalva, szájától a falatot elszakítva, egy-két garast meggazdálkodhatnék is: mi haszna? Birtokot ugyan itt szerezni nem fog, lévén egy holdacska föld 3–400 pforint. Tehát az embernek, míg bírja a dolgot, s vagy alólról, vagy felülről jövő véletlen meg nem fosztja kényerétől, addig 600 forint, miből csak 200-at ad szállásért,

tüzelőért: azontúl »nagy a világ: kolduljatok«, mint a »scot ballada zengi«. E kedélyállapota alig különbözött kedves és becsült tanártársától, Szabó Károlyétól, aki mindvégig a drágaságra panaszkodott leveleiben, s meg is ragadta az alkalmat, hogy hatévi tartózkodás után Erdélybe költözzön, hivatásának megfelelőbb munkahelyre.

Arany János Ercey sógorának küldözgette a költeményei kiadásából származó forintokat, hogy ő fektesse be birtokba, gazdaságba. De hát Arany messze volt, Arany nem volt sem gazda, sem közigazda, így hát szalontai „latifunduma” sok hasznot nem hajthatott számára.

Arany János erősen küszködött az egzisztenciális lét kilátástalanságával. Helyben nem tudott, s nem is volt kedve beilleszkedni. Tagja volt az úri kaszinónak, de ritkán járt oda. Fárasztották a családi összejárások a helyi méltóságokkal, nem szerette a „penzum”-szerű vizitációkat, a formaságot. Még 1856-ban is arról írt sógorának, hogy a „zajos összejöveteleket pedig azt tudod, soha nem szerettem”. Viszont annál inkább feloldódott családja. Felesége és Juliska leánya jó barátságba került néhány helyi jeles familiával, mint a Gubody és Beretvás családdal. Arany egy levelében meg is írja, hogy mikor Tompa látogatásából visszaérkeztek Gömörből, akkor valóságos örömkönnny csillogott felesége szemében, mert újra hazaérkeztek, ide Nagykörösre.

Arany János becsülettel helytállt az iskolában. Gondosan felkészült az órákra. Ma is csodálhatjuk az alapos órajegyzeteit. Tanította az auktorokat, görög, latin nyelvet, a magyar irodalmat. Mellette az iskola ügyes-bajos dolgaival is foglalkozott (pl. csengőjavíttatás), s mint egykori lelkiismeretes nótárius, a közösség dolgaival. A tanítás viszont fárasztotta; a heti 16 óra, s minden két hétben a „lélekölő correctura”, azaz „valami 120–140 darab ficzomodott észjárású dolgozatot minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig kijavítani nem is oly mulatságos dolog, s ha egyre másra 1/4 órát számítok is darabjára (ami bőven felmegy), mégis 25–30 órát vesz ki igénybe, mihez a leckeórákat hozzáadva a mi magamnak marad, bizony pihenésre is elkel” – írja Tompának 1858-ban.

Aranynak terhes volt tehát az iskolai munka, s ezért megérthető, hogy miért nem akart elmozdulni Nagykörösről, ha máshová hívták tanítani. Először szülővárosa kereste meg, s 1854-ben kiváló alkalom lett volna számára visszamenni Nagyszalontára. Oda, ahová 1852-ben is vágyódott, mint írta: „mindenütt jó de mégis legjobb otthon; és én mostis inkább szeretnék fás kertembe vagy hozzátok, mint az itteni fel- és algymnasiumban sétálgatni s ismeretlen quantitasoknál visitákat adni”. Ezért is – mármint a tanítás miatt –, de az egyéb mellékes munkák (papi szolgálat) miatt sem ment haza Nagyszalontára. Kecskemétre 1856-ban hívták tanítani, de akkor többek között az a kifogása volt, hogy az ottani főgimnázium nyilvánossági joga eléggé bizonytalan. Tehát továbbra is maradt Körösön, s még 1857-ben is erre az álláspontra helyezkedett, tehát akkor magas fizetésért hívták Pestre, de ismételtelen csak tanítani. Ő nem vállalkozott már újabb tanári lehetőségekre, hiszen kapott volna a debreceni ajánlaton, amikor 1858-ban a híres kollégiumba, régi iskolájába szerették volna tanárnak. De ő egyszerűen csak azt jelentette ki: „csepp kedvem sincs cseberből verderbe szállni, vagy eben gubát cserélni. E határozatom mellett most is állok... mivel lenne jobb dolgom ott, mint itt? ... Aztán meg mi erkölcsi felelősséggel jár az, nem Debreczenben, hanem Körösön tanítani a magyar nyelvet? S mivel az magyarabb vidék, mint ez?”

Arany mégis nagy oka volt a Körösön maradásra. Nem tekintve most az említett megélhetési gondokat, a tanítás nyűgét, szűkebb környezetet volt rá hatással, helyben gyökereztetve Aranyt. A tudós társak felvidították. Különösen szerette Szilágyi Sándor bohóságát. De nemcsak felvidították, hanem szellemi oázist nyújtottak Arany János számára. Szilágyi, Salamon Ferenc történészbeállítottsága a nemzeti história felé vonzotta a költő figyelmét, akárcsak Szabó Károly klasszikus fordításai, s a latin kultúrában való jártassága.

Az első nagykörösi esztendő költészetét nem virágoztatták. Aranyban állandóan visszatérő gondolat a költészet értelmetlensége, a végtelenségig menve, az élet kilátástalansága. 1852-ben így ír: „De ki electrizál fel bennünket apathiankból! Én szinte veszem észre, hogy napról napra stupidusabb leszek; néha csak bámúlok, mint a juh, a nélkül, hogy valamit gondolnék, s úgy szeretnék elalunni, sokáig: örökre”, majd 1853-ban hasonlóképpen, Lévy Józsefnek: „Hogy a lapokban ritkán látod költeményeimet: ez előtte szokott dolog lehetne; én másszor sem írtam sokat; bár a fizetésem ellen most panasgom nincsen... De a lyrából egy kissé már kinőttem, kivénültem, mondvacsinált érzelmet nem tudok pengetni: eposnak pedig tárgy kell, olyan tárgy, minek költőisége az embert mintegy megüsse, átvillanyozza, mert e nélkül egy jóra való ballada sem születik... a lyra kedély mozzanatot kíván, úgy az elbeszélő

költemény is azt, azon kis különbséggel hogy lyrában csak egy kell: a belső állapot, eposban kettő: a külső tárgy a belsővel egybehangzásban aczel és kova." Versei kiadása dolgában többször megfordult Pesten, s az ottani tapasztalatok is riasztották az érzékeny lelkületű költőt. Szintén 1853-ban írja Tompa Mihály barátjának, hogy Pesten csupán néhány „irodalmi szegénylegény lézeng”, „Visszatérnek a külföldet külsőségekben is idegen szemlemben majmoló iskolák; a nyelv csinosodik azaz romlik, érdem lesz a magyar szavakba nemetül s francziául, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele: tehát pórias, durva és nyers. Visszatérünk a bombázatokhoz, a cziffra ürességhez...” Még ez évben kikelt Tompának írott levelében a dicstelen behódolás ellen, a szerkesztőket marasztalva el, akik „pedig azt kívánják, hogy dúdoljunk derűre borúra, minden héten hatot”, holott az ő lírája „nagyon hangtalan madár”. Különösen Török János szerkesztő viselkedése háborította fel: „Közelebb Pesten, a Komlóban, rám mász Török János szorongatja a karomat válltól könyékig, teszi a szépet, megbámul elől is, hátul is, üdvözli bennem a nem tom miféle csillagot, orrát az enyémhez nyomja, szájával a fületem leharapja stb. mi sül ki belőle? Felelet: egy felhívás: írjak az Igazmondó naptárba egy verset, mely magába foglalja Nagy Lajos tetteit, kormányzatát a fényes kornak teljes hű rajzát, aztán vonatkoztatva a mostani viszonyokra, fejtsé ki, hogy a magyarnak nincs oka jövője iránt kishitűvé lenni; a nemzet nagyságát nem országok terjedelme, hanem erkölcsi ereje, műveltsége teszi. Ez a feladat...”

Arany felháborodása teljesen érthető. Nagy Lajos idegen származású királyt méltatni úgy, hogy az Ferenc Józsefre, a szabadságharc verbefojtójára, az aradi gyilkosságok fő felelőszere vonatkoztatható legyen, mint nemzeti dicsőségünk? Az nem lehetett! Minden bizonyonnyal a szabadságharc elbukása keltette fel érdeklődését a nagy magyar nemzeti király, Mátyás, s egyáltalán, a törökverő Hunyadi iránt. A pesti provokáció, s nem utolsósorban az 1853-ban ide került Szilágyi Sándor történész, s a Hunyadi oklevéltár rendezője és publikálója, Szabó Károly (ő 1854-ben jött) munkásságának is köszönhető, hogy Arany János költészetének kirobbanó műfaja Nagykorörsön a *ballada*. Mégpedig az a nemzeti ballada, amely éppen a XV. században a Hunyadi-kor dicsőségét örökíti meg az önkényuralom időszakában. Az igaz ügyszó való hűség (Török Bálint – 1853, Szondy két apródja – 1856, Az egrí leány – 1853), a nemzeti dicső múlt megéneklése vált Arany fontos feladatává: eredménye az V. László (1853), a Hunyadi csillaga (1855), a Szibinyáni Jank (1855), a Pázmán Lovag (1856), a Köszöntő dal II. Endre korában, s más balladák, eposzok. Most már látta értelmét Arany János az eposznak, hiszen a „két kedély mozzanat” – mint hangoztatta – most már kialakult benne.

Az idegen elnyomás elleni lázongás már megmutatkozik a Zách Klára című balladájában. Az idegen zsarnoki visszaélés motívum balladájában nagyon emlékeztet Katona József nemzeti drámájára, a Bánk bánra. Legnagyobb hévvel a Walesi bárdok című balladájában lázad fel a nemzeti elnyomás ellen. Ferenc József udvarával 1857-ben másodsor látogatott Magyarországon, s eljöttek Nagykorörsre is. A koszorús költő nem vállalkozott a „kötelező penzumra”, dicsőíteni az elnyomást megtestesítő Habsburg királyt, inkább annak a nemzet ellen elkövetett büntetett róttá fel, szimbolikusan a walesi bárdokra ruházva a magyar nemzet tiltakozását.

Ha csak a balladák születtek volna is, Nagykorös kitörölhetetlen a magyar irodalom fényes korszakából. De ezeken túl Arany még számos költeményt írt a városban. Korörsön fejezte be a Nagy-Ida hőskölteményét, a Katalin, Szent László füve, A bajusz, A fülemile, Hatvani, s más költeményeit.

A versírás mellett komolyan foglalkoztatta a magyar nyelv, s az irodalomtörténet kérdése. Írt a magyar „versidomról”, összeállította a magyar irodalom tanításhoz szükséges, korszerű szemléletű munkát, mint az irodalomtörténet vázlatát. Diákjait ez alapján tanította. Torzóban maradt jelentős összehasonlító irodalomtörténeti munkája, a Zrínyi és Tasso, amelyet 1859-ben olvasott fel a Magyar Tudományos Akadémián.

Arany János költői munkássága igazolja, hogy a Korörsön töltött kilenc esztendő nem csupán életművének egy nagy fejezete, hanem nemzeti irodalmunk arany korszaka is. Gazdag levelezése bizonyítja, hogy a nemzet kiemelkedő költőivel, tudósaival, íróival élénk kapcsolatot tartott, s többen közülük felkeresték Nagykorörsön is (Tompa Mihály, Gyulai Pál, Jókai Mór, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc, Hunfalvy János és Pál, Brassai Sámuel s Csengery Antal). Valóságos zarándokhellyé vált a Duna-Tisza közti poros mezőváros. Némi túlzással kijelenthetjük, hogy Nagykorös a magyar nemzet „Weimar”-ja volt Arany János által az 1850-es években.

Ahogy a nemzeti kultúránk éledezt az ötvenes évek vége felé, úgy erősödött meg Aranyban is az az elhatározás, hogy eltávozik innen. Szeretett és becsült tanártársai sorsa elhagyták a körösi iskolát, vállalva a másutt jobban megbecsült és érdeklődésüknek jobban megfelelő munkát. Szász Károly 1853-ban ment el. Az ő tanári megerősítése kétségessé vált, így inkább Kecskemétre ment át, majd onnan tovább. Helyére Salamon Ferenc jeles történész érkezett, aki már 1855-ben továbbállt. Az ő helyére hívták meg Szirákról, a tudománypártoló Teleki család kastélyából Szabó Károlyt, aki ifjú hitvesével, kezdő házasemberként kezdte a pályát Nagykőrösön. Mentovich Ferenc és családja 1856-ban költözött Marosvásárhelyre. Már csak Szilágyi és Szabó maradt a szűkebb baráti körből, de Szabó Károly is elköltözött 1860-ban.

Arany János kénytelen-kelletlen, de válaszúthoz érkezett. Az újjászerveződött Tudományos Akadémia egyazon ülésén levelező, s rendes tagjává választotta 1859-ben. Csengery Antal győzködte erősen a költőt, hogy menjen Pestre. Arany szinte az utolsó pillanatig habozott. Még 1860. március végén ezt írta Tompának: „ha tudnád mily gyötörő ez az állapot. Nem anyagilag – ez engem kevésbé nyoma –, hanem szellemileg. Nem voltam ifjakat vezetni való, mikor elfogadtam is – azóta kivált régi bajom által egészen elnyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember hivatásán kívüli helyzetben működik – nem tudom mi lesz ennek vége, ha soká folytatom. Ezért akartam állapotomon változtatni, míg talán nem késő. De oly kevés a pálya, melyet így is betölteni reménylenem lehetne, hogy mindig visszarettenem a változástól...” Egyelőre a maradás mellett döntött, amit Tompa nagy örömmel üdvözölt, hangoztatva, hogy „Te sokkal jelesebb és talantumosabb ember vagy, mint hogy Pesten boldog és szerencsés lehetnél, bárminő állapotban”. Szerinte Arany még nem érte el hivatása csúcspontját, amihez megfelelő hely Nagykőrös, s ezért türesemre és maradásra szólította fel barátját. Aranyt azonban Pestről levélben serkentette Csengery, mondván, hogy „Bajaid nagy része onnan volt eddig, mert olyan dolgokkal foglalkoztál, melyek nem neked valók. Az irodalmi térre vagy te hivatva”. S ennek érdekében elintézte, hogy Aranyt megválasszák a Kisfaludy Társaság titkárává. Arany Jánost ez az ajánlat kedvezően érintette. Nagykőrösön, a gimnáziumban nem látta biztosítva egzisztenciáját, s ezt meg is írta Tompának 1860 augusztusában: „Az autonom mozgást nálunk úgy kezdik értelmezni, hogy a tanárok nagyobb részét bocsássák el, hozzák vissza a 2–3 tanáros régi rendszert, midőn egy professor mindent tanít: akkor csupa (W-féle) polyhistorok (itt Szigei Warga Jánosra, az iskola tudós igazgatójára utal) s én az nem vagyok, de ha volnék is s megmarasztanána – sincs kedvem százféleképpen tanításával s hetenkint 30–40 óra által magamat agyon gyötörtetni... a tendentia ilyen... Első lépés volt erre, kizárni bennünket a consistoriumból; második lesz egy iskola ellenes consistorium összealkotása s úgy aztán a régi lábra zökkentése...”

Arany János végleges elhatározásra jutott, s 1860 őszén felköltöztek Pestre. Csak a nyáron vált véglegessé számára, hogy olyan munkához juthat, ami legjobban megfelel neki, hasonló a régi nótáriussághoz. Először ajánlottak neki fel ilyen hivatást, és ő azonnal élt is vele. Lehetett a nevelés, tanítás súlyos „lantját”, s „kis csónakja” biztonságosabb, védett kikötőben horgonyozhatott le, befejezve az örökös vándorlást.

Arany László, édesapja halála után már „helyére tette a dolgot” Nagykőrössel kapcsolatban, amikor Ercsey Sándor Arannyal folytatott levelezését kiadni szándékozott 1883-ban. Korrekciót hajtott végre szerkesztői utasításul nagybátyjának: „A megjelölt helyeken kívül szeretném ki hagyni még azon helyeket is, a hol apám a körösiokről – emberekről emínel stb. – kitsinyléssel nyilatkozik. Rossz vért csinál Körösön, a hol még is kilencz évig lakott; s hol sokan tisztelték őt; halálakor deputatiót, koszorút küldöttek, stb.” S tegyük hozzá, életművének jelentős fázisakaza a nagykőrösi szűk évtized, de a magyar irodalomnak is fényes gyöngyszeme. Alkothatott, alkotott, s nem is keveset. Méltán illik ide Keresztury Dezső ítélete: Nagykőrös nem oka, hanem helye volt a költőóriás szenvedéseinek. Az egykori tanítványok, s a város Arany János szellemiségének ápolására határozták el magukat. Erre kötelezte őket azon gesztusértékű tett is, hogy a család értékes kéziratokat, s relikviákat adományozott Nagykőrösnek is. Szobrot emeltek Arany Jánosnak 1910-ben, kis szobába rendezték 1911-ben a becses irodalmi emlékeit. Az országban egyedül itt alapítottak Arany János Társaságot 1925-ben, s itt működik az egyetlen Arany János Múzeum is, amely az Arany-kultuszt ápolja.

Érsekújvár várossá nyilvánításának 300. évfordulója

Érsekújvár történelmi múltja csaknem négy és fél évszázadra vezethető vissza, amikor is Várday Pál esztergomi érsek, hogy megvédje birtokát és jobbágyait a török pusztítástól, 1545-ben megkezdte a Nyitra folyó bal partján, Lék falu határában a vár építését. Egyszerű, magyar módra épült palánkvár volt négy bástyával, gerendából, cölöpökből, vesszőfonadék közé döngölt földből épített védőfalerőd.

A vár, korszerűtlensége miatt, nem volt hosszú életű. Az új vár helyének kijelölése 1571 nyarán történt, a stratégiai szempontok figyelembevételével a Nyitra folyó jobb partján, az esztergomi érsek győri birtokán. Ez szabályos hatszög alakú, hatbástyás erődítmény. Érsekújvár építése 1580 körül fejeződött be. Rudolf király a vár átvételének emlékére érmet veretett e felirattal: „Neuhausel erbaut 1581” – „Érsekújvár felépítve 1581”.

A török uralom Érsekújvárott 1663-tól 22 éven át tartott, 1685-ben a törökök felett aratott győzelmet szinte egész Európa ünnepelte.

Érsekújvár mezővárosi élete 1691-ben kezdődött. Széchényi György 1691. október 29-én kiváltságlevelet adott a városnak, amit 1692. október 12-én I. Lipót király is megerősített. Nézzük az „örök időkre” szóló kiváltságlevelet, Haiczl Kálmán történész fordításában:

„Mi Széchényi György, Isten irgalmából az érseki egyháznak érseke stb. jelen levelünkkel emlékeztetere adjuk mindenkinek, akiket illet, hogy miután a hatalmas Isten segítségével, Ofelsége győzelmes fegyvereivel Újvár, boldog emlékezetű elődeinknek, az esztergomi érsekeknek hajdani nemes székhelye nemcsak az ellenség kezéből dicsőséggel visszaszerezte-tett, hanem Ő felsége kegyelméből az esztergomi érsekségnek visszaadott és régi jogaiba teljesen visszahelyeztetett, minden igyekezetünk odairányult, hogy e helyet régi virágzó állapotába hozzuk, s azt kívül-belül lakókkal benépesítsük s ily módon az utódoknak hálás emléket hagyjunk hátra. Ennél fogva nemes Bogyó Ferenc bíró, nemes Komjátý János és nemes Czompó István tanácsnoknak, Újvár várunk összes polgárainak és lakóinak nevében elénk adott kérését kegyelmesen fogadván, biztonságuk és biztonságos megmaradásuk érdekében, jogaikra, adózásukra és évi jövedelmeikre vonatkozólag atyailag a következő örök időkre szerződést kötjük.

1. Föltétlenül elrendeljük, hogy Újvár mezővárosunk polgárai s lakosai közé csak római katolikus vétessek fel, vagy olyan, akinek áttérése biztosra vehető, hogy az istentisztelet minél nagyobb elterjedésnek örvendjen és polgáraink az erények és hitbuzgóság terén a többiek előtt járjanak.

2. A pallosjogot a bűnügyekben és a polgáraink közt felmerülendő birtokügyekben Magunknak és utódainknak tartjuk fenn, a többi ügyekben pedig, nevezetesen: zálogváltó, adósságbeli, becsstelenségi, testi sértés és hasonló ügyekben mezővárosunk említett jelenlegi bírájának és utódainak, valamint a városi hatóságnak teljes eljárási hatalmat adunk, megengedvén a székünkhöz való fellebbezést.

3. Minden egyes polgár – egyetlen egynek a házat sem véve ki, aki 50 szapunyi földet bír, hét rajnai forintot köteles két részletben és pedig Szent György és Szent Mihály napján évenként befizetni, akinek pedig házához csak 25 szapunyi föld tartozik, az említett összeg felét fizeti.

4. Általában elrendeljük, hogy az említett polgárok és utódaik minden rendes és rendkívüli munkák és robot alól, amelyek jelen szerződésben nem foglaltatnak, örökre mentesek maradjanak ama kivétellel, hogy bennünket és udvarunk előkelőbbjeit, ha ügyünkben utaznak, továbbá bort vagy egyéb dolgainkat szállító szekereinket kellő számú kísérettel ellátni és mindaddig, amíg a szükség kívánja, szolgálatunkra lenni tartoznak.

5. Szent Mihály napjától karácsony ünnepéig szabad bor-, sör- és pálinkamérést engedünk nekik és ezennel biztosítjuk őket arról, hogy ez idő alatt minden italmérestől tartozkodni fogunk, s őket e jog gyakorlásában megzavarni nem engedjük. Az évnek hátralévő részét magunknak tartjuk fenn s ez időre az ő italméresi jogukat megszüntetjük a bor föltétlenül elkobzásának terhe alatt.

Érsekújvár látképe. Ifj. Hoefnagel rajza 1595-ből²

6. Miután Újvár mezővárosának semmiféle tulajdon területe nincs, ennél fogva nevezett polgárainknak a Lék, Gúgh, Györög és Nyár-híd birtokok területének szabad használatát megengedjük, az újvári külvárosokban levő lakosaink jogainak épségben tartása mellett és pedig a külvárosban ama szántóföldek, rétek, legelők fenntartásával, amelyeket tényleg birtokolnak vagy idők folytán bírni fognak, valamint az ugyanott levő majorságukhoz tartozó földek és rétek épségben tartásával.

7. A helypénzt nevezett újvári bírának és összes utódainak engedjük és utaljuk át; úgy azonban, hogy ezzel ugyanott levő vámunk semmiféle károsodást ne szenvedjen.

8. Hasonlóképpen megengedjük, hogy miként más mezővárosok polgárai, ők is szabad kereskedelmet űzhessenek, de a nekünk járó vámot az ország törvényei szerint megfizessék.

Aminek örök emlékezetére és megerősítésére az említett polgárok jogai biztosítására jelen kiváltság- és szerződéslevelünket saját kezünk aláírásával és függő pecsétünkkel való megerősítésével kiadtuk és engedélyeztük.

Kelt Pozsonyban, érseki székházunkban, az Úrnak 1691. esztendejében október hava 29. napján, érsekségünk évében.

Széchenyi György, esztergomi érsek
Palugyai Gábor¹

1703-ban II. Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját, amivel új korszak kezdődött a vár történetében. Bottyán János még november havában bevette a császáriak által védett Érsekújvárt, melynek főkapuján 1704. november 16-án már ott lengett Rákóczi piros-kék aranyozott zászlaja.

A kuruc idők egyik legszomorúbb emléke Ocskay László kivégzése. III. Károly 1724-ben elrendelte a vár lebontását azzal az indoklással, hogy az hadászati szempontból feleslegessé vált. Ezzel végleg lezárult a város történelmének egy igen nevezetes időszaka.

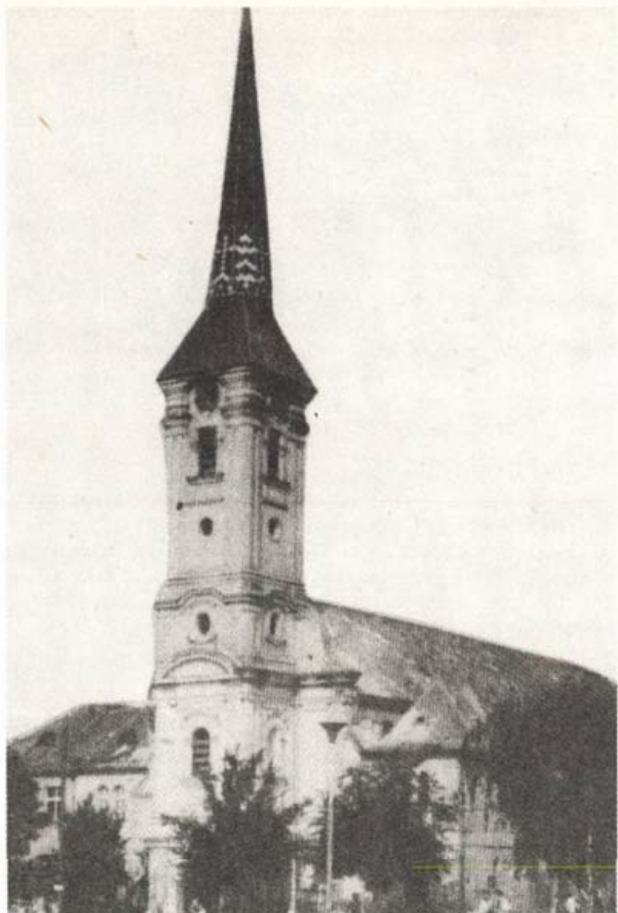
1843. február 16-án V. Ferdinánd Érsekújvár mezővárosának kispécset használatára adott jogot, melynek szövege a következő volt:

„Érsekújvár mezőváros pecsétje 1843”. Ugyanekkor kapta meg a város a címerhasználati jogát is.

Az 1848–49-es forradalmi években a közvetlen háborús veszélyek megkímélték a várost. 1923. január 1-jétől a csehszlovák kormány határozata alapján – mint Nové Zámky – jogilag is felvette a város elnevezést.

¹Róza György: Régi várképek c. könyvéből. Bp. 1959.

²Castrum Novum. Érsekújvár, 1991. 4. sz. 8. old.

*A plébániatemplom.
1693-ban Széchényi György érsekprimás hozatta rendbe*

Érsekújvár várossá nyilvánításának 300. évfordulójára nagyszabású ünneppsorozatot rendeztek október havában. Ezek közé tartozott a Váralapítástól a várossá válásig (1545–1691) című helytörténeti kiállítás. A Felvidék városainak XVII. és XVIII. századi fejlődéséről dr. Pálmány Béla tartott előadást. A Széchényi Györgyöt ábrázoló domborművet – Nagy János szobrászművész alkotását – a ferencesek templomában avatták fel. Az avatóünnepségen megjelent Boros Jenő, a Magyar Köztársaság pozsonyi főkonzulja, az esztergomi érseki hivatal képviselőjében Bárdos Ferenc kanonok, aki Paskay László esztergomi bíboros érsek nevében köszöntötte a háromszáz éves várost (tökéletes szlováksággal is szólt az egybegyűltekhez). Az elmúlt századokat idéző kosztümös felvonulás során eljátszották az áruoló Ocskay brigadéros lefejeztetését, népi mesterek pedig portékáikat kínálták. Az ökumenikus istentiszteletet a város plébániatemplomában tartották.

Jankus Gyula

HAGYOMÁNY

„Én Técső Várossa Fű Bírája...”

A felső-Tisza-vidéki város, Técső 1329-ben Visk, Hosszúmező, Huszt városokkal egyetemben – majd néhány év múltán Máramaros-sziget is – királyi kiváltságokat nyert. Abban a kézzel írt iratgyűjteményben, amely „*deakbul Magyarra fordítottatott Szigethen Die 26 = Aprilis Anno 1764. S. S. L. által*”, és ekképpen címzett: *Az Máramarosi Privilégiált T. Városok Privilégiumának – Magyar fordításból való Párja Técső Várossa részére. Le íródván 1806-ban, a tizedik oldalon a következő olvasható: „...Néhai Felséges Fejedelem Károly Magyar, Dalmátia, Horváth, és Bulgária etc. Országok Királyának az Ezer három Száz Huszonkilencedik Esztendőben Szent György Havának Huszonhatodik Napján költ, és parialt Levelét magában foglalja, melynek ereje által azon Felséges Király bizonyos okok, és indulatokra nézve, mellyek ezen Levélbe bőven fel vagnak jegyezve, és jelentve, az most említett Maramarosi Mező Városiaknak mind azon Szabadságokban á melyekket á Szöllősi Polgárok, és Lakosok éltenek, ottan Punctumonként fel jegyezve meg engette.*”

A negyvennégy oldalas dokumentumgyűjtemény kiállta az évtizedekbe sűrített megpróbáltatásokat: jól olvasható, gazdag információval szolgál a kiváltságos városok múltjáról, időrendi sorrendben tárja a kutató elé a vidék történelmi szízeit az adománylevelek tükrében, betekintést nyújt a városok és lakóinak rapszodikus „életrajzába”, etimológiai segédeszközként is gazdag forrásmunka. Felsorolja – szó szerint magyarra fordítva latin nyelvről – mind a hét levelet, amelyek kiváltságokat adnak, s abban megerősítik az öt város lakosságát.

Ezek a passzusokba foglalt jogok az említett Károly adományozólevelében találhatók. Itt a következő olvasható:

Károly Isten Kegyelmeibül Magyar, Dalmátia, Horváth Róma, Serbia, Gallitia, Lodome-ria, Cumania, Bulgaria, etc. Országok Királyja Saternitanumi Fejedelem, Szent Angyalnak Ura etc. minden Kristus s Hiveinek, á jelenlévőknek, és á Jövendőőknek, ezen írást Nézzőinek Kőszöntést az Údvösség az Ajándékozóban. Az Királyi Méltósághoz tartozik, az Hiv Jobbágyok igaz Kéréseket meg adni, minthogy ezen okból mind az ő Számok szüntelenül Öreg bedik, mind az Királyi Hatalom Szélesebben kiterjed. Mivel az Királyok tulajdonya az Népeknek Sokaságába dicsekedni. Azért is ezen Levelünk rendivel mindenek tudtára akarunk érkezni; Hogy mi meg vizsgálván az Maramarosi Szászok és Magyarok, tudniillik Viski, Huszthi, Técsői, és Hosszúmezői Magyarokból való Gazdáink, és mi Hiveink Hívsegeket leg főbb képen az iránt, hogy az Maramarosi Föld gyümölcsseben, Kemény Munkájú, és á Lakásra nehéznek lenni úsmertetik, azon Szabadságokat mellyekkel az mi Szöllősi Polgáraink, és Lakosink élnek, és vidadnak azoknak is az mi Királyi Kegyelmesse-günkből kívántuk adadni ezeket különösön ki jelentvén és ki magyarázván.

Ezután a preambulum után tizenhét „paragrafus” foglalja magába a kiváltságokat, amelyekre nem térek ki, mivel a következőkben bemutatásra kerülő levél csak a harmadik pontot érinti, amely a következőként hangzik:

„Ismét Majorost, vagy Bírót magok között válaszszanak, a kit közönséges akarattal akarnak, és Papot, vagy Plébánust az Maga Szent Egyházokhoz tetzések szerént bé vehessenek, aki azon Szent Egyházba nem csak Údeig, hanem Örökösen is meg tarthassanak, és azon Plébánusoknak az ő utolsó üdejekben Jóságokat, és magok Javait akárkinek akarják testálni Szabad tehetségek légyen.” Vagyis: az adományozólevél biztosította a kiváltságos városok azon jogát, hogy maguknak – belátásuk és akaratuk szerint – papot válasszanak. Úgy látszik, hogy a király által adott jogokat nem mindig élvezhették a privilegizált városok lakosai maradéktalanul: a megye előjárói – feltételezhetően hivatali helyzetük „felsőbbrendű” parancsuralmával – meg-megtépázták azokat. Több mint valószínű, hogy egy ilyen kényszerhelyzet késztette Técső városának előjáróságát a következő levél megfogalmazására.

A levél vízjeles, koronás kétfejű sas van rajta, hátoldalán a következő olvasható: Kötett X Szám 5.

„A Tetsői Közönség Testimoniallya az eránt, hogy á Papok választásában a Földy Uraságnak akaratyával, mely őket zabolázta volna, nem élt; Anno domini 1694. 19^a Junij 82I.

Szigethen 20^a Augustus 82I.

Tar Gáspár”

Másik kéz írásával: Tetső Városának Testimonialissa Privilegiumi szabadsága az predikátor felől.

(Olvashatatlan aláírás.)

Maga a levél viszonylag jól olvasható, a magyar szöveg bőven tele van latin nyelvű definíciókkal:

„En Tetső Városának Fű Birája Varga Miklós, és meléttü lévő Hütös Polgárok, úgy mint Cátha Mihály, Katrin Mihály, Acs István, Pathó András, Szabó András. etc. Adgyuk értésére az kikket illíti, hogy in hoc Anno presenti 1694. die 29. Junij. Szighet Várossa regulara minket az okon: hogy Fide mediante adnak Testimianialist arrul pecsétünkel Confirmálván ha ab antique az Dominus terrestris Eő Méltóságok Consensusa nélkül is Predikatort onnét s ollyat, az mellyet mi szeretünk s kedveltünk el hozhattunk é avagy nem. Mi azért fide mediante aszt mongyuk, mellyet szokot Város Pecsétünkel is Confirmalunk, hogy mi soha az Dominus Terretrist Pap iránt nem reguráltunk sem hozása sem marasztalása felől, sőt az Idvezült Urak is soha minket arra nem kényszerítettek, tudván az iránt való Privilegiumonkat, ez után sem akarjuk aszt bé venni, hogy nem valami casu guo ollyat vetnek nyakunkhoz az kinek tanítása mi közöttünk hasznos ne lenne, egy szóval Privilegium mellől el nem állunk. Az mint tartja Carolus Donatioja Ez az Papot szabad akarattyokból fogadgyuk bé, az kit azon Ecclesiában nem csak ideigs, de örökössön is ott tarthassék.

Nos idem qui supra.”

A szöveg alatt viaszpecsét látható, kissé megviselt állapotban, ám így is kivehető összetevői: kerek mezőben kiterjesztett szárnyú sas, az övező mezőben: TÉCZŐ: VAR-ROSSA: A: I: 60: 8:

Az írásos emlék nemcsak tartalmát illetően érdekes, s mint a történelmi folyamatosság láncszeme kelti fel az érdeklődést, hanem a város pecsétjének „születési bizonyítványaként” is elgondolkodásra készítet. Ugyanis: Técső város pecsétjét elsőként Nagy Iván írta le 1867-ben a Századokban. Tollából a következő olvashatjuk: „...Én eddig négy magyar köriratút (pecsétet – Sz. T.) közöltem. Most a számot ismét szaporíthatom egy jeles példánnyal. Ez Máramaros vármegyebeli Técső koronavárosának pecsété, melynek nyomója (tipariuma) valószínűleg máig is megvan; mert az okirat, melynek lapján e pecsétet nyomva látom, 1853-ban kelt, karsai Buzik Lajos polgármester aláírása alatt... Alakja gömbölyű, körének átmérője egy hüvelyk és egy fél vonal. Belső szemcsés karimájában egyfejű sas, szétterjesztett szárnyakkal, kinyújtott karmokkal, és nyíl alakú, kiöltött nyelvvel látható, derekán félhold forma látszik. A felső karimában az akkori írásmód szerint e körirat áll: TÉCZŐ varossa: A: I: 60: 8. A magyar körirat daczára is, az évszám előtti A betű a latin Anno-t jelenti. Az évszám mutatja, hogy a vésemény a XVII. század első tizedéből való, és e szerint a magyar köriratú eddig ismert pecséték között ez a hatodik helyen áll.”

A leírtak alapján Técső város pecsétje már a XVII. századbeli írásos emléken is „szerepelt”, vagyis fellelési idejét, amelyet Nagy Iván közölt, „megfiatalosíthatjuk”.

Amatőr kutatásaim szerény megfigyelése Lugossy József, a hazai pecséttan egyik megalapítója szavait jutattja eszembe. „Hol ma, annyi conflagrációk után, fajunk kiégett, kiirtott helyei... nagy foltokban sötétlenek: ott egykor magyar népség lakai sűrű falvakban, gazdag helységekben virágoztak: ott vetélytársat nem ismerve, békés tenyészetben uralgott Árpád nyelve.”

Dr. Szöllösy Tibor

Vallomás a Pilvax közről

Már a gyerekkori hangulatok sorshatározók.

Íróink jó néhány budapesti hangulatot örökítettek meg. Kosztolányi és Garai Gábor a Vérmező feletti Várhegyoldalt, Thurzó Gábor a szűkebb Belváros kisiparosok lakta déli felét, Kassák Lajos az Angyalföldet, Bródy Lili és Hidas Antal a „Csikágót” és mindenekfelett Molnár Ferenc a hazává magasztosult Pál utca és a Fűvészkert közötti tájat...

En születésem szerint ferencvárosi gyerek vagyok. De nem a József Attila körülötti szegény-negyedből, melyet a nővére örökített meg regényesen és ő maga a verseiben. S azt a kiváltságosabb részt is otthagytam még eszem kinyílása előtt, ezért kérдем most: ki írt az Erzsébet híd és a Lánchíd közötti Belvárosról? Pásztor Árpád a Muzinak becézett Múzeumkertről írt gyerekregegyt s ebben jut el a Haris bazárba – de csak futólag. Más, ha írt is erről, én nem tudok róla.

Ez a szűkebb hazám. Itt alakult már a gyerekkorom azóta, hogy apám városközi szerkesztőségének közelébe, a Pilvax köz sarkán akkor épült házba költöztünk. A Koronaherceg utca az 1923-as Petőfi-centenáriumkor kapta a költő nevét.

A tél akkoriban havasabb volt, mint manapság. Karácsonyokra emlékszem, elszürkülő alkonyatban behavazott, szép nevű utcákon vezettek nagyszüleimtől otthoni gyertyagyújtáshoz, ajándékosztáshoz. Aranykéz utca, Régi posta utca: akkor a Duna-parttól csak a Váci utcáig hívták így, mai folytatása a Kiskorona utca volt.

Néha látogattuk apám szüleit, ők messze laktak, kint, a Podmaniczky utcában, és olyan korán elhaláloztak, hogy létezésük megszűntét gyerekeszemmel fel sem fogtam. Anyám szüleinek női kalapokat, és korábban struccotlakat, később svájcisapkákat árusító üzlete (ma Jégbüfé) a Kígyó téren volt. Kirakataikkal vonzottak a játékboltok: a Veszeli, a Hófehérke még „itt” (Szervita tér, Váci utca), Lieber bácsihoz a Bazilika környékére már kirándulásnak számított, de az igazai, a nagy, az Állatkert volt, ahogy a földalatti kibújik a föld alól; és egyszer-kétszer a hűvösvölgyi Balázs-vendéglő vagy a zugligeti Disznófő.

Pilvax köz gyerekkor: azért költöztünk ide, mert apámnak a városháza adott hivatali szobát: a Fővárosi Közlönynek volt a főszerkesztője. Elmaradhatatlan sétatöbbségű kopogva rötta a folyosókat, Bárczy István polgármester – házassági tanúja – meg alpolgármesterek, tanácsjegyzők öleléssel fogadják a régi barátot, rendeletek kinyomtatóját, a város múltjának krónikását, aki emellett a kormánypárti Magyar Hírlapnak is a munkatársa és az Otthon újságírók szervezője. Odahaza anyám mellett Boriska, majdnem-családtag sváb mindenes-lány. Ablakaink a közre néznek, hogy hajnalban ne harsogjon a kocsisok „ho-opp!” kiáltása meg a még gyér automobilok túlköfése. Dél előtt aztán a Pilvax közben is felharsan az „itt a jeges!”. Tavasszal pedig Buda felől a Dunán és a Haris közön át virágillatot hoz a Pilvax köz harmadik emeleti ablakaiba a szél.

Ma is itt rovom a sorokat, mert hát ki legyen krónikása más, mint én, aki születése óta vagyok lakója? Igen, megszületése óta – most ezért vetem tekintetemet a régmúltjába.

A Koronaherceg utca csak 1875 óta, 1923-ig viselte ezt a nevet. Azelőtt csak része volt a Kristóf tértől a Kecskeméti utca végéig nyúló hosszú utcának, és ha még mélyebbre ásnánk a történelemben, akkor még a mohácsi vész előtt a Nagy utcát találjuk a helyén. Miután pedig Buda és Pest tornyairól eltűnt a próféta zöld és az oszmánok félholdas zászlaja, egész hosszában az Uri utca nevet kapta, ezt osztották fel később három részre: Kecskeméti, Egyetem és Uri, később Koronaherceg utcára.

A Pilvax köz múltja nem ilyen bonyolult, 1915-ben – odaköltözésünkkor – született meg. A négy, egyformára tervezett, úgynevezett Pilvax-házat 1914-ben, még békebeli anyagból kezdték építeni.

Azelőtt itt nem volt utca. Csak házak, köztük szűk utcácskák, nyugatias óváros. Esztelen múltgyűlölet tüntette el később a „vén Tabánt”, a szép Nemzeti Színházat – „ott, ahol a hatos megáll” – és 1914-ben Pest óvárosát. Lerontatták a Libasinszky-ház is, benne azzal a Pilvax (pontosan Pillvax) kávéházzal, amely 1841-ben Café Renaissance néven jött létre. Két évvel később felvette új tulajdonosa, Pillvax Károly nevét, és otthont adott a „közvélemény asztalának”. Itt született meg ama márciusi idusának előestéjén a *Talpra magyar* gondolata, és nemzeti kegyhely lett, mígnem 1911. április 20-án rá nem szabadultak a romboló csákányok.

A közhangulat lecsillapítására akkor, amikor az új utcák nevet kaptak, a kegyhely emlékét megőrizendő, az egyik új utcában a régi néven nyílt kávéház, és tőle kapta nevét az új utca is. Ez a Pilvax köz megszületésének története. Ez az én utcám már háromnegyed évszázad óta, s most folytatom vallomásomat itt a jómagam által megélt sorsáról.

Elkényelmesített, hogy negyedszázadon át közel volt iskoláimhoz, hivatalaimhoz. Csak a városháza előtt kellett végigmennem és már láttam a Deák téri evangélikus elemi iskolát, ahová kétévi magántanulás után két évig jártam Posch bácsi osztályába. (Iskolája volt ez egykor Petőfinek, őt az a Kollár János tanította, akivel aztán a pánszlávizmussal vívott hadakozásomban akadtam össze.) Csak a Haris közön kellett végigmennem a piaristákig, oda jártam nyolc évig gimnáziumba. Régebben még hallottuk Haris bazárnak nevezni, mert valamikor egy Kharisz nevű görög kereskedőnek állt itt bazárul is szolgáló átjáróháza. Évente egy-egy napig rács zárta el a két végét, csak ezt felnyitva lehetett átmenni rajta, járműnek még így sem. Jogfenntartás. Ki emlékszik ma erre?

Valamivel hosszabb sétám volt a jogi fakultás épületéig, itt aztán 1935-ben doktori díszoklevelet kaptam, de ne tessék azt hinni, hogy a „díz” az én személyemnek szólt – az egyetem ünnepelte háromszáz éves fennállását: abban az évben mindenki ilyen díszes írást kapott.

Első hivatalomba, a központi városháza épületébe, ahol tágas teremben magas pulpituson ülő főnök árgus tekintete alatt végtelen számoszlopok összeadását kellett „érvényesítenem”, legalább a sétám volt igen kurta, majd némileg hosszabb, amikor a fogalmazói karba emelt föl a nevem elé biggyesztett „dr”. A Váci utcai új városházán, az akkori IV. kerület előljáróságán többek közt szegénységi bizonyítványok kiállításával is szolgáltam hazámat és városomat, és két-két pengőkre bírságot azokat, akik engedély nélkül virágot merészelték árusítani az utcán, és épületes hajkurászás után elkapta, elébem hozta őket a rendőr.

De bocsánat! elkalandoztam életrajzomban, ami itt csak azért megbocsátható, mert mindezt a tevékenységemet változatlanul Pilvax közti támaszpontomról fejtettem ki.

Nos, hát vissza a támaszpontra!

Rövidke utca ez, házainak nincs is itteni számozásuk: az, amelyikben lakom és a szemközti a Petőfi Sándor utca, a mellettünk meg az azzal szemközt álló a Városház utca számsorába tartozik – taxirendelőskor meg is tréfálnak egy-egy lassúbb észjárású sofőr.

Tehát innen jártam iskolába, majd hivatalba. És ennek Városház utcai torkolatával szemben szólított meg először, rémületemre, egy ilyesmire profilírozott hölgy, aki idáig cserkészett a Dalmady Győző utcai garniszállóból. A gusztustalan mondat, amellyel szobára invitált, oly elriasztó hatást gyakorolt tizenöt esztendőös lényemre, hogy később is, amikor már ismertem – hajh, de mennyire! – a nemek kapcsolatának módozatait, mindig utálkozva kerültem el azt a bizonyos épületet.

Ha egy utcáról vallunk, nem kerülhetjük el a közlekedés változásait. Konfliktusok, fiákerrek egyre ritkábban álltak meg Pilvax közli kapunk előtt, egyre gyakrabban autók, eleinte inkább taxik, de a harmincas években már szaporodtak a magánkocsik és a teherautók is. A lovas közlekedésből legtovább a szemeteskosci maradt meg, ebbe borította bele hajnalonta a vici – pardon! segéd-házfelügyelő – a lakások előtt előző este összegyűjtött háztartási hulladékot – meg a jegeskosci, amelyből délelőttönként vödörben hordattak fel a jégphasábok a frizsider elődjébe, a jégsekrenybe.

Még inkább jelezte az idő múlását a Pilvax köz bejárata előtt, a Petőfi Sándor utcán zajló közlekedés. Az autóbuszok! A tizenötös, meg sokáig az egyes. Emez a harmincas évek elején a tér sarkánál, Meinel finom boltját megközelítve állt meg, ahonnan nagy ívben kanyarodhatott az Eskü útra az Erzsébet híd felé. A sarok előtt szálltam fel nyári reggeleken, mezei jogász, teniszütővel a Fehérvári út felé, a BEAC-pályára.

Aztán egyszerre megfordult a menetirány és a Szervita tér felé robotgattak a buszok.

Hogy a háború utáni államosítások, az IKV megjelenésével mi változott, azt mi, a Pilvax köznek ezen a sarkán lakók, észre se vettük: nekünk azelőtt sem volt háziurunk, lévén épületünk egy orvosegyesület tulajdona, ügyeit az építő Schanda mérnök intézte, a bérlőket nem háborgatták váratlan felmondásokkal.

Házunk s vele az egész Pilvax köz történetében a második világháború hozott megrázkódtatásokat – sorsokban és fizikai értelemben egyaránt. A családom és magam megpróbáltatásainak és hazatérésének krónikája nem ebbe a vallomásomba tartozik – elvégre ezekből az évekből mindenkinek a története egy-egy regény. A háborús Pilvax köz történetét a bombázásokon, kilakoltatásokon, razziákon kívül még gonoszabbá tette, hogy szomszédságunkba, a Városház utcai sarokra nyilasház fészkelte be magát, kínzókamrával, vesztőhelylyel. Itt Pest felszabadulásának napja nemcsak eltakarítatlan hóbuckákra, hanem temetetlen holttestekre is virradt.

A mi házunkra légibomba esett, elvitte a két felső emeletet, a mi lakásunk földeménél megállt. Ezért aztán valahányszor eleredt az eső, dézsát kellett állítanunk a szoba közepére, amíg csak helyre nem állították felettünk az emeleteket.

Uramisten! milyen lelkes gyorsasággal folyt akkor az újjáépítés! Ha később a sztálini, majd a poszt sztálinista évekre csak egy szemernyi megmaradt volna a jobb új világ reményéből, meg az 1945 és 1947 közti tempóból, akkor ma nem kellene az infrastruktúra miatt zokogni.

A Pilvax közben a háború nem okozott helyrehozhatatlan sérülést. Az épületek külső képe megmaradt, csak lakásokat osztottak, szabdaltak, társbérletek jöttek létre. A boltok egyre-másra megnyíltak: itt egy fodrászat, amott egy női kalapos, szemben a régi látszerész – és újra megnyílt az utcának nevet adó kávéház is. A nemzeti kegyhely, az én életemnek is háború előtt és után egyaránt tartozéka. De erről majd külön – egyelőre maradjunk az utcánál.

Az utcánál, amelynek szerves élete van, mint valami élőlénynek. Amit persze az észlel, aki változó korokon át a lakója.

Lakásunkról, magunkról itt csak annyit, hogy világunkban 1950-ben döntő fordulat következett be. A háború óta anyámmal és húgával, Erzsóval – ahogy ismerőseink mondták: másik anyámmal – laktunk a régi lakásban (amely harmadikból negyedik emeletivé alakult át azáltal, hogy a lift automatizálásakor a szerelővállalatnak nem volt olyan emeletjelző táblája, amely a félemeletet is feltüntette volna).

A döntő fordulat!

1950. június 17-én az anyakönyvvezető, majd 1951. szeptember 8-án a pap előtt kezdődött az, amit oly találon fejez ki a finnugor szóalkotás: hogy valaminek a *fele*: ebből ered a *feleség*. Mártával lett félből egész az életem – de ez külön, forró vallomást igényel.

Ötvenhat történelmi őszét Pilvax közti lakásunkban töltöttük, jobbadán a légópincében. Milyen okos ösztönrel választotta annak idején apám a Pilvax közre néző lakást: ide nem fér be harcokcsi, csak a Petőfi Sándor utca felől hallani félelmetes dübörgését; a vihar emléket csak a házfal puszkagolyók által ütött sebei őrizték, míg 1975-ben be nem tapasztották ezeket is.

És milyen messzire láttunk ebből az „egérlyukból”! Mégpedig azért, mert Mártával pont egy hónappal a sebek felfakadása, a nemzeti felkelés előtt, szeptember 23-án érkeztünk haza Moszkvából, ahová Sztálin alatt tilos szövegek beszerzésére utaztunk és ahol olyan különös dolgokat tapasztaltunk.

Ötvenhat ősze után meg-megborzongva folyt a Pilvax köz élete, mint az egész városé, a mi családjunk felett egy halálos ítélet fenyegetése lebegett.

A Pilvax közti történet következő fejezetének ezt a címet adhatom: A felújítás kora.

Az 1970-es évek Budapest utcáinak állapota leromlott. A Pilvax közé is. Tervebe vétetett felújításuk. Az ingatlankezelő vállalatok utasították a felújítás végrehajtására. E vállalatoknak megvolt a városközi fellettes hivataluk, a kivitelező vállalatoknak szintén. Az akció magán viselte a tervutasításos rendszer sok hátrányát és kevés előnyét. Ez utóbbiak közül az volt a legfőbb, hogy a felújítás a lakosságnak nem került pénzébe.

Elvben. A gyakorlatot a magunk bórén tapasztaljuk.

Becsönget egy értelmiséginek látszó fiatalember. Collstokot vesz elő, méricskél itt-ott, majd néhány ezer kötet könyvvel terhes, mennyezetig beépített polcaimra mutat: ezeknek innen el kell tűnniük. De miért? Mert erre a falra a központi fűtés csöve és radiátor kerül. Ellenvetésem: radiátorok leggazdaságosabban ablak alatt fűtenek, eddig is ott voltak. A válasz: az alacsony radiátor jelenleg hiánycikk. A vita meddő, inkább aláíráásokat gyűjtök a házban, mert mindenkit felháborít, hogy értelmetlenül szétvernék a lakását.

Meg is kapom a magamét a legközelebbi tanácsstagi beszámolóban. „Valaki önkényesen aláíráásokat gyűjt.” – Felpattanok. „Én vagyok az”, kezdem és a gazdasági ésszerűségre hivatkozva harsogom filippikámat, sőt a demokráciát is említem, amely ez idő tájt is szent szó... Csodák csodája: győzők. A méricskélő ifjú és rombolói eltűnnek a színről.

Aztán hírek terjengenek: hogy cserélgetik ám az anyagot, leszerelik, kiszereleik ezt is, azt is, fél évszázadnál többet, háborúkat is hibátlanul átvészelt, békebeli anyagokat, vizik is el (vajon hová) és pótolják műanyaggal, mely máris lyukad itt is, ott is... És állnak, csak állnak a házak körülöttünk a Párisi meg a Városház utcában felállványozottan hetekig, hónapokig.

Folytatom a harcot, a magam eszközével. Mint a Magyar Nemzet termékeny külső munkatársának, bejárásom van a szerkesztőségbe, és ezúttal nem mint cikket közlöttem, hanem az olvasólevelek rovatában *Építés, rombolás, felelősség* című, a pártállam elveinek megszegésére hivatkozó, s ezért aligha a szőnyeg alá söpörhető, provokatív írástomat.

Meg is van a hatása. Nyájás titkárnői hang invitál a városháza illetékes osztályának vezetőjéhez megbeszélésre. Elmegyek. Protokoll feketekávé, sőt egy pohárka Lánchíd után bizonyosra veszem, hogy meg akarnak vásárolni. De kellemes csalódásban van részem: a

pártállami apparátusában is akadnak tisztességes kulcsemberek, mint lám, ez is. Ha jól emlékszem, Dánosnak hívták; nem megvásárolni akar, hanem a bajokat életközben tapasztaló honpolgárral megtárgyalni a jó megoldást.

Megvan tehát a személyes kapcsolat, ami nélkülözhetetlen abban a „kézi vezérlésű” korban. Főnöki utasításra lakásomon keres fel maga a munkálatokat majd elvégző brigád főnöke.

A brigád. Generálbrigád, vagyis mindent, lakásom teljes felújítását ők fogják elvégezni. Hangzatos nevük: Kossuth brigád, népes ikladi parasztcsalád, amely az építő-felújító ipar mesterségét, annak elemi szabályait „menet közben” vagyis a szegény felújítottak bőrén tanulta meg. De most legalább úgy-ahogy ismeri, legyen nyugodt, jó munkájuk időre kész lesz. Újságírói privilégiumom, hogy az én lakásomat nem sorolják be azok közé, amelyeket sorozatosan „előkészítenek” (magyarul: szétvernek), majd arra, hogy melyikben kezdenek dolgozni, a letejtelt összeg nagyságrendjében kerítenek sort. Persze, újságíró ide, újságíró oda – azért, hogy nálunk a régi szétverése után már másnap megkezdődjék az új építése, nekünk is busásan kellett „tejelnünk”. Jó nevű művészek festményei vándoroltak lakásunk faláról a bizományi áruházba.

Így festett a lakosság számára ingyenes felújítás, melynek részleteit azért eresztettem ilyen hosszú lére, mert egy hosszú korszak gazdasági mechanizmusának volt egyik példája.

A felújítási odisszeán nagy nehezen túlelt az egész szeretett Pilvax köz, eltűntek háborús sebei, rendbe jött az addig sok fagyoskodást okozó központi fűtőberendezés, a lakások visszanyerték komfortfokozatukat. Hogy mi Mártával hogyan éltük meg ezeket az éveket, bejárva a világot a Potomactól a Volgáig s még azon is túl, az egy másik vallomásra tartozik, de bármily messzire kalandoztunk is, hazajönni mindig édes volt: a Pilvax közben erőt meríteni Anteusként. Ez a mi várunk – mondogattuk, a Pilvax kávéháza pedig, hogy ez a mi lakásunk negyedik szobája.

Azaz dehogyis kávéház, már régen nem az.

A harmincas években még az volt: kávéház. Igazi pesti kávéház, az Osztrák–Magyar Monarchia hagyatéka, mert ugyanilyenekbe ülhetett be a vendég Bécsben, Kolozsvárott, Krakkóban, Szegeden, Pozsonyban, Debrecenben, Salzburgban, Prágában, Kassán. Ugyanazok a kellékek, biliárdasztal, a fali fogason újságok.

Hogy miből élt meg a Pilvax kávéház akkori tulajdonosa, özvegy Páris Vilmosné – rejtély. Nagy néha betévedt egy-egy öregúr újságot olvasni egy csésze fekete mellett, a biliárdasztal unatkozott, a falnak támasztott dákók búsongtak. Csak mi vittünk némi életet a Pilvaxba, négyen, egyetemisták hetente egyszer, amikor beültünk bridselni. Délutántól záróráig vertük ott a blattot, én bóbiskolva, folyvást vesztettem (filléres alapon játszottunk), majd záróra után átmentünk a köz túlsó oldalára, ott fel a mi lakásunkba, éjfél után felébredtem és mindent visszanyertem tőlük, akik addigra kidőltek.

Nem fogyasztó vendégként, csak ünnepi látogatóként jelentek meg itt évente március 15-én kisiskolások szervezett csoportjai, megemlékezni Petőfi napjáról, és csak remélni lehetett, hogy helyesírási ismereteiket nem fogja megzavarni az a díszes emléktábla, amelybe „foradalmi” lett vésve így, egy r-rel.

A háború után gyökeres változás történt e különös kávéház életében. Vendéglő lett belőle. Kikapalódott és elfoglalta folytatását fokozatosan egészen a Városház utcáig.

Bejáratától balra működött a konyhájáról is híres étterem, finom eleganciáját történelmi patinával vegyítette. Mint Frankfurtban a régi hámokkal, lószerszámokkal díszített Fuvaros vendéglő a Zell sarkán vagy az Avon melletti Stratfordban a Shakespeare-hitves emlékeivel csábító emeleti Anne Hathaway étterem, úgy invitált muzeális ebédre-vacsorára az új Pilvax, tárloiban 1848-as katonai és használati tárgyakkal, egykorú nyomtatványokkal, külön a csupa zöld Vadászteremmel, melyet egy-egy nemzetközi konferencia vagy értekezési találkozóink résztvevőinek foglaltunk le, míg mi magunk inkább a bejáratától jobbra levő sörözőbe jártunk ebédelni, felváltva másik kedvencünkkel, a Petőfi Sándor utcai Corso étteremmel szerelmes házasságunk boldog éveiben.

Mindez ma már a múlt. A Pilvax életmért virágjában évekre szétcincálta a tervutasításos rendszer, sörözőjében egy ideig még kaptunk sörkorcsolyákat, utóbb már ezt sem, csak értékükön felül árazott italokat.

Pilvax köz... Befejzésül engedtessek meg némi nosztalgia. Háromnegyed évszázadom múltán új világ kezdődik itt is. Látom az értelmetlenül hosszú bezártság után a muzeális éttermet ismét régi fényében, kedves teraszunk már hosszan az úttesten nyúlik szét a sétálóutcává lett közben, az inflációval lépést tartó étlapárak felső határa a csillagos ég. S

mégis, ha elmegyek az asztalok mellett, egyre több magyar szót is hallok. Hát igen, amióta az idegenforgalom főszezonja véget ért, azóta a hazai átlagzsebekhez mért áron is hirdetnek ételeket. Változó világban nézem kedves, kedves teraszunkat.

Nézem egyedül, mert Márta nincs már, nézem visszagondolva a lerombolt Libasinszky-házra, ahol a közvélemény asztalánál akkori új világot kezdtek a márciusi ifjak, fent, lakásomban elmagányosodva, a képernyőn nézem a jelen percmemberkéinek dáridóját. Ez az élet rendje itt is, életem, évtizedeim, a múltba olvadó emlékeim otthonában, a Pilvax közben, melynek történetéről ki írta vallomást, ha én nem?

Radó György

Az Egri Katolikus Legényegylet

*Tóth István nyomdász,
az Egri Katolikus Legényegylet
első titkára*

A katolikus legényegyleti mozgalmat az 1840-es években Kolping Adolf német lelkész – aki eredetileg cipészsegéd volt – indította el Németországban. A katolikus legényegyletek célja a fiatal iparostanoncok és -segédek műveltségének növelése, vallásos érzésük mélyítése, érdekeik védelme, a munkás és a munkaadó közötti partneri viszony kialakításának segítése, a szélsőséges ideológiák elleni küzdelem volt.

Hazánkban az első katolikus legényegyletet 1856-ban Pesten alapította Szabóky Adolf és Tóth István nyomdász. Ez utóbbi 1860. január 23-án a fővárosból Egerbe került, ahol a Szent István Társulatnak bérbe adott líceumi nyomda műszaki igazgatója lett. Magas színvonalú szakmai tevékenysége mellett széles körű társadalmi tevékenységet fejtett ki.

1860-ban Zsendovics József érseki levéltáros közreműködésével létrehozta az Egri Katolikus Legényegyletet, amely szeptember 8-án tartotta ünnepélyes megnyitóünnepségét és zászlószentelését. A legényegylet létrehozó iparosok, iparostanoncok és -segédek Tóth Istvánt választották meg titkárnak. Az egylet első elnöke Lengyel Miklós kanonok volt.

Tóth Istvánnak köszönhető az egyház pénzéből vásárolt egyleti székház berendezésének megszervezése, az egyleti élet megindítása. Már az alapítás évében a fiatalok műveltségének növelésére különféle közismereti tanfolyamokat szerveztek, énekkart alapítottak, s megindították a műkedvelő színjátszást.

Tóth István 1865-ben elindította a Katolikus Legényegyleti Olvasó Tár című sorozatot, amely a maga nemében országosan egyedülálló vállalkozás volt abban az időben. Az Olvasó

Az Egri Katolikus Legényegylet háza a Csonkamecset téren, az irgalmas szerzet átellenében

Tár a program szerint „... oly olvasmány akar lenni, mely által főleg az ipart űző ifjúság magának hasznos ismereteket szerezve, szabad óráiban lelket s szívet nemesítő mulatságot találjon”. Tóth Istvánnak a nyomdászat fejlesztése s a katolikus legényegyleti mozgalom hazai elterjesztése érdekében végzett áldozatos munkájáért XIII. Leó pápa 1886-ban a pápai Szent Gergely- és a Szent Sír-rend lovagja címet adományozta.

A legényegylet első évtizedei történetének másik nagy egyénisége dr. Nagy János teológiai tanár volt, akit 1909-ben a legényegylet alelnökének választott meg. Nevéhez fűződik az egyleti székház bővítése s a tanoncinternátus létrehozása.

Az Egri Katolikus Legényegylet az első világháború előtti évtizedekben a város egyik legrangosabb művelődési egyesületévé vált. 1914-ig mintegy 3000 tagja volt. Nem tudták szétzilálni sorait az 1918–1919-es forradalmak sem. 1919 augusztusában újrakezdte működését dr. Nagy János irányításával, akit 1920-ban elnöknek választottak meg.

Dr. Nagy János örökségét vette át 1926-ban Subik Károly kanonok, aki már 1913-tól dolgozott a legényegyletben. Az ő érdeme a legényegyleti székház nagymérvű bővítése 1929–1930-ban, az egylet új szervezeti formáinak kialakítása (Mesteregylet, Kolping-lányok Egyesülete stb.), a műkedvelő színjátszás kiszélesítése, a kulturális délutánok rendszeresítése s a külföldi kapcsolatok megteremtése és ápolása. Munkájában oly kiváló személyek voltak segítségére, mint Kusner István lelkész, másodelnök; avagy Köhler István, az Egri Keresztény Sajtószövetkezet vezetője, egyleti titkár.

A második világháború után, 1945-ben dr. Víz Miklós kanonok irányításával az egylet újjászerveződött. Miután 1946-ban belügyminiszeri rendelettel feloszlatták, Iparosok és Kereskedők Mária Kongregációja néven működött tovább 1951-ig, Hetényi Adorján lelkész vezetésével. Ekkor a nagy állami nyomás miatt kénytelen volt beszüntetni működését.

A rendszerváltás lehetővé tette, hogy 1990-ben, 40 évi szünet után újjászerveződjék. Az év július 17-én a volt székház épületében mintegy 100 fő egykori idős tag, férfi és asszony gyűlt össze, s Czakó István kanonok, az érseki iroda igazgatója, a legényegylet megbízott elnöke javaslatára kimondták az újjáalakulást, s várják soraikba a fiatalokat.

A több mint 140 éves, nagy múltú egylet jelenleg az újjászervezés, az erőgyűjtés időszakát éli. Az egykori idős tagok s a segítő fiatalok életkedvét bizonyítja, hogy a közelmúltban az érseki udvarban kiállítást nyitottak, ahol megelevenednek a látogatók előtt az egylet életének fontosabb mozzanatait, az 1860-as alapítástól az 1990-es újjászervezésig.

Szecsó Károly

Hazánk legelső I. világháborús emlékműve Écsen

ÉCSI HŐSÖK EMLÉKSZOBRA.
AKIK A HAZÁERT HALNAK MEG – ÖRÖKKE ELNEK.

Örömmel és meghatottsággal olvastam a Honismeret 1991. 5. számában *Molnár Lajos* tudósítását a *100. első világháborús emlékmű leleplezéséről* (Körösladány, 1929).

Úgy érzem, nemcsak a honismereti mozgalom résztvevőit, hanem hazafias nevelésünk örvendetes megújítása, nemzeti önérzetünk erősödése alkalmából a történelmet kedvelőket is érdekelni fogja, hogy hol és mikor avatták fel az I. világháború után hazánk első hősi emlékművét.

Ez az esemény Écsen történt 1921. augusztus 28-án.

Écs a volt győri járás egyik kisközsége, jelenleg kerekén 1700 lakosa van. Pannonhalmától 2 km távolságra fekszik. 1930-ig *Nagyécsfalu* és *Nagyécshegy* néven volt található térképeinken, okmányainkon. Hihetetlenül sok teljesen földtelen summás, nincstelen lakott itt. Az inség elől az 1910-es években kb. 250 személy vándorolt ki Amerikába. Az óhazához való ragaszkodásukat őrzi hősi emlékművünk.

A szoboravatás kezdeményezője, fő szervezője *Szűcs Géza* plébános volt. 6 tagú szoborbizottságot alakított. Kiemelkedő munkát végzett még *Rest Kálmán* jegyző és *Schreiner András* egyházi képviselő-testületi tag. Sok száz segélykérő levél kelt útra, többek között Amerikába is. S csodák csodája, a nyomor elől az Újvilágba menekült volt écsi summások, napszámosok összegyűjtötték az óhaza hőseinek emlékművéhez szükséges dollárokat. *Schreiner András* utazott ki érte, aki korábban maga is a kivándoroltak közé tartozott. Személyesen vette át Indiana állam magyar kolóniáin az otthon maradt rokonok, ismerősök emlékét és hősi helytállását megőrkítő szobor felállításához szükséges összeget.

Ezért mondhatta az avatási ünnepélyen *Szűcs Géza* plébános: „*Ez a szobor nem a gazdagok millióiból, hanem a munkásemberek verejtékkel megkeresett filléreiből állítottatott fel.*” (Győri Hírlap, 1921. VIII. 30.) Szobrunk felirata is a kivándoroltak kötődését örökíti meg: *Nagyécsfalu és Nagyécshegy községekből elesett hősök emlékére állították e községekből Amerikába szakadt magyar testvéreink, 1921.* E szép emlékmű a *Dunántúli Hírlap* VIII. 30-i tudósítása szerint 130 000 K-ba került.

Az emlékmű eredetileg a *falutól kb. 400 m-re*, a vasútállomáshoz vezető út magaslati pontján: a megállótól kb. 130 m-re állt az egyik kanyarban, a mai termelőszövetkezeti major bejáratánál. Így akarták elérni, hogy a vonattal utazók is lássák, s az écsiek példáján felbuzdulva mások is állítsanak hasonlót! *1963-ban helyezték át* a mai helyére, a Fő utca egyik kis parkjába.

Fehér, haraszti mészkből készült, rohamsisakos haldokló honvédet ábrázol fekvő helyzetben. Körülötte hadi szerek roncsai. Felette a háttérben áll Magyarország patrónája, a

megkoronázott Szűz Mária, feje körül glória. Egyik karján tartja a kised Jézust, a másikkal cserfakoszorút nyújt a haldokló hősnek. Az emlékmű márványlapjai 75 nevet őriznek.

A művészi szépségű alkotást *Albert Andor* győri szobrászművész készítette. Az alépítmény tervezője *Weibinger István* mérnök. Az 1963-as felújításkor a hiányzó részek pótlása *Galántai András* kőfaragómester szaktudását bizonyítja. A szobor részeit 1921. augusztus közepén a nemzeti hadsereg győri tüzérei felvirágozott ágyútalpakon szállították Écsre a helyi lovasbandérium díszkíséretével. Mikor a falu legszélső házához értek, megszólaltak a harangok. A lakók fedetlen fővel, némán tisztelgtek elhunyt hőseik emlékének.

Az avatás napján a Győrből induló Cuha-völgyi kirándulóvonat szerelvényei kivételesen nálunk is megálltak. A gondos előkészítés eredményeként tízezer érdeklődő vett részt a szoboravatáson! Vajon hány magyar faluban, városban tudtak ilyen sokaságot összetoborozni? Ma is büszkék vagyunk akkori vezetőink lelkesedésére, szervezőképességére, s a 20–25 km sugarú körben élt honfitársaink érdeklődésére, együttérzésére. *Écs a nagy ünnep reggelén* alcimmal a Győri Hírlap nagyon részletes, egész oldalas beszámolót közölt. „A szobor körül fürge kezek sátrakat emelnek, virággal díszítenek. Falusi legények – a bandérium lovasai – vágatnak fel és alá büszkén... A kocsik állandó sora érkezik. A bakon díszruhás megyei és városi hajdúk. Az országúton a szomszédos falvak népe jön hosszú, kígyózó sorokban. Áhítattal száll az ajkukról az ének: „Szűz Mária, hazánk reménye, bús nemzedet zokogva esd...” 9 órakor a szobor előtti oltárnál *Fetser Antal* győri megyés püspök fényes papi segédlettel *tábori misét* pontifikál. *Dr. Hász István* győri hittudományi főiskolai tanár rövid szentbeszédet mondott. Mise után a szobor körül fehér ruhás lányok és ünneplőbe öltözött fiúk hosszú sora várta a *bérmálást*. 1300-an voltak, s nyolc faluból érkeztek. Közben a szabadtéri színpadon 10 egyházi énekkar váltotta egymást, köztük volt a híres Győri Katolikus Legényegylet s az ugyancsak győri nőegylet is.

Az avatóbeszédet *dr. Boros Alán*, a győri bencés főgimnázium igazgatója mondta. Utána a *koszorúzás* következett, *jelmondatok és rövid beszédek* kíséretében. Szemtanúk szerint megrendítő volt, amikor az első koszorúkat az elesettek bajtársai, a harcok szenvedéseiben osztozó egykori harcostársak: az écsi, győri s a szomszédos falvakból érkezett hadirokkantak helyezték el. Percekig némán álltak, majd elcsukló hangon sorolták fel az egyes elhunytak

halálának körülményeit. Utánuk következtek a megyei, városi, községi vezetők, képviselők, egyletek, társulatok stb. megbízottai. Gombos Zoltán ezredes a honvédelmi miniszter képviselőjében kijelentette: „Örömmel jöttem Écsre, az egész országban első világháborús emlékmű felavatására.” Legvégül a családtagok tették le a szobor talapzatára könnyekkel áztatott koszorúikat, virágaikat. A leírások szerint kb. 90 koszorú és valóságos virágerdő keretezte ezt a szép emlékművet.

Az ünnepély végén a győri énekkar a Hiszekegyet énekelte, majd csaknem tízezer magyar ajkán szárnyaltak Vörösmartynk örökké érvényes igéi: Hazádnak rendületlenül légy híve, ó, magyar!

Utószó

A II. világháború csataterain is sok écsi hullatta vérért s áldozta fel drága életét. 43 hősi halottunk csontjai porladnak jeltelen sírokban, 22! a polgári áldozatok száma. Polgármesterünk és jegyzőnk az önkormányzat tagjaival teljesen egyetértésben már megrendelt két márványtáblát. Az egyik újabb hősi halottaink, a másik a polgári áldozatok nevét őrzi majd a jövő századokra. Ezeket a művészi szépségű, patinás I. világháborús emlékművünk oldalára helyezi majd egyik győri szobrászművész. Ez a hozzátartozók kívánsága, hogy az azonos nevű apák és fiak, nagyapák és unokák neve figyelmeztesse késői utódainkat is: a háborúk okozzák a legnagyobb szenvedést az emberiség számára. Az új avatási ünnepséget 1992. május utolsó napjára, a hősök vasárnapjára tervezzük. Szeretnénk, ha ennek érzelmi hatása megközelíthetné az 1921-es feledhetetlen szoborszentelést!

Orbán László

A ballagás hagyománya

Bizonyára mindenki meg tud határozni életében olyan periódusokat, amelyekben az előző évekhez képest megváltozott a viszonya környezetéhez és viszont. Elemistaként már nagyfiúk, illetve nagylányok („hagyományos” sorrend) voltunk az óvodáskorú kistestvéreinkhez vagy éppen a szomszéd gyermekekhez képest, bizonyos szituációkban felelősséget vállaltunk értük. Ma már mosolyogva gondolunk vissza a büszkén – vagy kétségbeesetten – túrt „beavatási szertartásokra”, amikor esetleg sportpályafutásunk során, magasabb korosztályos csapatba kerültünk, vagy felvettek bennünket az iskolai kollégiumba. És bizony „egyszer voltam kopasz életemben”, de talán erre nem is mindig kellemes emlékezni.

Az emberélet fordulóihoz tartozó szertartásoknak a hagyományos társadalmak – a természeti népek és a paraszttársadalmak – esetében gazdag irodalma van. A mai Magyarországon is élnek olyan hasonló szertartások, amelyek funkciójának tisztázása közelebb vihet bennünket egy adott közösség pontosabb megértéséhez.

Van Gennep „rites de passage” terminusa a magyar szakirodalomban „átmeneti rítusok”-ként fordítva terjedt el, ezért én is ezt a kifejezést használom. Elméleti megfontolásaimat egy közismert példán keresztül szeretném bemutatni, annak reményében, hogy ily módon megkönnyítem továbbgondolásukat. Példámban azok a szertartások szerepelnek, amelyek a végzős diákok „éretté válásához” köthetőek.

„A közösségek korcsoportokra való tagolódásának egyik legfőbb funkciója, hogy szegmentálják a társadalom egészének elvárás-, érték- és normarendszerét. Minden korcsoport esetében mások és mások a viselkedést meghatározó értékek, a normák, a közösség által meghatározott elvárások, kötelezettségek. Azaz minden korcsoport a kommunikációs szerepek, a státusok meghatározott hálójával bír, s ennek a hálónak a keretein belül alakítja ki társadalmi viselkedését és identitását”.¹

Ebben az összefüggésben, az emberélet „átmeneteihez” kapcsolódó rítusok azt a tényi jelképezik, hogy a kommunikációs szerepeknek ez a hálója megváltozott. Megváltoztak azok a kötelezettségek, amelyeket az egyénnek a közösség felé teljesítenie kell, megváltoztak az individuum jogai is.

¹Hoppál Mihály–Niedermüller Péter: Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In.: Hoppál–Niedermüller (szerk.): Jelképek – Kommunikáció – Társadalmi gyakorlat. Bp. 1983. 269. old.

Amennyiben az átmenetek rítusai kikopnak egy közösség szokásrendszeréből, úgy felbomlik a fent említett háló. Következésképpen zavarokat idéz elő az egyén társadalmi viselkedésének és identitásának kialakításában, azaz közvetett módon veszélyezteti magát a közösséget. Ez a jelenség is hangsúlyozza vizsgálatunk fontosságát.

Hagyományosan az átmeneti, így a beavatási rítus is az emberélet korbelti vagy állapotbeli változásának mitikus lereagálása. A rítus a választóvonal, mellyel véget ér a régi szerep és új kezdődik. Központjában a kezdet–vég, élet–halál reláció áll.

Az újra életre keltés előfeltétele: az előző én „halála”. A rítus nyomán megszületett új én már új szerepet is jelent, amelynek külsőségeiben is meg kell nyilvánulnia (pl.: ruha- és hajviselet stb.).

Ez a számunkra leginkább ismert magyar legényavatás esetében is így van. Ugyanakkor „a rítus foganatosításának egyik alapfeltétele biológiai jellegű: a megfelelő életkor elérése. A szertartás azonban csak akkor végezhető el, ha ezt a biológiai ténytet megfelelő kulturális-társadalmi feltételek is kiegészítik. Egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a legényavatást megelőző próbák elsősorban annak bizonyítására irányulnak, hogy a serdülő fiú megfelelő módon képes meghatározott munkát elvégezni.”²

Az átmeneti rítusok ma is elfogadott három fázisra bontott struktúráját 1908 körül Herzt és Van Gennep írta le. Ennek megfeleltethető a következő funkció szerinti tagolás.³

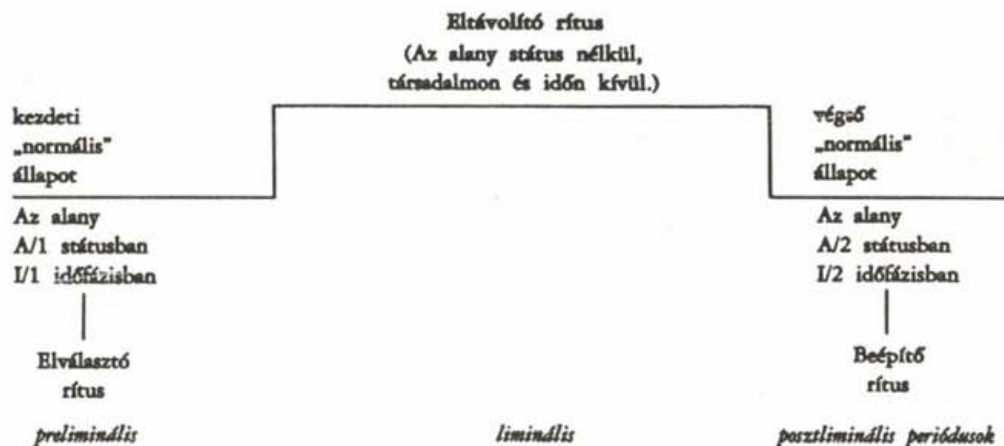
Az átmeneti rítusok:

1. Biztosítják a megelőző csoporttól való elválást.

2. Elősegítik az eltávolodást a régittől az új felé – más szóval létrehoznak egy bizonyos távolságot, amely kifejezi azt a ténytet, hogy az átmenetet elszennvedő egyén független mind a megelőző, mind a következő csoporttól. Ezt teszi lehetővé az ún. *határhelyzet*. Ez olyan szünetet jelent, amely alatt a társadalom által kijelölt, bizonyos mértékig mesterséges vagy formális szerepmódokat mellőzik az érzelmileg emelkedett állapot, a „*communitas*” kedvéért, ami egyebek mellett baráti kapcsolatba hozza azokat, akik alárendelték magukat a rítus megpróbáltatásainak.⁴

3. Elősegítik az új viszonyokba való beépülést. (A szervezetség egy új szinten való visszaállása.)

A funkció szerinti tagolás megfeleltethető az átmeneti rítusok Edmund Leach által felvázolt sémájának, amelyet elemzésemben én is alkalmazok.⁵

²Ugyanott, 267. old.

³Fejős Zoltán: Az átmeneti rítusok. Arnold Van Gennep elméletének vázlata. Ethnographia 1979. 412. old.

⁴Turner, V.: The Ritual Process. Structure and Anti-Structure. Cornell University Press. Ithaca. New York. 1969. 94–97.

⁵Leach, E.: Culture and Communication. Cambridge University Press. Cambridge–London–New York. 1976. 78. old.

A rites de passage sémájának kibontása az adott cselekménysorból többféleképpen is lehetséges, attól függően, mely elemeket tartunk meghatározónak. A különböző súlypontozás általi eltérő sémák megragadásához feltétlenül árnyaltabb modellalkotásra van szükségünk. A következőkben a továbblépés egy lehetséges útjának kidolgozására és bemutatására teszünk kísérletet.

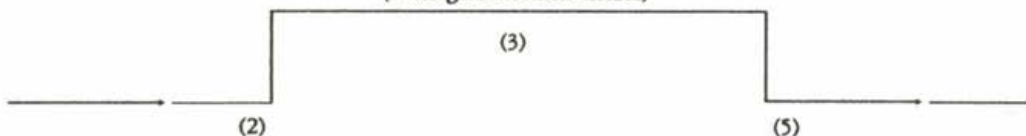
A társadalmi jelenségek és cselekménysorok forgatókönyveinek értelmezésénél különböző szemléletek érvényesülhetnek. Mindez érvényes a szereplők nézőpontjaira is. Példánk-nál maradván, fel kell bontanunk a végzős diákok társadalmi környezetét (természetesen nem korlátlan a felbontás lehetősége), és meg kell vizsgálni: a „mikrokozmoszok” hogyan élik meg az „átmenetet”.

Egy végzős gimnazista életében több olyan esemény is van, amelyet mint szertartást kiemelve az átmeneti ritusokéval azonos (de legalábbis hasonló) sémákhoz juthatunk. Legfontosabbak: a szalagavató (1), a ballagás (2), az érettségi vizsgák (3), az érettségi eredményhirdetés (4) és a bankett (5). A ballagás cselekménysorához tartozó elemeknek tekintem a boldomballagást (i) és a szerenádot (ii). (Az egyszerűség kedvéért, a továbbiakban számokkal fogom jelölni az eseményeket. Részletesebb vagy éppen másfajta felbontás is lehetséges, de kétségtelen, hogy a szalagavató a legkorábbi és a bankett a legkésőbbi „ritus”, amelynek jelentősége van példánkban.)

Az így kapott sémák:

I. A tanárok szemszögéből:

Téren és időn kívül,
státus nélküli.
(a vizsgákra otthon készül)

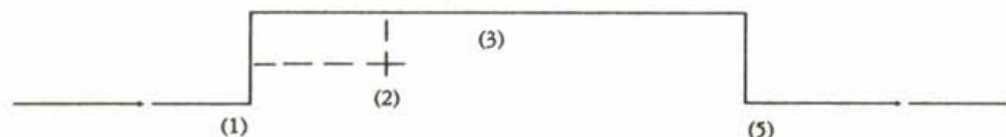
A diák ballagásig az iskola „rendes” tanulója (jegyeket kell szereznie... stb.).

A banketten a tanárok befogadják maguk közé a felnőtt társadalomba (pl. összetegeződés... stb.).

Ugyanakkor megváltozik a főszereplők és az interpretálók kapcsolatrendszere is:

II. A végzős diákok szemszögéből:

A „közönséges” diákközösségből már a szalagavatókor kilépnek, státus nélkülüként, szinte időn kívül élik meg a cselekménysort az érettségi eredményhirdetésig. (Alkattól függően ez esetleg csak a vizsgákig tart, de a valódi beépítő ritus az eredményhirdetés, hiszen sikertelenség esetén – elenyésző kivételtől eltekintve – pótvizsgáznak, így az elválasztás szakában lévő állapotuk tovább tart.) A végzős már nem tekinti magát egyszerű diáknak, de a szalagavatótól az eredményhirdetésig tartó periódusban még nem is felnőtt.

Bizonyára nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedekben elterjedt „bolondballagás” – némely helyeken (például: Baranyában) „zöld nap”-nak nevezik – az utolsó tanítási nap „karneválja”, amely jelképrendszerében a váltást, vagyis a liminalitást hangsúlyozza. Így nagyon gyakran hordoz regresszív, visszafelé mutató elemeket: pólyásbabának, rövidnadragos kisfiúnak vagy szeplős, rövid szoknyás, masnis, cicafarkas kislánynak öltöznek a végzősök. Veszprém megyében például eléggé általános a cumi és a csikos, felemás zokni. (Érdekes, hogy míg a fiúknál gyakori a szerepcsere – azaz a kislány- „jelmez” –, addig a lányoknál ez ritkán fordul elő.)

A regresszív elemek mellett a változást, az „újjászületést” az előző én halálának jelképezése is erősítheti. Leginkább budapesti adatok vannak parodisztikus temetés előadására bolondballagás alkalmával. A temetési menetben felnőtt – esetenként cilinderes vagy keménykalapos, szmokingos, de legalább sötét öltönyös – férfiak viszik az előző életet jelképező – „Élt 4 évet” feliratú – koporsót. A menet élén az osztály 3–4 zenélni tudó tagja játssza a gyászindulót.⁶

E szertartás jellegében a diákevek, illetve a gyermekkor búcsúztatása a felnőttkor küszöbén.

A státusnélküliség, az időn és társadalmon kívüliség érzése az utolsó csengőszóval kezdődő ballagás után erősödik, de minden esetben legkésőbb akkor már félreérthetetlenül elkezdődik, ezért az ábra további tagolásával ezt külön jelöltem.

A ballagást követő *szerenád* semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, hiszen a társadalmon kívüliséget gyakran erősítik törvényen kívüli elemek is, amikor a társadalom, alkalomhoz illően, szemet huny ezek fölött. A csendrelelet megszégéséhez esetenként párosulhatnak a bolondballagás parodisztikus elemei is. A kívülállók (a környező lakásokban élők) reagálása – minden ambivalenciája ellenére, vagy éppen azért – erősíti a liminalitást: a rendőrséggel való fenyegetés éppúgy, mint a kolduló zenészeknek és énekeseknek járó pénzdobálás. Érdekes, hogy Budapesten, ahol a távolságok miatt tömegközlekedési eszközöket is igénybe vesznek a szerenádhoz, presztízsnövelő tényező lett, ha valamelyik osztály személygépkocsikkal jár szerenádozni. „Természetesen” a megengedettnél többen ülnek egy-egy autóban.

III. Az alsós diákok szemszögéből:

A szalagavató után a negyedikesek tulajdonképpen már kiválnak a diákok közösségéből, végérvényesen „végzősök” lesznek. „Szükséges rosszként” még eleget tesznek diákkötelezettségeiknek, de már komolyabb feladataik vannak: lélekben az érettségire (s esetleg a felvételire) készülnek. Ezt akár azzal is éreztethetik, hogy a büfében és a menzán már nem állnak sorba, amit az alsóbb évesek kénytelenek elnézni. Az alsósok kifejezésével élve: „nagy arcuk lett”.

A ballagás után a végzősök végleg kikerülnek a látókörükből, átlépnek a felnőttek világába, függetlenül a vizsgák sikerétől, azaz, hogy „érettségi” vagy „4 év gimnázium” lesz hivatalosan a végzettségük.

Viszonyuk a következőképpen alakul:

diák	:	gyermek	→	diák	:	gyermek
végzős		gyermek		végzett		felnőtt

⁶Sándor Ildikó szóbeli közlése, 1991.

VI. A társadalom szemszögéből:

Tehát a diák (végzős) ballagás után – és csak ezután – elveszíti kiváltságait, eddigi védettségéről le kell mondania. Például: diákigazolványával együtt járó kedvezményei legkésőbb szeptemberben, az iskolai beiratkozásokkor végleg megszűnnek. Az érettségi eredményhirdetés – és a felvételi – alapján minősíti őt a társadalom; belép a felnőttek „teljes árú” világába, bevonultatható katonának, munkába áll vagy felsőbb szinten tanulhat tovább. (A beépülés szempontjából a bankettnek ebben a tekintetben már nincs rituális jelentősége, ugyanakkor a katonai behívónak, az egyetemi felvételinek, a gólyaavatásnak vagy a munkába állásnak sajátos módon van, de ezek egy későbbi fázis eseményei.)

Ha a különböző eseményeket, illetve ritusokat vizsgáljuk, mindegyik sémának megvan a létjogosultsága. Bár a ballagás minden nézőpontból értelmezhető elválasztó ritusként, az érettségi eredményhirdetés és a bankett beépítő ritusként – a mikrokulturák megértését akadályozó leegyszerűsítés volna vizsgálatunkban csupán ezt érvényesíteni. A probléma megvilágítására „perdöntő kísérletként” alkalmazható az ily módon látókerünkől kiesett szalagavató konkrét eseményeinek leírása.

Egy Veszprém megyei kisváros szalagavatójának forgatókönyve 1988 februárjának első szombatján:

Délután (1):

A városi művelődési központban a harmadévesek műsort adnak, amely tulajdonképpen paródia a tanárokról és a végzősökről. (Például tréfás címeket osztanak ki mind a tanároknak, mind a negyedéveseknek: „főbagós”, „aszkéta” stb.) A *közönség provokálására, csúfolására* is volt korábban példa.

Tehát a színpadon – amely átmeneti kiváltságokat nyújt az előadónak, s ezáltal lehetőséget ad az inverzióra, a „világ megfordítására”, átmeneti szerepcserére a nézőtérrel – karikírozzák a normális iskolai élet formalitásait. E szélsőséges helyzetben státus szempontjából – pontosan a *státusvesztés* miatt – a többi diákhoz képest azonos szintre kerülnek a tanárok és végzősök. A színpadon némely jelenetben a szereotípiakon túlmenve gúnynevükkel is jelezhetik a parodizált személyeket – az előzetesen cenzúrázott forgatókönyvtől eltérően –, amely a durvább esetekben neheztelést igen, de megtorlást nem von maga után. (Ettől eltérő diákvélemények is lehetségesek egy-egy rosszabb osztályzat után.)

Délután (2):

A gimnáziumban sportvetélkedők zajlanak. A labdarúgó- és kosárlabdatornán a tanárok, az „öregek” (végzősök) és a diákok egy-egy csapata vetélkedik.

Státus szempontjából analóg az előző eseménysorral. Ezt megerősítik a szabályok is: a már régebben végzett diákok mind az „öregek”, mind a tanárok csapatában játszhatnak.

Este:

Ünnepi bál a város legnagyobb és „legmenőbb” (sic!) szórakozóhelyén, végzősök, meghívott felnőtt vendégek (elsősorban szülők) és a nyitótáncot előadó harmadik osztályosok részvételével.

A résztvevők összetételét éppúgy mint a helyszínt, kezelhetjük egy marginális állapot kezdetére való utalásként.

A program este hét órakor a harmadévesek kosztyüms nyitótáncával indul, amely esetünkben keringő – a korábbi években néha *palotás* volt.

A tánc megválasztása valószínűleg a környékbeli ruhakölcsönzők kínálatától és a szereplők táncudásától függ.)

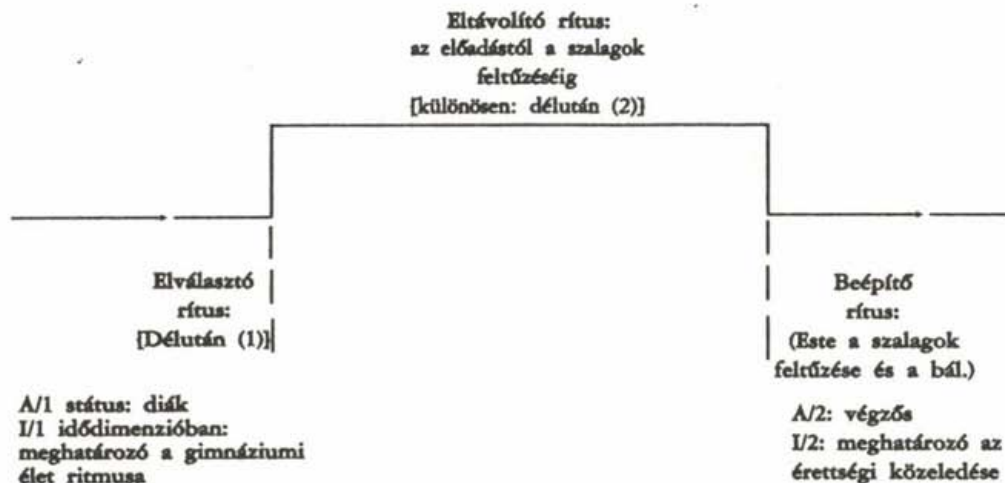
Ezt követően a negyedikesek fősorakoznak, és a harmadikosok feltűzik a szalagokat – lehetőség szerint a fiúk lányoknak, a lányok pedig fiúknak. (A végzősök legjobb táncosai – elsősorban, akik egy évvel ezelőtt megtanulták – „*visszaadhatják*” a nyitótáncot, immár szalaggal, de ez esetünkben nem történt meg.) Nyolc órakor vacsora, mindig *legalább háromfogatásos* – frissensülttel –, amelyhez a felnőtteknek és a végzősöknek egy pohár bor jár.

(Az utóbbi – mennyisége alapján – inkább szimbolikus: kiléptél a „mezei diákok” sorából, mintsem szomjoltó.)

A vacsora után a nagyobbik teremben zenekar szolgáltatja a tánczenét – amely olykor „lakodalmos”-ra vagy magyar nótára vált. (Tizenöt fős minta felvétele azt a nem titkolt előfeltevést igazolta, hogy a váltások inkább a vendégek, mint a tanárok és a diákok szórakoztatásáért történnek, bár az utóbbi sem zárható ki teljes mértékben.) A tánc kezdetekor a diákok – elsősorban a negyedikesek – felkérlik a tanárokat és a szülőket. [Amikor nem volt vacsora, a nyitótánc(ok) után kérték fel őket.] A kisebb teremben elkezdődik a diszko – a diákok nagy része itt tombolja ki magát. Az alsóbb éveseknek tíz órakor legkésőbb illik hazamenni, de ezt nem tartatják be velük ilyen szigorúan. A tanári kar nagylelkűen szemel huny a végzősök cigarettázása és italozása felett – szalonspiccig. (Ha valaki berúgna – és lebukna –, „komoly büntetésnek nézne elébe”.) Éjfélkor tombola tréfás nyereményekkel. A nyertesek jutalma a nyereményeken kívül néhány mókás ugratás, amelyek a délutáni előadásnál jóval visszafogottabban és óvatosabbak: a kémiantár kétszer is nyer, kiprovokálva a diákok „Bunda, bunda!” kórusát és egy-két hangos utalást az okkult tudományokra. A tombola után lassan szétoszlik a tömeg, és két órakor, amikor a zenekar az utolsó számot játssza, már csak néhány pár táncol. A negyedikesek néhány kisebb csoportja, a bál végét meg sem várva, egy éjszakai bárban folytatja tovább hajnali négyig, három fiatal és népszerű tanár társaságában.

A forgatókönyv olyan utalásokat is tartalmaz – dönt betűvel szedve –, amelyek konkrétan be nem következett eseményekre vonatkoznak. Amikor a megfigyelés után adatközlőinkkel rekonstruáltuk az eseményeket, nem egyszerűen empirikus leírásokat kaptunk, de emellett adalékokat is egy lehetséges ideáltípus, normatív minta – esetünkben a szalagavatóé – képehez. Ezek az utalások lehetnek diakronikusak (időben korábbi a viszonyítási minta), szinkronikusak (térben másutt – más gimnáziumokban – történtek), és össze is mosódhatnak („A nyitótánc keringő vagy palotás” – mondták azokban a gimnáziumokban is, ahol emberemlékezet óta csak keringő volt.) Tehát nem csupán a kutatóknak vannak előzetes elvárásai (egy előfeltevés a kiindulási alap), hanem a szereplőknek is.

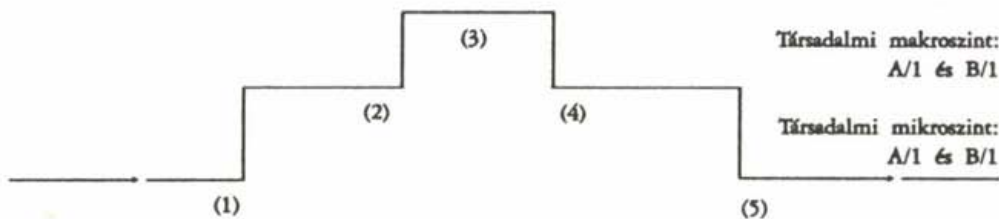
A leírt forgatókönyv meggyőző bizonyítéka annak, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szalagavatót, ha az „érés”, mint átmenet rítusait vizsgáljuk. A már korábban tárgyalt szempontból indokolt, hogy eseményeit az elválasztás rítusaként kezeljük. Ugyanakkor, ha e rítusok közötti kapcsolatot rekonstruáljuk, feltárva a szalagavató finomabb szerkezetét, önálló rítus *de passage* sémát kapunk:

A sémából kiindulva érdekes szerkezeti problémához juthatunk el: az egymás utáni átmenetek rítusai – más-más szinten – egyrészt alkothatnak rítusláncot, másrészt ugyanakkor makroátmenetek egy-egy egységét is.

A szalagavató után a szalagot viselő végzősöket már nem egyszerű diákként kezelik: bár a ballagásig még be kell járniuk a gimnáziumba, jegyeket kell szerezniük, de igazából már az érettségire és esetleg a felvételre készülnek. A szalag viselése az új életforma szimbóluma, amit egyezményes jelként a környezet már olyannyira elfogadott, hogy még visszaélésekre is alkalmat adhat. Két elemista diák, például érettségire készülő testvéreik szalagjait elcsenve, többször is bejutott tizenhat, sőt tizennyolc éven felüli filmekre a moziba – lebukás nélkül.

Az I–IV. sémák által modellezett átmeneti rítusok merev szétválasztása éppúgy indokolatlan, mint a már tárgyalt elnagyolt modell alkalmazása. Egyetlen séma megalkotásának lehetséges módja, ha a II. aspektusnál már részben használt fogáshoz folyamodom: két „egymásba skatulyázott” sémából építem fel a végsőt. (A két „átmeneti rítusok séma” egymáshoz való viszonya nem analóg a szalagavatónál felmerült „mikro-makro” viszonyal.) Az így kapott változat az eddigi alkalmazott számozással:

(A/1: tanulóviszony – B/1: munkaviszony; A/2: diák – B/2: „érettségizett”, tehát: társadalmi csoportváltás.) Ahol: $A/1 < A/2$ és $B/1 < B/2$ ($< =$ „részhalmaz”).

Ezzel párhuzamosan a „kamaszból” visszavonhatatlanul „ifjú”, azaz (talán már ma is) úr lesz. Ezt érzékeltetik Kosztolányi Dezső sorai is: „Uraim, uraim. Halljátok-e? Kéjes, borzongató érzés ez, nagyobb, mint az első hosszúnadrág, furcsább, mint az első hónaljiszőr serkedése, a bajusz ütközése. Már urak vagytok, urak mindnyájan. Te is Zöldy, hiába röhögsz ott, nyomorfi, te is úr vagy, az istenfádat.”⁷

Oláh Gyula

További irodalom: Brain, L. J.: Sex Incest and Death: Initiation Rites Reconsidered. With Comments. Current Anthropology 1977. 2. sz. 191–208. old. – Leach, E.: Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásáról. In: Hoppál–Niedermüller (szerk.): Im. 137–155. old. – Németh I.: A népi közösségekben élő fiatalok életmódja és kultúrája. Arrabona. Győr. 1966. 8. sz. 241–263. old. – Tárkány Szűcs Ernő: Magyar népi jogszokások. Gondolat. Bp. 1981. – Van Gennep, A.: The Rites of Passage. The University of Chicago Press. Chicago, 1960. – Voigt Vilmos: Május elseje jelei. Világosság. 1978. 424–433. old.

⁷Kosztolányi Dezső: Aranysárkány. Szépirodalmi. Bp. 1983. 146. old.

„A népek emlékezete a hagyomány. A hagyomány: egy nemzet válasza életkörülményeire, a nemzet igazi személyiségére, mellyel az időben önmagához és feladataihoz hű maradhat. Ha a rádió a széttört magyarság közös tudatát akarja helyreállítani, a közös hagyományt kell eszméletébe hozni.” (Németh László, 1934.)

SORSKÉRDÉSEK

„...az én korosztályomból senkinek sem jutott ilyen mostoha sors...”

Válogatás a Lakitelek Alapítvány paraszti önéletíró pályázatának díjnyertes munkáiból¹

Tisztelt Bizottság!

Nagyon szeretném, ha elolvasnák az életem történetét. Azt hiszem, hogy az én korosztályomból senkinek nem jutott ilyen mostoha sors a falunkban. Elnézést kérek a helyesírási hibáért, de csak 6 osztályt végeztem és azt is már több mint 50 éve.

Tisztelettel

Bejczy Józsefné, Perenye, VI. díj

Dudás Andrásné, született Novák Julianna vagyok. 1920. II. 16-án születtem Mélykúton. Mondják az öregek, volt valaha itt egy tó is, ami feltöltődött. S az egyik dombon a hercegség – mert akkor hercegi uradalom volt – nagy templomot építtetett; hát annak volt egy mély kútja, annak a vizét hordta a nép, innét a Mélykút elnevezés.

De ennél a kútnál is mélyebb a történelem kútja. Ha belenézek, sok-sok szenvedést látok, és nagyon erős földszeretetet. És látom, ahogy az 1700-as évek végefelé megjelenik Mélykúton egy Novák Ferenc nevű, szép szál lovas hajdú – ez a legény az én utolsó, név szerint ismert ősöm. A mélykúti katolikus temetőben még megvan a sírja a kökeresztel, az utódok tiszteletben tartották az emléket.

Novák Ferenc aztán megismerkedett az egyik intéző lányával, vett házhelyet és hozzá két fertály földet – mert akkor már lehetett földet vásárolni –, s megépült a ház: vert fal, nádtető. Oda hozta feleségnek az intéző lányt. Négy fia született, később tanyát is építettek.

Én Péter fiának a leszármazottja vagyok: nagyapám volt Novák Kázmér, édesapám Novák Menyhért. Isten nyugtassa őket, dolgos, szorgos emberek voltak mind. Nagyon nagy volt a földszeretet mindegyikükben, nagyon takarékosan éltek, mind csak azon munkálkodtak, hogy még egy holdacska ragasszanak a többi mellé, hogy a családnak ne kelljen már cselédnek elmenni.

Ó, ha tudták volna, hogy valamikor mennyit kell még szenvedni ezekért a nehezen megszerzett holdakért! De ennek a megszenvedését már miránk osztotta a történelem.

Dudás Andrásné, Mélykút, VI. díj

¹A Lakitelek Alapítvány 1991. évi paraszti önéletíró pályázatára 305 pályamunka érkezett, köztük 31 Erdélyből, 34 a Felvidékről, 4 a Délvidékről, 2 Kárpátaljáról. Az alapítvány kuratóriuma jelentősen megemelte a díjak számát, s összesen 795 ezer forintot fordított 9 pályázó díjazására. Az ünnepélyes eredményhirdetésre 1991. november 6-án került sor a Parlament épületében. (Szerk.)

1944. október 23-án a szovjet katonák bevonultak Viskre. Mivel a magyar katonaság korábban visszavonult, itt harcok nem voltak. Egy jó hónapi békés állapot után 1944. november 27-re háromnapos munkára kirendelték a község magyar férfiai 18-tól 60 éves korig. 600 magyar férfi gyűlt össze a város kultúrházában. Közöttük volt férjem, Nagy László is. A gyülekezőteremben csak 1–2 katona, 1–2 őr és a tolmács tevékenykedett. De amikor úgy délfelé elindult a menet, már rosszat sejtettünk, mert hirtelen megnőtt az őrkatonák száma. Lehetek már 25–30 körül. Még ruszin segédrendőr is segédkezett a kísérésünkben. Fogsága élményeiről férjem sokat mesélt nekünk.

Nagy Lászlóné, Sárospatak, V. díj

Akkortájt történt, hogy egy éjjel nagy zakatolásra ébredtünk. Én kinéztem a folyosóra, s hát láttam, hogy új deportáltak érkeztek. Bánáti svábok, szászok, németek voltak. Egy üres, nagy teremben 72 nőt helyeztek el; a férfiakat az új kaszárnyába vitték. Volt közöttük pap, tanár, géplakatos, villanyszerelő...

A bánáti nőket már az első héten a bányába vitték dolgozni; minket, magyarokat még nem. Sajnáltuk őket nagyon. Volt közöttük egy Jaszten Éva nevű, kis mosolygós arcú – őt egyedül hozzánk küldték, a mosodába. Hamar megkedveltük. Ő tudott románul, s mi is egy keveset németül. Sokat beszélgettünk.

Szaporodtak az orosz tisztek is. Pár nap múlva jött még egy hadnagy. Deportáltak – a bánáti németekkel együtt – már 350-en voltunk a lágerben.

Egyik este felsorakoztattak bennünket, és átvezényelték a második kaszárnyába. Jött a két hadnagy, és ott mindenki előtt felolvasták, hogy Jubák Magdús a lovaktól ellopott két cső tengerit, amiért az lesz a büntetése, hogy kidobják a mosodából. Szegény Magdus sirt, annyira szégyellte magát. Ott, mellettem mondta, hogy amikor a lovak ették az istállóban az abrákat, akkor vett el előlük két kis csutakot, de nem volt több 35–40 szemnél a kettőn. A tengeriszemeket később megpirította, és megette... Az istállóban volt egy öreg orosz, aki a nappali őr lehetett, de neki nem szólt semmit. Később, úgy látszik, feljelentette.

Azt mondtam a barátnőmnek: „Ne sírj, Magduska. Ők szégyelljék magukat, amiért ilyen sorsra juttattak bennünket.”

Szabó Sándorné Binder Mária, Szatmárnémeti, V. díj

1946 őszeig még maradhattunk a majorban. Csépléskor már a géptől vitték a gabonát, úgy mondták, *józatétel*. Felparcellázták a majori földeket azon a nyáron.

Nem sokkal azután, hogy elvetettünk, szóltak a tanácstól: hagyjuk el a majort. Mondom a hatósági közegnek, engedjék meg, hadd maradassunk tavaszig, télelbe nem könnyű helyet találni, és a gyerekek! Egyik kicsi, másik pici. Hát az őket nem érdekli, mondták, menjek az anyósomhoz. Be is fogadott volna, de minden menyé ott lakott már nála, egy házban négy család csak nem fér el. Könyörögtem összetett kézzel: a telet hadd ne kelljen másutt tölteni. De nem volt szívük.

Másnap – úgy novemberben volt ez már – jött az új tulaj. Minden sarokba lerakott valamit, úgy vette birtokába az otthonunkat. Közben vadul ordította: Na most már pucolj innét, épp eleget bitoroltad már! Elmész a francba vagy agyoncsaplak! És verte a mellét, hogy ő kommunista és most már ők az urak. Próbáltam volna könyörögni, de nem hallgatott meg. Kollár Andrásnak hívták, tudtam, van saját háza a faluban, de ez is kellett neki.

– Pusztulj innét! Levette a kocsijáról a villát, teljes erőből felém csapott, épp hogy el tudtam ugrani, a villa ott suhant el mellettem. Átkozódva elment, én pedig rögtön fölraktam a gyerekeket a kocsira. Tompán lakott a bátyám és a nővérem, ott bérlősködtek egy-egy tanyán. A legtermészetesebb dolog, hogy odamenjek – mondták, s másnap a két család összefogott, jöttek a kocsikkal, felpakoltunk, elköltöztünk, ott hagytuk a jó helyet a kommunista uraknak, én meg az egyik cselédlakásban húztam ki a telet a gyerekeimmel. S még a következő is, mert két évig maradtunk ott. Közben már én is béreltem földet.

Akkor már jöttek a beadások irgalmatlanul. A listák 7–800 pontból álltak. Valahogy ezt is kiküszködtek. Mikor bent voltam elszámolni, úgy mondták, minden rendben van. Másnap kint ekéztük a kukoricát, s közben jöttek a tanácsiak a tanyára, hogy még ennyi meg ennyi a hátralékunk! Csak a dajka volt otthon a gyerekekkel, ő is csak gyereklány, mit tehet ellenük?

Elvitték még a zsírt is, utolsó cseppig kikaparták, még a lovaknak meghagyott kukoricaabrákot is elvitték. Ilyen világ volt ez: sok szöveg, hogy tiéd az ország, s közben szabályosan kiraboltak bennünket!

No és akkor engem elítéltek. Fegyházra. A beadás miatt. Szeptember 25. volt az utolsó határidő. Azám, de 20-án megjött az esőzés, egy hétig úgy esett, ember nem mehetett a földekre. Nagy vizek, sártenger. 24-én bementem a tanácsházára, hogy ez és ez a helyzet, le van szedve, kinn áll a kukorica, szárral jól letakartuk, semmi baj, csak érte menni nem tudok a zetorral. Mihelyt lehet, hozzuk. Jól van... 27-én mentünk is, s egy szemig leadtuk. Egy hét múlva hozza a postás a bírósági idézést, tárgyalásra hívnak, merthogy 3 napig *veszélyeztettem a közellátást!!!*

Bemegegyek, valamiféle főemberek ott ültek, meg nem mondták, kik is ők tulajdonképp, csak rám olvasták az ítéletet.

De azért jutott az örömből is arra a napra. Ahogy hazamentem, mint fegyházra ítélt közellátás, otthon már várt egy levél az uramtól: átlépte a magyar határt, holnapra talán már itthon is lesz. Forgott velem a világ. Hát mégis! Ennyi év után! Azt leírni nem lehet, hogy örültem, s a gyerekeim is, a drága anyósom is.

És megjött a papa. Csontig lesóványodva, sok borzalommal a háta mögött. Bárcsak ő írhatná ide az életének legborzasztóbb élményeit, de sajnos, 1986-ban eltemették. S hogy ilyen korán, abban biztos a négy év hadifogság is súlyosan benne volt: valószínűleg igaz, hogy 5 évnek számít egy-egy ott töltött év.

De most, úgy érzem, nekem kell leírni helyette az igazságot, amiről évtizedekig muszáj volt hallgatni, hisz a szovjetekről csak jót mondhattunk, semmi mást.

Akkor, '49-ben, '50-ben megint vitték az embereket. Anyósom rokonai közül is többet elvittek. Egész családokat deportáltak, telepítettek ki. Kegyetlenek voltak, mint a tatárok. Csak ezt mondhatom. Bekeséknél kisbaba született akkor éjjel, és mégis odaálltak, ágyastól felrakták stráfkocsira a fiatalasszonyt kisbabától, vitték a vagonokhoz. „Nincs mese!” – ordították.

Bizony, újra csak féltünk: hát ránk mikor kerül sor? Többször vittek el rendes, tisztességes embereket éjjel, okát se tudtuk, miért. Csúnyán összeverték őket.

És közben zengtek a dicshimnuszok Rákosi apánkról meg a szocialista rendszerről. Hogy *ez milyen jó*, azt mi, parasztok tudtuk a legjobban! A beadásokat mindig nehezebb lett teljesíteni. Már ott tartottunk, alig tudtuk előteremteni a jószág ennivalóját. Mert azok hiába hallgatták a szép beszédeket, csak bögtek. Az emberek hallgattak, még beszélni se mertek a bajokról. Ragaszkodtunk a földhöz – bár sokan, akik elmentek, jobban jártak. Őket már nem tudták új rendeletekkel gyötörni. Gyapotot termelj! Ricinust termelj! Amit előírtak, azt muszáj volt termelni, „ha a fene fenét eszik is” – úgy mondták.

És ezek a rendelt dolgok kiszorították a valóban szükséges takarmánynövényeket. Nem maradt hely kukoricának – hát béreltünk négy holdat, s abból lett a jószágnek takarmány. Csoda, hogy elkeseredtünk?!!

A 6 hízóból ötöt beadtunk, egy maradt nekünk levágásra. Csakhogy: akitől mi a földet béreltük, nem teljesítette a beadást, az adót. No, eltalálták, hogy rólunk nyúzzák le ezt is! Én kinn szedtem a gyapotot, nagyon nehéz munka volt, a tuskéje sebezte a kezét. Otthon meg, ezalatt odaálltak a tanácsiak cigányokkal, kocsikkal. Mindent elvittek, a padlást lesöpörték, annak a Cikorának a tartozása fejében. Elvitték azt az egy hízót is... Ott maradt a nagy semmi.

Hogy mit eszünk majd, nem érdekelte őket. Azt mondták, pöröljük a bérbeadót. De hisz annak se volt semmije a szerencsétlennek! Nem tudtunk aludni azon az éjszakán.

Egyszer csak hallom: rőf, rőf! – hát visszajött! Ott rőfög a hízónk a kapuban! Valahogy elszabadult. Vagy egy jó emberünk eleresztette?... Nem tudhattuk. Legszívesebben levágtuk volna azonnal, de féltünk, hogy még nagyobb bajt zúditunk magunkra. Nagyon nehéz volt újra lemondani a hízónkról, de végül mégis bement a papa szólni: „gyűjjenek érte, vigyék!”
Hát ilyen rettegésben voltunk.

Dudás Andrásné, Mélykút, VI. díj

A párt (akkor nagybetűvel: Párt) teljesen ellenőrzése alá vont. Figyeltették iskolai munkámat, templomba járásomat, s erőteljes ideológiai átképzéssel próbálták a maguk képére és hasonlatosságára átgyúrni.

Megtörtént, hogy a hivatalos ellenőrző szerveken, megyei, helyi, művelődési hivatalokban dolgozókon kívül egyenruhás, géppisztolyos ávosok ültek be óráimra, minden előzetes engedély és értesítés nélkül.

1948-ból való az első olyan okmányom, amely igazolja, hogy elvégeztem a számomra kötelezően elrendelt ideológiai szemináriumot, melyet az egész testület részére Ágoston György tartott a debreceni marxista tanszékről. A következő évek folyamán szüntelenül vizsgáznunk kellett a broszúrák anyagából.

Eleinte próbáltam figyelemmel kísérni a „világ leghaladóbb” ideológiáját, de csakhamar rájöttem, hogy mennyire igaza van az iskola falán virító gyermeki firkának: „Hazudnak rendületlenül.”

Olyan eseményeket, melyeket magunk is átéltünk, úgy tálaltak eléink, hogy mindnyájan felháborodtunk. Előttünk, akik szemtanúi voltunk az eseményeknek, elferdítve, galádul meghamisítva állították be a megtörtént dolgokat.

A konzultációk, melyek hetente követték egymást, szájba rágó, kérődző módszerrel zajlottak le. Lehetetlen volt felmerült gondolatainkat, kételyeinket felvetni is, megvitatásukról pedig szó sem lehetett. De az előadók alacsony szellemi szintjét, bárgyúságát látva, el is álltunk minden ilyen irányú igényünktől.

Az ideológiai „fejlettséget” külső eseményeken is lemérték. 1945. május elsején vettem először részt politikai felvonuláson. Ez akkor még újdonságnak hatott, s jóformán az egész község ott volt.

Egy gazda ökreit levágták, és a farkasszigeti erdőben ökörsütéssel egybekötött népünnepély volt, de egy-két év múlva már teljesen erőszakos és embertelen módon voltak megszervezve. A község terrorvezetői előtt nemcsak a szervezett dolgozók „örömteli menete” vonult el, hanem a gépállomás vonatatói megszégyenítő körülmények között vitték a „nép ellenségeit” is. Egy rossz, trágyahordó szekérre a kuláklányokat zsúfolták fel. Mögöttük egy óriási ketrecbe zárva egy szerencsétlen kiskereskedő asszonyt vontattak. Aki a nép ellensége volt, mert kis szatócsboltja számára egy-két zsák cukrot, lisztet tárolt, s ezeket elvonta a dolgozó néptől. Szerencsére a házkutatás során megtalálták nála – mivel el sem volt rejtve, és most bűnhődnie kellett. Egy kis földű, de nagyon szorgalmas gazdát gyönyörű, többmázsás hízójával kötözték fel a vontatóra. Neki is bűne volt a szorgalma.

Ezek nem voltak gyilkosságok. Hogy lettek volna azok! Hogy utána rövid időn belül behaltak ezek az emberek a szégyenbe, hát, ki tehetett róla?

Demjén Lajosné, Karcag, IV. díj

Eljött az 1952-es tavasz, a férjem a határban szántott. Este hazajön, mondom neki, hogy egy borítékos levelet kaptunk valahonnan. Elolvastuk, de sem a feladó nevét nem ismertük, sem a témát, amiről írt. Azt gondoltuk, hogy téves címet írtak rá. Félredobtuk az asztalra. Másnap március 19-én elmentünk ugyanúgy dolgozni, mint máskor. Délután jövök haza munkából, a falunk közepén jön az én férjem szemben velem egy barna, civil ruhás férfival. Nagyon szomorúan rám néz. Én szóltam hozzá, látom a cipőjében nincs fűző. Kérdezem, mi ez, hova mész, csak annyit mondott, a tegnapi levélért hozták haza. De a férfi nagyon gorombán meglökte (fegyver volt nála) és menni kellett neki. Nem tudtam egy darabig elmenni a helyemről, alig értem haza. Otthon mondták a szüleim, hogy annyit mondott, elmentek érte a mezőre és egy levelet emlegetett, azért hozták haza. Nagyon sokára tudtam meg, 3 év után, mert annyi időre ítélték el. A civil ruhás férfi egy ávos főhadnagy volt és ők írták azt a levelet nekünk. De hát a tárgyaláson azt mondták neki, hogy virágnyelven van írva és hogy ő, a férjem valami kémkedési historiába van beszerelve. Három évre ítélték, de mi azt nem tudtuk akkor, mert nem is tudtuk, hova vitték. Látogatni nem mehettünk, levelet sem kaptunk.

Így jött el a nyár. Júliusban már több családot is kitelepítettek tőlünk Hortobágyra. Az egy borzasztó élmény volt. Éjfél felé megszállták a falut azok a nagy fedett teherautók. Éppen a szomszédunkat is vitték. Hallottuk a nagy sírást, jajgatást. Kimentünk az utcára, de a rendőrök bezavartak minket. Csak másnap reggel tudtuk meg, hogy mi van. Láttuk az elfolytatott lisztet, elhagyott ruhadarabokat. A síró állatok az ólban, a tehének az istállóban bőgtek. Aztán a kitelepítettek vagyonából, állatállományából megalakították az első, úgynevezett Lenin Tsz-t.

Bejczy Józsefné, Perenye, VI. díj

EMLÉKEZZÜNK

Német nemzetiségű kulák voltam¹

E pályázatban leírtak valóságban megtörtént tények, amit zömében ma is élő személyekkel tudok bizonyítani. Sajnos egyre fogynak azok, akik ezeken a barbárságokon keresztülestek, hiszen a gyötrelmek, kínzások, éheztetések, kivégzések több tízezer személyt már a terrorizmus ideje alatt halálba kergettek. S akik már akkor 20–30 évesek vagy 70 évesek voltak, azóta eltávoztak közülünk. Ez készítetett arra, hogy a magam környezetében megtörtént jogtiprásokat papírra vessem, hogy az utókor tudja, mik történtek, hiszen már két generáció felnőtt azóta és nem sokat tudnak a törtétekről, mert még beszélni is veszélyes volt ezekről a dolgokról. Úgy érzem, minél többen tudják, annál nagyobb a remény, hogy ez még egyszer nem következik be.

Apám eleki, anyám gyulai születésű volt. Lakhelyük a Gyula–Elek közötti tanyavilág területén volt. Parasztcsalád egyetlen leszármazottja vagyok. 23 kh földünk volt 460 aranykoronával. Ez azt jelentette a Horthy-rendszerben, hogy kisparaszt. Ezért nagyon kellett vigyázni, hogy mit enged meg magának a család, mert könnyen kicsúszhatott a lába alól a talaj. Sajnos az 1940-es évektől már minden évben legkevesebb 6 hónapot behívták katonának az apámat, mígnem az lett a vége, hogy haza sem jött, hanem kivítették a frontra. Így anyám és én (8–10 évesen) voltunk kénytelenek a földet megművelni.

Már gyermekkoromban érdekelt a politika, ennél fogva erősen figyeltem. Volt, aki azt mondta, semmi baj nem lesz, ha bejönnek az oroszok, hiszen azok is emberek. Azóta már megtudtam, hogy a lumpenproletár réteg volt, és azok, akik undorodtak a munkától. De volt közöttük megtévedt, fanatikus ember is. Erre egy példát említek: dr. Blanár László orvos nagyon rendes ember volt, a szegények orvosának mondták. Ha látta, hogy földhözragadt, éhező a család, nem kért a vizsgálatért pénzt. Ő is várta erősen a szovjet hadsereget. De bizony a megérkezésükkor igencsak elment a kedve. Másodmagával kívül mentek a városon, fehér zászlóval üdvözölték, fogadták őket. Zsebőrája volt aranylánccal, azt azonnal elvették, a társáról meg lehúzták a csizmát, lévén parasztember. Dr. Blanár reklamált, ennek az lett a vége, hogy megfordították Gyula felé, fenékbe rúgták, kigúnyolták. Utána bandukolhattak hazafelé, az egyik mezítláb, a másik az órája nélkül. Hogy mit gondoltak magukban, azt ők tudják.

A másik réteg ellenkező véleményen volt. Elrémülve hallgattam, hogy nagy baj lesz, ha ide jönnek, mert ezek nem emberek, állati szörnyek, mindenkit elvisznek és kivégeznek. Ijedtemben 11 évesen 2 méter mély, 4 x 4-es bunkert ástam, oda lehordtam sok mindent. Többek között apám összes ruháját ládában, hogy ne legyen nedves. Ezt később megtalálták, s mindent elvittek. Azonfelül az összes beföttet, kenyeret, párnákat, 2 lovat, még a szalmahúzó horgot meg az ekeláncot is. Úgy gondolom, ítélje meg az olvasó, hogy melyik rétegnek volt igaza.

Olyan szerencsétlenül jártunk: 1944. szeptember 23-án jöttek az oroszok, de Gyulánál megállították őket. Így csak október 6-án mentek tovább, amikor az erősítés megjött. Ezért 3 hétig a két vonal között voltunk: 300 m-re oroszok, 300 m-re magyarok, mi a közepén. Nappal kimozdulni nem lehetett, mert jött a géppuskasorozat.

Mivel szeptember 23-án már Elekre is bejöttek az oroszok, így az én iskolába járásom is rövid életű volt. Csúpan 23 nap, de az is zűrzavaros volt. Naponta jött légiirádó, be vol-

¹Részletek a szerzőnek a Lakitelek Alapítvány paraszti önéletrő pályázatán IV. díjat nyert munkájából. (Szerk.)

tunk osztva ötösével házakhoz, ha szólt a sziréna, már mindenki tudta, hogy hová kell menjen.

A fiú polgári iskolából a tanárok egy részét katonának vitték, egy része pedig a front elől menekült Nyugatra. Hosszas huzavona után megoldódott a helyzet, mert volt egy leány polgári, ahol az apácák tanítottak, oda lettünk beosztva. Még akkor az apácákat nem szüntették meg. De ez a helyzet sem hozott sok sikert, mert január 15-én járt a dobos (még akkor az volt a hírközlő szerv), és a következő közlés hangzott el: nők 16–40 éves korig, férfiak 18–45 éves korig, azonnal gyülekező a Szovjetunióba munkára! Ebbe a korosztályba belesett apám húga és férje is, ott maradt a 8 éves és 9 éves leánygyerekek anyja és apa nélkül.

Ugyanakkor jött a hír, hogy Gyulán is ugyanez a helyzet, tehát anyai részről is mentek az oroszok szerint pár napos, majd pár hetes munkára. Az iskolát abba kellett hagynom, mert a nagymama ment a két szülő nélküli leánygyermek mellé, én pedig az anyám mellé. Eleken az apácázárdába gyűjtötték a népet, Gyulán a volt huszárlaktanyába. Aki egyszer bement az ajtón, azt a GPU-sok már nem engedték ki. Én közvetítő szerepet játszottam, 1 nap Eleken, 1 nap Gyulán. Az ablakon kiabálták ki, hogy mit kérnek, utólag még eszükbe jutott, hogy mit kellene vinni, azt az oroszokkal be lehetett küldeni.

Itt ki kell hogy térjek arra, kik voltak ezek az emberek. Német származásúak, de volt, aki már 20 éve magyarosított nevű volt. Volt, hogy anyja magyar volt. Következtek a szomorú dolgok. Kijött egy orosz a tanyavilágba, 15–20 név volt nála, egy dülőrésről érdeklődött, hogy hol laknak a németek. Az illető sorolta, de azt mondja, nem ennyi van, még hozzámondott vagy 10 főt. Volt olyan szerencsétlen, aki 2–3 napja szökött meg a frontról, már besúgták és menni kellett kényszermunkára pár hétre, s lett, akinek 5 év lett belőle. Sokan pedig meghaltak éhen. Tudok olyan anyát, akinek 3 fia halt meg, van, akinek 2 fia meg a férje.

A vagonozáshoz kísérésnél Gyulán vettem részt. Kb. 3 km volt a gyűjtőhely és az állomás közötti rész. A menet a következőképpen állt össze. Elöl mentek a deportáltak, zárt sorokban. Előttük, oldalt, hátul géppisztollyal az oroszok, 20 méterre. Utánuk kézikocsi, targonca. Lovas fogat nem volt, mert a lovat elvették volna. Ezekre a járművekre pakolták a holmit, és utána a nagy tömeg hozzátartozó, mert mentek az öreg szülők, gyerekek, akinek a felesége már koron túl volt. Mindenki sírt. Ezt a látványt, aki benne volt, nem igaz, hogy életében el tudja felejteni. 30 főt tettek egy marhavagonba, rájuk zárták az ajtót, utána már csak egyenként, egy kis rácson keresztül tudtak elköszönni a hozzátartozóiktól. Majd éjszaka elindult velük a szerelvény.

Ezzel számomra 12 évesen megindult egy újabb élet.

Az iskola ez évben elmaradt, jött a tavasz. Nagymama tette kész férfitípus volt, mert a sors már megedzette. Ő szegény természetesen találta, hogy a mi 23 kataszteri és a lánya, azaz apám húga 30 kataszteri hold földjét ő idős asszony létére, na meg én 12 évesen, megműveljük. Nagy szerencsénkre lett egy lovunk. Elkóborolt egy kis sovány orosz póni és ezt felerősítettük, de sajnos rá kellett jönni, hogy egy ilyen gyenge lóval szántani nem lehet. Na majd betaníjtuk a teheneket – gondoltuk –, de azok nem mozdultak meg, akármilyen verést kaptak.

Szerencsére valamennyi föld még augusztusban meg lett szántva, azt bevetettük. Jött az ekézés. Nagymama vezette a lovat, én tartottam az ekekapát. Az én lövezetöm egyszer csak a sorokkal ellentétes irányba haladt, akármilyen erőlesen kiabáltam, legalább 100 métert mentünk, vágtuk ki a kukoricát, mire sikerült megállítani. Azóta is elgondolkodtam: szegény nagymama esze vajon hol járt közben? A leányán, vején, aki Oroszországba volt deportálva, vagy fián, aki hadifogságban volt? Levél soha nem jött tőlük. Vagy a két lakásba zárt unokáján tűnődött, hogy mi van vajon velük? A lényeg, hogy dolgoztunk keményen, valamiképp termeltünk is. Váratlan öröm ért bennünket, 1945 szeptemberére hazajött apám. Ennek a szerencsés hazajövetelnek a története a következő.

Apám a háború befejezése napján esett orosz fogságba. Németország területén gyalogosan terelték őket Magyarországra. Több ezren voltak, s biztatták őket, hogy mennek haza. Egy hónap gyaloglás után bepakolták őket marhavagonba. 50 fő volt egy vagonban, Magyarországon, majd Románián keresztül a Fekete-tengernél, Konstancánál szálltak ki. Ott mindenkinek le kellett metelenre vetközni és megvizsgálták, hogy ki milyen erőben van. A faruknál a hús döntött. Ha volt sok hús, a karjába tintaceruzával 1-es számot kapott, kevesebb hús 2-es szám, hús nélküli 3-as szám. Senki nem tudta, hogy ez mire szól. Volt apámnak egy barátja, ő a 2-es számot kapta, apám az 1-es számot. Mit sem sejtve, hogy egyforma legyen, úgy döntöttek az összetartás miatt, apám kijavította a saját számát, hogy ő is 2-es legyen. Másnap megjelent egy hajó és mikrofonon közölték, hogy az 1-es számúak

szálljanak be, irány Oroszország. Volt, aki öt év múlva jött haza. Pár nap múlva jött a hír, hogy a többiek vagonba, mert már többet nem visznek ki, így került apám már szeptemberben haza.

Természetesen megkönnyebbült a helyzetem. Egy év kihagyással újratelepedtem az iskolát. 1946-ban elterjedt a hír, hogy minden német nevű kitelepítének, ami tavasszal el is kezdődött Eleken. Közben Gyulán ment a vita, mert a felső döntés az volt, hogy itt nem lesz kitelepítés, mert nem túl nagy a létszám, de közben háromtagú küldöttség ment a minisztériumba kérni, hogy mégis legyen, mert kellett volna a vagyon. Ugyanis a deportáltak félmázsás csomagot vihettek csak magukkal, a többi itt maradt közpédára. Mind az uradalmi földek, házak, jóságok, bútorok. A nevelés az volt, hogy a háromtagú bizottság egyik tagjának három veje német volt.

Visszatérve az eleki kitelepítésre, még a mai napig sem tudom, milyen elv alapján zajlott le, csak azt tudom, hogy 80%-ot elvittek, a 20%-ból maradt itthon módos személy, maradt itthon olyan, aki német anyanyelvűnek vallotta magát. Viszont deportáltak nincstelen, napszámos családokat is, és olyat is, aki magyarnak vallotta magát.

Mint már említettem, apám húgát és férjét 1945 januárjában deportálták a Szovjetunióba. 1946 tavaszán 9 és 10 éves leánygyermeküket kiűrték NSZK-ba telepítésre. Nagymama viszont maradhatott volna itthon. Hát létezik valaki, aki erre azt meri mondani, hogy ezt „emberek” rendezték? Újra csak rá kell döbennem, hogy ez az egész rendszer egy sátáni dolog, ezt csak állati elmével rendelkező emberek képesek megtenni.

Rátérek a telepítés módjára. Pontos létszámot nem tudok, csak annyit, hogy négy szerelvény ment ki. A községházán volt kifüggesztve azoknak a neve, akik az első szerelvényrel mennek. Mindenkinek saját maga kellett hogy megoldja a megengedett súlyig viheto holmijainak az állomásra való kiszállítását. Az állomáson volt egy rendezőbizottság, aki kijelölte, hogy ki melyik vagonba szállhat be. Még mázsa is volt, hogy akinek a csomagját sokallták, le tudják mérni.

Kitérek arra, hogy egy közepes módú család mit hagyott itt. Az én rokonaim 30 holdasok voltak, ez eleki viszonylatban az átlagon alulinak számított, hiszen sok 200–300 holdas lakos volt, de volt 600–1000 hold közötti is.

Leírom, hogy az én rokonom mit hagyott itthon. Először is 30 kataszteri földet, egy házat, ami 160 m² volt, egy húszméteres górért, fele magtár, 50 q morzsolt kukoricát, 50 q csöves kukoricát, morzsolót és darálót, egy 50 férőhelyes hizlaldát, 10 db 150 kg-os hízóval, 3 db szarvasmarhát, 1 lovat, 100 q tűzifát, 2 db kocsit, 1 búzavető gépet, 1 db kukoricavető gépet, 2 db szánkót, 1-es ekét, 2 db ekekapát, 2 db búzatisztító felszerelést, 20 kg mézet, 1000 liter bort, 3 q szalonna-, húsfélét, 3 szobaberendezést, 2 konyha, 3 garnitúra étkezővel, az összes ágynemű, 2 garnitúra lószerszám, az apám húgának és férjének az összes ruhaneműjét, egy fél hold termő szőlőt, gyümölcsöset.

Emlékezetem szerint az én rokonaimat a harmadik csoportba sorolták. Minden csoportot más tájra vittek az NSZK területén.

El lehet képzelni, milyen gyűlölettel fogadták őket, hiszen ott is a nagy szegénység volt a jellemző háború után. Jegyrendszer, a fél ország lebombázva. A telepítés előtti napról még annyit: megérkezett egy 70 éves bácsi, még az én rokonaim csomagoltak a másnapi vagonirozáshoz, én fogadtam. Mondja nekem, hogy ő lesz az új tulajdonos. Ruházata olyan volt, hogy kabátján, nadrágján legalább húsz folt, évek óta nem volt kimosva, még az inge sem. Egy fehér, de valójában földszínű szakajtókendőbe volt csomagolva 1 kg kenyér, félkilónyi szalonna, hagyma, só, paprika. Egy háromlábú kis állványa és egy bográcsa volt, na meg egy kanala. Egyébként jóindulatú volt. Mondja nekem: nem megyek én a lakásba, míg itt van a tulajdonos, megalszok én az istállóban. Közben sopánkodva mondja nekem: mi a fenét fogok én kezdeni egy ilyen házzal? Nem volt énnekem az életben még annyi pénzem, hogy ezt körül tudjam meszelni.

Közben elmentünk a községházára megnézni a névsort, hogy kikkel lesznek együtt telepítve. Bízva, hogy a rokonságból férfi is lesz a szerelvényen, de azok másik szerelvényen voltak, így a rokonok más helyre kerültek. Szerencsére akadt egy jó szomszéd, aki egy kicsit patronálta őket. Eljött a dátum, amikor menni kellett. Volt egy targoncánk, arra pakoltunk, kettőt fordultunk, nem volt messze az állomás, felváltva toltuk a targoncát a nagymama meg én. Már akkor 13 éves voltam. Még most, 34 év után is végigszalad a hideg a hátamon és sírva fakadok, amikor a második fuvar után a nagymama, tudva, hogy ezt a kilincset most fogta meg utoljára, ahol született, és ötven évet leélt özvegyen, mert a férje a magyar állam hősi halottja volt, olyan örvöngésbe kezdett, hogy azt most nem is hiszem, hogy túl tudnám élni...

Vittük a második fuvar a targoncával, bepakoltuk a vagonba. Kivéve egy ötliteres üveg csomagot, a másik fél oldalon a családok, olyan húsz fő körül egy vagonban. Az ajtót nem zárták rájuk, ennyivel könnyebb volt, mint az Oroszországba deportáltaknak.

Én hazaszaladtam, hoztam egy fél liter tejet, ráöntöttem a sűrű mézre a butykosba úgy négyujjnyit, és így mint a tejet, betettem nekik a vagonba. Fél nap alatt megvolt a vagonirozás és lassan elindult a szelvény az ismeretlenbe. A fiatalok egy kicsit beiszogatva lekiabáltak: „Visszajövünk mi még fegyverrel!” Volt olyan vagon, ahol a Himnuszt énekelték és természetesen az idősebbek sírtak, úgy, hogy én nem kívánnám senkinek, hogy ami ott lezajlott, végignézze, -hallja.

Következő lépés lett az államosítás. Gyárak, üzletek, háromszobásnál nagyobb házak, földek egy része, tanyák egy része. A tulajdonos legjobb esetben meghúzódhatott egy szobában, mint bérlő, de ahol megtetszett egy ház egy pártembernek, éjjel jöttek az ÁVO-sok és elvitték a Hortobágyra. Annyi holmival, amit 20 perc alatt össze bírt szedni, így az új lakónak még bútorról sem kellett gondoskodnia. A volt tulajdonos többévi hortobágyi munka után szabadulásakor ki lett oktatva, hogy ne arra a környékre menjen, ahol a háza volt, nehogy zavarja az új tulajdonost.

Erről az időről leírok egy esetet, 1949-ben történt. Elek községben jártam iskolába. Tavasz volt, kellemes, jó idő, az iskola ablaka nyitva, hogy a friss levegő bejöjjön. Egyszer csak beugrik egy férfi, rémülten, halkán beszél a tanítónkkal. A tanító kinyitja a szekrényt, az ember bekucorog, a tanító bezárja a szekrényajtót, de már meg is jelenik 2 fő. Kérdezik, hogy nem jött-e ide be valaki? A tanító válaszol: ide aztán senki sem jött, erre el is mentek. Utána a tanító közölte, hogy a tanítás befejezve, mindenki mehet haza. Kinn az utcán lassan rájöttem, hogy tulajdonképpen mi is történt. A kocsmában négy-öt lumpen személy két-három féldecit után eldöntötte, hogy tüntetést szerveznek. Elindultak a tanácsházára, s útközben akit találtak, be kellett mögéjük álljon a sorba. Abban a megfélemlített világban senki nem mert ellenállni. Ez az ember, aki beugrott az ablakon, a tanács adóügyi csoportjánál dolgozott, már a múlt rendszerben is, őt akarta a tüntetőcsoport megverni, mert valamikor valamelyik kocsmától eltöltött adót akart behajtani. De szerencséje volt, el tudott menekülni.

Közben a tömeg nőtt, mert nekünk, akiket az iskolából hazaküldtek, kötelező volt beállni a menetbe. A további ténykedésünk az volt, hogy házaltunk a jobb módú parasztembereknél. Megállt a menet, a vezérszemélyekből kettő-három bement, és a ház tulajdonosát, hogy hatásosabb legyen, egy szakajtókendőbe kb. egy kiló kenyér, egy darab szalonna, vereshagyma összekötve és egy boton vállra véve, kihajtották az utcára, majd kikísértük a faluból, közben egy-két fő köpködte őket, akik általában az idősebb generációhoz tartoztak. Közben pedig énekelni kellett nekik: Itt hagyom a falutokat nemsokára... és ehhez hasonló, a helyzethez illő dalokat. A falu szélén közölték velük, hogy többet a lábukat ne tegyék a községbe. Ott maradt a házuk, jószáguk, bútoruk, élelmük, tehát mindenük. Még a pénzük is, ha volt, mert olyan hirtelen hajtották ki őket, hogy nem volt idejük még gondolkodni sem. Évek múltán érdeklődtem, hogy mi lett ezekkel a családokkal. Voltak, akik itt a közelben, Békéscsabán letelepedtek, voltak, akik Budapestre kerültek, voltak, akik még messzebbre mentek félelmükben, s a Dunántúlon kezdtek új életet.

Visszatérek családi környezetemre. Mint már írtam, parasztcsalád voltunk, 23 kataszteri földdel. Ez nem érte el a kulákságot, de 460 aranykorona volt, ez viszont 110 aranykoronával meghaladta a bűvös számot, ami 350 aranykoronától kulákot jelentett. De mire 1951-re az erős kulákvádolás megjött, akkorra a némettség miatt 10 kisholdat, azaz hét kataszterit elvettek. Így sem a terület, sem az aranykorona nem érte el a kulákságot, de azt mondták, hogy akinek volt, az nem változott meg azzal, hogy elvették, abban kulákvér folyik tovább.

Így megkezdődött ellenünk a terrorhadjárat. A tanyavilágot körzetekre osztották és dűlőbiztosokat neveztek ki, akiket a párt a kulákság elleni egyetlenségekre biztatott. A dűlőbiztosok – azon a részen, ahol én laktam – a következő szakmákkal rendelkeztek: 1 fő seprűkötő, 2 fő kubikos, 1 fő cipész. Kezdődött ott, hogy a gyapotvetés kötelező lett. A sok munka megvolt vele, bevétel semmi. A búzát mind be kellett adni, kivéve a minimális fejadagot. Erre fejtött a dűlőbiztos: tavasszal búzát kell vetni, mert nincs meg a megyére kiszabott átlag. Volt még a padlason egy mázsa a fejadagból. Hiába hivatkoztunk arra, hogy őszi búza tavaszi vetéssel nem terem, el kellett vetni. Terem az – mondta a kubikos. Persze hogy nem termett, se ennivaló, se termés nem lett belőle. Tojásbeadás, tejbeadás, húsbeadás, de annyi gyapotot, kendert, napraforgót, cukorrépát, búzát kellett vetni, hogy kukoricának

nem maradt hely, esetleg 1 kh. Abból nem futotta a jószágnevelésre, így a piacon meg kellett volna venni tízszeres áron az előírt beadási kötelezettséget, mert amennyiben nem lett beadva, úgy azonnali börtön járt érte. Emellett előírás volt, minden héten egyszer jönnie kellett a rendőrnek. Megvolt a tarifa: ha két szál szalma el volt szóródva az udvaron, 600 Ft, ha a kutya szabadon volt, 800 Ft, ha a padlás pókhálós volt (tűzveszélyes) 100 Ft volt a bírság. Itt megjegyzem, összehasonlításképpen: egyhavi kereset az iparban 700–800 Ft volt. Ezen kívül volt a földadó, házadó, tanyaadó. Ha az adót és a büntetést nem fizették meg, akkor végrehajtás következett.

Volt egypár incidensünk a dülöbízattal. Nem azzal, aki a körzetünkben volt, hanem aki helyettesítette, amikor ő szabadságon volt. Mindenbe beleavatkozott, bejött a tanyaiba, két napja nem voltam megborotválkozva, ezért felelősségre vont, miért vagyok szőrös. Máskor fát szedtem, bejött az engedélyt kérni, persze az megvolt. Akkor azt kifogásolta, miért a szántó felé döntöm a fát, miért nem befelé a szalmakazal meg a kórókúp felé. Feljelentett, mert szándékos kárt okozok a nemzetgazdaságnak. Pedig 15 fokos fagy volt, meg sem látszott rajta az ember nyoma, csonttá volt fagyva a föld.

Közben 1952 novemberében megnősültem. Lakodalom után próbáltam az iparban elhelyezkedni, hogy a kirótt fizetnivalókat pótoljam. Egy hétig mentem üzemből üzembe. Megkérdezték a nevem – német –, nem jó, föld – kulák –, nincs felvétel. Véletlen szerencsével a cementiparnál sikerült elhelyezkednem. Be volt rúgva az igazgató és elfelejtett káderozni. Így két hónapot dolgoztam, akkor jött a fagyszabadság. Azt mondták, tavasszal visszavesznek, de be kellett látnom, hogy rájöttek, ki vagyok és nem vettek vissza. Így kénytelen voltam termelőkhöz napszámba járni. Majd 1953 őszén sikerült a Békés Megyei Építő- és Tatarozó Vállalathoz, segédmunkásként elhelyezkedni. Rosszul fizető cég volt, nem kapott munkásokat és így olyan gardából állt össze a 17 fő segédmunkás, hogy kulákok – volt köztük 140 holdas 70 éves kulák is –, papnövendék és 60 éves grófnő.

Elmesélem, hogyan zajlott a sorozás. A sorozóbizottságban volt 2 főorvos, 2 adminisztrátor, utána vagy 10 fő párttitkár minden vállalattól. Az orvos megvizsgált, utána következett a káderozás. Neve? Hack? Akkor maga német – mondja az egyik. Persze olyan hangsúllyal, hogy érződjön, az ember, ha német, már nem is ember. Következő kérdés: Nős? – Igen. Felesége neve? – Schriffert. Persze az is német. – „Na, jó fajták!” Föld? – Az én szüleimnek, feleségem szüleinek? „Na persze, megkeresi a kulák a kulákok!” Még olyan kérdést is kaptam, amiről soha nem is beszéltünk, hogy a feleségem nagyszüleinek mennyi földjük volt? Ezt nem tudtam. Azt a mocskolódást, amit kaptam érte! Vádoltak, hogy nem akarom megmondani. Utána közölték a döntést: Munkaszolgálat!

1955 őszén leszereltek. Szüleim és feleségem bármily keservesen is, fenn bírták tartani magukat. Sem bezárásra, sem kínzásra nem került sor. Megmaradt a ház, a tanya és a föld is.

A forradalomban a család egy tagja sem vett részt, nem volt kedve senkinek politikával foglalkozni. Gyulán kisebb felvonulások, szónoklatok voltak. A csillagot ledöntötték. Feltűnt nekem, hogy a kommunisták milyen aktíván részt vettek a forradalomban. Érdekes módon a fordulás után újra megtalálták a helyüket a pártban. A pártbizottság első titkára és még néhány személy, aki félt a nép haragjától, pár hétig a tanyavilágban rejtőzött, de senkinek nem lett bántódása.

Elek községben sem volt nagy megmozdulás, a párttagok közül senkit sem bántottak. A főtérén nemzetiszínű zászló felvonása közben egy tanár elszavalta a Nemzeti dalt. Természetesen az állásába került, meg egy kicsit megismerte a gumibotot. A legszomorúbb dolog az volt, ahogy Elek község egy hatvanéves plébánosa járt. Helyi születésű, 40 éven keresztül ő volt a falu ügyintézője, nagyon sok fizikai munkát is végzett. A művelődési ház építésénél maltert kevert és hordott. Mérsékelt politikus volt, Hitler hatalma alatt mint képviselő próbálta fékezni a falut a nagy németpártiságtól. Alakított egy ellenpártot: Hűséggel a Hazáért névvel. Forradalomkor óva intett mindenkit, hogy nagyon belemerüljön, érezte, hogy a változás lehetősége még nem ért meg. De mégis szegény olyat kapott, hogy mise alatt az oltár előtt egy munkásör ostorral kényszerítette, húzza fel a reverendát, a lába szárát ütötte és közben füttylnie és táncolnia kellett neki. Majd később megverték, összerugdalták úgy, hogy a mája tönkrement. Tudomásom szerint egy éven belül meg is halt. Pedig semmit nem csinált, sőt, fékezte a falut a bosszútól.

Forradalom után, mint tanyaival, földdel rendelkezőnek, tűrhetően ment. Kemény munkával, de lehetett haladni. Minden évben jutott valamire. Egy motor, konyhabútor, ruházkodás, szóval panaszra nem volt ok. De sajnos ez nagyon rövid ideig tartott.

Úgy képzeltem, nem létezik, hogy a nép olyan gyáva legyen, hogy meg tudják csinálni a térszalakitást. Ennélfogva elhatároztam, hogy akármit is csinálnak, én nem írom alá. Tanyán laktunk, feleséggel és hároméves fiammal. Nappal az agitálóknak megmondtam, hogy nem lépek be, tovább is mentek. Éjjel 11 órakor megjött a GAZ kocsis, verték kézzel-lábbal az ajtót. Kénytelen voltam kinyitni, az öt fő betódult, tele lett a szoba. Kemény hangon, egyből a tárgyra téve követelték, hogy írjak alá. Nem voltam hajlandó. Elővették a fegyvert, beszorítottak a sarokba és ordítva rángattak. Közben felébredt a hároméves fiam, és látva a helyzetet, keserves sírásba kezdett. Az ijedségtől sajnós évekig maradandó rosszullétek vették elő. Részben a fiam sírására, részben védekezésem hatására elálltak. De közölték velem, hogy másnap éjjel tartózkodjak otthon, mert újra jönnek. A fiamat másnap elvittük a városba, a nagyszülőkhöz, hogy ne lássa a jeleneteket. 11 óráig vártuk őket, de nem jöttek. Lefeküdtünk, éppen elaludtunk, éjfélkor verték az ajtót, megjöttek. Mielőtt bejöttek, szétnéztek az istállóban, színekben. Ezt arról tudom, hogy volt egy motorkerékpárom, amit nem boltban vettem, hanem egy katonatiszttól, aki a Szovjetunióban tanult. Ez idegen volt a számukra, megkérdezték, milyen motor. Én azt válaszoltam, hogy orosz. Ezért külön megkaptam a magamét. Mi az, hogy orosz, az szovjet. Védekeztem, hogy vannak tagországok és ez onnan való. A válasz az volt, hogy fogjam be a pofámat és újra körültaogattak. Ezt azért írom ilyen finoman, mert másokhoz képest én aránylag jól megúsztam. Szigorúan kiadták parancsba, hogy senki ne mondja el, mit kapott, így van, aki már meghalt, és senkinek nem merete elmondani. Én kb. 10 főről tudok a határban, akit lerendeztek.

A legdrasztikusabbat leírom. Az egyik környékbeli tanyában férj, feleség és a szomszéd házaspár volt otthon, amikor éjjel megjöttek. A szomszédot hazaküldték. A tulajdonost kötelezték az aláírásra. Mivel nem volt hajlandó, úgy összeverték, hogy az egész szoba vérben úszott. Közben elájult, és mivel nem mutatott életjelt, megijedtek és próbálták kihúzni a lakásból. Nehéz volt, kerestek egy targoncát, feltették rá és odatolták a gémeskút mellé. Felhúztak egy veder vizet és ráöntötték. Látták, hogy megmozdult, akkor beültek az autóba és távoztak. A felesége a szobából ki sem mert menni, de szerencsére a szomszédok kíváncsiságból visszamentek és volt zseblámpájuk, így megtalálták és bevitték. Ha nem jöttek volna vissza, reggelre ott fagyott volna meg a szerencsétlen.

Sokan egy pár pofon után már aláírtak. A szomszédom kapott egypár pofont, de nem írta alá. Ekkor beültették a GAZ kocsiába. Közölték vele, hogy elviszik a Szovjetunióba. Eléggé megrémült, mert nem sokkal előtte jött haza hároméves kényszermunkáról. De tartotta magát, nem irt alá. Már egy órája mentek, gondolta, itt már fele sem tréfa, kérte a nyilatkozatot és aláírt. Kinyitották a kocsiajtót, kitétek és ők elmentek. Állt a szomszéd a sötétségben, gondolkozott, merre is menjen? Közben észrevette, hogy ugat egy kutya. Nagyon ismerősnek tűnt az ugatása, rájött, hogy ez a saját kutyája. Elindult a hang irányába, hát ötszáz méter gyaloglás után otthon volt. Másnap körülnézett, hát valóságos kocsit volt a tanyája körül. Egy kilométer átmérőjű körben jártak vele egy óra hosszat a tanyája körül.

Visszatérve a saját sorsomra, harmadnap éjjel, amikor láttuk, hogy jönnek, mert a fény látszott messziről, kimenekültünk a tanyából. Egy bozótba lefeküdtünk. Ott vártuk ki, amíg elmennek. Negyedik éjjel újra eljöttek. Kemény vita után azt mondták, nem bánanak, ha másnap két szomszédomat beagítalom a tsz-be és délelőtt 9 órakor jelentem a tanácstikárnak az eseményt.

Ezt vállaltam, de közöltem, hogy az én szavamra biztos nem lépnek be. Másnap elindultam, s akkor látszott, hogy mennyire meg voltak félemlítve az emberek: szomszédok, barátok, sőt, még rokonok is voltak, akik nem merték megmondani, hogy ők már tagok. De nekem gyanús volt a tekintetük. Közben a tanácstikár értekezleten volt. Egy darabig vártam, közben rájöttem, hogy ebben mi a taktika. Azt akarták, hogy tudjam meg, már mindenki belépett. Fogtam magam, hazamentem, többet senki sem jött felém.

Közben megvolt az alakuló gyűlés, vezetők kijelölése. A hírek jöttek, hogy aki nem lépett be, annak elveszik a tanyáját, földjét, és Újkígyós alatt kap valami kártalanítást, ami messze volt és nagyon rossz termőterület. Ez nagyobb hatással volt a kívül maradt emberekre, mint a verés. Így aztán sok küzdelem után „önként” én is beléptem.

Hack Ferenc

Parasztsors – magyar sors a Drávaszögben¹

Szülőfalum, Csúza a Kisköszegtől (Batinától) Baranyavárig húzódó baranyai dombok aljában terül el. Az első okleveles feljegyzés 1252-ből terra Chuzaról, vagyis Csúza földről szól. Ez nem azonos az 1266-os villa Chuza feljegyzéssel, ami Csúza falut jelent. XVI. századbeli írárok Chysa néven említik. Ősi földről és faluról van tehát szó. Manapság Horvátországhoz tartozik, 1920 óta a hivatalos neve Suza (Szuzá)². Lakosságának száma már rég ezer alá süllyedt. Ma is a majdnem „tisza” egynemzetiségű magyar falvak közé tartozik, amilyen már csak 3–4 van a Drávaszögben.

A háború és ami utána következett

1944 nyarán a háború komor fellegei vésztióslóan közeledtek ehhez a békés tájhoz. Tolbuhin marsall III. ukrán hadserege, az 51. partizánhadosztály és egyéb alakulatok kíséretében a Duna bácskai oldalán nagyarányú felvonulást végeztek. Készülődtek a Dunán való átkelésre, a batinai csatára. Az ősz beálltával, különösen október havától aztán az események gyorsan peregtek. Német tankok, bosnyák sapkás és általában vegyes összetételű német egységek vonultak át a falun Batina irányába. Bennünket, otthon maradt ifjakat, leventéket – akik megúsztuk a Dárdán meg nem tartott sorozást – a Szálasi-féle hatalomátvétel után lövészárkok ásására rendelték ki a falu szélső házaihoz. Mindenkit rettegéssel töltött el a vízállóban, a református temetőben és a falu fölött a Gödörszél-dűlőben elhelyezkedő német tüzérség. Ez a nagy készülődés jórészt szertefoszlatta azt a reményt, hogy falunkat megkímélik az utcai harcoktól, nem válik csataterrré. Egyesek a németek „csendes” visszavonulásáról suttogtak, mások hetven vagon magyar katona pémonostori megérkezéséről hallottak.

Ez már a batinai csata kezdetét jelezte 1944. november elején. Batinát teljesen (már előzőleg) kiürítették, Vörösmart (Zmajevac) és Csúza lakosságából pedig aki csak tehetett, a pincékben keresett menedéket. A mi házuk pincéjét is lakhellyé alakítottuk át, szüleimmel és rajtam kívül ott talált menedéket még két szomszédos család. A fekhelyek a boroshordók mellett helyezkedtek el.

Itt hallgattuk végig az orosz katyusák, a sokak által Sztálin-orgonának nevezett rakéták fűlsiketítő zenéjét. Rendszerint a délelőtti órákban szólaltak meg. Az volt a benyomásunk, hogy a falu alatt lévő rétet lövik, holott hatósugaruk sokkal nagyobb volt. Méregfoguk elsősorban a Batinát körülvevő dombokon elhelyezkedő, beásott német egységek ellen irányult.

A német tüzérség is viszonzta a tüzet, a Duna túlsó oldalára célozva. Elvértve német repülőgépek is megjelentek a front felett.

Végül is a német hadsereg „tervszerű” visszavonulásra kényszerült a túlerővel szemben. Aztán november 23-án felbukkantak az első „felszabadítók”. A faluban csak kisebb lövöldözésre került sor. Szülőfalumat néhány óra alatt előzönlötték a Vörös Hadsereg egységei. Felejthetetlen az emlékkép a szovjet katonákkal való első találkozásomról. A szomszéd Pista bácsi felhevülten közölte a hírt az oroszok bejövételéről. A következő percekben a mi udvarunkban is megjelentek, egy orosz kapitány gyors léptekkel közeledett felénk. Őt nagyobb csoport katona követte. A pinceházban borospoharakkal vártuk őket, hogy ezzel is kifejezzük jóakaratomat. Kérdezték, hogy „vengrik”, magyarok vagyunk-e. Ūrültek a borospoharak, mi, a pincelakók megkönnyebbülten sóhajtottunk, nem is sejtve, hogy milyen folytatása lesz ennek a „meghitt” találkozásnak. Hiszen ez a három és fél évre visszatért „magyar világ” végét jelentette a számunkra.

Következett az első nyugodtabbnak ígérkező éjszaka a pince mélyében. Az első álmunkból azonban nagyobb zaj vert fel bennünket. Egy 20–30 fős csoport orosz katona azzal tört ránk, hogy „ki a pincéből”. Előbb a férfiak, majd az anyák, idősebb asszonyok távoztak. A három szomszéd lányra pályáztak. Hosszú könyörgésre lábtöréses édesapám a

¹Részlet a szerzőnek a Lakitelek Alapítvány paraszti önéletrajz-pályázatán III. díjat nyert munkájából. (Szerk.)

²Jelenleg szerb megszállás alatt van. (Szerk.)

pincelyukban maradt, és így a szerencsétlenül ott rekedt lányok többszörös megerőszakolásának fül- és részben szemtanúja lett. Az egész alig 25–30 perc alatt zajlott le. A veszélybe került lányok édesanyjai siránkoztak, jajveszéltek, sőt az egyik a pinceházból kirohanó orosz katonákra az átkok özönét zúdították.

E szomorú és megrázó esemény lejátszódása után mindannyian megfogadtuk, hogy az esetet – a lányok érdekében – titokban tartjuk. Jellemző, hogy édesapám nekem sosem mondta el, mi történt a pincében, nehogy esetleg kifecsegyem. Napokig nem tértem magamhoz, pedig a java csak ezután következett. Ennek a felszabadulásnak nevezett eseménysorozatnak a további menetében már nem a szovjet katonák, hanem a partizánok, az ún. népfelszabadító csapatok játszották a főszerepet. Az oroszok csak egy idősebb házaspárt végeztek ki, akiknek a pincéjében az ő hibájukból (cigarettrára gyújtottak) felrobbant egy szénkéreges tartály. Ez a robbanás, amely nem követelt emberáldozatot, nagyon megriasztotta őket. Szándékos, előre kitervelt merényletnek minősítették, és a két ártatlan öreget a házbeliek nem tudták megmenteni. A házuk melletti kertben temették el őket névtelen sírba.

A partizánok előbb egy mézsárosba kötöttek bele, aki állítólag elrejtett előlük valamennyi sertézsírt. Kivégezték és a holttestét egy összetákol koporsóban, szinte titokban vitték föl a temetőbe. Az ezt követő napokban a faluban maradt férfiakat munkára osztották be, sebesülteket szállítottunk a vörösmarti ideiglenes hadikórházba. November végén megjelent a faluban a katonai OZNA (államvédelmi hatóság) kommisszára, akinek a székhelye akkor a vörösmarti központjukban volt, amely később méltán kapta a „haláltábor” elnevezést. Házról házra járva, a kisebb, szegényesebb házakat „átugorva”, elsősorban a hadköteles férfiakat, a honvédségből valahogy megszabadult (gyakran megszökött) szerencsétleneket kereste, akik már meg voltak győződve, hogy a háborút megúszták. Nem sok volt ilyen a faluban. Az első kérdés, amit hozzájuk intézett: hol van a katonaruhája? Ketten előkerítették az elrejtett „csomagot”, és a kommisszár parancsára azt magukkal vitték. Mások azt felelték, hogy a hadseregnél hagyták, miután leszerelték őket.

Elindultunk Vörösmart irányába. Az első kilométerig én is köztük voltam húszévesen, mivel a fordító szerepét kellett vállalnom. Ez volt életem egyik legkínosabb megbízatása, ami tragikusan végződhetett volna. Ma sem vagyok képes megítélni, hogy a pillanatnyi találekonyságomnak vagy a szerencsének köszönhettem-e, hogy az első megállónál „eltüntettem”.

Szomorú menetelés volt ez, bár akkor még senki sem sejtette, hogy a hét csúzai fiatal, illetve középkorú férfi közül 10–12 nap múlva négyüket gyalulatlan deszkából készült koporsóban hozzák haza egy hőszállingózásos napon. Hogy a másik három elhurcolt férfi hogyan menekült meg a haláltól, az számunkra is talány maradt. Talán mert idősebbek voltak, vagy mert már betelt a „kvóta”.

A vörösmarti katonai parancsnokság tisztiorvosa – a környék egyetlen orvosa – a saját szakállára engedélyezte a vörösmarti erdőszlak fölötti part alján kivégzett és eltemetett holttestek kiásását. Borzalmas és egyben megrendítő látvány volt a községháza előtt elhaladó két szánkón a négy koporsót megpillantani. Úgyszólván az egész falu kicsije-nagyja megindult a református temető irányába. Nagy tömeg jött össze. A falu nagy műveltségű református lelkésze búcsúztatta a kegyetlenül meggyilkolt békés parasztembereket, akiknek csak egy bűnük volt: hogy magyarok születtek. Nem maradt szem könnyek nélkül. A tiszteletes úr bátor szavakkal ostorozta és ítélte el a gaztett elkövetőit. Szerencsére nem akadt egy besűgő sem, aki erről a megrázó temetésről a partizán hatóságokat értesítette volna. Milyen vérbosszú várt volna erre a békés falura ez esetben, arra még gondolni is rossz.

S közben érkeztek a hírek, a Hercegszöllösön (Kneževi Vinogradon) szörnyű kínzások közepette megölt kilenc tekintélyes polgár – köztük a falu református lelkészének – tragédiájáról, az ezel szomszédos falu szélén kivégzett öt volt határvasz sorsáról, akik hazafelé (Csúzára, Bodolára, Vörösmarttra) igyekeztek. Az ő kihantolásukat is az említett bátor orvos engedélyezte.

Azóta többször felmerült bennem, és másokban is a kérdés, mi volt ez: tervszerű emberirtás, magyarirtás? Bizonyos tervszerűség mindenesetre felfedezhető. Az egyik falumbeli, aki a szerencséjének köszönhetőleg megmenekült a haláltól, mesélte több ember jelenlétében, hogy a kivégzőcsoport egyik tagja, aki magyarul is beszélt (bár nem egészen tisztán) a Hercegszöllös és Csúza közötti útszakaszon kifecsegte, hogy nekik olyan parancsuk van, hogy a kisebb létszámú ellenséges foglyok 51%-át likvidálni kell. Így történhetett meg, hogy a kilenc hazafelé menetelő volt határvasz közül ötöt kivégeztek,

négy viszont életben maradt. Úgy látszik, ez beleillett annak a rossz emlékű történésznek az elgondolásaiba, aki még a harcok alatt (sőt azt megelőzően is) azt hirdette, hogy a kisebbségi kérdés megoldásához már a háború alatt hozzá kell látni, megítélve azok sorait.

A kényszerű beszolgáltatások és a termelészövetkezetek

A háború befejezése után a falusi élet is lassan visszarázódott a rendes kerékvágásba, bár a komoly változások szelei már fölöttünk sivítottak. Ezt az időszakot én mint a tizenkettedik óra után bevonultatott katona, azután mint verseci tanítónövendék (ahol 1946-ban tanítói oklevelet szereztem), majd mint kopácsi tanító éltem át.

A hadifoglyok közül többen hazaszállingóztak. Így is nagy volt a hiány férfi munkaerőben. Akkor derült ki, hogy mennyien hiányoznak a falubeliek közül, akik valahol a Don-kanyarban vagy a nagy Szovjetunió más vidékein porladoznak. Hiány mutatkozott továbbá lovakban, hiszen 1945-ben alig maradt egytucatnyi sérült ló a faluban. Nemhiába voltak gyakoriak ezen a tájon az éjszakai lólopások. Emlékszem, milyen lehangolóan hatott rám, amikor Észak-Boszniában katonáskodva 1945 őszén szüleim leveléből arról értesültem, hogy a mi istállónkból is ellopták az egyetlen, drágán szerzett kancát. Valahogy azonban a lókereskedés is megindult, és egy-két év alatt majd minden istállóban volt már ló. A paraszti munkálatok, a föld megművelése, a szőlők karbantartása sosem szünetelt, csak eleinte kisebb-nagyobb kihagyásokkal működött.

1946-ban a mindenható párt „bölcserányításával” megkezdődött a falu szocialista átalakítása (a nagybirtokokat már 1945-ben elkobozták). Végrehajtották az első földreformot. A magánbirtokok maximumát 20 hektárban állapították meg, amit az ötvenes évek elején tíz hektárra csökkentettek (ez volt a második földreform). De ez a mennyiség is csak azoknak járt, akik „a földet megművelik”, vagyis földművesek. Az olyan tulajdonosok, akiknek fő foglalkozásuk nem a földművelés volt, csak 5, később 3 hektár földet tarthattak meg maguknak.

Csúszán és környékén ez aránylag kevés embert érintett, így a kisajátított szántóföld területe sem volt jelentősebb. Így a föld nélküli parasztok csak 2–3 holdas parcellákhoz juthattak. Akadt köztük olyan is, aki visszautasította a neki fölkinált parcellát, azzal a megindoklással, hogy „neki nem kell a másé”.

Miután a kedélyek lecsillapodtak és a légkör békessé vált, nagyobb lendülettel indult meg a termelés a lényegében nemigen megváltozott birtokviszonyok közepette. De egy egészen más rendszerben, amely a parasztságra mindig mint ellenségre vagy legalábbis gyanús elemre tekintett. Csak azért, mert ragaszkodott a földjéhez, a sokszor verejtékesen megteremtett vagyonához.

Az ország vezetői, a párt hatalmasságai nem voltak elégedettek a szocialistának nevezett átalakulás ütemével. Ezért két egymást kiegészítő akciót indítottak el, amelyek kimeneteléhez komoly, a realitásokat teljesen nélkülöző reményeket fűztek.

A mezőgazdasági termékek egy részének elkobzása, vagyis a kötelező beszolgáltatása egészen 1944 őszére és 1945 első hónapjaira nyúlik vissza. Nem egy hordó bort és nem kis mennyiségű jószágot vettek el a „felszabadító csapatok” a falu és a környező falvak jobb módú parasztságától, nem kímélve sokszor a szegényebb parasztcsaládokat sem; az orosz katonák egyeseket közülük burzsujoknak neveztek, ami jellemző volt a mércéikre. Ez a lábbelik és egyéb tárgyak elkobzásával együtt azonban csak előjátéka volt a „tervszerű” beszolgáltatásnak.

A kötelező beszolgáltatás a bor „felvásárlásával” kezdődött, majd a padlások, hambárok „felsőprésével” folytatódott.

1947 júliusában otthon, a szülői házban, mint egy munkaévvel rendelkező kopácsi tanító, a következő tanévre készítettem a tanmenetet. Egy meleg nyári napon meghűlt bennem a vér, amikor a kapunkon át egy négytagú bizottság lépett az udvarunkba, élén egy alacsony termetű, fekete hajú e vidékre telepített kolonistával és a falu párttitkárával. Szüleimet keresték, de mivel ők a szőlőben dolgoztak, nekem adták át az erélyes hangú parancsot, miszerint a ránk kivetett búzamennyiséget haladéktalanul, még a mai nap folyamán szállítsuk le. Ha jól emlékszem, a délutáni órákat emlegették ultimátumszerűen.

Tízennégy métermázsza búza átadásáról volt szó. Szántóföldjeink felébe voltak kiadva, búzából különben is keveset vetettünk és ehhez még a szárazság is hozzájárult. Mindössze 5–6 métermázsza búzánk volt a hambárban és kb. ugyanannyi a falutól 3–4 kilométerre lakó felesnél, aki a Szamárszurdok nevű néhány házaspár településen lakott a hegyek között.

Én hajtogattam, hogy ez képtelenség, hogy ilyen mennyiségű búzával nem rendelkezünk, esetleg, ha jobb lesz a kukoricatermés, majd pótoljuk. Ők meg, de főleg a hangadó főmegbízott, fenyegetőztek. Elmentek, majd még aznap 3–4 alkalommal visszatértek ugyanabban az összeállításban, mind jobban emelve a hangnemet.

A délutáni órákban édesapámat behívták a községházára. Odahaza én a kőművesnek segédkeztem az udvar letéglázásában, amikor az édesapám halálsápadtan tért haza és csak ennyit mondott: „elkísérnek”, vagyis letartóztatják.

Felháborodva és elkéservedve ugrottam fel a földről és minden habozás nélkül a konyhába rohantam, hogy lemossam magam. Gyors léptekkel a községháza irányába siettem. Úgy munkásöltözetben léptem be az aljegyzői irodába. A kisbíró figyelmeztetett, hogy a főjegyzői irodába belépni tilos, ott a „vezérkar” ülésezik. Nem hallgatva rá, kopogás után benyitottam az ítékezésre készülőkhoz, falak melletti padokon ültek vagy tizenketten a népbizottság tagjai. Néhányan közülük lesütötték szemüket, amikor megpillantottak. Kellemetlen volt a számukra ez a találkozás.

Az íróasztalnál ült a jegyzőkönyvvezető, az írógépbe behúзва egy ív papírt a jegyzőkönyv megírására. A jegyzőkönyvvezető számára, aki régi öreg barátom volt, még kellemetlenebb volt a megjelenésem. A „nagy főnök”, az alacsony termetű kolonista, a járás megbízottja, éppen állva szónokolt az osztályvelleneségről, a rendszert szabotáló kulákokról, az érélyes, sőt kíméletlen fellépés szükségességéről. Nem kérve szót, határozottan és fennhangon kezdtem érvelni az ilyen eljárás helytelenségéről, a szüleim szorgalmáról, és arról, hogy ami nincs, nem létezik (a kivetett búzamenyiségre célozva), azt lehetetlen előteremteni. Majd éles hangú vitára került sor és utána kitessékelték azzal, hogy a mellette lévő szobában várjak. Ne zavarjam őket felelősségteljes munkájukban. A gyors közbelépésnek volt eredménye: az édesapám és a másik sorstársának letartóztatásáról hozott határozatot felfüggesztették.

Pedig a beszolgáltatás csak afféle előjáték volt, amely előrevetette a terror alkalmazásának különböző változatait. Ez az ún. osztályharc szükséges velejárója volt. A végrehajtás módja, a brutalitás foka azonban jelentős mértékben függött a kivitelezőktől, a párt élharcosainak, aktivistáinak beállítódásától.

Kikből verbuválódott voltaképpen ez a gárda, kik váltak ebben az időben párttagokká? Az indítékok egyénenként különbözőek voltak. Az alkalmazkodó képesség és az egzisztencia biztosítása sokaknál vált mozgató erővé. Kevesen tették ezt meggyőződésből, hiszen a legtöbbnek fogalma sem volt a marxizmus tanításáról, de még arról sem, hogy mi mindent foglal magába ez a fogalom: szocializmus. Ez alól bizonyos fokig kivételt jelentettek a régi kommunisták – Csúzán akadt belőlük néhány, de csak 2–3 tért vissza az internálásból –, akiket a vakbuzgóság és a fanatizmus jellemzett. Közülük néhányan, beleszámítva a környező falvak kommunistáit is, alig jutottak túl a betűvetés, az íráskészség alapjain. A legtöbbben közülük milyen meg voltak győződve, hogy egy jobb, igazságosabb társadalmi rendszert építenek, amelyben majd az egyenlőség uralkodik.

Az első termelőszövetkezetek általában hangzatos és vonzó nevet vettek föl. A csúzait Petőfi Sándor Szövetkezetnek nevezték. Megalakítóik és későbbi vezetőik között túlsúlyban voltak olyanok, akiknek nemigen „feküdt” a paraszti munka, vagy akik a saját portájukon sem tudtak rendet teremteni. De voltak közöttük jóhiszemű emberek is, akik a vezetői posztot azért vállalták, hogy mentse a menthetőt, hogy esetleg megelőzzék a szélhámosok és karrieristák „székfoglalását”.

Felejthetetlen a számomra az a levél, amelyet 1949 februárjában a boszniai Breskón kaptam a szüleimtől, és amelyben arról értesítettek, hogy hosszú, kínos töprengés után aláírták a belépési nyilatkozatot a szövetkezetbe. Nem volt más kiút, a kirótt terhek elviselhetetlenné váltak. Alig tudtam a tanítványaim és a szünetben az udvaron sétáló kollégáim előtt eltitkolni, hogy komoly érzelemvihar dúl bennem. Egyben azonban némi megkönnyebbülést is jelentett a számunkra, mert vége szakadt az állandó izgalommal járó zaklatásoknak.

Az ötvenes évek elején pártutasításra került sor a csúzai és a vörösmarti termelő parasztszövetkezetek összeolvasására. Egy csúzai származású, Kis Ernő nevét vették fel.

Sok mindent ígért az állam a szövetkezeteknek: traktort, szakembereket, anyagi támogatást. Ebből vajmi kevés valósult meg, a munkaszervezés és a fegyelem pedig katasztrofális volt. Mindinkább eluralkodott a munkakerülés, a lopás és a szövetkezeti értékek elherdálása. Szüret után a tagok közül sokan előszeretettel látogattak el a szövetkezet pincéibe, ahol rogyásig, kidülésig teleihatták magukat a kitűnő borokból. A vezetők és szűkebb körüzetük ebből a szempontból előnyét élveztek.

A termelés csökkenésével a helyzet a szövetkezetben mind rosszabbá vált. Mivel pl. a szarvasmarhákat nem táplálták kellőképpen, a tejhozam minimálisra csökkent. Ezáltal persze a munkanapok értéke is csökkenőben volt, ami mind nagyobb elégedetlenséget váltott ki a tagság körében. Más falvakból és vidékekről is hasonló lesújtó hírek érkeztek. Mind többen hangsúlyozták, egyelőre csak szűkebb körökben, hogy az ilyen helyzet tarthatatlan és tűrhetsen. Sokan a vezetőket szidalmazták, rájuk hártva a felelősséget, itt-ott fenyegető szavak is elhangzottak. Kevés ember bízott a jövőben és remélte a helyzet javulását. Ehhez hiányoztak a feltételek és a támogatás minden oldalról – belülről és kívülről egyaránt. Mindenki érezte, hogy valaminek történnie kell. A helyzet mind feszültebbé vált, ami tovább rombolta az amúgy is rossz munkaerőpiacot és fegyelmet. Végül is a nyomásnak engedve, a falu és a szövetkezet vezetői rászánták magukat egy népgyűlés összehívására.

Egy történelmi népgyűlés Csúzán

1953-ban egy tavasz végi, tikkasztóan meleg napon, a falu apraja-nagyja a kultúrotthon nagytermében gyülekezett. Zsúfolásig megtelt a terem, itt voltak a falu és a szövetkezet vezetői, és valahol a háttérben az államvédelmi hatóság emberei is, akiket tájékoztattak a lakosság körében észlelt forrongásról, elégedetlenségről.

Igen feszült hangulatban az elnöklő szavai – emberek, azért jöttünk össze, hogy meg tárgyaljuk a szövetkezet helyzetét, problémáit... – mindjárt az elején elveszték a zajban. Kezdődtek a bekiabálások: „Ki a szövetkezetből, elégünk van az egészből!”

A helybeli vezetők érvelései, miszerint a felmerült problémákat meg lehet oldani, valamint a felborzolt kedélyek lecsillapítására tett erőfeszítések nem jártak sikerrel. A vádak özönét zúdították a vezetőségre, nehéz helyzetbe sodorva a színpadon elhelyezkedő helyi és járási vezetőket, akik a szópárbajt igyekeztek horvát nyelvre lefordítani, az eszéki küldöttek fülébe sugdosva a szöveget. Ezek a küldöttek, főleg a kommunista párt képviselői, egyik ámulatból a másikba estek, szemmel láthatóan alig hittek a szemüknek és fülüknek. Szinte felfoghatatlan volt számukra ez a felháborodás, a népnek, a tagságnak ez az eltökéltsége, kiállása, és főleg az a tény, hogy e népgyűlés legfőbb hangadója volt napszámosok soraiból kerültek ki (feltehetően ezt is odasúgták nekik).

A nép háborgására és követeléseire a koronát egy törpebirtokos vagy kisparaszt tette fel. Az elnöklő kérdésére, hogy voltaképpen mit akarnak maguk és személyesen maga, Ferenc bácsi, a válasz igen határozott volt: „Szabadok akarunk lenni és nem rabok!” A tömeg ujjongva helyeselt. A feszültség és a moraj a tetőfokára hágott.

Az óriási hangzavarban és tumultusban az erkély utolsó sorában a falu lelkészét pillantott meg, aki szorgalmasan jegyzetelt. Elégedetten és örömmel tekintettünk egymásra. Mindketten büszkék voltunk falunk fellázadt népére.

A kedélyeket valahogy le kellett csillapítani. Erre az eszéki kerületi párttitkár vállalkozott. Egy magas, jó megjelenésű fiatalember. Horvát nyelvű felszólalását, némi rövidítéssel, az asztal körül ülők lefordították magyar nyelvre. Beszédének a lényege a következő volt. Mindenekelőtt sajnálkozását és nemtetszését fejezte ki, hogy erre a népgyűlésre, illetve az ott elhangzott méltatlankodásra sor került. Nem tagadta a nép felháborodásának és követelésének jogosságát. Elmondta, hogy ők is tisztában vannak a szövetkezetekben bekövetkezett válságos helyzettel: a termelés csökkenésével, a korrupciós jelenségekkel. Azt is elismerte, hogy az állam támogatása nem elegendő, de felhívta a figyelmet az ország nehéz gazdasági helyzetére, a tájékoztató irodás nyomás és a többévi blokádnak súlyos következményeire.

Felháborodását elsősorban az váltotta ki, hogy a közgyűlés legvérmesebb hangadója nem a vagyonos földművesek, hanem a volt napszámosok és törpebirtokosok. Emlékeztette őket a sanyarú napszámosi sorsra a letűnt rezsimokban, a kizsákmányolás és kiszolgáltatottság különböző megnyilvánulási formáira, valamint következményeire: a nyomorra, a kilátástalanságra. Végül megállapította, hogy ez esetben is az agrárproletariátus öntudatának hiányáról van szó. A párt nem engedheti meg, hogy egyesek a történelem kerekét visszafordítsák, hogy a szocializmus építésének kezdetén visszatérjen a napszámosorsó, a kizsákmányolás, a nyomor. Beszédét azzal fejezte be, hogy a történelem sosem bocsátaná meg az ország vezetőinek, valamint a helyi vezetőknek, ha most nem lépnének közbe kellő határozottsággal, és nem mentenék meg a szövetkezeti mozgalmat.

A párttitkár felszólalását is közbekiabálások szakították meg, és hatása szinte a nullával volt egyenlő. Senkit sem győzött meg, a felbomlási folyamatot nem lehetett megállítani. A

nép sugárzó arccal, mosolyogva távozott a nagygyűlésről. „Legalább nyíltan megmondtuk nekik” – hangoztatták a hőmpölygő tömegben. A kétségek azért ott lapultak a lelkek mélyén: mi lesz velünk, ha ez így tovább folyik? Vitathatatlan, hogy Csúza népe ezen a közgyűlésen nagyra nőtt, éretté vált. Büszke voltam rá, átérezvén a pillanat jelentőségét és nagyszerűségét.

A szövetkezetben eluralkodott züllést nem lehetett megállítani. Egyesek egészen az utolsó napig „ügyesen” halásztak a zavarosban, elherdálva a szövetkezeti vagyon nagy részét.

Közben mindenütt recsegní-ropogni kezdtek ennek a tákolmányoknak az alapjai. Semmiféle megfélemlítés, nyomás, beleszámítva a suttyomban megejtett kihallgatásokat is, nem segített. Végül a legmagasabb szintű vezetésnek is el kellett gondolkoznia a tények felett. A termelékenység olyan mértékben csökkent, hogy tenni kellett valamit, rászánni kudarcat a keserű pirula lenyelésére – az egész, rosszul előkészített szövetkezeti mozgalom magucának beismerésére. A felelősséget már nem lehetett az osztályellenségre, a kulákokra hárítani.

1953 júliusában bekövetkezett a nagy nap. Titó elnök bosznabródi beszédében néhány százezer paraszt jelenlétében elismerte a hibát, és bejelentette, hogy úgy döntöttek: aki jobbnak látja, kimehet a szövetkezetből. Ami rossz, ami nem célravezető, azt nem szabad erőszakkal megtartani, hangsúlyozta.

A rádión keresztül hallgattam a közvetítést, a beszédet. A falu népének zöme örömmámorban úszott. Sokak szemében hihetetlennek tűnt ez a fordulat. Persze a felbomlás, a szétválás folyamata nem volt zökkenőmentes és fájdalommentes.

Ézt az óriási melléfogást, ezt a nagy kudarcot évtizedeken keresztül nyögte az ország, a kollektívizálás eszméjét hosszú időre eltemették. Néhány évre rá megkezdődött a „Belyei Kombinát” térhódítása ezen a vidéken. Szüleim is öregségükre szántó földjük nagyobb részét a „Belyének” adták bérbe, hogy megmeneküljenek a növekvő adóterhektől. A valamikori „Belyei uradalom”, amely Frigyes, majd Albrecht főhercegnek volt a birtoka, most új köntösben ébredt újjá és terjeszkedett. A jobbágyterhek ugyan nem tértek vissza, de a parasztságra nehezedő megterhelés sosem szűnt meg.

A falvakban az élet mind nehezebbé vált, a paraszti foglalkozásnak nem voltak távlatai; a fiatalok másutt keresték boldogulásukat. Falum lakossága, ami 1910-ben 1269 főt tett ki, 1991-ben már 795 főre csökkent. Az én ragaszkodásom a szülőfalumhoz azonban sosem csökkent: manapság, nyugdíjas koromban is elsősorban csúzáinak érzem magam, bár már 1953 óta Szabadkán, tehát a Vajdaságban élek. Bármikor meghívnak egy-egy ünnepélyre, rendezvényre, előadás tartására, mindig örömmel térek oda vissza, és sosem mulasztom el, hogy a temetőben kegyelettel adózzak szüleim, nagyszüleim és a régi jó barátok, ismerősök sírjánál. Ma is a fülemben cseng a református templom nagyharangjának érces hangja...

Tóth Lajos

Magyarként és „osztályidegenként” Romániában¹

1908-ban születtem, Beczásy Imre, a mai Románia, dálnoki (Kovácsna megye) földbirtokosa ötödik gyermekeként.

Hosszú életem nagyobbik felét a kommunizmus érájában s annak minden keservét megszenvedve éltem le.

Aki ismeri a történelem e viharos korszakait, az előtt nem idegen az első számú közellenség, kisajátított, kényszerlakhelyre hurcolt kifejezések, amiknek szenvedő alanya voltam családommal egyetemben.

A jó Istenbe vetett töretlen hitem, reményem megengedte megélnem egészségesen – ép testben ép lélekkel – azt az időt, mikor talán minden jóra fordul. Visszatérhetek talán őseimtől örökölt, továbbfejlesztett, azóta teljesen tönkretett jussomhoz. Oly sok hányód-tás, megaláztatás, dobrogeai deportálás, Securitate-fogság, feleségem elvesztése után.

¹Részletek a szerzőnek a Lakitelek Alapítvány 1991. évi paraszti önéletrő pályázatán IV. díjat nyert munkájából. (Szerk.)

Az 1989-es fordulat után, gyermekeim, unokáim emlékezetébe bevésni, sok tapasztalataim tanulságát ültem le megírni történetem. Ez egyúttal egy osztály, a földbirtokosság és egyben egy etnikum, a székelyek egy részének a sorsa.

Édesapám öt gyermekének minden lehetőséget megadva nevelt föl. Ketten vagyunk fiúk bátyámmal. Mindketten a középfokú iskola elvégzése után Németországban tanultunk gazdának.

Igy a szülőktől örökölt komoly vagyont – társítva a német munkastilussal – Dálnokon egy vetőmag-mintagazdaságot alapítottunk. Az ősi birtokot egybehagyva, családi alapon, közösen vezettük bátyámmal, az 1949-ben történt kisajátításig.

1927–1930 között Németországban tanulok. Mikor hazakerülök, édesapám kijelenti, átadja nekünk bátyámmal a gazdaságot. Ezután nem szól bele a dolgokba. Pár évig még egy-egy tanácsot ad. 1942-ben meghal.

Nem hiába taníttatott mindkettőnket. Eredményesen vezetjük a birtokot. Igaz, már az 1930-as évek elején 100 százalékosan gépesített a gazdaságunk. Van két amerikai Wallis traktorunk, egy 10 lóerős Diesel kapálógépünk, vetőgépek, fűkaszáló, aratásnál használt kötözőgépek. Nagy állatállomány, ami biztosítja a természetes trágyát is. Főleg vetőmagtermeléssel – here, lencse és cukorrépa – foglalkozunk – amit a brassói mezőgazdasági kamara vesz át.

Az 1918-as földreformok, a velejáró változások, a 22 éves megpróbáltatás, a megmaradás próbákövei voltak.

Az 1940-től 1944-ig tartó időszak a fölemelkedés, a gazdaság további megalapozását eredményezi, dacára a második világháború borzalmainak.

Jött 1944. augusztus 23. A román frontszakasz összeomlása. Tudván, hogy az orosz rendszer legnagyobb ellensége a földbirtokos osztály, „egy német” repülőparancsnok tanácsára és segítségével Debrecenbe menekülünk feleségemmel és két kisgyermekemmel. Onnan vonattal Derekegyháza megyünk. Kisebbik, másfél éves leányom belfertőzést kap, Jászkiséren unokatestvérem orvos. Hozzáutazom. Megegyezünk, odaviszem a családot. Ötven hold földje van. Azonnal gazdálkodni kezdek. Sebesült orosz tisztet hoznak unokatestvéremhez. Feleségem félig szláv, zsolnai ügyvéd leánya (édesanyja magyar) – tud oroszul. Így megbarátkozunk vele. Megvéd minden garázdálkodástól és élelmiszerral is ellát minket. Összkomfortos lakásunkból kilakoltatnak. Hónapokon keresztül egy kis szobába vagyunk összehúzólvólva.

Majdnem vége a háborúnak, Erdély, s így Dálnok is Romániához kerül. Beszélnek rá, hogy feleségem fogadja el az ottani gyógyszerésztervezését, én az állami gazdaságban kapnék állást. Nem! Egyik napról a másikra elhatározom, megyünk haza.

A jó Isten segítségével 24 óra múlva a brassói állomáson vagyunk. Innen egy fuvarossal Uzonig megyünk a rokonsághoz, másnap haza Dálnokra. Szorongva érkezem. Mit kapok otthon? A virágzó gazdaságot újraéleszthetem-e?

Házam 1940-ben épült egy 5 holdas park közepén, utca, szomszéd nélkül. Hat hónapi távollét után mindent épen kaptam vissza. Ahogy mondják „még egy szeg sem hiányzott”. A 20 vagonos gabonaraktáram érintetlen. A föld alatti üzemanyagraktárban 2000 liter petróleum, 200 liter benzin, 200 kg finom gépolaj, az általam szétszedett gépek mind megmaradtak.

A 30 lóból egy húszévest és egy háromévest hagytak meg, a szarvasmarhákat is mind elhajtották a katonák.

A földek számtalanok. Közeledik a tavasz. Tervezgetem, mik a lehetőségek. De nemigen adnak rá időt. Február 12-én megjelentek nálam a szomszéd birtokos volt béresbírója – most a Kommunista Párt és a falu vezetője – Csalai Albert. Szégyenkezve adja elő, be kéne kísértessen Sepsiszentgyörgyre a népbíróság elé. Ő ezt nem akarja, megkéri, menjek be én és jelentkezzem ott.

Nem volt mit tenni. Bementem. A megye többi otthon tartózkodó birtokosát egytől egyig népörség kísérte a székhelyre. Ott börtönbe raktak, azt se tudtuk miért. Iratják első önéletrajzomat. Olyan rossz dolgunk nem is volt, csak állandóan keringett valami rémhír. Még Szibériát is emlegették. A főbörtönőrnél jelentkezem vagonszállítóhoz. Dálnoki ember, megdöbbenve mondja: „Az úr akar olyan nehéz munkát végezni?”

Minden jónak vagy rossznak egyszer végeszakad. Március 6-án egy birtokostársammal visznek a népbíróság elé. Várjuk a tárgyalás kezdetét, de a bírók ki-besétálnak vagy egy óra hosszat, majd minket visszazállítanak a börtönbe minden tárgyalás nélkül. Ezen a napon vette át a Groza-kormány a vezetést. A fogdában nagy sürgés-forgás. Rövid idő múlva mindenkit szélnek eresztenek, bármi miatt volt is fogva tartva.

Egyenesen az állomásra megyek és az első vonattal hazafelé. Kilenc kilométer gyalogút is van odáig. Nagy örömmel fogad a család. Egyelőre senki sem zaklat.

A faluban gyűlést gyűlés után tartanak. Osztják az otthagyt földeket. A sepsiszentgyörgyi senki-semből föltámadt új vezetőség, a nagy kommunisták tárgyalgatják, mi lesz a Beczásy-birtokkal. A falusiak mondogatták, „az István úr itthon van”. „Nincs mese, osztásra kerül az is” – így az idegen „nagy urak”.

Voltak akkor is törvények, de a betartásuk? Az már más lapra tartozott. Ezek szerint ötven hektár föld nem esik kisajátítás alá. Márpedig telekkönyvileg a birtok már 1923-ban szét volt osztva – s egyre nem jutott több – az öt testvérnek. Azok birtoka sem kerülhet kiosztás alá, akik nem menekültek el vagy hazatértek 1945. március 15-ig; vagy jelenleg is katonák. Bátyám katona, lánytestvéreim nem menekültek el, én február 4-én hazajöttem. A mezőgazdasági igazgatóság foglalkozik ezekkel az ügyekkel. Hogy hivatalosan kijelentsék: törvény szerint jogtalan birtokunk kisajátítása, gurult az igazgató úr lakására a százliteres hordó finom szilvöröm.

Így a birtok a közös gazdálkodás alapján továbbra is egy tömbben marad. Hét év múlva a Securitatén megfelelő „simogatások” mellett fel is vetették a kérdést, hogy uraskodtam, sanyargattam a munkásaimat éhbérért, mint az ország akkori legnagyobb területtel rendelkező gazdálkodója.

Miből is állt ez a nagy uraskodás. A traktoristám, akinek a szeméből könnyek hulltak, mikor 1944-ben búcsúzkodtunk, mondja, már háromszor hívták a község házára; nehogy megpróbáljon nálam a traktorral dolgozni. Ennek az az értelme, hogy a megműveletlen földek is osztásra kerülnek. Tudják, igavonó állat nincs, a háromszáz hold föld nagy része csak az övék lesz – gondolták.

Na, de nekem is van székely büszkeségem. A két traktorral nekikezdünk szántani. A jó Isten tudja, hol kell segíteni. Az időjárás olyan, hogy jobb nem is lehetne. A traktorokkal egész tavasszal egy óra probléma nem volt. Igaz, az emberem mondogatta: ügyeljünk, cseréljük az olajat; baj ne érje a gépeket. Napi 18–20 órát ültünk a gépeken. Otthon nem aludtunk jóformán. Inkább a tanyán, vagy a mezőn bundába burkolózva, egy-egy szalmakazalban. Étkezés szántás közben, a földeken, ahová utánunk hozták az ételt.

Abban az időben a vetést kimondottan állatokkal vontatott gépekkel végezték. Állat nincs. Van egy Németországban vett motoros gépem kapáláshoz. Leszereltem a hátsó részét és a vezérlő részhez hozzákapcsoltam a vetőgépet. Így napi húsz hold teljesítményű vetőgépet nyertem. Feleségem, aki egyáltalán nem mezei munkára volt nevelve – a prágai egyetemen végzett érdemdiplomás győgszerész – vezeti a gépet.

Mikor úgy volt a lehetőség és haza is kerülünk, traktoristám csak elmegy a gyűlésekbe. Aztán jön, beszámol. Ott azt tárgyalják, látva mekkora nagy darab föld megszántva, bevetve minden segítség nélkül –, hát az úr megérdemli a földet. Már majdnem végzünk a munkával, mikor hivatnak a község házára. Sok dicséret, mellébeszélés, köntörfalazás után, amihez a székely észjárás jól ér, előadják; maholnap végzünk a vetéssel, nem volnék hajlandó segíteni azokon, akiknek nincs lehetőségük a földet megdolgozni. Ugyanis minden be nem vetett földért ők felelnek. Kérnek: mennék el a gyűlésbe is, sok jó tanácsot tudnék adni.

Ez azért történt – magyarázza traktoristám – összegyűlve hányták-vetették a dolgokat. Nem nagyon értve semmihez, mondogatták: menjetek István úrhoz, vele beszéljétek meg. Én tudtam, a dálnokiak nekem nem rosszakaróim. Az idegenből idejöttek uszítanak, akarnak egymásra haragítani, hogy tudjanak a zavarosban halászni.

Nehéz évek voltak. A kommunisták szemében nagy szálla voltam, mindent megpróbáltak tönkretételünkre. Gabonabeszolgáltatás, fölemelt adózás és még mások.

Az 1947. évben a szárazság miatt éhínség volt. Sok szegény emberen segítettem akkor. Nem felejtették el, ők is segítettek rajtam, mikor a Securitate alá akarta íratni velük, hogy népnúzó voltam, senki sem volt hajlandó a faluból.

1948-ban államosítják a gyárakat, üzemeket. A volt tulajdonosok házukban maradhatnak. Tudjuk, most már ránk is sor kerül. De arra nem gondolunk, hogy otthonunkból kitesznek, úgy, annyira, hogy pár nap múlva, mikor Bukarestben kifizetnek nekem cukorrépa-magért kétszáz ezer lejt – akkor hatalmas összeg – hazaviszem.

Meghal Édesanyám. A jó Isten szerette. Nem engedte megérni a pár hét múlva ránk szakadt borzalmakat. (...)

1949. március 2-a, éjjel egy óra. Hallom, a három hatalmas házőrző kutya ugat. Kicsi idő múlva jön a lány. „Tessék kijönni, a ház előtti gúlába rakott tűzifacsomó tetején öt ember van,

nem mernek lejönni." Már tudtam, ezek nem rablók, annál sokkal rosszabbak. A kutyákat a lánnyal nagy nehezen megkötözzük. Ők egyenként lemásznak, benyomulnak a házba. Kijelentik, a mai nappal vagyonom államosítva, teherautón velük kell menjünk, hús kilogrammos csomagot vihetünk, de csak ruhaneműt. Feleségemmel fölzedjük két kisgyerekünkt. Indulunk a teherautóhoz. Ott már más dálnoki sorstársak is vannak.

Elkezdődött tehát a negyven évig tartó borzalmas időszak. Nagyon sok kegyetlenséget, megaláztatást követtek el a kommunizmus pribékjei azokkal, akiknek csak az volt a hibájuk, hogy törekvő őseik voltak, és ők nem dorbézoltak.

Negyven év alatt – amit csak én tudok, milyen vég nélküli volt – minden este imádkoztam. Kértem a jó Istent, szabadítson meg tőlük. A sok kínzás után épségben megértem azt, hogy a kártyavárként felépített aljas rendszer összeomlott. Azt mondhatom csak bárkinek; nincs olyan nehéz megpróbáltatás, mit ne tudjon átvészelni az ember. A hitet, reményt elveszteni nem szabad. Bízni kell a jó Istenben, az igazakat megőrzi. Ez a mai helyzetünkre is érvényes tanulság!

Fölmásztunk a teherautóra, vittek a szentgyörgyi rendőrségre. Itt már jó sokan voltunk. A régi nóta; név, születés stb., csak már a vagyonunkról nem érdeklődnek. Kijelentik, a város területét elhagyni nem szabad. Minden hétfőn jelentkezés. Szállást mindenki keressen magának. Ez volt a nagy probléma. Ha leprások vagyunk is, könnyebben kapunk szobát. Mindenki fél tőlünk, nehogy rájuk süssék, velünk barátkoznak. Egy barátomnál szabad egy kicsi konyha. Ott kap helyet családom. Feleségem megpróbálkozik a szakszervezeti gyógyszerárban elhelyezkedni. Nagy szükség van patikusra, azonnal fölveszik. Ecetgyáros ismerősömtől kapok két lovat, szekeret s ami még kell. Trágyát hordok; a városi ismerőseim nagy megrökönyödésére. Nekem nem idegen ez a munka, otthon is részt vettem az istállók körüli tennivalókban. Ez menti meg házigazdám. Komoly műhelye van. Ígéretik, elveszik, ha nem áll be a pártba. Így párttag lesz. Most hivatják az „elvtársak”, hogy merészelt nekünk mint legnagyobb ellenségnek helyet adni. „De már hogy lenne ellenség – mondja székeley észjárással; nem látják, hogy trágyás szekéren dolgozik.” Így nála maradunk még másfél évig, mikor egy éjjel megint kiszednek az ágyból és eldeportálnak Dobrudzásába.

De még Sepsiszentgyörgyön vagyunk. Megtudom, Brassó–Kézdivásárhely között építik a műutat. Jól lehet keresni fuvarozással. Felbiztatom egyik sorstársam és egy reggel még virradat előtt elindulunk. Úgy tizenöt kilométerre lévő faluban, egy ismerősömnél szállásoljuk el magunkat.

Jelentkezünk a főmérnöknel. Kérdi, milyenek lovaik? Szekér sajátjuk-e? Kinyögöm: mi kisajátítottak vagyunk. Puha földről rakjuk szekérre a kavicsot és szállítjuk. Nem könnyű munka. A beosztást a főmérnök rendezi. Fizetés a szállított súly és távolság szerint. Mondom barátomnak egy este, milyen szerencse, hogy a legjobban fizetett helyen dolgozhatunk. Később tudom meg, hogy a főmérnök apja sorstárs. Félbe kell hagyjuk a fuvarozást, megtudjuk, el akarnak csípni, hogy eltávoztunk Szentgyörgyről. Az állomás melletti homokbányába megyünk egypáran dolgozni. Éjjelenként vagonrakást vállalunk.

Közeleg az ősz. A város központjában az 1940-ben félbemaradt román templom hatalmas pincéjében almaraktárt terveznek. De ehhez nem elég, ha valaki mellén viszi a vörös csillagot és zsebében a kommunista pártkönyv. Érteni is kell hozzá. Tudják, otthon gyümölcsösöm volt. Ráfanyalognak, hogy rám bízzák a munkát. Hívtam a sorstársaim közül tizet. Harminc kilogrammos ládába rakjuk a hibamentes almát két méter magasan vagy tizenöt vagonnal. Pontosán fel van tüntetve fajta, minőség. A fővárosból jöttek ellenőrizni a raktározást. Tökéletesnek találták. Biztos a szentgyörgyiek nem dicsekedték el, hogy az „osztályellenesség” műve.

Egyszer jön a rendelet. Minden kisajátítottat ki kell tenni munkahelyéről. Feleségem sem „mérgezheti” a munkásosztályt. De az állami gyógyszerárba bukaresti inspektor jön, s kijelenti, kell a gyógyszerész. Szusztart nem tehetnek oda (igaz, később lehetett államelnök). Nőm tehát újra állásba kerül. Én is szerzek munkát. Tizenketten voltunk jó erőben. Fölmentünk Sugás fürdőre. Ott egy jóakaróm villájában ütjük fel a főhadiszállást. Hétfőtől szombatig ölfát vágunk télen, térdig erő hóban.

Közben nagy kétségbeesésünkre hatéves kislányunk a gyermekparalízis-járvány áldozata lesz. Elkülönítve, heteken keresztül kórházban. Csodák csodája! Egészségesen kerül ki. Mit is csináltunk volna a hátralévő majd tizenöt év nyomorúságában egy béna gyermekkel?

Szeptember 23-a éjjel; alig éjfél után. Kicsi szobánkban az ablak nyitva, hisz négyen vagyunk, de az éjjelek is enyhék. Félálomban hallom, irgalmatlanul verik a vaskaput; aztán csend. Azt veszem észre, rajtam keresztül valakik beugranak a helyiségbe. Egyiknek kezében

revolver. Románok. Kérdik a nevünket és utasítanak, azonnal öltözzünk fel előző napi ruhánkba. Hatéves kislányomba belerúgnak, mert nem készül gyorsabban. Feleségem egy darab kenyér után nyúl; azt sem engedik, hogy elvigyük.

Kapunk előtt nagy teherautó tele sorstársakkal. A rendőrség előtt várakozunk, míg mindenkit elhoznak. Akkor elvisznek a brassói teherpályaudvarra.

Miért is történt velünk, háromszéki birtokosokkal a tizenhárom évig tartó deportálás? Hisz más megyében a kisajátítottakat az első kitelepülési helyükön hagyták.

Az ok a következő. Szeptember huszadika körül kezdődik a „nép kívánságára” a kollektivizálás. Ez abból áll, hogy a gazdák földjeiket, gazdasági felszereléseiket, állataikat „felajánlják a közösbé”, azaz elveszik tőlük ingyen. Gidófalva a várostól tíz kilométerre fekszik. Szorgos, munkás magyar kisgazdák lakják. Mikor látták, hogy a bizottság méregeti őseiktől örökölt földjüket, a traktorosok kezdik összeszántani a barázdákat; botot, kapát ragadnak, még fegyver is kerül és kimennek a mezőre. A traktoristák látva a kivonulást elfüstölögnek. De a bizottság gyalog van, nem tudtak elfutni a falusiak elől, akik őket kezdik mérni botokkal előlről, hátulról. A bizottság elnökének, hogy lakjon jól, addig nyomják a szájába a földet míg ott marad halva.

Bukarestből jöttek kivizsgálni az ügyet. Ki a hibás? A nép nem, ők önként akarják beadni a földjeiket a közösbé. Kisütik, csakis a Sepsiszentgyörgyön lakó, volt földbirtokosok bérelhették fel az embereket. Ezt meg kell torolni! Ki kell toloncolni őket.

A brassói teherpályaudvaron letesznek. Hetvenhatan vagyunk. Közöttük hathetes csecsemő és nyolcvanévesek. Nagy részük öreg, beteg, megtört ember, hiszen már másfél éve otthonukból elhurcolva, nyomorogva tengetik kilátástalan életük. Szánalom ránk nézni. Kiknek szerencséje volt, kíséroi emberségesebbek, még volt valami csomagjuk, a sínek között arra ügyelnek. Nekünk semmink, ülünk a földön. Tíz gépfegyveres katona vesz körül, látszik, sajnálnak magukat, de hát parancs: őrizni a „lázadókat”.

Végre begördül a mozdony három vagonnal. Na nem pullmankocsik, egyszerű marhaszállítók. Nagy nehezen fölrajkuk a sok öreget, beteget, gyermeket. Indulunk is kelet felé. Egész éjjel utazunk. Csak nem Szibéria? Ki sem merjük mondani. Ahol megállunk, kiírva Cataloi. Dobrudzsában a constantai vonal egy szárnyának végállomása. Leszállítanak. Három katonai teherautó vár. Nagy nehezen fölkelünk. Az autók sarkán négy fegyveres katona. Hiába, ügyelni kell, a pólyás nehogy a pelenkán kívül szarjon és a nyolcvanévesek nehogy kikiáltssák a királyságot. Jóformán éjjel megérkezünk egy Traian nevű, bolgárok lakta községbe. Járjuk a falut kereken, mint a kerge juhok. Az Örezériába – rizstelepre – kellett vigyenek, de nem kapják az utat. Úthálózat abban az időben ott nem volt. Tavasszal elindult egy szekér, a többi a nyomában; ez volt abban az évben az út. Virradatkor kapták csak meg az irányt.

Hét kilométer megtétele után érkezünk rendeltetési helyünkre... A Duna mellett, a falutól öt-hét kilométerre hosszú barakk. Vékony szimpla deszkából emeletes priccsekkel. Azok gyékénnyel letakarva.

Vasárnap érkezünk. Másnap az első munkanap. Jön a Dr. Alexandrov – tizenhétezer hektáros – állami gazdaság vezetője. Munkásokra nagy szükség volt, de mikor meglátták a díszes társaságot, mit gondolhattak?

1949-ben a háromszéki lakosság, pláne a falun élő birtokos osztály nemigen tudott románul. Egy páran voltak férfiak, akik úgy ahogy beszéltünk. A mieink előadták kéréseink; hisz egy tányérunk, kanalunk, takarónk nem volt. A vezetőség csak a hangzavart értette. Az igazgató nagyon jóindulatú ember volt. Azt mondta, válasszunk két személyt, akin keresztül értekezni tudnak velünk.

A kommunistáknak nem sikerült elhiteni sem a gazdaság vezetőivel, sem a falusi emberekkel, hogy mi a szegény nép ellenségei voltunk. A falusiak olyan részvétellel voltak irányunkban, hogy tejet és amit csak elképzelni lehet, mindent hoztak és pénzt sem akartak elfogadni tőlünk.

A gazdaság rizstermeléssel foglalkozott. Mi az aratásra érkezünk. Nagyon sokan azt sem tudjuk, mit jelent rizst termelni. De mi kényszerlakhelyen vagyunk, és dolgozni kell. Sok a bonyodalom gyermekekkel, öregekkel, betegekkel.

Ahol kezdjük az aratást, harminc centiméter a víz. Alatta az iszaptól sarlóval kell vágni a megérett rizst és csomókba kirakni a száraz részre. Alig kezdjük meg a munkát, itt is, ott is sikoltás hallatszik. A víz tele piócával, melyet – ha belecspeszkedett húsunkba – nagyon nehéz levenni; míg meg nem szívja magát vérrel és magától leesik. Kitalálom, nagyot kell rácsapni, akkor lehull.

Hetekig tart ez a munka. De mi volt ez a rákövetkező rizscsépléshez képest? A megszáradt, földdel tele rizs bekerült a cséplőgépre, s olyan porfelleget fakasztott, hogy látni alig lehetett tőle. De estére minket sem lehetett megismerni. Szerencsére – bár november –, olyan meleg van, tudunk fürdeni a Dunában. Fokozta gyötrelmeinket – hiszen mi még nem voltunk immunisok – a milliárdszámú szúnyog. Viszketett, főlhólyagzott, felsebesedett, megfertőződött a bőrünk.

Közben jönnek a bajok. Nincs orvos, gyógyszer, fogász. Egyik sorstársunknak a tüdejével volt problémája. A cséplés és a reggel és este elvonuló csordák miatt órákig felhőt képező finom por megteszi a hatást; vért hány és két napra rá meghal. Marad felesége és két kicsi gyermeke.

Milyen a táplálkozásunk? Nyúlós, taknyos kinézésű árpakását kapunk aszalt szilvával keverve. Ezt fogyasztjuk a forró napsütésben ülve a gyalulatlan lapadokon. A gyermekek – akárhogy biztatjuk – nem akarják enni, napról napra száradnak fel a lábukról.

Rendes alvás, tisztálkodási lehetőség – még mosdótól – sincs. Legnagyobb kétségbeesésünkben jön a segítség a jó Istentől. Egy szomszéd birtokos feleségének testvére mint milicián volt katona jön látogatóba. Húga gyermekét akarja bár kimenteni, mert tudta, Romániában pénzzel, ismeretséggel minden el lehet intézni. Szól nekünk is, szerezzünk valami igazolást a gyermekek állapotáról, ő elviszi Galați-ra, a Securitatén megpróbálja a lehetetlent.

Tíz kilométerre Turcaian van orvos, hozzá gyalogolok. Elmondom sorsunkat, s mi van a két gyermekkel, kérem segítsen. Minden ellenszolgáltatás nélkül azonnal kiállítja a bizonyítványt: ilyen körülmények között a gyermekek élete menthetetlen. (...)

Így telik az 1951-es év. Gyermekeinket, kik hol itt, hol ott hányódnak könyörületből, egy éve nem láttuk. De már keresünk annyi pénzt, hogy eltartásukra tudunk egy összeget küldeni, persze nekünk nem marad semmire.

1952-ben vagyunk. Éjjel a barakkban borzalmas a hőség, mindenki fáradtan alszik. Én költögetésre ébredek. A részlegvezető áll előttem, int, menjek ki. Egyszerű a dolog; a nappali rövid sort, rossz ing rajtam. Egyetlen rossz cipőfélmét kell csak felvegyem. Kilepek. Elöttem a két pecineagai milicista (csendőr). Tiszta a lelkiismeretem, ismerem is már őket. – Mi baj? – kérdelem. Az egyik azt mondja, ne haragudjak, de parancs jött, be kell kísérjen az őrsre. Semmi rosszra nem gondolok, feleségemet miért is költeném fel? Vissza sem mentem a barakkba. Ott bevisznek egy szobába, mondják várjak. Éjjel egy óra. Én elfáradva lefeküdtem a földre, abban a pillanatban el is aludtam. Arra ébredek, valaki irtózatosan rúgja az oldalamat. Fölnézek, egy securitatis tisztt áll előttem. Odaszól az őrmesternek: asta e (ez az). Az főlrančígál. Ott egy dzsip, egyenruhás sofőrrel. A tiszt beszáll, melléültetnek. Előveszi revolverét, maga mellé teszi, azt mondja, nehogy megpróbálják kiugrani, mert lelő. Megvonom a vállam, miért is ugranék, semmit sem csináltam. Bemegyünk a másik faluba, ott sorstársamat, Szombathy Gábort vezeték elő és ültetik be az autóba.

A negyven kilométer távolságra lévő Mácin városka Securitatéján tesznek le. Közben reggel lett. A szoba tele emberekkel. Díszes társaság. Volt prefektus, főszolgabírók és a különböző pártok vezető személyiségei. Hosszan várakozunk egy hatalmas pléhdubára. Tömve emberekkel. Ha lett volna vasvilla, azt hiszem, minket azzal hajigáltak volna föl rá. Mikor becsukódott az ajtó, ember ember hátán. 40–50 C° meleg van a napon, a pléhfedelet valósággal felhevíti. Mindenki az ájulás határán. A pléhpadozat locsog az izzadságtól. Lehet, ájult is van közöttünk, hisz leesni sincs hely.

Negyvenöt kilométert utazunk így a galați-i Securitatéig. A kapuban leraknak. Azonnal gépfegyverek fognak körül. Egyenként kísérnek be. Utoljára maradunk Gabival. Sűgom: hátha megszabadulunk. Csalfa remény! Visznek a börtön „szalonjai” egyikébe. Vannak már ott vagy tizenöten. A sok elegáns úr között mi, főleg én, mint ágrólszakadtak. Mind románok, politikusok, főleg pártvezetők. Ez az az időszak, mikor a volt pártok liderjeit likvidálták. Maniuvál, a Paraszti Párt vezetőjével az élen. A sok politikus se tudta kisütni: minket Gáborral miért is hoztak ide? Én mindent átgondolva sok év után arra a meggyőződésre jutottam, hogy úgy képzeltek, ha egy megye földbirtokos osztálya vezetőül választott, úgy a politikában is részünk kellett legyen.

Végül is a „galați-i nyaralásról” túl rossz emlékeim nincsenek. Egy liberális párti megyefőnökkel nagy barátságot kötöttem, s mivel lassan telt az idő, elhatározzuk, malmozunk a földön. Nagy nehezen „kirajzoljuk” a malmot, kétféle színű gomb kerül egyrészt nadrágról, másrészt ingről. Két „nagy tehetség” méri össze erejét. Rendesen az egész szoba közönsége asszisztál a „vére menő” harchoz. Így történt meg, senki sem vette észre az őr belépését.

Játszani szigorúan tilos. Várjuk a büntetést, visznek-e egyesbe. Nem; hanem három napig mi kellett a „vasas csebrét” hordjuk. Mi a vasas cseber? Hát, ha a cigány rosszat kíván a másiknak azt mondja, „sarjál (szarjál) a vasas cseberbe”! Ez a „szalon” sarkában felállított „fődeles WC”. Mindenki ide kell végezze a dolgát, kimenni nem lehet.

Az északi szórakozásunk is megvan – a poloskák elleni harc.

Galați-cal az volt a szerencsém, hogy az év elején külföldi nyomásra az egész vezetőség kicserélődött; ugyanis rájuk bizonyosodott a sok elkövetett disznóság, gyilkosság. Ezért az eléggé gyakori kihallgatások aránylag simán folynak le. Természetesen fényképezés előlről, hátulról. Ujilenyomat stb., stb. Hisz mi rablógylkosoknál is veszedelmesebbek vagyunk. Utólag a gazdaság igazgatójától megtudom, a galați-iak többször is véleményt kértek rólam.

Végül az utolsó kihallgatásomhoz a parancsnok kijelenti: Elvisznek oda, ahol születtem. Ha ott is ki tudom magam tisztázni, jó, különben jaj a fejemnek!

Még eltelik egy pár nap. Egyszer nyílik az ajtó, valamit bekiáltanak. Senki sem érti. Vonjuk a vállunk. Később újra jönnek, most már egy magyarul tudó kiabálja. Beczásy István, Szombathy Gábor. Világos, aki nem tudott nyelvünkön, nem boldogult nevünkkel. Jelentkezünk. Nagy ordítva, közben káromkodva (futu-ți Dumnezeu să-l fuți) (basszon Isten, basszon meg!) kiabálja, az állomáson már fél óra vár minket a vonat. Gyorsan összebilincselnek. Föltaszígnak egy autóba és nagy szirénázással visznek a pályaudvarra. A terepet teljesen kiürítik előbb és azután minket feltuszkolnak egy üres fülkébe. A vagonok mellett elhaladva látom a táblát az oldalán Galați-Ciceu (Galac-Madéfalva). Tehát tényleg Erdély felé visznek.

Madéfalván a brassói vonatra megyünk át. Kifáradva, összetörve találgatom, vajon hogyan tovább? Marosvásárhelyen valóban leszállunk. Egy rendőrségi szobában kísérőink átadnak. Nemsokára megérkezik egy szekusautó. Arra felraknak és elvisznek az újonnan épült Securitatéra.

Az itteni hóhérlégenyek magyarok; de nem emberek. Kikutatnak, még egy szál gyufa sem lehet nálunk. Egyetlen lyukas zsebem van a sorton, az is üres; így könnyű a dolguk. Végre visznek most már külön-külön a cellák felé. Kísérőm kinyit egy ajtót és mint mikor a juhokat megfejték, egy jót taszit rajtam. Beszédelgek a cellába, amelyik „kétszemélyes”, de már tele van. Íme az összkomfortos „lakószoba”. Mindkét oldalsó falán hatvan-nyolcvan centiméter széles és magas „betonágy”. Pokróc, lepedő nem higiénikus – hát nincs. A fülke végében ugyancsak cementből „asztal”. Négy sarkán lyuk, mindegyikbe lánc fűzve. Villany ég éjjel-nappal. Ablak nincs. Az ajtón csak kívülről kezelhető eltolható nyílás. Ott adják be az úgynevezett „ételt”. Levegőt az ajtó alsó részén lévő harminc centiméter hosszú és tizenöt centiméter magas lyukon kapunk. Ez belülről, kívülről sűrű ráccsal van ellátva.

A bentlívők kérdezősködnek: Mi van? Mi várható? De mit tudhattam én, aki Dobrudzából jöttem? S milyen jó is, hogy nem tudjuk a jövőt, hogy még harmincnyolc év kell elteljen, amíg vége szakad ennek a borzalmas kommunista világnak.

Közben én tudok meg egyet s más társaimról. Dr. Hadnagy katolikus esperes, és egy hatvan éven felüli székely bácsi a szárazajtai „vérengzésekről” híres faluból. Szegény már az évekkel sincs tisztában. Azt mondja, úgy gondolja, harmadik éve van itt, még sohasem hallgatták ki.

Szerencsém, hogy galați-i sorstársaim közül több volt Securitate-fogságban. Elbeszéléseik megismertettek ennek szabályaival és túlélési lehetőségével. Enni jóformán nem adnak, verést annál többet. Meg kell tartani a kondíciót, fizikailag, lelkileg. Ezért nem beszélni, nem mozogni, lehetőleg mozdulatlanul feküdni és nem gondolkozni! Nem is tudom, hogy volt lelkierőm ezeket megtartani, de ez mentett meg.

Első reggel beadnak csészébe valami fekete levet, természetesen cukor nélkül. Látom, senki sem nyúl hozzá. Kérdőleg nézek rájuk. A pap adja meg a választ. Ha ezt megisszuk, többször kell pisilni, márpedig egy nap csak egyszer van „kimenő”. Ha a meghatározott időn kívül kéredzkedünk, azt a választ kapjuk, ülünk csak nyugodtan, ha nem akarunk vért vizelni. Így félrelököm a csészét.

Közeleg a pisilési idő. A nagy megfutamodásból tudjuk. Egyenként, futva kell megtenni az utat, a műveletet is, mert különben „megbiztatnak”. A szomszéd cella ajtónyitogatásából következtetünk a lakók számára. Kérdem, mi van, ha a „nagydolog” jön ránk? Hát az ugyan ritka – kapom a választ –, miből is lenne? Örvendünk, ha egy héten egyszer valami kis golyókat kipróbálunk.

Az ebédnél először benyújtják a kenyeret. Itt a „cellaszabály” szerint minden nap más választhatja először a legnagyobb – fél tenyér – nagyságú darabot, a nem egyformára

szabdalt, egész napi, egyszeri adagból. Ezután jön a mindennapi paszulyleves – melyben, ha hét-nyolc szemet tudunk megszámolni, akkor nagyon vastag. Vacsora a fogházi tercs, ez is inkább lötyy.

Mindenkin az van, amibe bekerült. Rajtam a sort, ing, vagyis szinte semmi. Fekszem a cementen, nem gondolkozom. Ha fáj valahol, fordulok.

Kezdődik az idegrendszer kikészítése. Jól bevált módszer. Nem törődnek az új fogollyal. Hadd ölje magát, miért hozták ide? Így egy-két hét alatt kikészül.

Három hét múlva szólítanak. Szememre „védőt” tesznek, hogy ne lássak, ne tudjak tájékozódni. Egy csomó folyosó után belépünk egy irodába. Itt leveszik szememről az ellenzót. Egy asztalhoz ültetnek. Velem szemben egy tiszt. Írószert, papírt tesz elé. Húsz perc van – mondja magyarul –, írja le pontosan kicsoda, milyen iskolákat végzett, mivel foglalkozott, családi állapota, barátai, politikai állásfoglalása, hol fordult meg életében stb.

Szerencse, Galați-ról tudom, hogy ez a „kihallgatási mód” többször megismétlődik és jaj, ha a legkisebb eltérés mutatkozik az életrajzi példányokban.

Valóban, kéthetenként többször ismétlődik ez a szavak nélküli vallatás. Közben telnek a napok, hetek. Hogy mikor világosodik, sötétedik, fogalmunk sincs. Állandóan ég a villany, hogy ez is zavarjon. A nagy csendben sokszor hátborzongató, szinte állati üvöltések hallatszanak. A jó Isten velem van, s bírom a magamra szabott önfegyelmézést.

Jó pár hét múlva az ellenzős séta, irodában való leültetés után fordul a helyzet. A tiszt most rám rivall, na végre mondja csak el, mit csinált, mit gazembereskedett eddig az életben. Most én diktálok és ő ír.

Közben a székelty bácsit elviszik – „no jöjjön öregem, biztos megunta már itt” szöveggel. El akar búcsúzni. Nem engedik. „Jöjjön csak, nem megy messzire.”

Új társunk kerül. Aradi színész. Mi mindennap imádkozunk. Ő nem, ateista és kommunista – csak tévedésből került ide – mondja, egész biztos rövidesen kiengedik. Pár hét múlva ő is imádkozik – szabadulásáért.

Újra visznek. A tiszt dül-fül. Nem sikerült a bevált recept. Nem talált nem egyező kijelentéseket. Nem tudták rám bizonyítani, hogy hazudtam.

Elkezdődnek a véget nem érő kihallgatások. Hol szép szóval, hol másképp. Egyik alkalommal bal fülemre olyan ütést mér, hogy hónapokig nem hallok vele.

Na, de végre tudom, miért vagyok itt. Minden kihallgatás egy-egy téma. Akkor ott tudom meg, hogy 1945–1949 között az országban lévő magánbirtokok közül a legnagyobb szántóterületen gazdálkodtam. Mondjam csak el, hogy játszottam ki a törvényeket? Több kihallgatás után „értette meg”. Öten vagyunk testvérek, mindegyik külön telekkönyvelve, de egyben műveltük meg az őseinktől örökölt földet.

Közben egy este nagy örömeinkre gyufaskatulya nagyságú húst kapunk. Természetesen hamarjában megesszük. Valamikor éjjel kezdik döngetni az ajtókat. A folyosón nagy a futkosás. Két társam is jajgat. Borzalmasan fáj a hasuk. A hús romlott volt. Nekem egy ételmérgezésből maradt kényes gyomrommal semmi bajom. Hála a jó Istennek!

Egyre gyakoribbak a kihallgatásaim. Természetesen éjjel. Egyik fő ütőkártya. Luka László pénzügyminiszter – aki már szintén börtönben van – miért volt olyan sokszor nálam, mit politizáltunk? Életrajzomban írtam róla. Elmondtam, enyém volt a megye legjobb vadászterülete, és azt kérdeztem, ha a főhadnagy úr az én akkori helyzetemben lenne most és Gh. Dej ott akarna vadászni, mit válaszolna, csak azt, jöjjenek. Jó sokáig félrelezett. Többet aztán nem kérdezett a Luka-féle barátságról.

Jól benne vagyunk már a télben, mikor egyik nap, a reggeli órákban nagy a futkosás a folyosón. Az ajtó nyílik, engem kikapnak. Nincs szembeakötés, szaladunk ki az udvarra. Ott egy dubába vagy huszadmagammal feltesznek és már indulunk is. Biztos följelentették őket, hogy ítélet nélkül tartanak embereket, mert arra a napra ellenőrző bizottságot vártak. El kellett tüntessenek minket. Átvittek a bíróság börtönébe.

Egy pinchelyiségbe helyeztek el. A cementpadlón három-négy centiméter vastag jég. Én csak úgy öltözve, mint eddig. Szinte meztelen. Szerencse, van köztünk két székelty bácsi, akit télen hoztak be. Így bekecs, meleg ruha van rajtuk. Ők vesznek maguk közé, úgy melegítenek, hogy meg ne fagyjak. Itt az örök emberségesek. Nagy kondér finom krumplilevest hoznak ebédre. Kenyeret is adnak bőven. Megkérdezik, nem kérünk-e még. Nem merek sokat enni. A kevéshez szokott gyomornak megárt.

Majdnem éjjel jönnek utánunk. Gyalog visznek vissza a Securitatéra. Négy-ötszáz méter az út. A hőmérséklet úgy -10°C . Arra gondolok, ez az utolsó utam. Tüdőgyulladás nélkül

nem úszhatom meg. Gyógykezelés meg orvosság nincs. Ha valaki jelentkezik, hogy beteg, a válasz: „semmi baj, a temető a tőzsomszédban van, ha meghal, odatesszük át”.

Visszaérkezem a cellába. Várom, mikor ver le a láz. Ezzel a legyengült szervezettel még náthás sem leszek! Ez már szinte csoda. Az esperes azt mondja: én semmitől se félek, mert a jó Isten nagyon segít. Ma, harmincyolc év után sem tudok más magyarázatot, csak hogy valóban a jó Isten van velem.

Egyszer újra visznek az irodába. De most nappal. Leültetnek, írószert tesznek eléem és egy levelezőlapot. Diktálják: „Küldjétek cipőt, meleg holmit”. Majd el kell címezmem.

Hosszú hónapok után ekkor tudják meg a dobrudzsaiak, hogy még élek. A posta a szomszéd faluban van. A szekeres – szintén elhurcolt – viszi a lapot feleségemhez: „Na Jucika, Pista hála Istennek börtönben van!” Eddig az a hír járta, hogy Oroszországba akartak vinni egy szállítmány elfogottat, de azok nem fogadták és ezért egy rozoga hajón a Fekete-tengeren elsüllyesztettek.

December második felében járunk. Az utolsó kihallgatásom: leültet a tiszt. Ő velem szemben. Kezében teleírt papír. „Na, itt van pontokba szedve, mit művelt maga a falujában.” Ezt küldték ki Dálnokra: munkásaimmal embertelenül bántam, rosszul fizettem, kényszerrel dolgoztattam, vertem őket stb., stb. De ezeket az aljas rágalmakat sem az akkori vezetőség, sem egyetlen ember alá nem írta. Felolvasta nekem az általuk koholt vádakat; „na, mit szól hozzá, Beczásy úr”. Nyugodtan felelem: „csak annyit főhadnagy úr, hogy ez az első szótól az utolsóig hazugság”. Többet ő se szól, csenget, visznek vissza.

Karácsony első napja. Félrehúzzák az ajtón a nyílást, valaki beszél, Beczásy, maga a dobrudzsai munkás? Igen, felelem. Na jó, mondja és elmegy.

Másnap névnapom. Nem is gondolom, milyen ajándékot kapok. Nyitják az ajtót, rám szólnak: „Vegye a holmiját.” Könnyű, semmim sincs. Szemem nem kötik be. Félve lépek az esperes felé kezét nyújtani. A küldönc megszólal: „Búcsúzzon nyugodtan, többé nem jön vissza.” Visznek az irodába. Ott egy civil és a szekus parancsnok. Rám szól: „Mi van magával? – mint egy ágrólszakadt!” „A cipőt miért a kezében tartja?” – „Mert vizes.” „Hogy-hogy?” „Hát úgy, hogy egy nap csak egyszer engednek ki. Éjjel nem tudom tartani, hát belepisilek.” „Üljön le, ott a csomagja Dobrudzsából, van benne ruha, cipő, öltözzön fel.” A civil is megszólal: „Volt-e már a kanálisnál?” „Nem!” – válaszolom. „Na akkor oda is elmegy, tanulja, hogy van ott.” Felnezek és nyugodtan válaszolom: „Akárhová vigyenek, csak innen szabaduljak.” Beleszól az ezredes: „Nem, Beczásy úr, magát elengedjük, mehet ahová akar.” Én kényszerlakhelyes vagyok Dobrudzsában. Nem adnak igazolást? Mi lesz, ha „addig is ott is igazoltatnak”. – „Maga nem kell visszamenjen! Maradhat Vásárhelyt vagy mehet más városba dolgozni. Egy hónap múlva kap buletint (személyazonossági bizonyítvány). Felvilágosítást pedig tőlünk kérjenek.”

Igy engednek el. Minden igazolás nélkül. Ugyan, mit is igazoljanak, hogy ártatlanul kínoztak?

Kijövök a kapun. Úgy ötven méter után visszanezek, mint a farkas – félderékből –, nem-e jön valaki utánam? Látom az utcán senki. Valahogy ekkor kezdem érezni, hogy szabadultam a poklok poklából. A hirtelen örömtől szinte nem is vagyok magamnál.

Kisebbik lányom, Tanya nyolcéves. Itt fizetünk érte eltartást, itt jár iskolába. Természetes, első utam hozzá vezet. Belépek, ül az asztalnál, tanul. Más senki. A szívem elszorul, csak állok. Ő néz sokáig, alig ismer rám. Egyszer csak elkiáltja magát: „Hát ez api!” Egymás nyakába borulva sírunk.

Egy nap tartózkodom itt. Megtudom, hogy nagyobbik lányom, iskolából kitéve Dobrudzsában van. Még gondolatban sem jut eszembe, hogy szakítsak Dobrudzsá minden nyomorúságával, új buletinnel, új életet kezdjek. Nekem ott a helyem feleségem és szegény másik gyermekem mellett. Így visszatérek – még tizenegy évre. Annyi idő után szabadulunk.

Másnap reggel irány Brăila. Este érkezem a vonattal. Átmegek a Duna dobrudzsai oldalára, remélem, csak kapok valamit tovább a rizstelep felé. Semmi lehetőség. Az utolsó bárka is elment. Tél van, december vége. Bemegyek egy vendéglőfélfébe. Egy asztalnál ketten ülnek. Hozzájuk fordulok: „nem tudnának valami szállást erre az éjszakára”? Nézegetnek. Az egyik int, menjek vele. Elvezet a hajózára egy kis kabinba és magamra hagy. Még el sem alszom, nyílik az ajtó. Két csendőrrrel érkezik meg. – Feljelentett a gazember! – Igazolásom nincs. Visznek az őrsre. Azon gondolkodom, vajon hetek telnek-e el, míg tisztázódik helyzetem? Vallatnak. Elmondok mindent. Azt is, hívják fel a marosvásárhelyi Securitatét. Otthagynak bezárt szobában. A falon áthallatszik, ahogy előbb Brăilába telefonálnak, majd

Marosvásárhelyt hívják. Reggelfele elengednek. Délután hajóra ülök. Este érkezem Pecinea-gára.

Koromsötétben gyalog. Sárosan botorkálok a rizstelepre. Feleségem, lányom alig ismernek rám.

Hosszú hetek, hónapok telnek el, míg szervezetem rendbe jön.

Beccásy István

„A magyarságnak Trianon után nem volt nagyobb feladata, mint hogy idegen kézbe került testvéreit, ott ahol vannak, életben tartsa. A határokat szerződések csinálják és szerződések mossák el, az államformáknak, nemzetről és nemzetiségről alkotott felfogásoknak megvan a divatjuk, amint az utolsó században vesztünkre változtak, megváltozhatnak még a javunkra is; de hogy egy népcsoport van vagy nincs, meg tud-e kapaszkodni földjén és hagyományaiban: az az élet alapténye; a népnek, mely elfogyott, szerződések sem szerezhettek országot, s a népet, melyben bő természet terjeszkedik, szerződések sem tudhatnak ki az országból.” (Németh László, 1934.)

HÍREK

A Néprajzi Múzeum Barátainak Köre 1989. október 19-én alakult meg, a következő célokkal: közösségi keret nyújtása a néprajz, a népi kultúra iránt érdeklődőknek ismereteik bővítéséhez, valamint átadásához; a nemzeti identitás és történettudatunk fejlesztése; amatőr, önkéntes és műgyűjtők számára szakmai segítség és fórum teremtése; a múzeum kutató- és közművelődési munkájának széles körű ismertetése és társadalmi előmozdítása. Az alapító tagok száma 150 volt, s a közelmúltban léptük át a 300-as létszámot. Az 1991. február 28-án megtartott közgyűlésen a jelenlévők egyhangúlag kimondták a baráti kör egyesületté alakulását. Az egyesület jogelődjének tekinti a Néprajzi Múzeum Barátainak Körét, az egyesület megalakulásáig belépett tagok tagsági viszonya folyamatos.

A megnyilvánuló érdeklődés alapján négy szakosztály (szekció) – pedagógus-népművelő, kézműves, műgyűjtő, valamint néprajzi régiók, kultúrák együttélése szekciók – megszervezésére tettünk javaslatot, amelyek szervezése folyamatos. A Fővárosi Bíróság 3617. számon vette nyilvántartásba az egyesületet. Az egyesület egy ízben nyert anyagi támogatást pályázati úton a pedagógus-népművelő szekció által szervezett (jelenleg folyó) pedagógus-továbbképző tanfolyam számára.

A Néprajzi Múzeum Barátainak Köre Egyesület továbbra is szeretettel várja tagjai sorába mindazokat, akik az egyesület bevezetőben megfogalmazott célkitűzéseivel egyetértenek.

Lux Éva

BESZÉLGETÉS

„Mindig a raktárt és nem a kiállítást tartottam a múzeum lényegének”

A hetvenesztendős Dankó Imrével beszélget Matyikó Sebestyén József

Dankó Imre mind a mai napig aktív résztvevője a magyar tudományos életnek és a közművelődésnek. Mint gimnáziumi tanár, majd igazgató; múzeumszervező muzeológus, múzeumvezető, igazgató, majd megyei múzeumigazgató, számtalan fiatal elindítója volt és az ma is.

Somogyi kapcsolatai a szárszói konferenciákkal kezdődtek és Takáts Gyulával, Kanyar Józseffel és másokkal való régi keletű barátságán alapultak.

Mint sokak által elismert, tisztelt emberrel több interjút is készítettem vele. Arra az elhatározásra jutottam, hogy az interjúk anyagát különböző kérdéscsoportok köré válogatva fogom közreadni. Az első kérdéskör azt a célt szolgálja, hogy megismerjük azokat a helyeket, intézményeket, gazdasági-társadalmi és kulturális környezetet, amelyekből Dankó Imre táplálkozott, amelyek felkészítették.

– Ezekre a kérdésekre egyáltalán nem könnyű válaszolnom. Akármilyen egyszerű és szerény is volt az életem, a rengeteg mozgás, helyváltoztatás, a nem egykönnyen meghatározható érdeklődés, a tanulmányok, a barátok, mesterek arra hívják fel a figyelmet, hogy sohasem kezdöttem egyéni célokért, hogy igyekeztem mindenkítől tanulni és mindent megtettem az alkotó barátságért, mindenkiben az értékest néztem. Sokirányú érdeklődésem önmagában is szétszórttá, elaprózottá tette munkásságomat. Bizonyára ezzel függ az is össze, hogy számos könyvet, könyv-, illetve füzetsorozatot, tanulmánygyűjteményt adtam ki, illetve szerkesztettem, főleg mások munkáit. Negyvenéves szolgálatomból jó, ha 2–3 évet dolgoztam „közkatónaként”, a többi mint gimnáziumi igazgatóhelyettes, mint igazgató, aztán múzeumvezető, múzeumigazgató, majd megyei múzeumigazgató teljesítettem. Sokszor elmondtam – folytatta pályája jellemzését –, hogy a tudományos munka semmit sem ér egyrészt a tudományos életbe való bekapcsolása, másrészt közművelődési hasznosítása nélkül.

Azon kevesek közé tartozom, akik a muzeológiát önálló, saját diszciplínákkal rendelkező tudománynak tartották és akként is viszonyultak hozzá. Részt vettem annak idején a múzeumi nyilvántartási utasítás, illetve rendszer kidolgozásában. A múzeumi nyilvántartást a maga hármastagoltságával (*leltárbevétel*, *fotos vagy rajzos leíró kartonozás*, *hármastagolás*) teljesen *tudományos munkának* tekintettem és tekintem ma is. A múzeumi nyilvántartás lényegének az *anyagismeretet*, a tárgyi anyag (adattári anyag) precíz (kor-, földrajzi,

technológiai, funkcionális, etnikai, nyelvi, jelentés- és funkcióváltozásbeli) meghatározását tartottam. Éppen ezért mindig a raktárt és nem a kiállítást tartottam a múzeum lényegének. Ugyanis az *anyagmeghatározó* nyilvántartási munka csak a *raktárban* folyhat. Enélkül a munka nélkül már csak azért sincsen múzeum, mert a nyilvántartási tevékenység az alapja a különféle feldolgozásoknak. A kiállítást is a feldolgozás egyik, a múzeumokra legjellemzőbb feldolgozási módjának tartottam és tartom ma is. Sajnálatos, hogy még mindig sokan összetévesztik a kiállítást a múzeummal. Végeredményében az is helytelen, hogy sokan, különösen a szakmúzeumok és kiállítások (szakkiallítások) esetében úgy vélik, hogy a szaktudományok szempontjai, eredményei elsődlegesen a kiállításokban érvényesülnek, holott nyilvánvaló, hogy a különböző szaktudományok szempontjainak, eredményeinek a muzeológiai munka alapját jelentő nyilvántartási tevékenység során kell meghatározó módon érvényesülniük. Ebből következően tekintettem a muzeológiai munkát elsődlegesen tudományos munkának és nem láttam semmiféle különbséget az úgynevezett múzeumi tudományos munka és a kiállításkészítés, vagy általánosabban az úgynevezett „közművelődési tevékenység” között. A kétféle muzeológiai munka közt nagyon is szoros összefüggést, egymástól elválaszthatatlan követelményrendszert láttam és igyekeztem láttatni másokkal is. Elsősorban tanítványaimmal, azokkal az egyetemi hallgatókkal, akikből muzeológusok lettek, akiknek múzeumi szakgyakorlatát éveken át vezettem.

Dankó Imre Budapesten született 1922. január 22-én, és Kunszentmiklóson nőtt föl, ahová a gömöri Hanvárol származó apja és hajdúböszörményi anyja kevéssel születése után költöztek. Dankó Imre Kunszentmiklóson járt iskolába, a *Baksay Sándor* nevét viselő ősi gimnázium tanulója volt. Együtt nőtt fel *Vargha Tamás* gyermekeivel, akik közül különösebben hármat tart számon a magyar művelődés: *Balázst*, az irodalmárt, *Domokost*, az író és *Tamást*, a matematikust. Hasonló barátság kötötte össze a Kövendi családdal is: *ifj. Kövendi Dénessel*, az elméleti pedagógia szakértőjével, *Kövendi Judittal*, a hírlapíró-irodalmárral. Egész életpályáját és érdeklődését befolyásoló hatással volt rá például az Angliában, Amerikában tanult puritán moráletikus *Szepesi Pál*; a Platónt fordító *Kövendi Dénes*; a modern képzőművészetek lelkes tisztelője, a Párizst járt, maga is kiváló festő, *Gál Sándor*; a szociográfia szempontjait tisztelő, a magyar önismeret kérdéseivel foglalkozó földrajzos és történész *ifj. Miklóssy János*, a fiatal, Angliából éppen akkor és éppen hogy hazajött, magyar-angol szakos *Illyés Bálint*, aki a későbbiek során egyik legértékesebb helytörténészünké vált. Az iskola tanítványa volt *Tálas István* is. Az ő hatásukra támadtak Dankó Imrében olyan ambíciók, hogy *könyvtáros* lesz. Környezete határozottan irodalmi jellegű volt. A Vargha és a Kövendi család, az említett tanárok juttatták el baráti köreik kiváló tagjaihoz, irodalomrokhoz, gondolkodókhöz, szellemi életünk vezető egyéniségeihez: *Földessy Gyulához*, *Németh Lászlóhoz*, *Kerényi Károlyhoz*, *Pogány Ö. Gáborhoz*, *Györffy Istvánhoz*, *Viski Károlyhoz* és még igen sokan másokhoz, mindenekelőtt *Karácsony Sándorhoz*.

Érettségi után Debrecenbe ment bölcsésznek. Magyar-angol-történelem szakra iratkozott be, de egy fél év múltán a jobb szociális körülményekkel rendelkező pesti egyetemre iratkozott át. A rövid debreceni időszak is elegendő volt arra, hogy belássa: az egyetem az az intézmény, amelynek a keretei közt legjobban érzi magát, ahol legtöbbet tanulhat, ahol leginkább „megvalósíthatja” önmagát. A debreceni egyetemről leginkább a kevéssel azelőtt meghalt, de a tan széken még élő valóságként ható *Csúry Bálint* hatását hozta magával és a kiváló magyar-angol filológus, *Fest Sándor* iránymutatását. Érdeklődését a maga teljességében, pesti egyetemi hallgató korában felcserélte a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetséggel és rövidesen a *Györffy Kollégiumot* megszervező, elindító *Bolyai Kollégium* tagja lett; úgy, hogy ezáltal a Györffy Kollégium alapító tagja egyikévé is vált. Az egyetemen a szigorúan vett szaktárgyakon kívül rengeteg „összehallgatott”, sok minden mást is tanult. Komolyan kezdett foglalkozni művelődéstörténettel (*Domanovszky Sándor*), művészettörténettel (*Gerevich Tibor*), néprajzzal (*Viski Károly*). Magyar irodalomtörténetből *Horváth Jánost* és *Kerecsényi Dezsőt*, nyelvészetből *Lazicius Gyulát*, *Pais Dezsőt* és *Zsirai Miklóst*, történelemből *Mályusz Elemért* hallgatta és vallotta mesterének. Rengeteg barátira, jó ismerősre tett szert. Mindegyikük a progresszív erőkhöz húzott és a korszerű magyarságtudat formálója volt. Miután a pesti egyetemen a negyedik félévét befejezte, tanári alapvizsgát tett, és a Györffy Kollégiumból is kikerült, *Karácsony Sándor* hívására visszament Debrecenbe. Nemcsak tanulmányai folytatására, hanem azért is, hogy részt vegyen a Karácsony Sándor szervezte-alapította debreceni Györffy Kollégium előkészítő munkálataiban, a kollégium megindításában. Karácsony Sándor már ekkor a

debreceni egyetem pedagógiai professzora volt, előadásai igen nagy hatással voltak nemcsak az egyetemi hallgatókra, hanem másokra is, akik rendszeresen beültek előadásaira. Dankó Imre ahhoz a szűkebb tanítványi körhöz tartozott, amely egészen a fordulat évéig meghatározó tényező volt mind a pedagógiában, mind pedig a szabadművelődésben.

Visszatérve Debrecenbe részint a korábbi ismertekhez (Ady Társaság: *Földessy Gyula, Gyulyás Pál, Juhász Géza* stb.; fiatal tanárok, egyetemi tanársegédek: *Újfalussy József, Kovács Ferenc, Asztalos Sándor, Kondor Imre, Mata János, Fiers Tamás* stb.), részben az „újjakhoz” (*Szabó István, Bárczi Géza, Szabó Árpád* stb.) csatlakozva rendkívül sokat dolgozott, tanult és mint a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség éveken át országos utazótitkára rengeteget utazott, számtalan iskolát felkeresett; igen széles körű ismeretségre tett szert. Visszakerülve Debrecenbe, lépett szorosabb kapcsolatba a muzeológiával, a múzeummal is, elsősorban a Déri Múzeum fiatal munkatársaival, *Lükő Gáborral* és *Balogh István*nal. Egyetemi tanulmányai befejezésével korábbi elképzelései is változtak. Irodalmi érdeklődése továbbra is megmaradt ugyan, de Karácsony Sándor hatására a pedagógia, a tanítás igénye került előtérbe. Sokoldalúságának az egyik megnyilvánulása volt, hogy a magyar–angol–történelem szakos tanár pedagógiából mint főtárgyból és filozófiából, magyar irodalomtörténetből, mint mellék-tárgykból doktorált egy nagyszerű, azóta is üttörő jellegűnek tartott iskolatörténeti disszertációval a magyar partikuláris iskolarendszeréről. A tanári pályát, méghozzá a vidéki tanár pályáját választotta; 1945 szeptemberétől a hajdúnánási református gimnáziumban tanított.

Hajdúnánáson nemcsak a tanári munkát látta el, hanem erőteljesen bekapcsolódott a város kulturális életébe, s mint szabadművelődési felügyelő a hajdúnánási szabadművelődést országos hírű és ami fontosabb: igen eredményessé formálta.

Az iskola államosításával Kecskemétre került, onnan pedig Szentendrére. Mindkét helyen az iskolai munkán kívül élénk szabadművelődési tevékenységet is kifejtett, s ami talán jelentősebb: mind jobban belelendült a tudományos kutató-, gyűjtő- és feldolgozó munkába. Ekkori érdeklődését leghatározottabban úgy határozhatnánk meg, hogy az általánosan művelődéstörténeti, hangsúlyosan nyelvészeti, közelebről névtani, aztán etnikai, irodalomtörténeti, helytörténeti, művészettörténeti-műemléki, műemlékvédelmi célkitűzésekkel.

Szentendréről Túrkevére került, ahol múzeumot szervezett, gimnáziumi igazgatói tiszttét itt váltotta fel a múzeumvezetőivel. Mint múzeumigazgató került Sárospatakra, a Vármúzeum igazgatójának, hogy aztán rövid bajai intermezzo után, 1963-ban Gyulára menjen, az ország egyik legrégibb múzeumának az élére. Mint muzeológusnak Gyulán nyílt alkalma arra, hogy kiteljesedjék. Érdeklődése a muzeológia, mint önálló tudományág felé fordult, illetve egyöntetűen etnikai-etnográfiaivá vált. A Gyulán töltött eredményekben gazdag évek után, 1969-ben került a Baranya megyei múzeumok főigazgatói tisztebe, a Janus Pannonius Múzeum igazgatójaként. A pécsi évek érdeklődését, munkáját két irányban is megerősítették, elmélyítették: fokozott figyelmet szentelt a szomszédos népek kultúrájának és jobban elmélyült a művészettörténet kérdéseiben. 1969-ben történt, hogy a Hajdú-Bihar megyei tanács hazahívta, s kinevezte a debreceni Déri Múzeum és egyben a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok igazgatójává. Ismerősök, barátok, kiváló munkatársak közé jött haza és végezte a muzeológusi, múzeumigazgatói munkát. Országos hatású eredményei közé tartozik a berettyóújfalusi Bihari Múzeum megszervezése és megnyitása (1974). A debreceni egyetem több tanszékén, különösen a néprajzi tanszéken, Debrecenbe kerülésétől kezdve mind a mai napig rendszeresen tartott előadásokat.

Debrecenbe már úgy tért vissza, mint az ország egyik legjobb múzeumi „kiadója”, szerkesztője. A jó hírnek meg is felelt, mert a Déri Múzeum hagyományos kiadványait, mint például nagyszerű évkönyvét, rendszeressé tette és mellettük új sorozatokat is újtakra indított. Ezek közül a legnagyobb hatást váltotta ki a *Múzeumi Kurír* című, immár hatvanadik számát is megért, általános művelődéstörténeti folyóirata.

1974-ben egy *Tálasai István* által vezetett, úgynevezett önálló aspirantúra után a történettudományok kandidátusává nyilvánították. 1983-ban ment nyugdíjba, de nem nyugalomba, hanem „sok mulasztása pótlására” az időközben felgyülemlett hatalmas történeti, nyelvészeti, irodalom- és művészettörténeti, néprajzi anyag feldolgozására. 1990-ben a történettudományok (néprajz) doktora lett és azóta is dolgozik, ír, kiad, lektorál, ismertet és bírál, bizony nagyon sokra, nagyon nagyra terjedne bibliográfiája.

Hetvenedik születésnapján a jó egészség kívánása mellett azzal is köszöntjük, hogy az elkövetkezendőkben is figyeljen munkánkra, segítsen problémáink megoldásában, dolgozza fel, adja közre dunántúli, közelebről somogyi, sőt, ha úgy tetszik, éppen siófoki gyűjtéseit, kutatási eredményeit!

Az Erdélyi Fejedelemség kezdetei

Az 1540. szeptemberi rákosi országgyűlésen a János-párti magyar rendek az elhunyt király két hónapos fiát: János Zsigmondot királyukká választották.¹ János Zsigmond jogosan nevezhette magát Magyarország „választott királyá”-nak.² Ugyanakkor az is kétségtelen: a választás ténye – ha azt nem is követte megkoronáztatása –, ellenkezett a nagyváradi békével³, amelyet I. Ferdinánd mindenkor végérvényes államszerződésnek tekintett, jóllehet, végrehajtása mind az ideig függőben maradt.

A királyválasztás ellentétesnek bizonyult Magyarország területi egységének helyreállítására irányuló törekvésekkel is, amennyiben a tényleges territórium állandósulását célozta, noha annak indítéka nem a területi megosztás véglegesítése, hanem esetleges új tárgyalási alap megteremtésén kívül a Porta hatalmi törekvéseivel szembeni védekezés kényszerűsége.

Fráter György az ország jövődő sorsával – amelyet a váradi béke teljes végrehajtása esetén a Porta fegyveres beavatkozása alapján fenyegethetett – nem akart kísérletezni. Nyilvánvaló volt számára, hogy Ferdinánd még az egységes Magyarország erejére támaszkodva sem kísérelheti meg az ellenállást a siker reményében.

Buda török kézre kerülése azt látszott igazolni, hogy a Porta a status quo változatlanóságát csak a János Zsigmondnak adományozott Kelet-Magyarország földrajzi határaitra vonatkozta – azt nem terjesztette ki Magyarország egész területére. A gyulai – 1541. december 29. –, a nyírbátori – 1549. szeptember –, a szászsebesi – 1551. július 19. – egyezségek mind-mind a területi egység vágyát voltak hivatva tükrözni. Mindezen egyezmények alapszerződése a váradi egyezmény, mely Magyarországot János király halála után Ferdinánd vagy utódai *osztatlan királysága* alá utalták – s így ezen egyezmények mindennemű területi szétdarabolással, leginkább pedig János Zsigmond királyságával, merev ellentétben állottak. E helyzetben 1556 után lényegi változás következett be: Ferdinánd ugyanis az időközben már megszerzett Erdély birtoklásáról kénytelen-kelletlen lemondani kényszerült.⁵ Am ennek

¹Jakab Elek: János Zsigmond élete. In: Keresztény Magvető, II. 165. MOE II. 280.; EOE II. 15.; Veress Endre: Izabella királyné, Bp. 1901. 39.; Bessenyei József: A Héttorony foglya, Bp. 1986. 84.;

²MOE II. 280.; OSZK Kézirattár Fol. Lat. 1088. I.;

³Bethlen Farkas: Hist. lib. II. t., I. p., 246–247.

⁴Barta Gábor: Vajon kié az ország? Bp. 1988, 95.

⁵Verancsics Antal: Összes munkái, VI. Bp., 1857, 198–199.

ellentételezése fejében követelte, hogy János Zsigmond mondjon le a „választott király”-i címről, valamint az Erdélyen kívül fekvő magyarországi megyék nagyobb részéről is – mintegy ezzel kijelölte a Habsburg-család erdélyi politikájának irányelveit.

Mit értsünk a „választott király” címen?

Ismeretes, I. Ferdinánd és Izabella között már 1559 májusától folytak egyezkedési tárgyalások, amelyek azt célozták, hogy Ferdinánd János Zsigmondot fiál fogadván, nőül adja hozzá egyik leányát, aki ennek fejében a „választott király” címről köteles lemondani, más titulust választván magának; továbbá teljesen átengedi Abaúj megyét, s megelégszik Munkács és Huszt várak, Máramaros megye, Alsó-Magyarország és Erdély birtokával. Bereg és Ugocsa megye közös birtokok lesznek – amennyiben mindenféle jövedelmükön osztozkodni fognak. Ez azonban – ami János Zsigmond joghatóságát az ország északkeleti részéről jóformán teljesen kiszorította – nem emelkedett törvényerőre, mert Izabella a ratifikáció előtt, 1559. szeptember 15-én meghalt. A tanácsurak – akik tudomást szereztek e megállapodás előnytelen feltételeiről – beszüntették a tárgyalásokat.⁷

Az alkudozások megszakítása – az adott viszonyokat tekintve – feltétlenül indokoltnak tekinthető. Az erdélyi vajdaság – amely joghatósága alá vonta az azonos érdekeltségű magyarországi vármegyéket – az alkotmányváltoztatásokkal együtt járó forradalmakat kiállotta, már oly hagyományokat teremtett, amelyek politikája jövőbeli irányát is meghatározták. Ennek lényege: Erdélynek, mint politikai entitásnak, biztosítania kell a vele területileg közvetlenül érintkező magyarországi részek birtoklását. Éspedig hatalmi aspirációknak kívül főként gazdasági megfontolások alapján. Így érthető az, hogy amíg Izabella – lengyel érzelmességétől indítva – képes lett volna bizonyos gazdasági előnyök is feláldozni, addig az erdélyi rendek, s azok befolyására maga János Zsigmond is, csak olyan alapon kívánták a tárgyalások folytatását s a megegyezés sikerét, amely Erdély gazdasági érdekeit nem sérti.

János Zsigmond követei: Csáky Mihály kancellár és Hagymási Kristóf huszti kapitány, 1560 januárjában érkeztek Bécsbe – a lengyel király követivel együtt. Céljuk: a megkezdett, de elejtett tárgyalások fonalának felvétele. Az előterjesztésük szerint Ferdinánd feleségül adná János Zsigmondhoz kisebbik leányát (aki elég csúnyácska volt), s egyben mintegy „nászajándékul” megkapná Magyarország dunántúli részét Erdellyel együtt (ami felette csinos és becses elismerése lett volna az újszülött rokonságnak). Továbbá Ferdinánd Erdély urát fogadja fiává. Egyezzek bele, hogy Ferdinánd kivételesen hallgatott tanácsosaira. Visszautasította az erdélyi követek javaslatait. A maga részéről a következőkkel „rukkolt ki”: János Zsigmond elégedjék meg az erdélyi vajdasággal, mondjon le a magyarországi megyékről, a királyi címről, érje be a hercegi, fejedelmi, esetleg a nádori címmel, ismerje el fennhatóságát és Ferdinánd, valamint utódai örökösödési jogát Erdélyre abban az esetben, ha János Zsigmond fi-ágon kihalna.

Ferdinánd magyar tanácsosai szerint a János Zsigmond-i feltételek nem jelenthettek tárgyalási alapot, mert ilyenekkel még apja: János király, továbbá szentimentális és hisztérikus anyja: Izabella, de még a Porta sem állt volna elő. Sőt, ezek az előterjesztések annyira kihívók, hogy inkább alkalmasak a háború előidézésére, mint bármily békés konkordátum megkötésére. Ferdinánd kivételesen hallgatott tanácsosaira. Visszautasította az erdélyi követek javaslatait. A maga részéről a következőkkel „rukkolt ki”: János Zsigmond elégedjék meg az erdélyi vajdasággal, mondjon le a magyarországi megyékről, a királyi címről, érje be a hercegi, fejedelmi, esetleg a nádori címmel, ismerje el fennhatóságát és Ferdinánd, valamint utódai örökösödési jogát Erdélyre abban az esetben, ha János Zsigmond fi-ágon kihalna.

János Zsigmond ily határozott elutasításra, mi több: fegyelmező feltételekre a bécsi udvartól nem számított. Hiszen az, királlyá választásának törvényes alapjait tagadva, őt mint János király fiát, legfeljebb csak hercegeként mutatkozott hajlandónak elismerni. Egészen 1570-ig a bécsi udvar imígyen címezte a János Zsigmondhoz írtakat: „Illustrissimus dux Joannes Sigismundus, Ser^m quondam regis Joannis filius”.⁸

Éppen ezért követei útján nem habozott a válaszával: figyelmeztette Ferdinándot és tanácsosait, hogy őt és esetleges prolesait a király cím joggal illeti meg. Nemcsak azért, mert

⁶Lukinich Imre: Az erdélyi fejedelmi cím átalakulásának történetéhez. Századok, 1913, 95.

⁷Bethlen Farkas: i. m. IV. t., I. p. 627–628.

⁸Wien, Staatsarchiv, 1560. július 12. Hungarica

a rendek királlyá választották s annak tartják jelenleg is, hanem azért is, mert a királyi cím atyai öröksége – s annak birtokában királynak tekinti a Porta is, mi több: e cím használatát meg is követeli. Éppen ezért elhatározott szándéka felségjogainak minden irányban való érvényesítése. Ugyanis a királyi címről lemondása egyet jelentene felségjogainak gyakorlati elvesztésével – annak hiányában pedig nem volna mire hivatkozni adományaiban, az igazságszolgáltatásban stb.

Ha Ferdinánd a cím kérdésében nehézségeket támasztana, úgy az a tárgyalásokból legalább addig kikapcsolandó, amíg a lengyel király erre vonatkozó felfogásáról nem értesülnek. János Zsigmond Ferdinánd pontjai közül csupán az örökösödére vonatkozó utolsó pontot tartotta elfogadhatónak. Azt is azzal a megszorítással, hogy Ferdinánd a jövődébéli leánygyermekről méltányosan gondoskodik, s megfelelő kárpótlásban részesíti akkor, ha kénytelen volna az országából elmenekülni.

A tárgyalások menete kétségtelenül igazolta: a két álláspont között áthidalhatatlan ellentétek feszülnek. Azok kiegyenlítése a közeli időkben nem várható. A követek ezért az alkudozások alapjául szolgáló feltételek további tárgyalását egyértelműen mellőzték, s csak a János Zsigmondtól kért fegyverszünet idejének megállapítására szorítottak. A magyar tanácsosok ugyan itt is nehézségeket támasztottak, de Ferdinánd 1560. július 12-én mégis december végéig terjedő fegyverszünetet kötött János Zsigmonddal.¹⁰

Ugyanez a tárgyalási mód ismétlődik 1561 áprilisában. Jóllehet, az alkudozások tárgya a fegyverszünet két évre történő hosszabbítása, a magyar tanácsosok a cím kérdését is be akarták vonni a tárgyalások körébe. Arra hívták fel Ferdinánd figyelmét, hogy a király az erdélyi követeknek adandó válaszában a további tárgyalások feltételül kösse ki, hogy János Zsigmond követői a „választott király” címet sem írásban, sem szóban ne használják. Egyben jelentse ki: a címről lemondást a jövőbéli tárgyalások alapfeltételeként tekinti, mert az különben jogsértő. Ferdinánd önmérséklete győzött. Csupán a János Zsigmondtól beterjesztett feltételek elbírálásával foglalkozott. Eredménye: a gyulafehérvári udvarnak elküldött beleegyezés a fegyverszünet meghosszabbításába.

János Zsigmond válasza a Ferdinándtól végérvényesnek tekintett feltételekre sokáig késlett. A késedelmet – úgy tűnik – a magyar országgyűlés egybehívása okozta, amelynek kimondott célja az ország védelmét és javát illető ügyekről történő tanácskozás volt ugyan, valójában Miksa főherceg királlyá választásának hosszan vajúdo ügyével függött össze – olyan közjogi kérdések kapcsán, amelyek János Zsigmond uralkodásának jogalapjait is igen közelről érintették. A magyar tanácsosok ugyanis – mivel Miksa megválasztása és megkoronáztatása országgyűlési feladat – nemcsak az összes magyarországi megye, hanem Erdélynek és a János Zsigmond joghatósága alatt lévő magyarországi megyék nemességének meghívását is szükségesnek tartották. Azzal az indoklással, hogy a királyválasztás érvényességét csak így lehet elérni. Továbbá, mert azon megyékben igen sokan hívek maradtak a királysághoz. S végül, mindettől eltekintve, főleg azért, mert Ferdinánd az erdélyi rendeket hűségesküjük alól soha fel nem oldotta.

Igaz ugyan, a király Erdélyt átengedte János Zsigmondnak, de ezzel a magyar korona fennhatóságáról nem mondott le, s így az erdélyi rendek csak *ideiglenesen* vannak külön fejedelemvajda alatt; ha tehát azok a királyválasztó országgyűlésre meghívást nem kapnak, jogosan lehet feltételezni azt, hogy Ferdinánd véglegesen lemondott Erdélyről. Egyben azzal elismeri János Zsigmond királyi címét. S ez esetben azzal a lehetőséggel kell számolni, hogy *Erdély, amelyet minden időben Magyarország elemi részének tekintettek, végképpen elszakad – és külön királysággá szerveződik.*¹² Ferdinánd – bár a maga részéről beismerte, hogy az 1559-es oklevelében (amelyben Erdélyről lemondott) semmiféle jogfenntartásnak nincs nyoma¹³ – tanácsosai javaslatára hozzájárult, hogy a királyi meghívóleveleket a János Zsigmond joghatósága alá tartozó magyarországi megyék nemességének elküldje.

Az így létrejött fegyverszünet¹⁴ mégsem hozta meg az óhajtott békét. Zay Ferenc, Kassa főkapitánya, azon hírek hatására, melyek szerint János Zsigmond támadásra készül, s ezért a

⁹Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 2–7.

¹⁰Wien, Staatsarchiv, Hungarica

¹¹Wien, Staatsarchiv, Hungarica

¹²MOE IV. 372. skk.

¹³MOE IV. 381.

hódoltsági törökök fegyveres közbelépését sürgeti, a fegyverszünetet nem tekintette magára nézve kötelezőnek. Ugyanígy vélekedett Balassa Menyhért is, aki elérkezettnek látta az időt arra, hogy – Erdélytől nyíltan elszakadván – Ferdinándhoz csatlakozzék. Zay támadásának, Balassa egyidejű elpártolásának, vagy miként a Szép Magyar Comoedia mondja: „elárultatásának”¹⁵, nagy jelentőségű következményei lettek. Az északkeleti Felvidék és a tiszántúli megyék amely is ingadozó nemessége ennek hatására tömegesen pártolt át Ferdinándhoz. Oly mértékben, hogy 1562 elején Munkács várán, Máramaros és Bihar megyén kívül jóformán az összes magyarországi részek veszendőbe mentek Erdélyre nézve.

A válságot Erdély belpolitikai életében az 1562. március 4-i, szerencsétlen hadadi ütközet is megerősíti, amely leplezetlenül János Zsigmond megbuktatására irányult. A lázadók március végén Kolozsvárott tartott titkos értekezletükön kimondták Ferdinándhoz történő csatlakozásuk halaszthatatlanságát. Sőt, az Óvári mellett táborozó Zayt és Balassát felszólították azonnali fegyveres fellépésükre. János Zsigmond csak a Zayjal és Balassával hirtelen megkötött fegyverszünet árán tudta a fenyegető veszedelmet elhárítani.

A fegyverszünet megkötése után azonnal tárgyalásokat kezdeményezett Béccsel is. Az április 12-i silencium armarum nagy területi veszteséget eredményezett Erdélynek, de mégis azzal az előnnyel társult, hogy az országot az addig nyugat felől fenyegető fegyveres beavatkozás ellen megóvta. Ezzel alkalmat adott arra, hogy János Zsigmond a székely felkelést elfojtsa – lásd a csíksomyói búcsú eredettörténetét!¹⁶ –, úrrá legyen a belső ellentéteken. Sikere után érthető, ha a fejedelem a fegyverszünet – taktikai céllal vállalt – szigorán enyhíteni szeretett volna. E tárgyalásokon Brassai János követ képviselte Miksa előtti érdekeit – de feltételeit az udvar nem találta elfogadhatónak.¹⁷ Az egy évre kötött fegyverszünet 1563. április 12-én lejárt volna. A bécsi udvar – melynek visszautasító álláspontját a Portával megkötött béke fedezte – állhatatosan ragaszkodott a status quo fenntartásához. A silencium armarum megújítására vonatkozó okiratot somlyai Báthory István váradi kapitányra, mint követre bízta.¹⁸ S mivel János Zsigmond jól tudta, hogy a „választott király” címe szálka Ferdinánd szemében, arról a béke érdekében hajlandónak mutatkozott lemondani. Feltételül azt szabta, hogy a joghatósága alá tartozó területek feletti felségjogait továbbra is gyakorolhassa. Hogy a királyi címet a jelenleg uralkodó szultán haláláig viselhesse, mert az arról való lemondás a Portán könnyen gyanút kelthet.¹⁹ Különös súlyt adott e javaslatnak az a körülmény is, hogy Báthory megszerezte hozzá a június 6-án üléselő tordai országgyűlés rendi támogatását.²⁰ Így Miksa – bár Ferdinánd Bécsbe érkezését egyébként beárta – a tárgyalások folytatását a javasolt alapokon feltétlenül szükségesnek vélte.

Ferdinánd örömmel vette János Zsigmond megpuhulását, azzal a megjegyzéssel, hogy lemondása azonnal, s ne csak a jelenlegi szultán halála esetén történjenk. Keresztülvihetetlennek tartotta azt a kérést, hogy beleegyezésével János Zsigmond viselhesse a királyi címet. Mindettől eltekintve azonban képtelenség, hogy az országban egy időben három király uralkodjék.

Mint látható, az álláspontok közt némi közeledés tapasztalható: a feleket már nem választották el egymástól áthidalhatatlan elvi ellentétek, mert – úgy látszott – János Zsigmond véglegesen elhatározta a királyi címről való lemondását. Kérdés csak az, mennyiben teljesíthetők e lemondás feltételei. Báthory a megegyezés siettetésére már június 11-én benyújtotta a második előterjesztését – precíz választ kérve a királyi resolútióra. Ugyanakkor kötelességének tartotta kijelenteni: ura nem hiúságból ragaszkodik azon kívánsághoz, hogy a szultán életében királyi címet viselhesen, hanem azért, mert kétségtelennek tartja, hogy a lemondás nagy zavarokat idézne elő. Sőt, az – esetleg – Magyarország romlását okozná. Ezért a következő cím használatához kérte az udvar hozzájárulását: „Joannes, Ser^m Joannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. filius, Dei gratia princeps Hungariae et Transsylvaniae etc.”

¹⁴A fegyverszünet tényleges megkötésére vonatkozik Miksa december 26-i levele Zayhoz: „in quibus mihi M. V. S. generose injungit, ut a violatione induciarum cum filio quondam regis Joannis habiturum ... abstineri facere curarem.” Zay 1562. január 5-i levele Miksához. Wien, Staatsarchiv, Hungarica

¹⁵Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése. Bp., 1984, 177.

¹⁶Rászlai Tibor: A székelység pünkösdi jele. Igen, II (1990) 12.: 20–21.

¹⁷Brassai memorialeja július 7-ről és 12-ről. Történeti Lapok, 1875, 760. és 775–776.

¹⁸Megbízólevele 1563. április 27-ről kelt, Brassóban. Eredetije: Wien, Staatsarchiv, Hungarica

¹⁹Történeti Lapok 1875, 805.

²⁰EOE II., 62.

Megjelölte végül azt a területet is, amelyre János Zsigmond igényt tart és ez: Erdélyen kívül az egész Tiszántúl, azonfelül Munkács, Huszt, Tokaj, Szerencs várak, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék. Mindezen részek felett teljes királyi joghatóságot akar gyakorolni birtok- és törvénykezési ügyekben.²¹

A magyar tanácsosok Báthory előterjesztéseit nem tartották teljesíthetőnek. Ugyanis abból, hogy János Zsigmond magát kifejezetten „néhai János király fia”-nak kívánja neveztetni, hallgatagon bennfoglaltatik Magyarországára vonatkozó örökösödési igénye is; ezen törekvését megerősíteni látszik a cím második része: „Magyarország és Erdély fejedelme” is,²² mert a jogi felfogás szerint csak az lehet Magyarország fejedelme, aki egyúttal királya is.

A spanyol királyok fiai tényleges uralkodásuk előtt magukat Spanyolország fejedelmeinek szokták nevezni. Javasolják tehát, hogy János Zsigmond a királyi címről fenntartás nélkül mondjon le és elégedjék meg egyedül Erdély hercege vagy fejedelme címével; a királyi címet még a Portával érintkezvén se használhassa, hanem ehelyett olyant válasszon, amit csak akar. Magyarország fejedelme címét azért nem tartják engedélyezhetőnek, mert csak Magyarország királyai lehetnek egyúttal Magyarország fejedelmei is. Ferdinánd teljesen azonosult tanácsosai álláspontjával.

Bár mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy az udvar nem bízik a követi előterjesztések őszinteségében, azokban rejtett célokat s leplezett hatalmi törekvéseket keres, Báthory még egyszer megkísérelte álláspontja újabb kifejtésével annak elfogadtatását. A magyarországi megyékről való lemondást lehetetlennek tartotta ugyan, mert azok jelentős anyagi erőforrásokat nyújtván, az Erdélyre nehezedő terhek fedezésére feltétlenül szükségesek, de a cím kérdésében némi változtatást még lehetők vélt. Azért az udvar és a tanácsosok megnyugtatósára a következő formát javasolta: „Joannes, serenissimi Joannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. filius, Dei gratia princeps Partium Regni Hungariae et Transsylvaniae”...²³

Ez is visszautasításra talált. A tárgyalás utolsó szakaszában a területi elhelyezkedés kérdését tolták előtérbe, azzal a 'szöszös' számitással, hogy az e tárgyra vonatkozó megegyezés involválja a cím kérdésének megoldását is. Ha ugyanis János Zsigmond joghatóságát sikerül Erdély *hagyományos határai közé* szorítaniuk, akkor önként elesnek a Magyarországra vagy annak egyes részeire vonatkozó címbei kifejezések is – amelyeknek az udvar túlzott közjogi jelentőséget tulajdonított.

Az újabb tárgyalási fordulóra augusztus elején udvari orvosát, a minden hájjal megkent Blandrata Györgyöt is elküldte Bécsbe Báthory mellé – magánemberként. Azzal a megbízatással, hogy ura és Ferdinánd kacsa leánya: Johanna között létrehozandó frigy megkötését olajozza. Az udvar ezúttal hajlékonynak tűnt. Nem vonakodott pro forma a megkötendő házasságtól, de azt újabb feltételekhez kötötte. Nevezetesen a házassági szerződéshez Erdély rendjeitől elnyert áldás is társult volna. Így követei október vége felé elhagyták az udvart.

János Zsigmond nem sietett válaszolni a Ferdinándtól és tanácsosaitól véglegesnek tekintett javaslatokra. Az erdélyi közvélemény érdeklődését lekötötték a moldvai események: Heraclides Jakab vajda bukása, akinek helyét az Erdélytől támogatott Tomsa foglalta el. A János Zsigmond contra Heraclides háttéréről Ferdinánd moldvai követe, Gotthard Márton tájékoztat.²⁴ 1563. január 8-án, Szucsavából írt levelében jelentette: a moldvai fejedelemnek nincs nagyobb ellensége János Zsigmondnál, aki őt a törökök előtt mindenképpen eláztatni igyekszik, s azért – mint Miksához ugyanonnét ugyanazon kelettel írt levelében megjegyzi – gyűlöli is őt „capitali odio”. Február 4-én, a szintén Moldvában időző Belsius Zay kassai főkapitányhoz írt levele utóiratában olvashatjuk: „hírlik, hogy János fia titkon tárgyal a törökökkel és a havaselvekkel, hogy a despotát (ti. Heraclidest) kiűzzék és Sándor vajdát hozzák vissza a helyére”.²⁵ S így, e három ország – Moldva, Havaselve és Erdély – között szövetséget hozzanak létre.

²¹Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1563. július 11.

²²Történeti Lapok, 1875, 841.

²³Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 33–36. Történeti Lapok 1875, 853–856.

²⁴Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1563. január 8.

²⁵Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1563. február 4.

A János Zsigmond-i hallgatás érthetetlennek tűnt a bécsi udvarban, annak okát kikutatandó, 1564. március 26-án Albany Györgyöt küldte Erdélybe.²⁶ Amikorra azonban Albany Gyulafehérvárra érkezett, János Zsigmond a múlt évi, szeptember 22-i királyi határozatra vonatkozó válaszát már megküldte a Bécsben székelő lengyel követek részére. Az oratorok: Carnkovszky Szaniszló és Volsky Szaniszló mindamellet Albany visszaérkezéseig elhalasztották a tárgyalások megkezdését abban a reményben, hogy a gyulafehérvári udvar Albany követségére esetleg módosítani fogja előbbi utasításait. Am ez nem következett be, így Miksa sürgetésére János Zsigmond április 12-i keltezéssel május közepe táján mégis benyújtotta előterjesztéseit. E javaslatok szerint: János Zsigmond feltétlenül ragaszkodik a Johanna-frigyhez; hozzájárulást kér a következő címhez is: „Joannes Sigismundus, Ser^m Joannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. filius, Dei gratia princeps Transsylvaniae et partium regni Hungariae”.²⁷

A vitás területeket illetően magának követeli Bereg és Ugocsa vármegyét, Munkács és Huszt várakat, nemkülönb Tokajt – a kiskorú Serédy Gáspár és Némethi Ferenc birtokaival –, valamint Szerencset, Zétényt tartozékaival. Nyomatékkal követeli, hogy Csicsa várát összes jószágaival adják vissza Báthory Györgynek. *Minden területet felett a szabad fejedelmet megillető jogkörrel uralkodhassék.* A római császárt a kereszténység fejének elismeri ugyan, de magát alattvalójának vagy hűbéresének tekinteni nem akarja.²⁸

A lengyel követektől a fejedelem nevében előterjesztett pontokban volt ugyan engedmény (így János Zsigmond a Balassa Menyhért elpártolásával elszakadt részekről lemondani látszott), egészében véve azonban nem különböztek az eddigi javasolt feltételektől.

Ferdinánd környezetében természetesen még kevesebb készséggel találkozunk. Álláspontjához következetesen a magyar király most is azt követelte, hogy János Zsigmond és törvényes leszármazottai elégedjenek meg Erdély birtokaival és az erdélyi hercegi címmel. Ismerjék el a magyar korona fennhatóságát, legyenek kötelesek a hűségük letételére; ha János Zsigmond fiúutód nélkül halna el, Erdély Ferdinándra és utódaira szálljon...²⁹

Az a bizonytalanság, amelyet az évek óta eredménytelenül húzódó béketárgyalások nemcsak Erdély közjogi helyzetében, hanem magában a közvéleményben is létrehoztak, főleg azonban az újbóli egyezkedési kísérletekkel egyidejűleg napvilágra került Valkai-Forró-féle összeesküvés, amely Ferdinánd érdekében és János Zsigmond ellen akarta a közhangulatot felkorbácsolni, a gyulafehérvári udvar külpolitikájában váratlanul változást idézett elő.³⁰ Az időnkénti lázongások okát János Zsigmond abban kereste, hogy Erdély és a magyar királyság viszonya közjogilag rendezetlen. Éppen ezért annak megoldását mindenek elé helyezve, sürgősen megoldani törekedett. Akár engedmények árán is. Mindössze a következő címhez való hozzájárulást kívánta: „Joannes, ser^m Joannis, regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. filius, Dei gratia Princeps Transsylvaniae”. Ferdinánd azonban kötelezze magát arra, hogy János Zsigmondról és családjáról illendően gondoskodik abban az esetben, ha a Porta Erdély trónjától megfosztaná. Megelégszik továbbá Munkács és Huszt várak, valamint Bereg és Ugocsa megye birtokaival – amelyeket Johanna hozományául tekint –, s amelyek – a fejedelem halála után – Ferdinándra szállnak vissza.³¹

Mivel a bécsi udvar az 1563. szeptember 22-i pozsonyi resolútiótól egyáltalán nem akart tágitani, s ennek alapján János Zsigmond részére legfeljebb az „Erdély hercege” címet tartotta engedélyezhetőnek, a követek a fejedelem nevében a kérdéses két vármegyéről és az egész tiszántúli területről történő lemondást is megajánlották. Uruk részére csupán néhány Tiszán inneni vár – Munkács, Huszt, Tokaj... – birtokát kötvén ki.³²

Miksa azonban – jöllehet, eddig az alkudozások lényegét inkább a cím és a területi viszonyok szabályozása jelentette – most Erdély és Magyarország közjogi helyzetének kérdését tolta előtérbe. Azt kívánván, hogy János Zsigmond a maga és utódai nevében

²⁶Ugyanilyen feladattal bízták meg Kerecsényi László gyulai várkapitányt is, aki Báthory Istvánnal tárgyalt. Kerecsényi 1564. május 22-i levele Ferdinándhoz. Wien, Staatsarchiv, Hungarica

²⁷Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1564. április 12.

²⁸Uo.

²⁹Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1564. május 19-i válasza a követekhez.

³⁰EOE II. 170. és 233–236.

³¹Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1564. június 18-ról a követeknek küldött levél mellékleteként.

³²Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1564. július 23-ról.

Ferdinánd és utódai fennhatóságát, s az utóbbiaknak Erdélyt illető örökösödési jogát a fejedelem fi-ágának kihalta esetén ismerje el. E pontokat pedig Erdély rendjeivel is fogadtassa el. Az udvar csakis ezen utóbbi feltételek teljesítése után volt hajlandó a házasság kérdésében végleges megállapodást létesíteni János Zsigmonddal.³³

A követek – kellő felhatalmazás hiányában – a további eljárást a gyulafehérvári udvar elbírálásra bízták. Ferdinánd július 25-én bekövetkezett halála³⁴, s egyéb események miatt a közjogi viszonyok rendezését immár senki sem tartotta sürgősnek.

Az I. Ferdinánd és János Zsigmond közti tárgyalásoknak egyetlen érdemleges eredménye: az északkeleti felföldön felette gyakorivá fajuló határsértések és hatalmaskodások megvizsgálására – közös akarattal – különbizottság kiküldésében állapodtak meg, amely 1564. július közepén kezdte meg működését Nagyszőlösön. A Balassa Menyhért elpártolását követő fegyverraj Szatmár visszavételét ugyanúgy jelentette, mint azt, hogy 1564 decemberéig az északkeleti felföld jóformán *Kassáig Erdély joghatósága alá jutott*.

Éppen ezért 1565 februárjában a Schwendi Lázár és Báthory András vezette királyi seregek ellentámadtak – sikerrel. Ezzel nemcsak az elmúlt év katonai sikerei mentek veszendőbe, hanem a tulajdonképpeni Erdély is abban a veszedelemben forgott, hogy az ellenséges haderő bevonul oda. János Zsigmond csak a gyors békekötésben látott módot legalább Erdély megvédelmezésére. Ezért Báthory Istvánnak és Nisowszky Szaniszlónak már március 7-én kiállította a követi meghatalmazást: a Schwendivel és Báthory Andrással kötendő békére vonatkozó – nyilvánosságának szánt – utasítással.

A fejedelem címe a jövőben: „János, fia fenséges János fejedelemnek, hajdan magyar királynak, Erdély fejedelme”... – a Portával való érintkezésben azonban a királyi címet használhassa.³⁵ Adják hozzá nőül (a „kiábrándítóan szép”) Johannát, Miksa nővérét – főhercegi hozománnyal. Birtokait élete végéig megtarthassa. Fiai örökösödnek. Leányai kiházasíttatnak. Tokaj visszaadatik. Erdély rendjeivel együtt hűségesküt teend, ha mindenkori megsegíttetése biztosíttatik.

János Zsigmond köveit felhatalmazta egy titkos egyezmény alapját is jelenthető javaslat közlésére, amely szerint Miksa a fejedelemnek a Portával való érintkezése során a „választott király” cím használatát engedélyezze. A János Zsigmondtól még német segítséggel is elfoglalandó Tiszán inneni hódoltsági területek Erdély joghatósága alá tartozzanak. Egymással szövetségre lépve pedig, a Miksa személyes vezetésével megindítandó török háborúban János Zsigmond is személyesen vezeti hadait.³⁶

A tárgyalások Szatmáron rögvest megkezdődtek. Eredményük: 1565. március 13-án a következő megállapodás: János Zsigmond és törvényes fiúutódai megtartják Erdélyt, de Magyarország Bihar megye, Nagyvárad és tartozékai kivételével, királyi joghatóság alá kerül. Halála után azonban ezek a részek is visszaszállnak a magyar koronára. Lemond a „választott király”-i címről, magát csupán Erdély fejedelmének nevezi. Elismeri, hogy Erdély a magyar királyság egyik alkotórésze – s ezért hűséggel viseltetik a magyar korona és a király iránt. A fejedelem halála után Erdély Miksát vagy utódait illeti. E békepontokat az erdélyi rendek is elfogadják, s egyúttal hűségesküt is tesznek az összes kapitányokkal és várparancsnokokkal együtt.³⁷

A titkos pontokra egyidejűleg a következő megállapodás történt: János Zsigmond lemond „választott király” címről. Azt csak a Portával érintkezően használhatja.³⁸ Magát ehelyett *Erdély és a birtokában levő magyarországi részek fejedelmének* vagy hercegének nevezi – s ez utódait is megilleti. Mindezen országrészek felett teljes fejedelmi jogkörrel uralkodhassék ugyan, de köteles legyen elismerni, hogy *Erdély Magyarország tagja*. Ennek következtében a fejedelem és utódai a magyar király és a magyar királyság alattvalói.³⁹

³³Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1564. július 27-ről.

³⁴Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról. Ford. Borzsák István, in: Humanista történetírók, vál. Kulcsár Péter, Bp. 1977, 856.

³⁵EOE II. 244.

³⁶Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 46–48.

³⁷OL Acta publica, fasc. 41., nr. 32.; EOE II. 245.

³⁸Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 1946, 278. Nem tesz ilyen finom distinciót a címhasználatban. Szerinte „J. Zs. Mo. választott királyának címét viselte”.

³⁹Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 48–51.

A Porta elleni háborúban János Zsigmond köteles részt venni, ha azt Miksa személyesen vezeti. Ha Erdélyt emiatt elvesztené, Oppeln és Ratibor hercegségekkel kárpótolják. Ugyanakkor a törökkel Miksa tudta nélkül háborút nem kezdeményezhet. Miksa ugyanakkor gondoskodik arról, hogy a bajor választófejedelem leányát vagy hasonló fokú más rokonát nyerje feleségül – a „kiábrándítóan szép” Johanna így intakt maradt János Zsigmondtól.

A fejedelem szorult helyzetét mi sem jellemzi hívebben, mint hogy a fenti pontokhoz haladéktalanul hozzájárult – jöllehet, bennük addigi törekvéseit és jogosult igényeit teljesen feláldozta. Míg Báthory István Bécsben kötötte a békét, János Zsigmond a kolozsvári országgyűlés – 1565. január 22. – után Konstantinápolyba küldött követeit várta vissza. Azok tájékoztatták az Erdélyt ért jelentékeny veszteségekről, ami a Portát közvetlen beavatkozásra ösztönözte. A szultán felfogása szerint Erdély vilajete felséges személye által ajándékozottan a király fiának (ti. János Zsigmondnak), ő is a császári számlóval megadományozott szolgálói közé tartozik, a birtokában lévő tartomány ennek következtében éppen úgy áll pártfogása alatt, mint Istentől őrzött birodalmának egyéb része.⁴⁰ Követeli tehát, hogy Miksa foglalásait haladéktalanul adja vissza, mert egyébként a Ferdinánddal kötött békét érvénytelennek tekinti – s nem késik János Zsigmondot fegyveres haderővel támogatni.

Báthory jószereivel még sem érkezhettek Bécsbe – március 24-én már megkötötte a békét –, amikor János Zsigmond április 21-én kelt újabb utasításában a Porta beavatkozására való hivatkozással, a szatmári békepontok teljes mellőzésére határozta el magát. Javaslatában a császári vezérektől elfoglalt összes vár és országrész visszaadását követelte. Ha Miksa ettől vonakodnék, úgy országát a török támadás ellenében teljes haderejével kísérelje megvédelmezni, de legyen gondja egyszersmind János Zsigmond sorsára is...⁴¹

Báthory május 14-én ily értelemben fordult Miksához, akit ugyanakkor – tekintettel a Porta készülődéseire – a lengyel király is engedékenységre akart bírni a János Zsigmonddal folytatott alkudozásban.⁴² Miksa azonban magyar tanácsosaira hallgatva, nem engedett a szatmári békepontokban foglalt feltételekből, sőt... János Zsigmond merev magatartását az udvar úgy értelmezte, hogy Báthory, a szatmári békekötés egyik részese az, aki a Porta támogatásában bizakodván, a szatmári pontok végleges visszautasítását javasolta urának, hogy ennek következtében János Zsigmond keze az események esetleges újabb fordulataiban kötve ne legyen. S ezt a gyanút Miksa elegendőnek tartotta arra, hogy Báthoryt június 5-én őrizetbe vesse.⁴³

Am Báthory fogságával sem változott semmit a helyzet. A Porta, amelynek az elfoglalt részek visszaadására vonatkozó követeléseit Miksa kereken visszautasította, a hódoltsági vezéreket ekkor már utasította a Miksa joghatósága alá tartozó országrészek megtámadására. Ezek közül a temesvári pasa Bethlen Gergely vezetésével május elején – Pankota elfoglaltával – Bihar megyén keresztül, Szatmár felé tartott, hová június elején a szomszédos hódoltsági vezérek, sőt, maga János Zsigmond is megérkezett az erdélyi haderővel.

Szatmár várának egyébként sikertelen ostroma az 1567-ig változó szerencsével folyó várháborúk kezdete.⁴⁴ A küzdelem az inkább elvi jelentőségű diplomáciai vonatkozásokat természetesen teljesen háttérbe szorította, de amikor a hadjárat 1567 őszén János Zsigmond mindinkább súlyosbodó betegsége miatt megszakadt, a gyulafehérvári udvar újból felvetette a Miksával való békés megegyezés eszméjét, amit a bizonytalan helyzetre való tekintettel sürgősen megvalósítandónak is tartottak. Békés Gáspár, a fejedelem végrendeletének egyik végrehajtója, Schwendi útján puhatolózott is az iránt, hogy a bécsi udvar a béketárgyalások megújítását hogyan fogadná?⁴⁵

Miksa a tárgyalások megindításától nem idegenkedett, de a kezdeményezést János Zsigmondtól várta – annál is inkább, mert jó politikai érzékkel gyanította, hogy a kilátásba helyezett alkudozások immár nem a szatmári békepontok szellemében, hanem – a megváltozott helyzetre tekintettel – teljesen új alapokon történhetnek. A bizalmatlanság léggömbje azonban nem bizonyult „tempus aptum”-nak...

⁴⁰Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 52–57.; Történeti Lapok 1876, 457.

⁴¹Történeti Lapok 1876, 485–487.

⁴²Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 60–63.

⁴³Forgách Ferenc: i. m. 907.; Istvánffy Miklós: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV, Coloniae, 1622, XXII. p. 281.

⁴⁴Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. 72.; Hóvári János: A hütlen Dobó. Bp., 1987, 42.

⁴⁵Wien, Staatsarchiv, Hungarica 1567. október 30-ról.

Az időközben megkötött drinápolyi béke (1568) Erdéllyel kapcsolatban csak a határkiigazítások foganatosítására szorítkozott. A Porta a birtokrendezés jóváhagyását és felülbírálatát magának tartotta fenn.⁴⁶

A töröktől idegenül kezelt törökpárti Békés Gáspár a gyengélkedő János Zsigmondot – az ország közvéleménye és az 1570 januárjában tartott megyesi országgyűléstől választott harmincas bizottság akarata ellenére⁴⁷ – a Miksával való végleges kiegyezés gondolatára bírta. Békés Gáspár a Miksától 1570. január 9-én kiállított *salvus conductus* kézhezvétele után, április 12-én fényes kísérettel Prágába indult,⁴⁸ ahová nem sokkal ezután Zsigmond Ágost lengyel király képviselőjében Konarski Ádám poseni püspök is megérkezett János Zsigmondot támogatandó.

Jóllehet, a Prágában megkezdett, utóbb azonban Speyerben folytatott alkudozások a függő – közjogi és birtok – ügyeket teljesen felölelték, az egyezés a Békéstől 1570. augusztus 22-én előterjesztett formában létrejött.⁴⁹ Miksa, a merev, még a felette vitatott címkérdésben is hajlandónak bizonyult az engedményekre. Kijelentette: János Zsigmond a Portával való hivatalos érintkezéseiben használhatja a „választott király” címet, egyébként azonban a „*quondam ser^m Joannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. filius*” kifejezés felhasználásával⁵⁰ magát csak Erdély és a ténylegesen joghatósága alatt lévő magyarországi része fejedelmének vagy hercegének nevezetheti.

Miksát figyelmeztették: a királyi cím használata trónörökösödési igényeket rejt magában – s azokkal annak tulajdonosa élhet is alkalomadtán. A veszprémi püspök leplezetlen őszinteséggel mutatott rá azon okokra,⁵¹ amelyek János Zsigmond megválasztását a magyar rendek nagy része előtt esetleg indokoltá teszik. „Nyilvánvaló – úgymond –, hogy a magyarok előtt szeretetben áll, mivel magyar származásúnak tartják. Magyar nyelven beszél és állandóan köztük él. Megtörténhetik ezért, hogy alkalomadtán... az egész ország hozzá csatlakozik.” Ezért nem javasolja a királyi cím használatát. Csak az „Erdély fejedelme vagy hercege”-t engedélyezné – a „magyarországi részek” címbéli említése nélkül. Felfogása szerint ugyanis ez a szó: „Partium” nem szabatos földrajzi fogalom. Ennek következtében különbözőképpen értelmezhető. Ha János Zsigmond jogosított a „*princeps earum partium, quas possidet*” körülírással kifejezni azt, hogy a birtokában lévő magyarországi részek felett fejedelmi joghatóságot gyakorolhat – mint azt Miksa is véli –, idő folytán vagy a körülmények alakulása következtében a joghatósági határok önkényes kiterjesztésével törvényes fejedelme lesz az esetleges új szerzeményeknek is. Helyesebb volna tehát a „*dominus certarum partium Hungariae*” – Erdély azonban minden esetben a magyar szent korona tagjának tekintendő.

A veszprémi püspök agyálya nem maradt hatástalan. János Zsigmond 1570. december 1-jén szentesítette a speyeri szerződést, melyben lemond a „választott király” címről, s megelégszik a következővel: „*Joannes, ser^m olim Joannis regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. filius, Dei gratiae princeps Transsylvanie ac partium Regni Hungariae*”. A „választott király” címet csakis a Portával érintkezvén használhatja.⁵² Ugyanekkor a címbéli „Partium” szó tartalmát is megállapították, amennyiben az eddig vitás magyarországi részek közül Bihar, Közép-Szolnok, Kraszna és Máramaros megyéket; Várad, Cseh, Tasnád és Huszt várak ugyanezen megyékben fekvő tartozékaival együtt kifejezetten erdélyi fejedelmi joghatóság alá tartozó területnek minősülnek.

A speyeri béke éke így lett Erdély.⁵³ Alkotórészei: „Partium Regni Hungariae” és „Princeps Transsylvanie”. János Zsigmond utóda, a címháborút megszenvedő diplomata: somlyai Báthory István egy ideig csak a régi vajdák hagyományos címét: „vojvoda Transsylvanus (vagy Transsylvanie) et comes Sicularum” használta,⁵⁴ de már mint lengyel

⁴⁶Verancsics Antal: ÖM V. t., 220–221.

⁴⁷EOE II. 276–277.

⁴⁸Bethlen Farkas: i. m. V. t., II. p. 197.

⁴⁹Szamosközy István: Erdély története. Ford. Borzsák István. Vál. és bevez. Sinkovics István, Bp., 1963, IV. c. 7. p.

⁵⁰Wien Staatsarchiv, Hungarica 1570. június 28-ról.

⁵¹Wien Staatsarchiv, Hungarica 1570. június 30-i iratokhoz. Lényegileg azonos ezzel az esztergomi érsek, az erdélyi püspök és a helytartó együttes véleménye is.

⁵²Wien Staatsarchiv, Hungarica 1570. júliusi (közelebbi dátum nélküli) fogalmazvány.

⁵³Barta Gábor: Az erdélyi... 179.

⁵⁴Szádeczky Lajos: Báthory I. lengyel királlyá választása. Bp., 1887, 375.

király, címei közé felvette a „Princeps Transsylvaniae”-t. Ez utóbbi kifejezés 1593 óta állandó tartozéka Báthory Zsigmond címének is, aki 1595-ben – a speyeri békeben megállapított szövegezés – a vajdai cím: „comes Siculorum” összeolvasztásával a következő formulát teremtette meg: „*Dei gratiae Transsylvaniae... Princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes*”-t.

A speyeri szöveg Erdély politikai és földrajzi karakterét fejezi ki: nagyhatalmi függőségben a regionális önállóságot és elkülönülést. A modern transzilvanizmus eszmeiség történelmi gyökerei a címháború politikatörténeti katlanában égtek. Egykori gyötrelmes izzásából napjainkra a historiai látás melege maradt. Mely átölel mindenkit, aki Erdélyben érez. Átölel és nem ereszt...

Rászlai Tibor

Áruló volt-e a Székely Hadosztály?*

A Székely Hadosztály, ez a zömében székelyekből és erdélyi magyarokból álló katonai szervezet rövid, pár hónapos fennállása alatt olyan hírnevet vívott ki magának, olyan máig szóló tanulságokkal szolgál, melyet demokratikusan gondolkodó közvéleményünknek, ifjúságunknak is meg kell ismernie. A II. világháború utáni történetírás egyértelműen negatívan ítélte meg tevékenységét, hazaárulónak tekintette és mindent elkövetett, hogy emlékét befeketítse. Itt az ideje, hogy az „áruló székely hadosztály” megbélyegző kifejezést eltüntessük a magyar nép tudatából.

A következőkben néhány idézettel szeretném érzékeltetni a Székely Hadosztályról kialakított véleményt.

Elsőként Liptai Ervin Vöröskatonák, előre címmel 1979-ben kiadott könyvét idézem: „Ugyanezen a napon (1919. április 26. L. M.) a Székely Különítmény ellenforradalmár vezetői betetőzték árulásukat: letették a fegyvert az ellenség előtt. (...) Kratochvil és társai inkább vállalták az internált foglyok sorsát a burzsoá Romániában, minthogy szabadon küzdjenek a Magyar Tanácsköztársaságért.”¹

Magyarország története 1918–1945 8/I. kötetben a következők olvashatók: „Április 26-án hajnalban Nyírbaktán Kratochvil megbízottai aláírták a fegyverletételi jegyzőkönyvet. A Székely Hadosztály katonáit a románok hadifogolyként kezelték, egy részük azonban a kapituláció kihirdetésekor a Tiszához szökött és beállt a Vörös Hadseregbe. A tiszántúli frontra Kratochvil árulása mérte a végső csapást.”²

Az előbbi felfogásoktól némileg eltér az Erdély története háromkötetes mű idevonatkozó írása: „A Székely Hadosztály a forradalmak mostohagyereke volt, kezdettől jobbra a politikus, tehát az adott történelmi helyzetben inkább ellenforradalmi érzületű tisztek vezették, s még inkább ellenforradalmi hajlamú politikusok befolyásolták a háttérből, akik már korábban is megpróbálták egy Budapest elleni támadásra, ellenforradalmi fordulat végrehajtására megnyerni. A proletárdiktatúra kikiáltásakor 12 ezer katonájával, 649 tisztjével ez volt az egyetlen akcióképes, elfogadhatóan felszerelt s egyben legnagyobb létszámú alakulat... (...) A Székely Hadosztály eleinte harcolva, súlyos veszteségeket szenvedve vonult vissza, majd megszakította a kapcsolatot Budapesttel; vezetői április 26-án megállapodtak egy román lovas hadosztállyal, hogy leteszik a fegyvert, vállalják az internálást is – cserébe hozzátartozóikat a román hadsereg szabadon bocsátja, visszatérhetnek otthonaikba.”³

Böhm Vilmos, a Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosa, hadsereg-főparancsnok a Székely Hadosztályról a következőket írta:

*A Székely Hadosztály történetének kutatását tovább szeretném folytatni. Remélem, írásom eljut azokhoz a még élő, egykor a Székely Hadosztályhoz tartozókhöz, akik kiegészítéseikkel segíthetik munkámat. Azok levelét is várom a szerkesztőségbe, akiknek apja, vagy nagypapja harcolt a Székely Hadosztály vagy dandár kötelékében, és tőle valamilyen visszaemlékezés vagy tárgyi emlék maradt.

¹Liptai Ervin: Vöröskatonák, előre. Zrinyi, Bp., 1979. 120. old.

²Magyarország története 1918–1945. I. Akadémiai, Bp., 1978. 277. old.

³Erdély története III. (1830-tól napjainkig) Akadémiai, Bp., 1987. 1726–1727. old.

„Kratochvil az egyes csapatok tetszésére bírta a kapitulációt s utolsó parancsában arra hivatkozott, hogy a Székely Hadosztály hőiesen védelmezte az országot, a vörös csapatok azonban elhagyták, ellenséges érzülettel viseltek irántuk, ismételten megtámadták őket s ezért jobbnak látja a harcot feladni.

Kratochvilnak ez a cselekedete kétségtelenül árulás volt. De a történeti igazság kedvéért azt is meg kell állapítani, hogy a Székely Hadosztály kezdetben valóban hűségesen harcolt, a többi csapatok azonban megszöktek a frontról, így a bekerítés veszedelme fenyegette a székelyeket.⁴ Végül lássuk, mit ír maga az érintett, a Székely Hadosztály volt parancsnoka, Kratochvil Károly ezredes: „Legfontosabb feladatnak azt tekintettem, hogy a székelyek és erdélyiek bántódás nélkül, békésen mehessenek haza, ha már nem adatott meg számukra az a szerencse, hogy a visszaszerzett Erdélybe térhessenek haza. A felhívásnak az lett az eredménye, hogy a hadosztály zöme a fegyverszünet megkötése mellett foglalt állást. A Székely Hadosztály ezzel a lemondásával halálos dőfést adott a bolsevizmusnak. Nem is sejtették a fegyvert letevő, keserű szívű székelyek, hogy ezzel a pusztító bolsevizmus végétét siettették. Azzal, hogy a Székely Hadosztály kilépett a harcolók sorából, a vörösök katonai hatalmát alapjaiban rendítették meg. A bolsevizmus elvesztette azt az egyetlen, hadműveletre alkalmas katonai alakulatot, amelynek védelme alatt szervezkedhetett volna. Ezzel kezdődött meg a magyarországi bolsevizmus agóniája.”⁵

A fenti idézetek, úgy hiszem, érzékeltetik azt az ellentmondásos képet, amely a Székely Hadosztályról kialakult. A közvélemény keveset tud erről a katonai szervezetről. Kevesen tudják, hogy mikor, hol és miért alakult meg, kikből állt a hadosztály, milyen harcokban vett részt, és annak ellenére, hogy a leghatékonyabb fegyveres erő volt a románokkal szemben, miért tették le a fegyvert? Mind olyan kérdés, melyek megválaszolása segít eloszlatni a Székely Hadosztályról kialakult vagy kialakított torz képet.

Mielőtt a hadosztály megalakulásának történetét ismertetném, célszerűnek tartom röviden vizolni az 1918. novemberi–decemberi eseményeket.

I. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom – az „öszirózsás forradalom” – győzelmével, Károlyi Mihály miniszterelnökké történő kinevezésével lezárult Magyarország egyik történelmi korszaka. A Károlyi-kormány nemzetközi helyzetét alapvetően a vesztes háború következményei határozták meg. Bár a kormány békés szándékáról tett nyilatkozatot, antantbarátságát hangsúlyozta, ez nem változtatta meg az antanthatalmak véleményét Magyarországgal kapcsolatban. Franchet d'Espèrey francia tábornok 1918. november elején Belgrádban a fegyverszüneti tárgyalásokra érkező magyar kormányküldöttség előtt a győzők kevelységével és a legyőzöttet eltipró kíméletlenséggel szól: „Önök Németországgal haladtak és velük fogják megkapni büntetésüket... A tenyeremen tartom a nemzetiségeiteket, csak egy kis intés, és ellenetek mennek.”⁶ A tábornok közölte, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni Erdély déli részét. Ezen túlmenően előírta a hadsereg leszerelését, csak hat gyalog- és két lovas hadosztály fegyverben tartását engedélyezte.

1918. november 13-án írta alá a magyar kormány képviselője a belgrádi egyezményként ismertté vált szerződést. E szerint a magyar csapatoknak nyolc napon belül vissza kellett vonulni a Nagymaros felső folyása, Beszterce, Marosvásárhely, a Maros torkolata, Szabadka, Baja, Pécs és a Dráva folyó által meghatározott vonaltól északra.

Károlyiék abban a reményben írták alá az egyezményt, hogy ezzel elejét veszik az újabb követelmények támasztásának és az antantcsapatok által megszállt területeken fennmarad a magyar közigazgatás.

Az egyezmény aláírására akkor került sor, amikor már a szerb csapatok francia támogatással elfoglalták Szabadkát, a csehek megkezdték az általuk követelt csaknem 20 felvidéki vármegye elfoglalását, és Erdélyben, a Keleti-Kárpátok hágóin keresztül megjelentek az első toborzottakból álló román fegyveres csapatok.

1918 végén és 1919 elején Magyarországon súlyos változások következtek be. Az első világháború végén Magyarországnak csaknem másfél millió fős hadserege volt. És éppen amikor a környező államok – talán egyedül Ausztria kivételével – azon voltak, hogy fegyveres erővel minél nagyobb területet szakítsanak le az ország területéből, Magyarorszá-

⁴Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. München., 1923. 313–314. old.

⁵Ajtay Endre: A magyar katona. Bp., 1944. 410. old.

⁶Böhm Vilmos: i. m. 68. old.

gon egyik hónapról a másikra leszerelték azt a fegyveres erőt, amely képes lett volna ellenállni a szomszédok rablóvágyának. 1918 novemberéig hetvenezer, december végéig pedig egymillió-kétszázézer katonát szereltek le.

A frontról hazatérők leszerelésével párhuzamosan megkezdődött az új, elsősorban önkéntesekből álló magyar hadsereg szervezése, melynek feladata lett volna az állam határainak védelme. Az új hadsereg szervezése azonban vontatottan haladt. A Károlyi-kormány pacifista bel- és külpolitikát folytatott. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a honvédelmi miniszter jelentette ki: „Nem kell hadsereg! Soha többé nem akarok katonát látni.”⁷

A polgári demokratikus Magyarország szétदारabolása a kormány kétségbeesett lépései ellenére tovább folyt. 1918. november 12-én a ruszin néptanács kimondta Kárpátalja csatlakozását Csehszlovákiához. November 17-én a korábbi társország, Ausztria is bejelentette igényét Nyugat-Magyarországra. November 20-án a magyarországi románok nemzeti tanácsa kiáltványban jelentette be az ország „románlakta” területeinek csatlakozását Nagy-Romániához. Ez a döntésük Erdélyt, a Partiumot, a Bánátot és Békést, Csongrád és Ugocsa megye egy részét érintette.

A Gyulafehérvártól 1918. december 1-jén tartott erdélyi román nemzetgyűlés megerősítette ezt a határozatot. A nemzetgyűlés által elfogadott nemzeti kisebbségek helyzetére vonatkozó rezolúció III. pontja kimondta: „Teljes nemzeti szabadság az együtt lakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához a saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által.”⁸

Ferdinánd román király 1918. november 20-án elrendelte az egész román haderő mozgósítását és a következő hadparancsot adta ki: „Harcra hívlak benneteket, hogy megvalósítsátok régi álmodokat: az összes románok egyesítését, amelyért az 1916–17. évben annyi vitézséggel harcoltatok. Bukovinai és erdélyi testvéreitek hívnak az utolsó harcra, hogy vitézségetekkel hozzátok meg idegen járom alól való szabadulásukat.”⁹

A magyar kormány a gyulafehérvári döntéssel szemben elutasító álláspontra helyezkedett. A kormány 1918. december 8-i ülésén úgy foglaltak állást, hogy a románok eljárása ellentétes a fegyverszüneti megállapodásokkal, a béketárgyalásra kell bízni a kérdés eldöntését. Ugyanezen a napon a kormány a „kelet-magyarországi magyarság védelmére” Kolozsvár székhellyel „kelet-magyarországi főkormánybiztossá” nevezte ki Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárt.

A belgrádi egyezmény értelmében nyolc napon belül ki kellett üríteni Erdélyben a Maros felső folyása–Beszterce–Marosvásárhely–Maros torkolata vonaltól délre eső területeket. A visszavonuló, felbomló magyar alakulatok nyomában november közepe táján kezdtek először benyomulni a Keleti-Kárpátok hátságán át Erdélybe a Regátban toborzottakból álló román fegyveres csapatok. Erről az első jelentések november 13-án, tehát a belgrádi szerződés aláírásának napján érkeztek Budapestre. Ezek a fegyveres csapatok az Erdély megszállására kirendelt 6., 7. hadosztályhoz tartoztak. A román parancsnokok a megszállt területeken az antant megbízására hivatkoztak és a bevonulást a román lakosságnak nyújtandó segítséggel, a rend helyreállításával indokolták.

A magyar kormány a Vix-misszió Budapestre érkezése után tisztázni akarta a román csapatok magyarországi tartózkodásának minőségét, de a felvetett kérdésekre nem kaptak érdemi választ.

Vix alezredes napról napra átvette a magyar kormány szóbeli és írásos tájékoztatását a fegyverszüneti szerződés megszegése ügyében, de vagy nem válaszolt a tiltakozásokra, vagy ha válaszolt, a válaszok rendszerint semmitmondóak voltak.

December 15-én a magyar kormány bizalmas úton megkapta Breslau román tábornok 938. számú parancsát, amely elrendeli, hogy a román csapatok lépjk át az erdélyi demarkációs vonalat és egyelőre foglalják el a Dés–Kolozsvár–Arad vonalat, azzal a valótlan indoklással, hogy az ott élő lakosság vagyona veszélyben forog. A magyar kormány még aznap értesítette erről Vix alezredest, aki kijelentette, hogy ő nem is veszi autentikusnak a dolgot, mert neki felettes hatóságától erre vonatkozóan nincs értesülése. A magyar kormány felszólítására, hogy tegyen jelentést felettes hatóságának a fegyverszüneti egyezmény megszegéséről, azt a felháborító kijelentést tette, hogy „miután nem ismeri az előnyomulás okát, nem is tehet hivatalos jelentést”.¹⁰

⁷Magyarország hadtörténete II. Zrínyi, Bp., 1985. 195. old.

⁸Erdély története III. Bp., 1987. 1716. old.

⁹Ajtay Endre: i. m. Bp., 1944. 397. old.

¹⁰Böhm Vilmos: i. m. 114–115. old.

Ebben a helyzetben a magyar kormány a román csapatok előnyomulásának megakadályozása érdekében gyaloghadosztály felállítására, a nemzetőrségek megerősítésére törekedett.

December 16-án Vix alezredes hivatalosan közölte a magyar kormánnyal, hogy a szövetségesek felhatalmazták a román hadsereget a demarkációs vonal átlépésére és Máramaros-sziget, Margitta, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykaroly, Dés, Kolozsvár, Nagyvárad, Máriaradna és Arad városok megszállására.¹¹

Erdélyben ekkor csak csekély számú fegyveres állomásozott. Az új kormányrendelet szerint Kolozsváron is megkezdték a 38. hadosztály újjászervezését. Önkéntesekből karhatalmi csapatok alakultak, de ezeket még nem lehetett harcba vetni. A kolozsvári nemzeti tanács toborzótiszteket küldött a székely vármegyékbe. A szerveződő erdélyi haderő kezdetben Székely Különítmény, majd december elejétől Székely Hadosztály, kinevezett parancsnoka egyben Erdély katonai parancsnoka, szentkereszthelyi Kratochvil Károly ezredes lett. Kratochvil 1869. december 13-án Kőszegen született. A bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után hadiiskolába vezényelték, onnan mint vezérkari tiszt került ki. A pécsi hadapródiskola, majd a budapesti Ludovika Akadémia tanára lett.¹²

Kratochvil a kolozsvári fellelőparancsnok szervezte a hadosztályt azzal a céllal, hogy az erdélyi magyarok és székelyek Magyarország melletti kitartását fegyverrel is bizonyítsák. Ezért az erdélyi magyar és székely önkéntesekből és az elérhető helyőrségekben feltalálható hadianyagból kezdetben három gyalogdandárból álló hadosztályt állított fel.

A Székelyföld román megszállását követően egyre több székely fiatal menekült Kolozsvárra, elsősorban a megszállt területekre küldött toborzótisztek munkájának eredményeként. Előfordult, hogy a vonalakon átszökni akaró székely legényeket a román csapatok járőrei vagy a román nemzetőrök vették őrizetbe. Természetesen minden „szökevény” nem lehetett elfogni. Az átjutók saját kérésükre valamelyik székely csapatot katonái lettek. Ezek az emberek egy rossz nyári egyenruhában, elhasznált puskával vállalták a harcot, az ország és a Székelyföld védelmét. A székely közlegény Erdély határhegyeiben nemcsak szülőföldjét, a Székelyföldet védte, de egész Magyarország integritásáért küzdött.

A hadosztály vezérkari főnöke Siménfalvy Tihámér vezérkari őrnagy lett. A hadosztálytörzs egy részét a felosztott erdélyi katonai parancsnokság tisztjei alkották.

A szervezés, mint máshol az országban, itt is vontatottan haladt. December 1-jén a Kolozsvárott lévő fegyveres erő (katonaság, nemzetőrség, csendőrség) létszáma 545 fő volt. Kratochvil visszaemlékezése szerint a gyülekező székelyek létszáma 1700 fő, de csak mintegy 600 főnek jutott puska.¹³ Az erdélyi magyar katonai parancsnokság arra törekedett, hogy ezzel a csekély erővel rendet tartson, megakadályozza egy polgárháborús helyzet kialakulását. Mivel nem volt más megbízható katonai alakulat, a székely osztagokat azonnal ki kellett küldeni karhatalmi feladatok ellátására, a rablások, fosztogatások megakadályozására.

Az éppen csak megalakult osztagok másik részét a Maros-partra, a demarkációs vonalra rendelték, hogy megakadályozzák vagy legalább késleltessék a románok előnyomulását. Az itteni ütközetben esett el a hadosztály első hősi halottja, Várady Gáspár főhadnagy, aki mint parlamentar, a Maros hídján román ortvámadás áldozata lett.

A Károlyi-kormány ragaszkodott a belgrádi egyezmény betartásához. 1918. december 18-án kiadott parancsában megtiltotta a fegyveres ellenállást. A parancs így szólt: „A román hadsereg a fegyverszüneti szerződés értelmében Kolozsvárt, mint hadászati fontos pontot meg akarja szállni. A magyar kormány tiltakozását jelentette be. A Hadügyminisztérium a kolozsvári kerületparancsnokságnak elrendeli, hogy a magyar csapatok a vérontás elkerülése céljából ne használjanak fegyvert, de helyükön maradjanak. Ha a románok a lefegyverzést követelik, akkor csapataink a tiltakozás bejelentése mellett fokozatosan vonuljanak vissza. A kerületi parancsnokság stb. helyükön maradjanak.”¹⁴

¹¹ Magyarország hadtörténete II. Zrínyi, Bp., 1985. 202. old.

¹² Kratochvil, mint ezred-, később damdárparancsnok végigharcolta az első világháborút. 1918 végén Erdély Katonai Parancsnokaként Kolozsváron megszervezte a Székely Hadosztályt. 1919. április 26-án vezetésével a hadosztály többsége letette a fegyvert és megnyitotta a Tanácsköztársaság arcvonalát a román királyi csapatok előtt. 1921-ben debreceni körletparancsnok, 1922 végén altábornaggyá nevezték ki, majd a Hadtörténeti Múzeum igazgatója lett. 1924-ben vonult nyugdíjba. (Magyar Életrajzi Lexikon, 1967.) Halálának időpontjára nem találtam adatot. L. M.

¹³ Magyarország története 1918–1945. Bp., 1978. 116. old.

¹⁴ Ajtay Endre: i. m. 398. old.

1918. december 24-én a román csapatok ellenállás nélkül bevonultak Kolozsvárra. Ezt megelőzően a mintegy 1700 főből álló székely csapatokat először Nagyváradra, onnan Szatmárra irányították, azért, hogy ott megkapják felszerelésüket, fegyvereiket. A Kolozsvárra bevonuló román csapatok elővédjét a gyengén felszerelt és telfegyverzett román nemzeti gárda alakulatai képezték, őket követték a regátbeli csapatok. A várost elfoglaló román erők mintegy 4000 fő gyalogságból és 2 ütegnyi tüzérségből álltak.

A Székely Hadosztály parancsnoksága a román csapatok bevonulása után néhány napig még Kolozsváron maradt, de mivel a románok által megszállt területet a magyar katonai parancsnokságoknak el kellett hagyni, az erdélyi katonai területi parancsnokság Bánffyhunyadra költözött. A kolozsvári ezred osztagai szállták meg Egerest, Bánffyhunyadot, Csucsát a Nagyváraddal való vasúti összeköttetés fenntartása érdekében.

A Székely Hadosztálynak égetően szüksége volt fegyverre, lőszerre, katonai felszerelésre, amit a magyar kormánytól vártak. Kratochvil megbizta Lukács Béla vezérkari őrnagyot és Stomm Marcell vk. századost, hogy keressék fel Böhm Vilmos honvédelmi minisztert és tájékoztassák az erdélyi helyzetről, a Székely Hadosztály kormány általi felszerelésének szükségességéről. Ellenkező esetben a románok nagyon rövid idő alatt elfoglalják Budapestet. Böhm a tárgyalás folyamán végül is belátta, hogy engedni kell a hadosztályparancsnok kérésének, de felhívta a küldöttség figyelmét, hogy a tárgyalás eredményéről Pogány kormánybiztos ne tudjon, mert különben meghiúsítja a Székely Hadosztály részére kiadandó anyagok kiszállítását.¹⁵ Így Pogány tudta nélkül kezdődhetett a ruházat, felszerelés, fegyverzet kiszállítása a helyőrségek raktáraiban megmaradt anyagokból.

A Székely Hadosztály tisztikara általában erdélyi magyar és székely származású volt, de akadt köztük erdélyi szász és felvidéki rutén származású is. A tisztek zöme a magyar honvédséghez, míg egy kisebb része a volt császári és királyi közös alakulatokhoz tartozott. Katonai felkészültségük, fegyelmük általában azonos szintű volt. Mindannyian készek voltak Erdélyért küzdeni.

A legénység zöme is erdélyi magyarokból és székelyekből került ki. Fegyelmük jóval magasabb szinten állt, mint a honvéd- vagy a császári és királyi alakulatok legénységéé. Bár a forradalom érezte fegyelemlazító hatását, ahol a tisztikar és a legénység között megvolt a kölcsönös bizalom, ott a fegyelem csaknem teljesen helyreállt. Ennek legfőbb biztosítéka az Erdélyért való küzdelem közös akarata volt.

A tisztikar és a legénység tisztában volt azzal, hogy fő ellenségük a román, mivel Erdély bekebelezésére tör, de nagyon gyanakvóan tekintettek a budapesti kormányra is. Erősödött az az érzésük, hogy ha másként nem lehet, akkor Erdélyért Budapesten át kell majd harcolniuk, vagyis ha Budapestről nem kapnak kellő hadianyag-támogatást, akkor annak kiadását a hadosztály csapatai fogják kiharcolni Budapeستől. Ha a Székely Hadosztály megfelelő támogatásban részesült volna a magyar kormány részéről, a románok nem tudták volna olyan ütemben elárasztani Magyarországot, mint ahogyan tették.

A román csapatok Kolozsvár megszállása után a nemzeti célokra, az antant megbízására és a bolsevizmus elleni harcra hivatkozva folytatták előnyomulásukat. Az akkor már mintegy 3000 fős magyar véderő közötti összezapások elkerülése érdekében december 31-én a román Berthelot tábornok és Apáthy főkormánybiztos újabb Nagybánya–Dés, Kolozsvár–Déva demarkációs vonalban és a két haderőt elválasztó 15 km széles, semleges zónában állapodtak meg. Budapest nem hagyta jóvá ezt a döntést, de nem is tudott ellene semmit tenni.

A románok ezt a megegyezést sem tartották be. Ezért, amikor átlépték a Nagybánya–Kolozsvár–Déva vonalat, a hadosztály-parancsnokságnak Bánffyhunyadról is vissza kellett vonulni. 1919. január 13-án Nagyváradra települt át és a volt hadapródiskolában folytatta működését.

Kratochvil úgy értékelte a kialakult helyzetet, hogy a Maros-völgye felől nem fenyeget veszély, ezért saját felelősségére elrendelte a Csucsán levő 21. ezred parancsnokának, Hevessy őrnagynak, hogy ezredével szállja meg a Csucsá–Királyhágó vonalat és fegyverrel védelmezze meg azt.

Lukács Béla százados (később altábornagy) évekkal később a következőket írta: „Nagyváradon való tartózkodásunk alatt vettem fel Hughes gépen a Honvédelmi Minisztérium következő parancsát: Nagyobb ellenséges erők elől kiterni, kisebb erőköt lefegyverezni, de

¹⁵Stomm Marcell: Emlékiratok. Magyar Hírlap Könyvek, Bp., 1990. 40. old.

minden vérontás nélkül. Ezen parancsot Kratochvil ezredes nem engedte kiadni.¹⁶ Mire a parancs megérkezett, Kratochvil ugyanis már kiadta parancsát a Csucsá-Királyhágó vonal védelmére. Elhatározta, hogy saját felelősségére a miniszteri rendelet ellenére fegyverrel akadályozza meg a románok további előnyomulását.

Apáthy István kormánybiztos 1920 decemberében a csucsai fronttal kapcsolatban a következőket írta: „Csak arra lehet törekedni, hogy a veretlen és rendben visszavonuló csapatokat gyűjtsék össze a Királyhágónál a csucsai vonalon, ahol ha Erdélyt nem is, de Magyarország többi részét aránylag kis erővel meg lehetett volna védeni az ellenségnek további előnyomulásától. Csucsai frontunkat nem is merték a románok komolyabban megtámadni árpilis közepéig, addig, amíg a frontunkat a magyar csapatok maguk nem hagyták el, hogy a vörös uralom ellen forduljanak. Ez, ha a vörös uralom be nem következik, ha ehelyett a magyar kormány minden erejével támogatja a Kratochvil parancsnoksága alatt álló katonaságunkat – a csucsai vonalra támaszkodva egy megerősített magyar hadsereg könnyen visszafoglalhatta volna Erdélyt.”¹⁷

Tény, hogy a Székely Hadosztály csucsai frontja, Hadad–Szinérváralja arcvonal elég sokáig kitartott, helyenként rendkívüli hősiességgel állt ellen a román támadásoknak. Mivel az arcvonal szélességéhez viszonyítva nem volt központi fekvésű, ezért a hadosztály-parancsnokságot át kellett telepíteni Debrecenbe. Innen a hadosztály szárnyai felé könnyebb volt fenntartani az összeköttetést. Debrecenből szervezték a véglegesen kialakított védővonalat, amely Csucsá–Szinérváralja–Máramarossziget vonalon húzódott. Ugyancsak Debrecenben kezdődött a csapatok szervezése és felfegyverzése.

Kratochvil szándéka az volt, hogy a megerősödött, felfegyverzett hadosztállyal rövid idő alatt felkészül a románok elleni támadásra. Ehhez viszont támogatást sehonnan sem kapott. Titokban vasúti gócpontokról, vasúti kocsikból szereztek be a puskát, ágyút, felszerelést. Ugyanakkor a budapesti kormány felé állandóan hangoztatta, hogy a Székely Hadosztály kizárólag a románok ellen szervezkedik, Magyarországnak keletről való megvédése végett és azért is, hogy a magyar kormány Budapesten maradhasson.

A hadosztály-parancsnokság debreceni tartózkodása alatt mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a Honvédelmi Minisztérium nagyon érdeklődik a Székely Hadosztály szelleme iránt, főleg abban a vonatkozásban, hogy a hadosztály csapatai kormányhűek-e. Kratochvil ezredes február 8-án táviratban nyugtatta meg a Honvédelmi Minisztériumot a székelyek hűségéről: „A székely és egyéb csapataim hű köztársasági katonák, egyedüli vágyuk, hogy Erdélybe megint bevonulhassanak.”¹⁸

A Szatmárnémetiben állomásozó székely dandár ünnepélyes eskütételén maga Károlyi Mihály is részt vett. Az ünnepségre utazott Stromfeld Aurél vezérkari ezredes is, aki Kratochvillal egy hálókocsiban utazott Debrecenből Szatmárnémetibe. Útközben tájékoztatták egymást a kialakult helyzetről. Stromfeld ismertette a magyar helyzetet és beszélt a szervezés alatt álló magyar hadseregről is. Kratochvil a Székely Hadosztály helyzetéről tájékoztatta az államtitkárt. Kiemelte, hogy a Székely Hadosztály ellátásáról továbbra is gondoskodni kell, mert különben nem tartható fenn a hadosztály harc képessége, és a románok elleni alkalmazhatósága kétségessé válik. Ennek eredményeként a románok könnyen eljuthatnak a Tiszántúrra, illetve Budapestre. Ha a magyar kormány a kommunizmusra tér át, román részről ezt igazolásként fogják felhasználni Magyarországnak mint bolsevista területnek a megszállására.¹⁹

Stromfeld megígérte, hogy igyekszik Budapesten megértetni a Székely Hadosztály rendkívüli fontosságát a románok feltartóztatásában, miért is feltétlenül szükséges ennek a hadosztálynak a legmesszebbmenő támogatása.²⁰

A megbeszélésen jelen lévő Stomm Marcell véleménye Stromfeld és Kratochvil tárgyalásáról igen borúlátó: „Az a benyomásom alakult ki, hogy a Székely Hadosztály aligha számíthat a magyar kormány támogatására, már csak azért is, mert a hadosztály tisztjei és legénysége távolról sem voltak kommunista felfogásúak, éppen ellenkezőleg, kommunistaellenesek voltak, amit sokáig leplezni Budapest felé már nem lehetett.”²¹

¹⁶ *Ajtay Endre*: i. m. 399. old.

¹⁷ *Uo.* 399. old.

¹⁸ *Böhm Vilmos*: i. m. 194. old.

¹⁹ *Stomm Marcell*: i. m. 48–49. old.

²⁰ *Uo.* 51. old.

²¹ *Uo.* 52. old.

Stomm Marcell az eskütelről megemlíti, hogy beszédében Károlyi erősen hangsúlyozta a Székely Hadosztály kormányhűségét. Károlyi kijelentette: ha a párizsi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önmrendelkezési joga és a megegyezéses béke ellenében Magyarország feldarabolása mellett döntene, akkor még, végszükség esetén fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot.²² A szemtanú szerint a jó negyedóraig tartó beszéd a szemlére kivonult csapatokra nem volt lelkesítő hatással. A kormány kommunizmus felé hajlása nem nyerte el a székelyek tetszését.²³

A Csucsá–Szinérváralja–Máramarossziget vonalon 1919. január közepétől április 16-ig harcolt a Székely Hadosztály a románokkal. Minden támadást vagy támadási kísérletet visszavertek. Január 28-án adta ki Clémenceau egyik fontos parancsát, mely igen lényeges mondatot tartalmazott a magyar–román demarkációs vonalra vonatkozóan: „Új rendelkezésig Magyarországon és Erdélyben semmiféle akciót nem lehet végrehajtani, mely alkalmas lenne a már kiadott utasítások eredményeként létrejött status quo módosítására és amely elébe vághatna a békekonferenciára háruló területi rendezésnek.”²⁴ A parancs végrehajtása elvileg a román hadsereg megállítását jelentette volna, de akkorra a Székely Hadosztály már megállította a románok előnyomulását. A román csapatok ugyanis január elejétől fokozott támadásra kaptak parancsot, mégpedig a kész helyzet teremtése – vagyis minél nagyobb területek elfoglalása végett. Ebben a helyzetben a Székely Hadosztály erélyes fellépése és nem Clémenceau parancsa állította meg a románokat.

Az említett Stromfeld–Kratochvil megbeszélésen jelen lévő Stomm Marcell százados a tárgyalás után jelentette Kratochvilnak, hogy célszerű lenne a Szegeden és Aradon levő magasabb francia parancsnoksággal felvenni a kapcsolatot abból a célból, hogy a franciák pontos tájékoztatást kapjanak a Székely Hadosztály erejéről és helyzetéről, a magyar kormány kommunista irányzatáról és ez esetben a román betörés lehetőségéről. Ez utóbbinak a megakadályozására kérni kellene a Székely Hadosztálynak francia parancsnokság alá rendelését abból a célból, hogy ez a hadosztály a magyar kommunista csapatok ellen harcolhasson.²⁵

Kratochvil egyetértett Stomm javaslatával és el is határozta, hogy a franciául jól beszélő Bóhm Rezső vezérkari századost küldi egy későbbi időpontban a francia parancsnokságra.

A Székely Hadosztály felfegyverzése korántsem haladt olyan ütemben, amint az kívánatos lett volna. Hiány volt ruházatban, élelemben, felszerelésben, de főleg fegyverzetben és lőszerben. Ennek ellenére a hadosztály folytatta harcát a románokkal szemben. Február 20-án a román 14. gyalogdandár parancsnoksága Nagybányáról, a máramarosszigeti, a zilahi román parancsnokságok úgyszintén hadikövetek útján egy átiratot juttattak el a szemben levő magyar parancsnoksághoz. Az átirat a következőket tartalmazta: „A hozzánk érkezett felsőbb rendeletek értelmében kérem szíves intézkedését aziránt, hogy a parancsnoksága alatt álló csapatok 10 km-nyire a demarkációs vonal mögé vonuljanak vissza, szabadon hagyva egy 10 kilométer mélységű területet.” A követek azt is tudatták, ha ennek a rendelkezésnek a magyarok nem tesznek eleget, a demarkációs vonalon túli községeket ágyútűz alá veszik. Úgyszintén megtorló intézkedéseket fognak tenni a területükön élő tisztek és családjaik ellen. A választ a kézbesítéstől számítva 24 órán belül várták.²⁶

Kratochvil a románok átiratára a következő választ adta: „Tudomására hozom, hogy a magyar csapatok részére a fegyverszüneti szerződés értelmében mint demarkációs vonal csak a Maros vonala érvényes. A román csapatok az entente-től csak egyes hadászati pontok megszállására kaptak megbízatást, nem pedig a területek megszállására. Ennélfogva csapataimat vissza nem vonom. Ha a román csapatok a mi csapatainkra lőnének vagy a védtelen községeket lövetnék, akkor mi a román csapatokat szintén lövetni fogjuk. Egyben értesítem, hogy a magyar csapatok által megszállt területen a román lakossággal szemben mindennemű erőszakoskodás és fosztogatás a legszigorúbban meg van tiltva és ha ilyen esetek előfordulnának, a tetteseket a legszigorúbban megbüntetik. A román parancsnokság fenyegetése a magyar tiszteknek védtelen családtagjaival szemben a megszállt területeken már eddig is elkövetett kegyetlenségek sorozatát fogják növelni és ezekért az egész művelt világ előtt a

²²Erdély története III. Bp., 1987. 1723. old.

²³Stomm Marcell: i. m. 53. old.

²⁴Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. JATE Kiadó, Szeged, 1987. 291. old.

²⁵Stomm Marcell: i. m. 52. old.

²⁶Ajtay Endre: i. m. 402. old.

felelősséget a román parancsnokok fogják viselni. A román parancsnokság átiratát a magyar hadminiszter úrnak azon kéréssel terjesztem fel, hogy azt az entente-bizottságnak hozza tudomására.²⁷

A román fenyegetésből nem lett semmi. A Székely Hadosztály és más hozzá tartozó osztagok időközben megerősödtek és felkészültek a románok megtámadására, hogy Erdélyt és szűkebb hazájukat, a Székelyföldet felszabadítsák.

Hallatlanul fontos volt a román királyi csapatok megállításása, mivel a román csapatok támadási irányából kiderült, hogy a cseh légiókkal való mielőbbi egyesülés volt a fő céljuk. Az egyesülés a Magyarország körüli ellenséges katonai gyűrű összezáródását jelentette, a külpolitikában pedig az Ukrajna felé való tájékozódást nehezítette. A Hadügyminisztérium Katonapolitikai Osztálya által készített és a Külügyminisztériumba eljuttatott javaslat így fogalmaz: „A nagyromán törekvésekkel szemben a Romániát minden oldalról körülzáró block által védekezhetnének és a román imperializmus ellen úgy Szerbiával, mint Ukránországgal egyesülhetnének.”²⁸

Igy válik érthetővé, hogy miért helyezték át a Székely Hadosztály parancsnokságát Debrecenből Szatmárnémetibe és az is, hogy miért tartotta fontosnak Károlyi köztársasági elnök a székely zászlóaljok eskütételén való részvételt.

A magyar kormány mindenképpen be akarta várni a békekonferencia döntését, azt, hogy az antanthatalmak milyen szerepet szánnak Magyarországnak. Ennek tudatában folyt az új hadsereg szervezése. Terv szerint azzal számolt a kormányzat, hogy április közepére meglesz a hat hadosztályból álló 70 000 fős magyar hadsereg, mely képes lesz a magyar területek, a magyar nép érdekeinek a megvédésére.

1919. március közepén az Erdélyi Katonai Kerülethez a Székely Hadosztály és a 39. honvéddandár tartozott. A *gyalogság* megoszlása a következő volt: a 21. székely gyalogezred három zászlóaljjal; a 24. székely gyalogezred kettő zászlóaljjal, négy és fél önálló gyalogzászlóalj; a 12. szatmári gyalogezred; a 3. honvédezered kettő zászlóaljjal, a Verbóczy-csoport (19 géppuskával) tizenhárom század. Mindösszesen tizenkilenc gyalogzászlóalj és tizenhárom gyalogszázad. A *lovasság* az 1. székely huszárosztályból állt. A *tüzérség* az 1. székely tábori tüzérezredből – 4 üteg; az 1. székely hegyi tüzérosztály – két üteg; az 1. székely csop. tüzérosztály – két üteg; és a 132. tüzérezred – három üteg. Mindösszesen tizenhat ütegből állt. A *légierő* az 1. repülőosztályból állt. A kerület összlétszáma: tiszt 649 fő, legénység 12 438 fő, lőveg 68 db, ló 393 db.

A gyalogzászlóaljaknak 6–10 géppuskájuk volt. A ruházatuk, felszerelésük, úgy mint gyalogsági ásó, sátorlap, tábori takaró, köpeny stb. sok embernél hiányzott. A lőszerkészlet csak néhány csapatnapra volt elegendő.²⁹

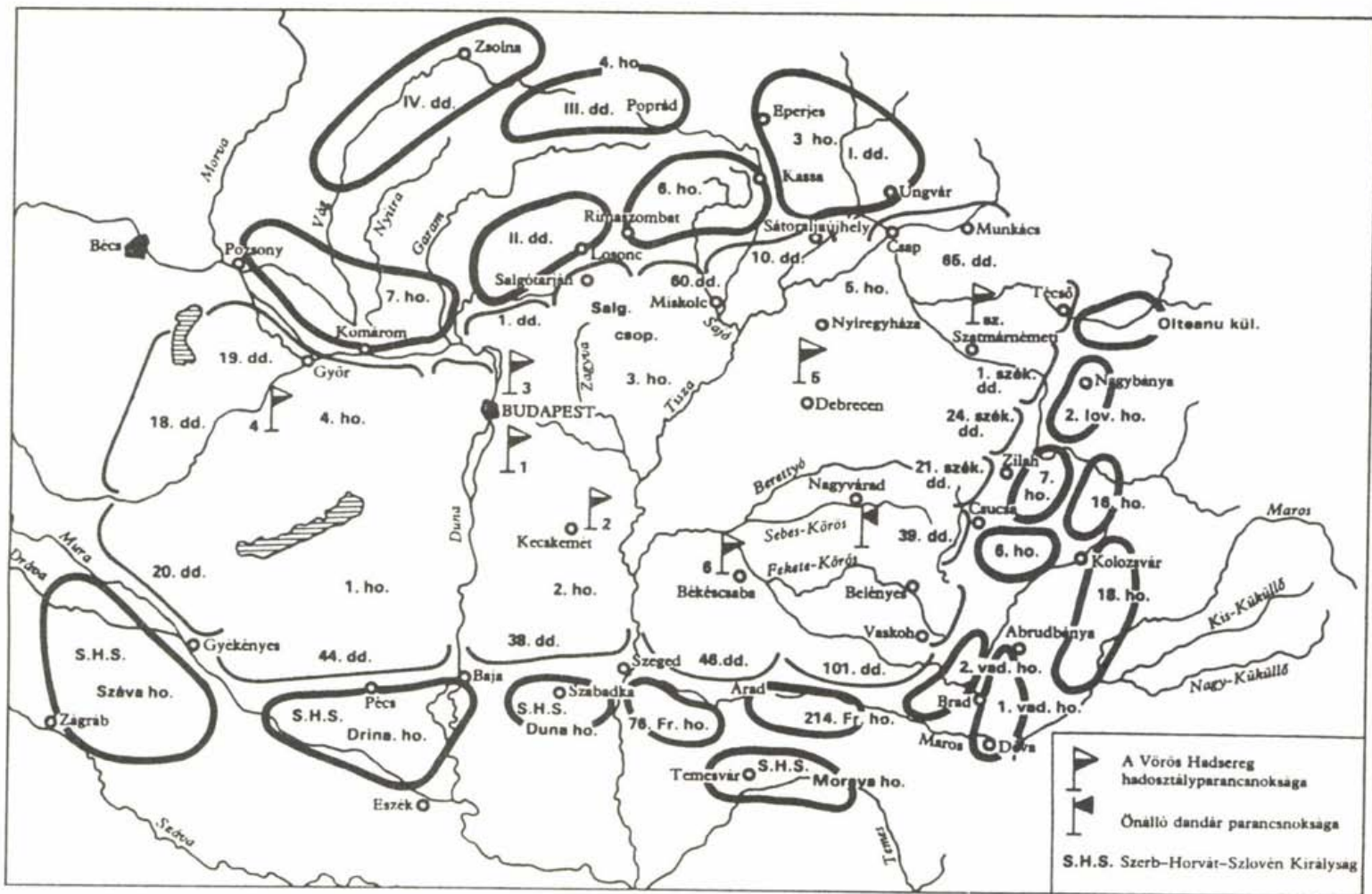
A párizsi békekonferencia román nyomásra és a francia hadvezetés Szovjet-Oroszországgal szembeni intervenciói terveinek támogatásaként február 26-án új demarkációs vonalat jelölt ki. A Szatmár–Arad vonaltól keletre álló magyar katonaságot mintegy 100 kilométerrel nyugatabbra, szinte a Tisza vonaláig kellett volna visszavonni. Szatmárnémeti, Nagykaroly, Nagyvárad és Arad környékét a román csapatoknak ítélte. Ugyanakkor e vonaltól nyugatra egy olyan semleges övezetet igényelt, melybe Vásárosnamény, Debrecen, Gyoma, Hódmezővásárhely és Szeged tartozott volna és a magyar közigazgatás ebben az övezetben francia ellenőrzés alatt működött volna. A francia hadvezetés így akarta biztosítani a Szovjet-Oroszország ellen bevetni tervezett román haderő hátát, ugyanakkor a Temesvár–Szatmár–Csap vasútvonal birtoklásával a Lengyelországba irányuló hadianyag-utánpótlás zavartalanágát kívánták megoldani.

A békekonferencia határozatát március 20-án adta át Vix alezredes a magyar kormánynak. A Vix-jegyzék halomra döntötte az ország fegyveres védelmére vonatkozó Károlyi–Bóhm–Stromfeld által támogatott nézeteket. A kormány csak akkor tudta volna visszautasítani e jegyzéket, ha megfelelő katonai erővel rendelkezett volna. De mint láttuk, ez az erő csak április közepére lett volna képes feladatát teljesíteni, így az ország védelméért felelős katonai vezetők jogosan a fegyveres védekezés reménytelenségét állapították meg. A hadseregszervezésnél és így a Székely Hadosztály felszerelésénél történt huzavona megbosszulta magát. A kormány lemondásra kényszerült, 1919. március 21-én Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot.

²⁷Uo. 402. old.

²⁸Raffay Ernő: i. m. 295. old.

²⁹Ajtay Endre: i. m. 403. old.

A magyar haderő és az ellenséges hadseregek csapatainak helyzete 1919. április 16-án⁴⁶

II. A román főhadiszállás már a Tanácsköztársaság kikiáltása után néhány nappal arra utasította az erdélyi csapatok főparancsnokságát, hogy készüljön fel az ellene való hadműveletekre. A párizsi békekonferencián a francia katonai vezetés a románokkal egyetértésben a Tanácsköztársaság elleni katonai intervenciót sürgette.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után Bóhm helyett Pogány József került a hadügyek élére. Március 24-én rendeletet adtak ki a Vörös Hadsereg megalakulásáról. A rendelet értelmében alosztályparancsnoknál magasabb funkcióban csak olyan hivatásos tisztek kerülhettek, akiknek személyével kapcsolatban nem merült fel kifogás. A beosztani szándékozott tisztek névjegyzékét egy héten át a sajtóban közzétették. Ez a rendszer azonban nehézkes és hosszadalmas volt és azzal fenyegetett, hogy a csapatok egy időre vezetés nélkül maradnak. Ezért március 29-én a Hadügyi Népbiztosság elrendelte, hogy a demarkációs vonalakon levő alakulatok tisztikarát a régi beosztásban meg kell hagyni. A régi tisztek meghagyása maga után vonta a politikai biztosok rendszerének a megteremtését, mivel az új rendszer csak rajtuk keresztül tudta ellenőrizni utasításainak végrehajtását.

A politikai megbízottak működésére vonatkozó utasítás kimondta, hogy hatáskörük a parancsnok katonai intézkedéseinek ellenőrzésére is kiterjed. A szabotáló, ellenforradalmi tevékenységet folytató tiszteket kötelességük volt letartóztatni és a forradalmi törvényszéknek átadni. Az április 11-én kiadott *Utasítás a politikai megbízottak számára* a politikai megbízottak feladatait így foglalja össze: „A politikai megbízott kötelessége a parancsnok ellenőrzése és a viszonyok figyelembevétele mellett azon őrködni, hogy a Vörös Hadsereg a Tanácsköztársaság feltétlenül biztos támasza legyen.”³⁰

Ennek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, ahogy a politikai megbízottakat fogadták a Székely Hadosztálynál. A hadosztályhoz két politikai megbízottat is beosztottak azzal a feladattal, hogy a hadosztályt támogassa a hiányok helyszínen beszerezhető pótlásában. A hadosztály-parancsnokság részéről állandóan tájékoztatást kaptak a hadosztály helyzetéről, a románok magatartásáról, a hadosztály anyagihiányairól. Ugyanakkor a politikai megbízottak folyamatosan ellenőrizték a parancsnok minden lépését. Sok mindent kellett a politikai megbízottak elől rejtetni. Kratochvil nem volt könnyű helyzetben.

Kun Béla március végén kijelentette, hogy *nem áll Magyarország integritásának elvi alapján*. Ez ellentétben volt a Székely Hadosztály törekvésével, szándékával. A Székely Hadosztály nem volt kommunista érzelmű. Tagjai megtartották a fegyelmet, szabályszerűen, a tisztek rangját megnevezve jelentkeztek és katonásan viselkedtek. Ezért is alakult ki az a vélemény a hadosztályról, hogy a hadosztály tisztikara „ellenforradalmár” volt és a hadosztály szinte külön állam volt az államban, Kratochvil pedig katonai diktatúrát honosított meg államshelyén.

Az új rendszerben előállt az a helyzet, hogy a demarkációs vonal védelmére felsorakozott Székely Hadosztályt nem lehetett leváltani, mert nem volt mivel, ugyanakkor a hadosztály nem fogadta el az új rendszer kommunista eszméit. A hadosztály gazdaságilag a hadügyi népbiztostól függött. Tőle kapta a pénzt, az ellátást.

Kratochvil dilemmája igen nagy volt. Szeme előtt Erdély visszaserzése lebegett, de tudta, hogy az adott helyzetben ez Erdély bolsevizálását jelentette volna. A Székely Hadosztály nem volt olyan erős, hogy kettős feladatot végre tudott volna hajtani. Meg kellett volna támadni a románokat és egyúttal hátrafelé a vörösök ellen is arcvonalat kellett volna nyitni. Kun Bélának az ország területi épségéről tett kijelentése végleg elmérgesítette a helyzetet a vörösök és a székelyek között. A hadosztály Kun Béla ellen foglalt állást, azért, hogy rendszerét megbuktassa. A románok is a tanácskormány megdöntésének ügyében indították meg a támadásukat, azt remélve, hogy ezzel Európa szemében megfelelő érdemeket szereznek Erdélyen kívül a Tiszaig terjedő magyar területek megszerzéséhez.

A tanács hatalom létrejöttével a Székely Hadosztálynak le kellett mondani arról a szándékáról, hogy a románokat megtámadja. A budapesti vörös uralom megdöntésében nem akart osztozni a románokkal. A székelyek nem tehették meg azt, hogy a románokkal közösen fordulnak a budapesti bolsevizmus ellen. Nem tehették ezt azért sem, mert egyrészt nagy volt az ellentét a székelyek és románok között, másrészt ha együtt buktatják meg Kun Béla hatalmát, ez a jövőre nézve végzetesen visszas helyzetet teremtett volna a magyarországi magyarok és a székely magyarok viszonyában.

Sokan úgy vélekedtek abban az időben, hogy egy megerősödött Vörös Hadsereg a székelyek szinte fékezhetetlen harci vágyára támaszkodva, képes lett volna a románok elleni nagy támadó

³⁰ *Liptai Ervin*: i. m. 87. old.

hadművelet végrehajtására és Erdélyből kiverte volna a románokat. Azonban a bolsevizmustól való félelem, s attól, hogy ha Románia összeomlik és Kun Béla kezét foghat az oroszországi bolsevistákkal, a világforradalom eszméjének európai elterjedése bekövetkezhet, bénítólag hatott Kratochvilra. Az azóta bekövetkezett események igazolják Kratochvil félelmét.

Ahhoz, hogy a hadosztály további sorsáról megfelelő döntést tudjanak hozni, tájékozódni kellett arról, hogy a románok és a franciák milyen magatartást tanúsítanának, ha a hadosztály a bolsevizmus ellen fordulna. Kratochvil a franciául jól beszélő Böhms századost felkészítette arra, hogy amikor időszzerű lesz, felveszi a kapcsolatot az Aradon székely francia parancsnoksággal. Amikor Szinerváralja, Hadad és Csucsá vidékén megélnékültek az arcvonalbeli csatározások és megbízható felderítési adatok azt állították, hogy a románok április 16-án általános támadást indítanak, Böhms százados azonnal útnak indul Aradra azért, hogy átadja Kratochvil tájékoztatóját és azt a kérését, hogy állítsák le a román csapatokat.

Ugyancsak hadiköveteket küldtek Kolozsvárra Maniuhoz. Arra keresték a választ, hogy a románok hogyan viselkednének a Székely Hadosztállyal szemben, mit tennének, ha a hadosztály a magyar bolsevizmus ellen fordulna. A franciáktól hasonló kérdésre várták a választ, de tudomásukra hozták, hogy a Székely Hadosztály egyedül, a románok nélkül akarja ezt a lépést megtenni. A legfontosabb mondanivalójuk az volt, hogy ha a hadosztály megindul Budapest ellen, a románok maradjanak az eddigi vonalukban és ne kövessék a Székely Hadosztályt.

A francia katonai és politikai vezetés nem értett egyet azzal, hogy a Tanácsköztársasággal tárgyalások útján rendezzék az ügyeket és a Magyarországgal szomszédos szövetségeseiket titokban támadás előkészítésére és a hadműveletek megkezdésére biztatták. Így került sor április 7-én a csehszlovák hadügyminiszteri parancs kiadására, melyben a támadásra való felkészülést és a Magyarországi területén újonnan megállapított határok elfoglalását határozták meg. Április 8-án Franchet d'Esperey Bukarestbe utazott és a román katonai vezetőknek azt tanácsolta, hogy azonnal kezdjék meg az előkészületeket Budapest elfoglalására.

Április 10-én Cotroceniben összeült a román koronatanács és határozatot hozott a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadásról. Másnap Bresau tábornok, a román hadsereg vezérkari főnöke közölte Mardarescuval, az erdélyi román csapatok főparancsnokával a hadművelet terveit és megbízta őt a támadás előkészítésével és végrehajtásával.

Maniu a hozzá intézett átiratra azt a választ adta, hogy a románok csak az antant parancsára fogják megtámadni a Székely Hadosztályt. Arra nem adott biztosítékot, hogy nem lövetik-e a hadosztályt, ha az megfordul. A franciák válasza Aradról késett.

Április közepén a csehszlovák csapatokkal szemben mintegy 500 kilométeres arcvonalon a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének három hadosztálya, a 4., 3. és az 5. helyezkedett el.

A keleti arcvonalon a Tecsőtől a Kraszna-csatornáig mintegy 130 kilométeres frontszakaszon a Székely Hadosztály helyezkedett el. A Csucsától Halmagyucsucsaig terjedő körülbelül 70 kilométeres frontszakaszon a 39. dandár állott. Ezt a dandárt a román támadás előtt néhány nappal a Hadügyi Népbiztosság önállósította és kivonta a Székely Hadosztály alárendeltségéből. Halmagyucsucától a Tiszáig több mint 200 kilométeres frontszakaszon a 6. hadosztály helyezkedett el.

A Duna–Tisza köze déli részén mintegy 350 kilométeres szakaszon két hadosztály, az 1. és 2., valamint a 4. hadosztály részei tartózkodtak.

A felsorolt hadosztályok közül a Székely Hadosztály volt a legnagyobb létszámú (11 353 fő)³¹ és a legfegyvermezettebb katonai erő. A Vörös Hadsereg fegyelme csapnivaló volt. A jórészt fiatalokból katonákból összeverődött és a komolytalan toborzások útján összetakolt Vörös Hadsereg katonái között napról napra fokozódtak a fegyverzetlenség jelenségei.

A keleti arcvonalon a két hadosztállyal és egy dandárral (34 zászlóalj és 16 üteg) szemben a románok hat gyalogos hadosztálya, egy lovas hadosztály és egy erős különítmény (Olteanu tábornok különítménye) készülődött (64 gyalogzászlóalj, 28 lovasszázad és 42 üteg). A román támadás április 16-án hajnalban 3 óra 15 perckor indult meg a keleti arcvonal teljes szélességében. Északon Királyháza, keleten Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad vonala, délen Borosjenő–Békés–Gyula volt a támadás iránya. Az egész fronton egyszerre való támadás világossá tette, hogy a románok legközelebbi célja a Vix-jegyzékben kijelölt vonal megszállása, azon túl a Tiszáig, esetleg Budapestig való előnyomulás.

A román támadásnak a Székely Hadosztály az északi vonalon ellenállt, de az időközben a csucsai szorosban elhelyezett nemzetközi vörös ezred a jól kiépített állásokat feladta és szinte

³¹Uo. 89. old.

puskalövés nélkül visszavonult. A románok előtt szabaddá vált az út Nagyvárad és azon keresztül az Alföld felé. A Székely Hadosztályt a délen úgyszintén visszavonuló 39. dandár miatt déli irányból a bekerítés veszélye fenyegette. Ezért Kratochvil úgy rendelkezett, hogy a hadosztállal lépésről lépésre harcolva visszavonul és Mátészalka körzetében összpontosul azért, hogy onnan a fő erőket oldalba támadja. A hadosztály-parancsnokság is Mátészalkára települt. Április 18-án Köröstarjánál elkecsereedett harc bontakozott ki a székely és a román csapatok között. A nagyváradai vöröskatonák megfutamodása miatt a székelyek kitartása ellenére tarthatatlan csapdává vált a köröstarjáni hadállás. A harcokba a székelyek oldalán a helyi lakosság is bekapcsolódott. Miután a székelyek visszavonultak, április 19-én a románok békés szándékot színlelve bevonultak a faluba, ahol közérdekű kihirdetés meghallgatására a községhezá elé rendelték a falu lakosságát. Mikor a falu népe összegyűlt, megszólaltak a géppuskák és percek alatt halomra lötték a fegyvertelen embereket. A halottak eltemetésére kirendelt falusiakat ugyancsak végiggéppuskázták. A mézárlásnak 81 köröstarjáni és 17 négerfalvi lakos esett áldozatul.³²

Az 1945 utáni hivatalos magyar történetírás a Székely Hadosztály visszavonulását másként értékelte. „Bár a székely csapatok és román előőrsek között jelentősebb összecsapásra sehol sem került sor, a különítmény parancsnoksága a Hadügyi Népbiztosság megtévesztésére súlyos harcokról és óriási veszteségekről számol be... A hallatlanul nagyarányú veszteségekről tett hazug jelentéseknek az volt a célja, hogy magyarzatot adjanak a Székely Különítmény gyors visszavonulására. E jelentésekkel egyidejűleg a különítmény parancsnoksága a székely csapatok harcokérségét és fegyelmét dicsérte, ily módon akarta elkerülni annak lehetőségét, hogy a Hadügyi Népbiztosság más eseményekkel váltsa le, illetve erősítse meg a Székely Különítményt... Április 17-én a Székely Különítmény egyes alakulatának tisztjei már nyílt ellenforradalmi akcióba kezdtek. Szatmáron a helyi direktórium összes tagját letartóztatták és ellenségeskedést kezdtek a Vörös Hadsereg többi alakulataival.”³³

Mi történt valójában Szatmárnémetiben? 1919. április 17-én a Szatmárnémetiben elhelyezett csapatok legénysége fellázadt a kommunista vezetés alá került városi hatóságok ellen. Emiatt a kommunista vezetők családtagjaikkal együtt menekülni voltak kénytelenek. Csak a tisztiek fellépésének volt köszönhető, hogy nagyobb vérengzésre nem került sor. A legénység robbantotta ki a felkelést. Megverték Karikás politikai megbízottat. Válaszul a kommunisták letartóztatták és forradalmi törvényszék elé vitték a hadosztály-parancsnokságra beosztott Füleky századost. Az ellene felhozott vádak teljesen alaptalanok voltak. Fülekyt Stomm Marcell egy székely járőrrel mentette ki. Ezután nehéz volt visszatartani a székely járőrt attól, hogy a forradalmi törvényszék tagait össze ne löje. A székely katonák lázadásának híre igen hamar eljutott Budapestre, ennek következtében Budapest mindennemű ellátást megtagadott a Székely Hadosztálytól.³⁴

A románok támadása váratlanul érte a Székely Hadosztályt. Kratochvil súlyos dilemmája újra előtérbe került. Úgy határozott, hogy ha a románok nyomása igen erős, akkor engedni kell. Ezt az elhatározását később a következőkkel indokolta: „...a románok megtámadtak! Ekkor egy újabb nehéz és felelősségteljes elhatározás előtt álltam: a Székely Hadosztály erdélyi csapatai nem voltak sem bolsevista, sem vörös csapatok, és ezekkel a csapatokkal a proletárdiktatúra ellen akartam fordulni. Ez azonban lehetetlen volt, mert a románok megtámadtak. Ha úgy, mint eddig, a Csucsá-Máramaros vonalban a román támadásokat visszautasítom, akkor a Székely Hadosztály és az erdélyi csapatok a proletárdiktatúrát védtek volna. Kár lett volna tehát minden csöpp székely vagy erdélyi magyar vérért, és így felelősségem súlyát érezve elhatároztam, hogy a hadosztály és az erdélyi csapatok frontját lassan visszaveszem; elrendeltem, hogy minden felesleges vérontás kerülendő, minden támadás és ellentámadás mellőzendő, ott, ahol a román nyomás túl erős, a nyomásnak engedni kell.

Április 16-án és a következő napokban a frontot saját elhatározásomból vettem vissza azon szándékkal, hogy időt nyerjek, hogy a tárgyalásokat a románokkal újra felvegyem, hogy a 150 kilométer széles vonalban elosztott csapatokat egy kisebb térre összpontosítsam, hogy ütőerő gyanánt rendelkezésemre álljanak.”³⁵

³²Koréh Endre: A Székely Hadosztály és Dandár története 1918–1919. Bp., é. n. 48–50. old.

³³Liptai Ervin: i. m. 106. old. A Tanácsköztársaság hadseregében a Székely Hadosztály megnevezése Székely Különítmény volt.

³⁴Stomm Marcell: i. m. 54–55. old.

³⁵Liptai Ervin: i. m. 105. old.

Mátészalkán Kratochvil újra megkísérelte a románok megállítását. Hadikövetet küldött Nagykarolyba a 6. hadosztály parancsnokságára azzal a felszólítással, hogy a román csapatok álljanak meg, mert a Székely Hadosztály a bolsevizmus ellen akar fordulni. Dimitrescu tábornok az ajánlatot elutasította.

Ezután Kratochvil összehívta a hadosztály magasabb vezetőit és ismertette velük a kialakult helyzetet. Beszámolt a Maniutól kapott válaszról, valamint, hogy Aradról még nem kapott semmi hírt, és arról, hogy a románok kereken elutasították azt a javaslatát, miszerint a hadosztály egyedül harcolhasson a Vörös Hadsereggel szemben. A harchelyzetről elmondta, hogy a nemzetközi ezred csucsa megfutamodása miatt rendelte a hadosztályt Mátészalka környékére, és ha csak lehet, oldalba támadja a románokat. Kifejtette, hogy ha ez nem sikerül, akkor sem csatlakoznak a Vörös Hadsereghez, hanem inkább a fegyverszünet megkötésére törekszik. A fegyverszünet megkötésével remény van arra, hogy a székelyek hazatérhetnek tűzhelyükhöz.

1919. április 24-én a hadosztály-parancsnokság tudomására jutott a román vezérkar főnöke, Bresau tábornok által kiadott csapatparancsnokságoknak szóló utasítás szövege. E szerint: „5251. szám. 1. A volt magyar állam reguláris csapataiból való követeket elvből fogadni kell és a törvények értelmében tárgyalni kell velük. Nincs ellenben megengedve a bandák által küldött hadikövetekkel beszédbe elegyedni és velük tárgyalni. 2. Ha a Székely Hadosztály fegyverszünetet kér, megadható neki a következő feltételek mellett: a) azonnali fegyverletétel, b) a csapat és a tisztek internálása azon időpontig, amíg a jelenlegi, magyarok elleni akció be nincs fejezve, c) biztosítva van életük, vagyonuk és teljes szabadságuk, ha rendeleteinket és törvényeinket tiszteletben tartják, d) amint a folyamatban levő harcok befejeződnek, szabadon lesznek bocsátva és tűzhelyeikhez mehetnek.”³⁶

Súlyos kérdésekről kellett dönteni azokban a napokban. Kevés remény maradt arra, hogy a Székely Hadosztály segíteni tud a magyar hazán. Ha átkel a Tiszán és csatlakozik a vörösökhöz, hűtlenné válik érzéseihez. El kellett volna fogadni a vörös csapatok szervezeti rendszerét, mely előbb-utóbb szétugrasztotta volna az addig hűséges és becsületesen harcoló, fegyelmezett Székely Hadosztályt. Az eddigi küzdelme eredménytelennek bizonyult, a két ellenség, a vörös és román között reménytelenné vált, hogy valami hasznot tudjon hajtani a hazának.

Az április 16-a óta tartó fárasztó harcok, menetek, nélkülözések megviselték a csapatokat. A politikai megbízottak agitációs munkája fokozta a bizonytalanság érzetét. A hadosztály megmaradt erői a Nyírségben, Demecser körül csoportosultak. A debreceni Verbőczy-csoport a Belényesen vívott harcok után Kisújszálláson át a Tisza mögé húzódott. A 39-es és a 3-as honvédek Debrecenbe vonultak.

Demecseren 1919. április 25-én reggel a paplakban Kratochvil nagy lelkitusa közepette döntött a fegyverszünet megkötéséről. Felhívást bocsátott ki, melynek megfogalmazásakor abból indult ki, hogy rendkívüli időkben nem lehet egy egyszerű paranccsal intézkedni nagy horderejű kérdésekben. A fegyverszünet megkötése során gondoskodni akart arról, hogy Erdély fiai előtt ne legyen elzárva a jövőben a visszatérés lehetősége. A Székely Hadosztályban harcoltak olyanok is, akik a vörös uralom elől menekültek és otthonra találtak a hadosztályban. Voltak olyanok is, akik a románok elől menekültek és nem kívántak közülük visszatérni. A katonák közül sokan nem akartak végleg elszakadni otthonuktól, még akkor sem, ha uralomváltás történik. Viszont voltak olyanok is, akik az ördöggel is szöveteztek volna a románok ellen Erdély visszaszerzéséért.

Érdemes idézni a felhívás teljes szövegét.

„Székely Hadosztály parancsnokság
749. szám Hdm. 1919.

Demecser, 1919. április hó 25-én.

A román kir. csapatok parancsnoksága a Székely Hadosztálynak a következő ajánlatot tette: A román kir. hadsereg nem tekinti a Székely Hadosztály csapatait se bolsevista, sem vörös, sem kommunista csapatoknak. Tudja azt, hogy a vörös csapatok ellenséges érzülettel vannak a Székely Hadosztály csapatai iránt. Ennélfogva a román kir. hadsereg megszünteti az ellenségeskedést akkor, ha készek vagyunk mi is a fegyverletételre. Jelzi egyúttal, hogy az

³⁶Ajtay Endre: i. m. 408. old.

entente csapatok, tehát a román kir. csapatok is azért támadnak, mert a kommunizmus letörésére egész Magyarországot meg akarják szállni, s erre a célra minden oldalon nagy erőket összpontosítottak. Debrecenben már két nap óta román és francia csapatok vannak benn és az entente csapatok már Nyíregyháza közelében állnak.

Ti székelyek és erdélyi magyarok hónapok óta hősiessen és becsülettel harcoltatok a legnehezebb viszonyok között Erdélyért, a szép székely földért.

Most 10 nap óta egyedül Ti védétek Magyarországot az entente csapatokkal szemben. Nagyhangú ígéretekkel biztatott benneteket a jelenlegi kormány a harcba, segítséget, erős vörös csapatokat is ígért Erdély felszabadítására. De semmiféle ígéretet nem tartottak be. Se ruhát, se felszerelést nem kaptatok. Azok az úgynevezett segítő vörös csapatok ahelyett, hogy hálásan elismerték volna hónapok óta tartó nehéz küzdelmeiteket és segítségetekre siettek volna, ellenséges érzülettel viseltettek irántatok.

Hogyan dolgoztatok és viselkedtetek, azt Ti magatok tudjátok a legjobban.

A Székely Hadosztály részére biztosított élelmiszervonatokat a vörös katonák kirabolták, éppúgy a 21. székely csoport gazdasági hivatalát, pénzzel és élelmiszeri cikkekkel együtt. Azt a pénzt és élelmet rabolták el, mely a székely katonák részére volt szánva. A hős székely sebesülteket bántalmazták, titeket kigúnyoltak, tisztjeiteket megalázták, vádakkal illették benneteket, hogy az ellenség elől gyáván megfutamodtatok, géppuskákkal támadtak meg székely katonákat. Rosszabbul viselkedtek veletek szemben, mint ellenségeitek.

Haza akartok menni. Mivel a kevés számban beérkezett vörös csapatok az ellenség elől gyáván, rabló módra megfutamodtak, egyedül harcoltatok a többszörösen nagyobb erő ellen. És idővel minden eredmény nélkül elvéreznétek derék, tisztességes székelyek és erdélyi magyarok. Kimerülten és fáradtan, mindennemű segítség nélkül, ruha nélkül, fázza álltok ma szemben a sokkal nagyobb erejű ellenséggel. En most ajánlatot teszek nektek, hogy életetek biztonságban lesz, pénzetek, magánvagyonotok épségben marad, és aki nem kommunista, békésen visszatérhet lakóhelyére, Erdélyországba, vagy az entente csapatai által megszállt területre, de megköveteli, hogy a fegyvert tegyetek le.

Mérlegelve a reménytelen általános helyzetet, nem vállalhatok felelősséget azért, hogy tovább vért ontsak ilyen körülmények között. Válasszatok Ti, melyik utat akarjátok és eszerint járjanak el a parancsnokok, kik az ellenséggel közvetlenül szemben állnak. Én, aki annak idején Kolozsvárott megszerveztelek benneteket, nem foglak cserbenhagyni. Ha a harcot választjátok, a végső küzdelmet veletek harcolom, ha pedig elfogadjátok az entente ajánlatát, veletek maradok, hogy ígéreteket betartsák.

Felhatalmazom a parancsnokokat, hogy a csapatokat minden felesleges vérontástól megkíméljék, s ha a csapat az entente ajánlatát elfogadja, hadikövet útján az ajánlat szellemében tárgyaljanak.

Erről a csapatok a hadosztály-parancsnokságnak sürgős jelentést tegyenek.

Kiadatik a csoportparancsnokságoknak, ezred- és önálló zászlóalj-parancsnokságoknak és a huszárszázadnak.

Kratochvil s. k. ezredes
a Székely Hadosztály parancsnoka³⁷

Kratochvil szándéka az volt, hogy a románok a Székely Hadosztály és a vörös magyar csapatok közé nyomuljanak elő, s vágják el a magyar vörös csapatokat a Székely Hadosztálytól.

A fegyverletétel ügye igen lehangolóan hatott a hadosztály tiszti és legénységi állományára. A Szatmárnémetiben lejátszódott események arra ösztönözték a hadosztály tagjait, hogy inkább vállalják a románok előtti fegyverletételt, mint a magyar Vörös Hadsereg oldalán a teljesen kilátástalan harc folytatását.

A felhívás szövege még aznap a Nyíregyházán tartózkodó Pogány népbiztos kezébe kerül. Felhívta a hadosztály-parancsnokságot, de mivel sem a parancsnokot, sem a hadosztály vezérkari főnökét nem érte el, elhatározta, hogy személyesen keresi fel a hadosztályt és rendet fog csinálni. A telefonértesítést Stomm vk. százados vette. Sejtette, hogy Pogány nem egyedül, hanem nagyszámú kísérettel érkezik, ezért elrendelte, hogy a község nyíregyházi út felőli szegélyét egy székely század géppuskás azonnal szállja meg és a Nyíregyháza felől jövő

³⁷Uo. 409–410. old.

gépkocsikra nyisson tüzet és akadályozza meg, hogy akár egy gépkocsi is elérje Demecsért. Az összecsapásra mégsem került sor, mert Pogány letett arról, hogy felkeresse a hadosztályt. Feltehetően Nyíregyházán Pogányt lebeszéltek arról, hogy a Székely Hadosztály parancsnokságát felkeresse.³⁸

A felhívásnak az lett az eredménye, hogy a hadosztály zöme a fegyverszünet megkötése mellett foglalt állást. Erre Kratochvil Füleky Dezső vk. századost küldte át a románokhoz a fegyverletétel részleteinek tisztázására. Április 25-én este Füleky visszaérkezett a fegyverletéleti tervezettel. A tervezetet mind Kratochvil, mind Siménfaly vk. őrnagy hadosztály vezérkari főnök elfogadhatónak találta. Eszerint a románok a magyar Vörös Hadsereget sürgősen elvágják a Székely Hadosztálytól. Amint ez megtörtént, a hadosztály csapatai községenként leteszik a fegyvert, s mint hadifoglyok kezeltetnek, és az egész hadosztályt Brassóba szállítják és ott fogolytáborban helyezik el.

Másnap, április 26-án egy bizottság semleges helyen, Nyírbaktán megkötötte a fegyverszüneti szerződést. A szerződés szövege a következő volt:

„Jegyzőkönyv

felvétel 1919. április hó 26-án a Székely Különítmény tárgyában.

Jelen voltak a Székely Különítmény részéről, mint teljhatalmú megbízottak Füleky Dezső százados, vezérkari főnökhelyettes, Gross Márton százados, Molnár Béla főhadnagy. A „második” román lovas hadosztály részéről Guliano Alexander főhadnagy.

A Székely Hadosztály parancsnokság alulírott teljhatalmú megbízottai elfogadják az alábbi fegyverszüneti feltételeket:

- azonnali fegyverletétel,
- a tiszteknek és a csapatoknak internálása azon időpontig, míg a jelenlegi akció be nincs fejezve,
- biztosítva a Székely Különítmény hozzátartozóinak élete, vagyona és teljes szabadsága, ha a román rendeleteket és törvényeket tiszteletben tartják,
- azonnal, amint a pillanatnyilag folyamatban levő harcok befejezve lesznek (kb. 8–10 nap, amíg a románok a Tiszáig eső területet megszállni szándékoznak) a Székely Különítmény hozzátartozói szabadon bocsáttatnak és otthonukba visszatérhetnek.

Nyírbakta, 1919. április hó 26-án déli 1 h.

Gross Márton
százados sk.
Parlamentar al. Div. 2. Cavallerie

Füleky Dezső
százados sk.

Locot A. Guliano sk.

Molnár Béla
főhadnagy sk.³⁹

Kratochvil, tartva attól, hogy a románoknak nincs ínyükre a szerződés – mivel jobban megfelelné a szándékuknak, ha Európa előtt azt tudnák bizonyítani, hogy nagy győzelmet arattak és egy egész magyar hadosztályt elfogtak – sokszorosította a szerződést és kiosztotta a tiszték és más személyek között.

A hadosztály-parancsnokság a fegyverletétel után Nyírmadán várta, hogy vasúton elszállítsák. A csapatok kijelölt helyekre, illetve a berakóállomásokra vonultak. A hadosztály-parancsnokság legszűkebb törzse Bay Ferenc földbirtokos úrilakában helyezkedett el. Ide szállásolt be egy román lovasezred törzse is. A román tiszték kifogástalanul viselkedtek, sűrűn hangoztatták a Magyarországon kirobbant kommunizmus veszélyét és feltétlenül szükségesnek tartották, hogy letörjék a kommunizmust a magyar kézben maradt területeken. Az elszállításig semmiféle incidens nem történt a hadosztály tisztjei vagy legénysége és a regátbeli román tiszték és legénység között.⁴⁰

³⁸Stomm Marcell: i. m. 56–57. old.

³⁹Ajtay Endre: i. m. 410. old.

⁴⁰Stomm Marcell: i. m. 58. old.

A sikeresen megvívott harcok után rendkívül lesújtó volt a fegyverletétel és a román hadifogolytáborba való kerülés. Minden önruralomra szükség volt, hogy a szállítás alatt elkerüljék az incidenseket. Nagyon fontosnak tartották, hogy a szállítás alatt és a fogolytáborban állandóan meglegyen az összeköttetés a tisztikar és legénység között. Ennek volt köszönhető, hogy a legénység és a tisztikar kitartott Kratochvil ezredes mellett, a legénység a tisztikar mellett.

A Székely Hadosztályból körülbelül 600 tiszt, más adatok szerint 400 tiszt és mintegy 4000 főnyi legénység, tehát csaknem 5000 fő vett részt a fegyverletételben.

A Nyírmadán és környékén elhelyezett csapatokat április 27–30. között vagonírozták be Nyírbakta állomáson. A megállapodás ellenére már itt elszedték a székely katonák felesleges ruháját, csak a rajtuk valót hagyták meg. Az út Debrecenen át Brassóig csaknem egy hétig tartott. Erdély hegyei közé érve gyakran megállították a szerelvényeket és szabályosan kirabolták őket. Sok katonának még a rajta levő ruhát sem hagyták meg.

Brassóba érve erős fegyveres kísérettel, nagy diadallal vonultatták a hiányos öltözetű székely katonákat az utcán. Itt már tudni sem akartak a fegyverszüneti szerződésről. A legénységet a volt fogolytáborba helyezték el, a tisztikart pedig a brassói Fellegvárba. Szó sem volt szabadon bocsátásról, még a rokonokat sem engedték hozzájuk. Mintegy 1500 katonát Fogarasra vittek, másik részüket a hadosztály-parancsnokság tiltakozása ellenére Craiovába szállították.

Kratochvil már az első napon memorandumot küldött Bresau román tábornoknak Bukarestbe, melyben tiltakozott az ellen, hogy hadifogolyként kezeljék a Székely Hadosztály katonáit, és kérte a szerződés azonnali elismerését és pontos betartását. Ugyancsak sürgős felhívással fordult annak a csapatnak a parancsnokságához, mellyel a szerződést megkötötte. Mindhiába, a románok az egyezmény egyetlen betűjét sem tartották be.

A brassói Fellegvárban fogva tartott tisztek megalapították a „Szent László magyar–erdélyi székely rendet”.

Brassó és a közeli Székelyföld lakossága mikor hírét vette, hogy milyen áldatlan körülmények között tartják fogva a székely katonákat, megmozdult. A Brassói Magyar Nőegylet sokat tett a szenvedések enyhítéséért.

Május végén a tisztikart a brassói Fellegvárból áthelyezték a Fehér laktanyába, ahol jobb elhelyezési körülmények közé kerültek. Itt találkozott Kratochvil Herditzky Jenő századosal, akit Mezőhegyesen fogtak el a románok és a Fehér laktanyába internálták. Herditzky elmondta, hogy április 15-én Szegeden találkozott Bóhm Rézsó vk. századosal, aki Kratochvil nyilatkozatát vitte Aradra a francia parancsnokságra. Bóhm Herditzkynek adta át a franciák üzenetét, hogy juttassa el Kratochvilhoz, mivel attól tartott, hogy ha visszamenne, a vörösök elfognák. Itt, a Fehér laktanyában érte utol a franciák üzenete a Székely Hadosztályt.

Kratochvil több alkalommal kérte, hogy engedjék haza a legénységet. Június elején olyan tájékoztatást kapott, hogy a román királyné felkeresi a fogolytábort, hogy találkozzon a Székely Hadosztály tisztikarával. Mint később kitudódott, látogatásának az lett volna a célja, hogy a Székely Hadosztály tisztikarát rábírja a román hadseregben való szolgálatra. A hadosztály tisztikara a román tapogatózásra nemmel válaszolt, így a királynői látogatás is elmaradt.

Június közepén olyan intézkedés érkezett, hogy a Székely Hadosztály tisztjeit elbocsátják, de csak a románok által megszállt területekre mehetnek. Míg a szabadulásra vártak, a hadosztály-parancsnokság igazolvánnyal látta el a hadosztály tagjait azért, hogy majd később bizonyítékuk legyen arról, hogy a hadosztály tagjai voltak.

Elérkezett a szabadulás napja. Azoknak, akik kiszabadultak, kötelezvényt kellett aláírni: *„Kijelentés! Alulírott székely hadosztálybeli hadifogoly szabadlábra helyezésem alkalmával becsületszavamra kötelezem magamat, hogy 1. állandóan ... községben fogok lakni és onnan csakis a legközelebbi román katonai parancsnokság engedélyével fogok eltávozni. 2. A községbe érkezésem utáni első nap a legközelebbi román parancsnokságnál jelentkezem ellenőrzés céljából, ahányszor az megkívánatik. 3. Nem fogom az osztrák–magyar egyenruhát viselni, csak egészen átalakítva, sapkát semmiként. 4. Nem fogok viselni, sem pedig elrejtteni semmiféle fegyvert. 5. Nem fogok a román állam, nemzet vagy hadsereg ellen sem tettben, sem szóban vétetni. 6. Ha nem tartom be az 1. és a 2. pontot, öt évi börtönre legyek*

⁴¹Ajtay Endre: i. m. 401. old.

ítélve, ha a 3. pont ellen vétek, egyévi börtönre, ha ezen kijelentésem 4. pontjától el fogok térni, 10 év börtönre és 10 000 lei büntetésre legyek elítélve, ha pedig az 5. pont ellen vétek, golyó általi halálbüntetésre legyek ítélve!⁴²

Azokat, akik Erdélyben laktak és oda kértek tartózkodási engedélyt, mint internáltakat tekintették, és hetenként kötelesek voltak jelentkezni. A nem erdélyi származású tisztek elhagyhatták Erdélyt.

A Fogarason és Craiován raboskodók csak később szabadultak.

Kratochvil Erdélyben maradt. 1920. február 6-án Brassóban letartóztatták és román haditörvényszék elé állították a román állam biztonsága és védőképessége ellen elkövetett bűntett miatt. 8 hónapig volt börtönben Brassóban, Nagyváradon, Kolozsvárt és Szamosújvárt.

III. Azok, akik nem tették le a fegyvert, bár megszűnt a hadosztály egységes irányítása, a maradék csapatrészek nem züllettek szét. Verbőczy százada az önálló zászlóaljakat fogta össze, és május elején azt kérte Stromfeldtől, hogy azokat a székely csapatokat, amelyek nem akarnak a vörös csapatokkal együtt harcolni, egyesítse. A székely tüzérség Balsón, az 1. és 2. székely ezredek maradványai Füzesabonyban, székelyudvarhelyi ezredből alakult 32-es vadászzászlóalj, a 21. és 24. ezredek részei Kál–Kápolnánál gyülekeztek. Stromfeld megígérte, hogy egy nagyobb egységbe vonja össze a székelyeket. Így alakult meg a *Székely Dandár*.⁴³

A dandár megalakulása után újra megkísérelték a dandár Vörös Hadseregbe való beolvadását. Az egyesített dandárt Aszódon Stromfeld és Böhm szemlélte meg. Tudta minden katona, hogy a székelyek megítéléséről van szó. A példás rendben felsorakozott székely csapatok megmutatták, hogy a tanács hatalom legfegyvermezettebb alakulatához tartoznak.

Május végére a dandár csapatainak harcászata teljes volt. Verbőczy százados megmaradt a kolozsvári nemzetőr zászlóalj élén. A 21. ezred parancsnoka Vigh őrnagy, a dandár – a 2. dandár – parancsnoka Czikley alezredes, vezérkari főnöke Zipszer százados lett. A dandár a Miskolc környéki és a Hernád vidéki harcokban mindvégig nemzeti zászló alatt harcolt.

A dandár a felvidéki, Tisza menti harcokban mindenhol megállta a helyét. Június 18-án Legenye–Alsómihályi–Szalánc–Kassa vonalon érkezett Abosra. Június 20-án reggel támadás: Siroka–Nagyvitéz–Kisvitéz vonal, Margitfalva, Kluknó. A 8. vörös ezred megfutamodása miatt a támadás elakadt. A fegyverszüneti tárgyalások eredményeként a Felvidéket ki kellett üríteni. A székely dandárt június 28-án Eperjes környékére vonták össze azért, hogy biztosítsa az I. hadosztály visszavonulását és a csehek bevonulásáig fenntartsa a rendet a városban.

Eperjes átadására egy antantbizottság jelenlétében került sor. A Verbőczy-zászlóalj fegyvermezetten, előírás szerint felmálházott szerelvénnel, az alegységek élén lovagló tisztek vezetésével vonult fel. Az énekszóval vonuló, fegyvermezett zászlóalj elkápráztatta az antantbizottság tagjait.

Eperjesről Legenye–Alsómihályi–Szerencs, majd július elején a Tiszához vezénylik a dandárt. Július 20-án Tiszalúcnál, 22-én Tokajnál, Tiszadobnál keltek át a Tiszán. A túlerejű román támadás következtében 27-én megkezdték a visszavonulást Bodrogkeresztúr felé. Mikor a románok Tiszafürednél átkeltek, a dandár erői Kál–Kápolna felé vonultak vissza. A dandár utóvédként harcolt. A hadvezetés arra utasította a dandárt, hogy vonuljon Budapest felé, mert rendfenntartásra kívánják alkalmazni Budapesten. A dandártörzs el is indult a 21/2 zászlóaljjal egy üteggel Hatvanba, de a dandár többi része nem tudta követni, mivel a románok Kápolnánál megrongálták a vasútvonalat.

Így a dandár kettészakadt. A Budapestre vonult dandárrészt az Aréna úti laktanyában helyezték el. A románok bevonulása után augusztus 7-én lefegyverezték őket. A tiszteket Brassóba és Szamosújvárra internálták.

A dandár zöme Verbőczy Kálmán százados vezetésével Egeren át Vácra tartott azzal a feladattal, hogy csatlakozzanak a Budapestet védő csapatok bal szárnyához. A 39. ezred törzse átalakult dandártörzssé. Augusztus 2-án reggel értesültek a tanácskormány bukásáról. A Budapestre vezető vasútvonal a román csapatok jelenléte miatt használhatatlan volt, így a dandár gyalog vonult Nyékládháza–Bükkaranyos–Sály–Szomolya útvonalon Egerbe. Mivel

⁴²Koréh Endre: i. m. 93–94. old.

⁴³Uo. 64. old.

az egri vasútállomás a románok kezén volt, az egri szőlőhegyen két székely üteg tüzelőállásba ment, a vasútállomást tűz alatt tartotta mindaddig, amíg Égerbakta felé át nem törtek. Az Eger környéki hegyekben kóborló árvaházi gyerekeket magukhoz véve folytatták útjukat a Dunántúl felé.

A székely dandár a vasutasok, postások útján pontosan értesült a románok mozdulatairól, ezért augusztus 4-én Nádújfalu–Kisterenye–Tar–Pásztón át Eger–Buják körzetébe vonult. Augusztus 5-én béren és Gután át Rád községbe, 6-án reggel pedig Vácra ért.⁴⁴

Vác eléréseivel azonnal elfoglalták a tahitótfalusi kompot. Egy részleg pedig elindult Nagymarosra a visegrádi komp elfoglalására. Vácra tartózkodott az 1. dandár törzse is. A közös megbeszélésen felvetődött, hogy a város környéki erőket összefogva nemzetiszínű zászló alatt foglalják vissza a fővárost. E tervet végül is elvetették, mert az 1. dandár kötelékébe tartozó csapatok zöme nem kívánt harcolni. Másik elképzelés az volt, hogy a székely dandár békésen vonuljon be Budapestre és ott antantfennhatóság alatt karhatalmi feladatot lát el. Ezt az ötletet is el kellett vetni, mivel tartani lehetett attól, hogy a székely dandárt lefegyverezik. Végül az a döntés született, hogy a székely dandár átkel a Dunán, az 1. dandár csapatait leszereli, felszerelését átadja a székely dandárnak.

Augusztus elején a dandár létszáma az élelmezési létszám szerint 3500 fő volt 120 géppuskával, 1200 lóval, 31 löveggel.⁴⁵ Augusztus 7-én a Dunán való átkelés zavartalanul ment végbe. Átkelés után Visegrádon gyülekeztek. Innen az átkelés végrehajtásáról Verbőczy jelentést küldött a Hadügyminisztériumba, ahonnan azt a választ kapta, hogy vonuljon tovább nyugati irányba és kerülje az összeütközést a románokkal.

Augusztus 8-án a székely dandár Esztergomba, a következő napon Nyergesújfalu, Süttö környékére ért. Egy zászlóaljat Kisbéren, két századot Tatabányán helyeztek el.

Augusztus 10-én az egész dandárt Esztergomba összpontosították, ahol vonatra rakodtak és 11-én egyik felét a győriek kérésére Győrbe, a másik felét Magyaróvárra szállították.

Augusztus 15-én mind a győri, mind a magyaróvári részleget Csornára vonták össze, majd pedig Eszterháza–Sopron körletben helyezték el.

A dandár parancsnoka augusztus 25-től Gaáli alezredes lett. Ekkor a dandár már Horthy nemzeti hadserege alárendeltségében szerepelt. Szeptember 23-án az antantmisszió értesítette Horthy síófoki fővezerségét, hogy a magyarországi román főparancsnokság két gyaloghadosztály és egy lovasdandár felállítását engedélyezi azzal a kikötéssel, hogy abban székelyek nem alkalmazhatók. Így a fővezerség két nap múlva, szeptember 25-én a 2. székely dandárt feloszlatta. Az állományt nem szerelte le, hanem a nemzeti hadsereg egyes alakulatai között felosztotta. Tehát szeptember 25-én szűnt meg a székely dandár és ezzel a székelyek magyarországi szereplése.

Az iskolai történelemkönyveink eddig azt írták, hogy a székelyek elárulták a Tanácsköztársaságot, mert 1919. április 26-án a románok előtt letették a fegyvert. Valóban árulást követtek el? De hát a székelyeknek ez a csoportja soha nem mondta, hogy a Tanácsköztársaságot támogatja. Nem esküdött fel rá, akkor hogyan árulhatta el? A hadosztály 1918 decemberében a Székelyföld és Erdély védelmére szerveződött. Ezek az emberek vállalták a szülőföldért való harcot. Amikor a demarkációs vonal tologatásával nyugat felé kivonultak Erdély peremére, el kellett hagyniuk a Partiumot is, felül kellett vizsgálniuk saját helyzetüket.

A székelyek nem tudtak azonosulni a Tanácsköztársaság eszméivel, de ez nem jelenti azt, hogy a magyarság egészéhez való kötődésük gyenge lett volna. A nemzeti jelvények és tiszteleti tárgyakhoz való ragaszkodásuk, a régi szolgálati rend megtartása jól mutatja, hogy hova tartozónak érezték magukat. Kun Béla kijelentése a székelyek minden számítását keresztül húzta. A reményvesztett székelyek hátukban a vörösökkel, előttük a kíméletlen román hadsereggel, otthonaiktól több száz kilométerre úgy döntöttek, hogy befejezik a háborút és haza mennek.

Laczkó Mihály

⁴⁴Fogarassy László: A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Akadémiai, Bp., 1988. 50. old.

⁴⁵Uo. 51. old.

⁴⁶Magyarország hadtörténete II. Bp., 1985. 218. old.

A bonyhádi Hűségmozgalom a hazához! mozgalom gyökerei

A hazai németiség Hűségmozgalma a hazai marxista szemléletű történetírás egyoldalúan ábrázolta, s jórészt elmarasztalóan értékelte. Az immár hozzáférhető források más megvilágításba helyezik a múltnak ezt a jelenségét is: a Volksbund által megfélemlített német ajkú lakosság összefogása, képviselése és nyílt szembehelyezkedésre ösztönzése volt ennek a politikai tevékenységnek a célja.

Izgató kérdés, hogy a Hűségmozgalom miért éppen Bonyhádról indult el? Mi fordította szembe a magyarországi svábok egy részét a pángermán propagandával? Kik álltak a mozgalom élére? Ezekre a kérdésekre keressük a választ.

„Ritkán hangzott magyar szó”

Egyed Antal 1823-ban így írja le „Bonyhád Mező-váras”-t: a XVIII. század harmadik évtizedében „Németek szalinkoztak ide, kik ... megfészkeltek magokat”. A népesség gyorsan szaporodott, s a település 1782-ben mezővárosi rangot kapott. A reformkor hajnalán „Bonyhádot lakják Németek, kevés Magyarok és Zsidók, öszveséggel 4709 Lelkek. Vallásokra nézve: Katholikuskok 1586, Evangélikusok 1132, Reformátusok 360, Zsidók 1631. Mindenik Felekezetnek vagyon Temploma és Papja, kivéven a Reformátusokat, kik Hidasí Filiálisták. – Általában nagyon türodelmesekek egymás eránt. Templomaikat költsönösen sokszor meglátogatják”. Egyed Antal a völgyeségi járás demográfiai összetételét a következőképpen jellemzi: „Csaknem kirekesztőleg Német Gyarmatok lakják: a Magyarok száma 4720, a Németeké 39 939, a Rácoké 1304, a Zsidóké 1789”. A csaknem 48 ezer lakosú járás 84%-a német anyanyelvű s „a Hazai Nyelvet sem érti”. Fényes Elek szintén megerősíti a fentieket: „A németek, kik... ősi nyelvüket is híven megtartották, a völgyeségi és simontornyai járást kevés kivétellel egészen meg ülték.”

Az új telepek hallatlan energiával fáradoztak a fennmaradásukért, eközben egy évszázadon át távol tartották magukat az országos politikai eseményektől. De 1848 forradalma magával ragadta a Völgyesség svábait s a bonyhádi zsidókat is, és – történelmünkben először – *kinyilatkoztatták hűségüket* a befogadó magyar haza (Vaterland) iránt. A svábok lelkesen részt vettek a március 23-i bonyhádi népgyűlés nyomán létrehozott „választmány”-ban, az esküdekből álló előljárárságban, a 40 tagú „kültanács”-ban, majd a toborzott nemzetőrségben és a szabadságharc csatáiban.

A kiegyezést követő polgári fejlődésbe előbb a zsidó kereskedők, majd az áruterelésre fokozatosan áttérő sváb iparosok és parasztagdák is bekapcsolódtak. 1873-ban elkészült a dombóvár-bátaszéki vasútvonal, s a bonyhádi vásárookra özönlöttek a svábok, magyarok, szerbek, bunyevácok, sokácok, sőt, bosnyákok. Közöttük a magyar nyelv teremtett kapcsolatot. A bonyhádi sváb iparosok és állattenyésztő parasztagok egy része is rendszeres vásárolóvá vált. Elszekereztek a Mezőföldre, a Sárköz, a Kapos-völgy, később Észak-Bácska vásárait. A zsidók példáját követve és saját gazdasági érdekeiket szem előtt tartva kétanyelvűvé váltak.

Ezt a törekvésüket segítette az 1879. évi kormányrendelet, amely az ország valamennyi nemzetiségi népiskolájában elrendelte a magyar nyelv tantárgyi tanítását. A bonyhádi szülők egyetértettek az intézkedéssel, hiszen tapasztalhatták a magyar nyelv ismeretének gazdasági előnyeit. A helybeli elemi iskolák közül a reformátusban csak magyarul tanítottak, a katolikus elemiben a magyar gyerekeket magyarul, a német ajkú többséget németül oktatták. Az evangélikus és az izraelita (ortodox és neológ) iskolában német nyelven folyt a tanítás. Az új rendelet mindössze a magyar írás és olvasás tantárggyal bővítette az oktatást.

A kisebbségben lévő nyelv nemigen képes a nyelvi többséget asszimilálni. A Völgyességben azonban a németek – Fényes Elek szavaival – „oly túlsúlyra vergődtek”, hogy inkább ők asszimilálták a rác maradványokat és a magyarokat (lásd: Grábóc, Györe, Izmény, Kisdorog, Mucsfa, Tevel stb.). Bonyhádon a zsidók és a svábok igyekeztek megtanulni magyarul, a 20–25 százaléknyi magyar lakosság pedig elsajátította a sváb nyelvjárást. 1910-ben az összlakosság 2/3-a, a sváboknak körülbelül a 30%-a tudott magyarul. A különböző bonyhádi társadalmi, egyházi, érdekvédelmi egyesületben (számuk 25–30) a sváb lakosság a

számarányának megfelelően jelen volt a vezetőségben is. A hivatalos ügyintézésben, a társas életben, a rendezvényeken mindkét nyelvet használták, de a német dominált. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című millenniumi mű Bonyhádott „német város”-ként említi. Ugyanezt erősíti visszaemlékezésében az 1910-es években két esztendőn át itt diákoskodó Illyés Gyula is: „Az alsóvárosban még ritkán hangzott a magyar szó, a diákokra ráragadt Goethe és a közös hadsereg nyelve... A cégtáblák nevének egy tagja se volt magyar, s fordított sorrendben álltak. A kínált áruk is németül”.

Az 1890-es években Németországból kisugárzó pángermán törekvés Magyarországon elsősorban a bánági svábokat szemelte ki, ugyanis az ottani román, szerb, magyar, szlovák és bolgár lakosokkal vegyesen telepített svábokat fenyegette legjobban a beolvadás veszélye. A századfordulón Ausztriában is föllendült az „alldeutsch” mozgalom: egyrészt a szlávosságát kívánta fékezni, másrészt a Habsburg-ház ellen irányult. Ez az osztrák mozgalom nem volt magyarelles, de a propagandaanyagából valamennyi eljutott a Völgyességbe is, mint például gyufacsomagok címkéjén agitativ pángermán jelszavak; a faji öntudat ébresztésére szolgáló német–magyar nyelvű politikai káté; bécsi kiadásban II. Vilmos német császár arcképe. A Völgyességben ezek nem keltettek különösebb figyelmet. A svábság nem is reagált rájuk, mivel *nem voltak kisebbségi sérelmei*.

Az első világháború előtti években csitult a külső agitáció, a négy évig tartó háború pedig a „sorsközösség” jegyében zajlott. A véres csatákban a magyar és sváb katonák együtt pusztultak (a 160 hős halott nevét megörökítő bonyhádi emlékművön döntően német családnévek olvashatók). A háború végén tapasztalható elégedetlenségnek nem volt semmiféle nemzetiségi színezete, hanem a társadalmi igazságtalanságokra utalt. Egy Bonyhádon elkobzott röpcédula szerint:

*Wir kämpfen nicht für's Vaterland,
Wir kämpfen nicht für Gott.
Wir kämpfen für die Reichen,
Die Armen schlägt man tot.¹*

Az 1918–1919. évi rendszerváltozások során a községek vezetőségében, a Nemzeti Tanácsban, majd a munkás- és katonatanácsokban és direktóriumokban a svábok mindenütt számarányuknak megfelelően szerepeltek. Néhány kormányintézkedés foglalkozott a kisebbségi kérdéssel. Ennek értelmében továbbra is németül doboltak – Bonyhádon két nyelven –, a községi képviselő-testület ülésein „a községi határozatokat magyarul és németül kell feljegyezni”. A Tanácsköztársaság VI. számú néptörvénye a közigazgatás átszervezésével kívánta a német nemzetiségi kérdést rendezni: „Minden község, melyben a lakosság többsége német anyanyelvű, elvileg valamely német autonóm jogterülethez (kormányzósághoz) tartozik.” A kormány német népbiztosa a Dél-Dunántúlon („Schwäbische Türkei”) létrehozandó kormányzóság székhelyül Bonyhádott jelölte. A körzethez (Gau) öt német nyelvű járást kívántak csatolni: a bonyhádi, a gyönki, az Észak-Mecsekben megszervezendő hidasi és mágocsi, Somogy megyéből pedig az almamelléki járást. A terv csak az előkészítő munkálatokig jutott, a megszervezésre már nem jutott idő.

A társadalmi és a kisebbségi kérdés éleződése

A völgyégi svábok kétszáz éven át elégedetten éltek Magyarország egyenrangú állampolgáraiként. A vérükből való Knábel Vilmos szerint: „Nem maradt nyoma még csak egy nyelvbeli összekülönbözésnek sem... Nem háborgatta őket senki. Nyelvben, szokásaikban németek maradtak.” A sváb gyerekek az iskolában németül tanultak írni, olvasni és számolni; a templomokban németül énekeltek, imádkoztak, és anyanyelvükön szólt a prédikáció. Akadálytalanul jelenhettek meg a hitéletüket erősítő német nyelvű kiadványok a bonyhádi Raubitschek nyomdában. Politikai jogaikat is zavartalanul gyakorolhatták a helyi önkormányzatokban: községi elöljárókat és bírót maguk közül választhattak (Bonyhádon a községi bírók 1920-tól: Becker József, März Fülöp, Weisenburger János, Panholzer Ferenc).

¹Mi nem a hazáért harcolunk / Mi nem az Istenért harcolunk / Mi a gazdagokért harcolunk / A szegényt megölik.

Az egyházi közösségekben gondnokok, presbiterek, elnökségi tagok lehettek. A községházán és peres ügyek esetén a járásbíróson saját nyelvükön mondhatták el kérésüket, panaszukat. Megőrizték népszokásaikat és ruházatukat; változatlanul viselték a strimpflit, a slapnit és a klumpát, bár ruhájukon megjelentek a magyar zsinóros díszítések is. A „stifolder” mellett készítették paprikás kolbászt, ittak magyar áldomást, járták a csárdást, sőt, a sváb férfiak olykor kacskaringósabban káromkodtak magyarul, mint az őslakók.

A politikai öntudatosodást nem a kisebbségi sérelmek okozták, hanem a társadalmi különbségek miatti elégedetlenség. Bonyhádon már 1895-ben megalakult a Szociáldemokrata Párt, 1904-ben pedig az Építőmunkások Szakszervezete. Az 1918–1919-es fellángolást követő visszaesés után rövidesen újjáéledtek a *szociáldemokrata hagyományok*. Az 1922. évi országgyűlési képviselő-választáson a pártonkívüli nagybirtokos, Apponyi Antal győzött ugyan, de a szociáldemokrata Csernák Pál jelentős (23,5%) szavazatot kapott, sőt Cikón, Kismányokon, Mázán, Mórágynon, Nagymányokon, Váralján első helyen végzett, s további hét községben – közöttük Bonyhádon is – 22–36 százalékot ért el. A következő években figyelemre méltó bányásztrájkok voltak Nagymányokon, Váralján, Mázán, valamint a két bonyhádi gyárban.

Az 1926. évi képviselő-választáson Bethlen István miniszterelnök az Egységes Párt részéről Gratz Gusztávot, a Magyarországi Német Népművelési Egyesület elnökét indította a bonyhádi választókerületben. Vele szemben nem sok esélye volt a budapesti Günther Péter szociáldemokrata jelöltnek, de a választáson mégis 2100 szavazatot kapott (megjegyzendő: a választók egyötöde nem élt szavazati jogával, tartott a nyílt ellenzéki szavazás következményeitől).

E tények érzékeltetik, hogy a Szociáldemokrata Párt a Völgység bányászfalvaiban és a bonyhádi gyárakban jelentős bázisra számíthatott. Éppen ezért érthetetlen, hogy az 1931. évi választáson a párt váratlanul visszavonult e térségből. Ezzel a sváb bányászok, a nyomorgó kisiparosok és gyári munkások, a szegényparaszti rétegek politikai támasz nélkül maradtak –, éppen akkor, amikor a gazdasági válság bizonytalanná tette a kisegyszintenciákat. Pont akkor, amikor a Németországból irányított pángermán agitáció újra felerősödött, most már a hitleri fajelmélet demagógiájával is átszőve.

Itt nem célszerű foglalkozni a Bethlen-kormány által 1924-ben létrehozott Magyarországi Német Népművelési Egyesület (MNNE) programjával, működésével, belső ellentéteivel, a Gratz Gusztáv és Bleyer Jakab között kiéleződő politikai-ideológiai vitákkal. A helytörténeti vonatkozások viszont nem kerülhetők el. A MNNE szorgalmazására a Völgység falvaiban sorra alakultak a *német olvasókörok*: 1925-ben Apar, Belac, Cikó, Györe, Hant, Kakasd, Kéty, Mórág, Mőcsény, Nagymányok; 1926-ban Bonyhádvarasd, Izmény, Kisdorog, Mucsfa, Tevel; 1927-ben Majos; 1928-ban Bátaapáti, Grábóc, Lengyel, Szálka községekben. Bonyhádon nem szerveződött Volksbildungssverein, tudniillik itt már évtizedek óta több életképes kétnyelvű közművelődési egyesület tevékenykedett (Polgári Olvasókör, Katolikus Olvasókör, Protestáns Kör, Izraelita Nőegylet stb.). Az 1920-as évek közepén több ifjúsági egyesület indult (Protestáns Ifjúsági Egylet, Ifjúsági Olvasókör és Sportegylet, Katolikus Legényegylet).

A MNNE alelnöki tisztét a bánsági sváb származású budapesti egyetemi tanár, Bleyer Jakab töltötte be, ő már évek óta kapcsolatban állt a németországi pángermán szellemű tudományos és propagandaintézményekkel. A vezetőségben eszmei társa az erdélyi szász Gündisch Guido. Mindetén a hitleri ideológia propagálóivá váltak. A megalakuló falusi német olvasóköroket ezen eszmék terjesztésére használták. Már 1926 májusában jelentette a völgységi járás főszoalgaabíraja: „A német népművelődési egyesület emberei és vezetői titokban meg-megjelennek a községekben, és gyűlések tartása nélkül felkeresik bizalmi embereiket, s elhintik a nemzetiségi érzés veszedelmes csíráit.” Ez a propagandatevékenység különösen 1929-től lendült fel, amikor is a németországi ösztöndíjjal átnevelt Mühl Henrik – visszatérve szülőföldjére – Bonyhádon megnyitotta orvosi rendelőjét. Ettől kezdve az ő háza lett a volkdeutsch tevékenység völgységi központja.

A bonyhádi svabok józanul gondolkodó része felismerte a szélsőséges eszmék veszélyeit, s – elsőként az országban – nyíltan tiltakozott ellene. A német nyelvű *Declaration* 1930 decemberében jelent meg a bonyhádi Raubitschek nyomdában. A nyilatkozatot 290 bonyhádi – kilencven százalékban német családnévű – férfi írta alá: értelmiségiek, iparosok,

kereskedők, vállalkozók, alkalmazottak, földművesek, gyári munkások, napszámosok. A terjedelmes nyilatkozat legfőbb gondolatai a következők:

„Őseink szabad akarattukból vándoroltak ide, és önként választották Magyarországot hazájuknak. A magyar nemzet két évszázadon át barátságosan bánt velünk, és sem bennünket, sem elődeinket nem nyomta el. A javakból ugyanúgy részesedtünk, mint magyar testvéreink; Kossuth és Nagyatádi földreformja idején a fölaprózott közép- és nagybirtokok akadálytalanul kerültek a birtokunkba. Felekezeti iskoláink és templomaink állami támogatásban részesültek, szabadon dönthettek az oktatás nyelvéről, és már valamennyi középiskola I. osztályától kezdve tanítják a német irodalmat és nyelvet. Soha nem akadályoztattunk meg anyanyelvünk használatában, német dalaink éneklésében, népviseletünk és hagyományaink ápolásában. Könyvtárainkban és olvasóköreinkben folyamatosan ápolhattuk népi kultúránkat, valamint gazdasági és kulturális előadásokat hallgathattunk meg. A hivatalokban és intézményekben – amennyiben nem tudtunk magyarul – szívesen hallgattak meg bennünket az anyanyelvünkön... Szabadon jelenhettek meg újságjaink. Soha senki nem akart minket erőszakkal asszimilálni, és nyelvterületünk inkább növekedett, mintsem csökkent... Anyanyelvünk, származásunk, nemzetiségünk sem kisebb, sem magasabb hivatalok betöltésénél nem jelentett hátrányt a számunkra. Iparosainkat, munkásainkat és kereskedőinket az országban mindenütt szívesen fogadták...

Nekünk csupán egy hazánk van, és ez Magyarország. Ezért a hazáért áldoztuk vérünket 1848-ban, harcoltunk magyar testvéreinkkel vállvetve a világháborúban, és vérzik a szívünk a kegyetlen trianoni ítélet óta. Egyetlen idegen állam felé sem kacsingatunk...

Az immár 200 esztendeje tartó testvéri viszonyban kívánunk együtt élni... Szeretnénk fenntartani a régi viszonyokat és állapotokat, amelyek lehetővé tették, hogy megtartsuk anyanyelvünket, ápoljuk népi kultúránkat, szabadon fejlődhessünk, és mindenütt az országban szabadon érvényesülhessünk, mivel a magyar társadalom bennünk testvéreket és egyenrangú hazafiakat látott. Egy szélsőséges politika ezzel szemben kész ezt a bizalmat alapjaiban megrendíteni... Mi tehát tiltakozunk Bleyer és Gündisch újabb politikája ellen, hogy fel akarnak szabadítani bennünket, hogy új jogokat követelnek számunkra, és ily módon a 200 éves jó viszony megromlását idézik elő. Ez a mozgalom alulról indult...! A szélsőséges irányzat vezetőit ezennel felszólítjuk, hogy ne akarjanak bennünket felszabadítani, hanem a saját otthonukban, a megszállt területeken lássanak munkához, ott valósítsák meg testvéreink felszabadítását.”

1931-ben Bauer József lett Bonyhád új plébánosa. A bácskai sváb családból származó lelképásztor hamarosan érzékelte hívei bolydulását, s reagált a jelenségre. A katolikus polgári leányiskola igazgatójaként az október 6-án tartott iskolai ünnepélyen emlékbeszédében kijelentette: „Egyes germánzellemeű lelketlen üzérkedők arra akarnak csábítani, hogy tegyünk különbséget az 'otthon' és a 'haza' (Heimat és Vaterland) között... Nekünk csak hazánk van, a magyar haza, mely védelmet, otthont ad”.

1933 júniusában a bonyhádi „német leszármazottak” a Tolna megyei Újságban nyílt levelet intéztek Bleyer Jakabhoz, s ebben kifejezték a következőket: „Őseink... bizonyára nem azzal a szándékkal költöztek ide, hogy államot alkossanak az államban... Mi jöghon tehetjük azt mi, akik itt születtünk, itt nevelkedtünk, és itt szereztük minden anyagi és szellemi javainkat?... Minden Bleyer-féle politikust, minden nemzetiségi agitátort, aki éket verni próbál a nemzetnek más-más nyelven beszélő fiai közé, legelősebben elítélünk”.

A gimnáziumban maturált osztály diákjai a bankett éjszakáján leszakították az orvosi táblát Mühl doktor háza faláról. Magyarország első antináci diákerében a kiskoriúk megyei bírósága felmentette a tetteseket. Egyébként a bonyhádi evangélikus gimnázium tanári kara és diákjai kezdettől fogva következetesen ellenálltak a hitleri propagandának. A náci eszmék ellensúlyozására a Petőfi Sándor Önképzőkör – Kunszt Henrik tanárelnök vezetésével – bemutatta a magyar szellemi élet európai és összemberi értékeit a nyilvános irodalmi délutánokon. Az előadássorozat 1934-ben Ady Endrével kezdtek.

Négy évben négy képviselő-választás volksdeutsch jelöltekkel

Az 1935. évi országgyűlési képviselő-választás feszült hangulatban zajlott. A bonyhádi választókerületben a zürichi születésű, de valójában dél-bácskai sváb származású Basch Ferenc lépett fel képviselőjelöltként. Ő Bleyer Jakab halála után a MNNE főtítkára lett, s harcos náci agitátorként vált közzismertté. Kezdetben „a nemzetiségi alapon szervezett

Kisgazda Párt jelöltjé"-nek tüntette fel magát (a választás utáni magyarázata szerint kisgazdaprogrammal lépett fel, de nem a párt hivatalos jelöltjeként). Tisztázatlan hovatartozása megzavarta a sváb választókat. Ezt a zavart igyekezett kihasználni a maga és a mozgalma javára a megnyerő külsejű, szónoki tehetségét demagógiával is fűszerező, sváb dialektusban jól beszélő fiatalember. Ellenfele Gömbös Gyula miniszterelnök Nemzeti Egység Pártjának a jelöltje, *Pekár Gyula* író-politikus, aik a Völgyességben alig ismertek. A közigazgatás által hathatósan támogatott Pekár végül 57,5%-ban győzött. A volksdeutsch eszme első nagy seregszemléjét – a vereség ellenére – Basch hívei nem várt sikernek könyvelhették el, hisz 5200 szavazatot szereztek, bár a becslések szerint a szavazatok felét a kisgazdapárti szimpatizánsok adták (ezt a feltevést az 1938. évi képviselői pótválasztás adatai utólagosan igazolták).

A korteshadjárat során a gimnazisták célpontja a Basch mellett hevesen korteskedő Mühl doktor lett. A bonyhádi nagygyűlést a diákok szavalókórusa szinte botrányba fullasztotta, ezenkívül sor került több verekedésre, valamint egy újabb diákperre a járásbírószágon.

A bonyhádi választókerületben lezajlott eseményeket a Tolna vármegyei törvényhatósági bizottság 1935. április végén elemezte. Az előterjesztő Perczel Béla alispán utalt arra, hogy élete legnagyobb részét e német ajkú vidéken töltötte, s bizonyosságot tehet arról, hogy „a német ajkúak derék, tisztességes, jóindulatú, szorgalmas és közigazgatásilag is mindig könnyen kezelhető állampolgárai voltak ennek az országnak”. Sajnálattal állapította meg, hogy a zavartalan együttélést most komoly veszély fenyegeti: „Azon munka mögött, melyet a Magyarországi Német Népművelési Egyesület kiküldöttjei a kerület német ajkú községekben kultúraterjesztés címén kifejtettek, tulajdonképpen céltudatos politikai szervezkedés folyt, és ennek során... olyan téveszméktől mértelyeződött meg a német ajkú lakosság egy része, melyek a magyar államhűség eddig megingathatatlanak hitt alapjait is megrendítették annak lelkében.”

Az újabb képviselő-választási politikai viadalra csak négy év múlva került volna sor, a körülmények azonban másként alakultak. 1937 augusztusában váratlanul meghalt Pekár Gyula. Darányi Kálmán miniszterelnök mindenképpen el akarta kerülni az újabb választási konfliktust, nehogy az beárnyékolja a magyar-német külpolitikai kapcsolatokat. Basch Ferenc most nem indulhatott, ugyanis egy bírói ítélet eltiltotta a politikai jogok gyakorlásától, viszont számítani lehetett a bonyhádi orvos, Mühl Henrik fellépésére. A kormánypárt azon fáradozott, hogy olyan helybeli, köztisztviselőben álló, a német nyelvet is beszélő pártonkívüli jelöltet találjanak, akivel szemben a Deutsche Kameradschaft nem kockáztat újabb vereséget. A pártközi tárgyaláson hamar megegyeztek *Perczel Béla* alispán személyében. Perczel a felkérést elfogadta, a jelölést vállalta. Pártonkívüli programját a bonyhádi nagygyűlésen vázolta fel, álláspontját a kisebbségi kérdésben pedig német nyelven fejtette ki: „A német anyanyelvű lakosoknak törvényeink értelmében joguk van kultúrájuk fejlesztésére, gazdasági életük kiterjesztésére és egyesületekbe való tömörülésre.” A pángermán törekvésekkel kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozta, ha „ferde irányba kívánnak vezetni egyesek”, akkor ő „ezen törekvések ellen a legerélyesebben tiltakozik, és arra fog törekedni, hogy azok lehetetlenné tétessenek és megtoroltassanak”. Szerinte „Németország sem tűrné, ha az ő állampolgárai a német eszme és államegység ellen izgatnának”.

Ellenjelölt nem indult. A fennálló választási törvény értelmében egyetlen jelölt esetén felesleges a szavazás, és egyhangú a győzelem. Perczel Béla lemondott alispáni tisztségéről, s a nyugdíjazását kérte. Áldozatkészségét a közvélemény nagyra becsülte, mindenki megnyugvást várt tőle. Higgadsága, államtudományi ismeretei, vezetői tapasztalatai és népszerűsége alapján ezt jogosan is remélték.

Három hónap múlva szinte bombaként hatott a hír: Perczel Béla december közepén lemondott a mandátumáról. (Egyszer már lemondott a főispáni állásáról – 1933 áprilisában –, mert nem értett egyet Gömbös miniszterelnök diktatórikus hajlamaival és Hitler-barátságával.) Elhatározását így indokolta: „Lemondásom egyetlen oka, hogy minden reményem elveszett arra, hogy politikai működésem alapjául választott célkitűzésemet, mellyel a közéleti tisztaságért akartam küzdeni, ...csak egy jottányival is közelebb tudjam juttatni... Országunk egész jövője azon áll vagy bukik, vajon a parlamentben a törvényhozó urak jól felfogott közérdeknek lesznek-e alázatos szolgálói, avagy egyéni érdek szava akar érvényre jutni... Az egyéni, parciális és párturalmi érdekeknek ezt a mai felülkerekedését az igazi

közérdek fölé vezető politikusaink jóakarata és bölcsessége nem tudja visszaterelni a Deák Ferenc szellemében történő gondoskodáshoz és cselekvéshez." Csalódásához hozzájárult Tolna vármegye törvényhatósági bizottsága is (a testület örökös tagja volt), ugyanis egy – a közéleti tisztaság érdekében általa szorgalmazott – személyi kérdésben a többség nem állt a javaslata mellé, ezért a bizottsági tagságról is lemondott.

Igy 1938. január elején a bonyhádi választókerületben ismét pótválasztást tartottak. A tolnai választókerület kiskisgazdapárti képviselőjét, *Klein Antalt* kérték fel a jelölés elfogadására – az egyhangú választás reményében. Bízta a bácskai sváb származású, paks-biritópusztai birtokos népszerűségében. De a Deutsche Kameradschaft most már nem maradt tétlen: váratlanul – az önjelölt Mühl Henrik helyett – Goldschmidt György budapesti ügyvédet indította pártonkívüli jelöltként. A tudatosan szűkre szabott kortesidőszakban a volksdeutsch apparátus teljes erővel felvonult a Völgységben. Újra nyugtalanná vált a légkör. Végül Klein Antal fölényes, 80%-os győzelmet aratott (a Goldschmidtre leadott 2500 szavazat utólagosan igazolja, hogy 1935-ben Basch Ferenc 5200 szavazata a kiskisgazdapárt akkori felemás magatartásával magyarázható). Az 1938. januári szavazási eredménye pontosan tükrözte a Völgység akkori politikai állapotát: a szavazásra jogosultak többsége nyíltan elutasította a hitleri pángermán programot, a szavazati joggal rendelkezők (17 100 fő) 15%-a egyetértett vele; 22% tekinthető semlegesnek, ugyanis négyezer választópolgár nem járult az urnák elé.

Az első bécsi döntést követő hetekben, 1938. november 26-án Budapesten megalakult a Volksbund der Deutschen in Ungarn. A Volksbund az első tömeggyűlését a következő tavaszon, 1939. április 30-án a Bonyhádtól 6 km-re fekvő Cikó községben tartotta. E seregszemlét a vezetők az egy hónap múlva esedékes országgyűlési képviselő-választás nyitányának tekintették, ugyanis a Volksbund több választókerületben jelölteket kívánt indítani győzelmi reményekkel. Teleki Pál miniszterelnök viszont pusztán kulturális tevékenységre kívánta korlátozni a német kisebbség politikai igényeit. Végül a berlini látogatása során olyan egészség született, amely szerint a volksbundista jelöltek három választókerületben a kormánypart, a Magyar Élet Pártja színeiben indulnak.

A bonyhádi választókerületben a kormánypart támogatásával *Mühl Henrik*, a Volksbund országos elnökségének tagja lépett fel. Vele szemben az eddigi képviselő, Klein Antal vette fel a küzdelmet az ellenzék Független Kiskisgazdapárt színeiben. Az első ízben bevezetett megyei lajstromos listán a Független Kiskisgazdapárt listavezetőjeként is szerepelt Klein Antal. Az igen élénk, forró hangulatú, feszültségekkel teli korteshadjáratban Kleint Gömbös Miklós, Kunszt Henrik, Tomka Gusztáv gimnáziumi tanárok segítették, valamint Lehmann István bonyhádi orvos, Kolep Keresztély mórági és Probszt József teveli bírósági elnök, Bauer József plébános politikai bökverseivel intette mérsékletre a náci eszmékért lelkesedőket:

*Nach meiner Ansicht – würde als gescheitsten sein,
Wir halten uns bei unserem Anton Klein.
Wir lassen uns durch Gaukelstücke nicht betrügen,
Und durch den Mühl und Basch nicht irreführen.
Wie bisher – soll es auch weiter hier sein:
Es lebe das Vaterland – es lebe Anton Klein.²*

A szavazás előtti napokban váratlanul megszólalt a visszavonultan élő Perczel Béla. Az Est című országos napilap május 27. számában nyílt levelet intézett Tolna megye választóihoz: „...Mélyen elszomorítóak azok a tapasztalatok, amelyeket ezen választási harc folyamán egyes német ajkú községekben szerezhettünk, s amelyek most már minden kétséget és félreértést kizáróan mutatják azokat a pusztításokat, amelyeket derék, józan és mindig megbecsült sváb testvéreinknek a magyar állameszmétől és a magyar államhoz tartozó hűségétől való eltérítése terén legnagyobb részben idegenből jött lelkiismeretlen izgatók elvégez-

²Véleményünk szerint az lesz a legbölcsebb / Ha kitartunk Klein Antalunk mellett. / Nem hagyjuk magunkat szemfényvesztéssel becsapni / És Mühl és Basch által tévútra vezetni / Ahogy eddig, maradjon tovább / Éljen a haza – éljen Klein Antal.

tek... Ebben a kivételes esetben méltóztassanak a vármegyei lajstromos szavazásnál a pártpolitikai béklyóktól magukat felszabadítva, szavazataikat a Kisgazdapárt lajstromára adni, és ily módon biztosítani a parlamentbe való bejutását dr. Klein Antalnak, annak a férfinak, aki ebben az esetben az egyetemes magyarság érdekét a legeredményesebben képviselheti...”

A május 31-én tartott titkos szavazáson a választópolgárok kilencven százaléka élt állampolgári jogával. Mühl Henrik 70%-os győzelmet aratott, Klein Antalra 4289-en szavaztak (öt vegyes lakosságú községben szerzett többséget: Bonyhádon, Győrén, Mázán, Váralján és Zombán). Perczel Béla felhívása viszont eredményesnek bizonyult: a Független Kisgazdapárt lajstromvezetője 23 900 megyei szavazattal mégis bejutott a parlamentbe mint „listás” képviselő.

A választás után a Bonyhádi Öregdiákok Szövetsége 1939. július 3-án tartott évi közgyűlésén részt vett Klein Antal, Perczel Béla, Krasznay István, Lehmann István, Gömbös Miklós, Kunszt Henrik, Tomka Gusztáv, a Hűségmozgalom majdani előkészítői. A közgyűlés „fontos nemzetépítő munkájáról” az országos napilapok (Pesti Hírlap, Magyar Nemzet, 8 Órai Újság, Az Est) is beszámoltak, s hangsúlyozták: „Az iskolának a jövőben elsőrendű hivatása lesz a sváb származású diákokban felébreszteni a sorsközösség tudatát.” A kisgazdapárt 1939. augusztus 6-án Pakson tartott nagygyűlésén a bonyhádi magyarhú svábok küldöttségének vezetője, a pártönkívüli Perczel Béla is felszólalt. A Németországhoz fűződő viszonytal kapcsolatban hangzott: „Akkor van értéke a barátságnak, ha az az őszinteség talajából nő ki.”

A Hűségmozgalom indítása

A Deutsche Zeitung 1941. január 29. számában megjelent egy cikk, amely egyértelművé tette a hitleri Németország esetleges győzelmének következményeit Magyarország számára: „Évszázadokon át befolyásoltuk mi németek a történelmet, még vérünkkel is emeltük a magyar faji értékeket. Azzal, hogy magyar földön éltünk, mi biztosítottuk a nyugatról jövő szellemi kultúrának meg nem szakadását. Ekével, fegyverrel és a kultúra fátylójával megszereztük a jogot arra, hogy az országban az urak népe legyünk.” E demagógia arra ösztönözte a népi németeket, hogy a január végi népszámlálás egyik kritikus kérdésénél, a nemzetiségi hovatartozás bevallásánál „tudják a kötelességüket”. A népszámlálás sokáig titkosan kezelt adatai szerint a völgyeségi járásban a német anyanyelvű lakosság 18%-a (5780 fő) – ezen belül Bonyhádon 1680 fő – magyar nemzetiségűnek vallotta magát, s ezzel elutasította a pángermán eszmét. Ez – Bibó István szavaival – „komoly és bátor cselekedet, és a magyarság melletti határozott színvallás volt”. Az 5780 hűségnyilatkozat azt is jelezte, hogy összefogásra, vezetőre, irányításra lenne szükség.

A Klein Antal személyéhez fűződő remények ugyanis szertefoszlottak: Klein a képviselőházban megszavazta Magyarország csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez, amiért Bajcsy-Zsilinszky Endre szemrehányással illette. Erre Klein 1941. február elején kilépett a kisgazdapártból, szakított a náciellenes pártvezetőkkel, valamint a pártönkívüli támogatóival, így Perczel Bélával is.

1941 tavaszán-nyarán a Volksbund rohamra indult a náci szellemű iskolarendszer kiépítése érdekében, hogy „a német gyermekek német lelkületű népi oktatást kapjanak”, azaz tanulják meg a germán Übermensch egyedülálló értékeit, a Lebensraum-elméletet és a Führer küldetésének jelentőségét. A Volksbund erőszakoskodásai azonban a Völgyeségben nem jártak sikerrel az iskolákat fenntartó egyházközségek ellenállása miatt.

A következő akciót 1941 júniusában a Mágocson tartott gyűlésen hirdette meg Basch Ferenc, a Volksbund vezére: megszervezik a Deutsche Jugendet, amely a sváb fiatalokat áldozatvállalásra neveli a végső győzelem érdekében. A toborzásokon kiválogatott fiatalembereket sportkiképzés címen egy Brünn (Brno) melletti kiképzőtáborba vitték, ahol arra agitálták őket, hogy önként jelentkezzenek az SS-be. A becsapott fiatalok közül többen tiltakoztak. A 18 éves N. Józsi hazacsempészett levelében ezt írta: „Kedves szüleim, ha még egyszer akarnak látni, akkor menjenek a dr. Básshoz és ne sajnáljanak semmit, mert a gyerekről van szó, és ha dr. Báss nem segítene rajtam és társaimon, akkor forduljanak a német nagykövetséghez hogy milyen igazságtalanul kerültünk ki Németországba.” Sok bonyhádi, hidasi, mázai, alsónánai, óbányai stb. szülő 1941 őszén kérelemmel fordult Perczel

Béla: „Felkérem, hogy fiamat onnan hazahozni szíveskedjen”; „Fiam... ismeretlen módon a német Wermacht tagja, és onnan hazakívánkozik”; „Nagyon szépen kérem a Méltóságos urat, ha tud segíteni”.

Közben a Volksbund a velük nyíltan szembeállók, a magyarhű svábokat – szerintük a „szakadárokat”, az „árulókat” – azzal riogatta, hogy a győztes háború után a magyarokat és a velük cimborálókat kitelepítik a majdani német gyarmatokra.

A visszavonultan élő *Perczel Bélát* a lelkiismerete és a személye iránti bizalom *tettekre kötelezte*. A kiszolgáltató sváb szülők levelei és szűkebb baráti körének ösztönzése nyomán már nem halaszthatja tovább az ellenállás megszervezését és irányítását.

A „Hűség Istenhez, hűség a magyar hazához, hűség a népiséghez” jelszóval 1942. január 25-én Bonyhádon zászlót bontott a mozgalom, majd a február 15-i gyűléssel a szervezkedés kiterjedt a völgyégi járás területére. Az induláskor Perczel Béla kijelentette, hogy a mozgalom „az igazság és becsületesség válasza arra az aknamunkára, amely a hazai németiség nagy tömegeit a magyar haza iránt tartozó hűségében nemcsak megingatta, hanem felelőtlen demagógiával belső ellenségévé tette”. Úgy érezte, „a 200 esztendő magyar és német sorsközösségnek ezt az újból való összeborulását nem lehet sem ravaszsággal, sem Júdás-pénzzel, sem hatalmi önkénnyel vagy durva erőszakkal megszüntetni”.

A mozgalmat *hét vezető* irányította: Perczel Béla elnök, Bauer József, Gömbös Miklós, Krasznay (Kurz) István, Kunszt Henrik, Lehmann István és Tomka Gusztáv. Az elnökség tevékenységéről nincsenek dokumentumok. „A Hűségmozgalomnak nem volt irodája. Összejöveteleinket, megbeszéléseinket jobbra Perczel Bélánál tartottuk. Jegyzőkönyvet sem készítettünk soha” – tudjuk meg az elnökség egyik tagjától.

Néhány hónap múlva a mozgalomnak többezres tagsága volt az ország németlakta vidékein. A belépők igazolványt és *Hűséggel a Hazához!* feliratú jelvényt kaptak. Az elnökség részletesen felvázolta céljait az 1943. március 15-én kibocsátott kétnyelvű programnyilatkozatában. A mozgalom védelmet ad mindazoknak, akik „az agitátorok erőszakos és magyar gyűlöletet szító propagandája ellenére is hűek maradtak a haza és nemzet fogalmához, s a magyarsággal való testvéri viszony fenntartásához”, valamint azoknak, akik „vállalták a kiközösítést, az üldözést, az anyagi kártevést, fenyegetést”. A mozgalom demokratikus törekvése egyértelmű: „Hívunk mindenkit, aki Magyarországot tekinti az egyetlen és kizárólagos hazájának, ...akinek nincs semmi hátsó gondolata, akinek számára a nagyvilágon e kívül nincs más hely.”

Az induláskor Perczel Béla szavaiból optimizmus csendült ki: „A mozgalom becsületes képviselői önként vállalják a sorsközösségnek minden megalázását, keresztjét, s a végén osztozni fognak a sorsvállalás felemelő dicsőségében is.”

Kolta László

Irodalom: Hűségmozgalom – fasciculus III/1. Német nemzetiségi kisebbség kérdései 1930–1944: Volksbund – Hűségmozgalom (Tolna megyei Levéltár, Szekszárd); *Fehér István*: A bonyhádi Hűségmozgalom történetéhez (Bp., 1983); *Kolta László*: A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium – Iskolák a múltból (Bp., 1991); *Kolta László*: Perczel Béla 1884–1945. (Honismeret, 1985 5. sz.); *Kolta László*: Völgység, 1945. (Honismeret, 1991 4. sz.); *Solymár Imre* (szerk.): Régi Völgység-leírások. Völgységi Füzetek 1. sz. (Bonyhád, 1990).

„Olyan népeknél, mint a román, tót, magyar, ahol a parasztélet emlékeiben a nemzeti töke nagy részét fenyegeti a pusztulás, a mentő néprajz a népi kultúráváltás idejében több, mint tudomány.” (*Nemeth László, 1935.*)

„Túl a vízen, Tótországban...”¹

A Dráván túl, Eszék közelében, a régi Szerém megye területén, a horvát tengerben – mint a csángók Moldvában – él egy maroknyi magyar nép, amelyet Szent László királyunk telepített oda, de amelyről még annyit sem tudunk, mint a csángókról. Pedig színtiszta, büszke magyarok ők. Azt tartják magukról, hogy a honfoglaló hősök utódai. Mondogatják is félig tréfásan, félig kevélyen: „...Minket, egyöm, még Árpád apánk dobált ki a sarogjából.”

Négy kis községben laknak: Kórógyon, Szentlászlón, Harasztiban és Magyarrett faluban. Körülöttük mindenütt szerbhorvát falvak, városok, idegenek között, magukra hagyva élnek testvértelenül 700 év óta. Mind a négy község vidéke jellegzetes alföldi táj. Nem is olyan régen, néhány évtizeddel ezelőtt még járhatatlan nádasok, mocsarak tarkították ezt a földet, s ebben az időben a nép földművelésen és állattenyésztésen kívül főképpen halászattal foglalkozott. A legelők mélyén ma is ott csillog egy-egy liba- meg kacsauszató tavacska, amely nyáron „leszippad”, de esős időben tóvá dagadva idézgeti a mocsarak emlékét. Ma már a mocsarak helyét szántóföldek, rétek, szőlők foglalják el. A nép szorgalmasan műveli ősei örökét, szereti az aránytalanul nagy községi és állami adókat, küzd, kínlódik, de nem hagyja magát! – „Pénzünk nincs, egyéb meg mi kell...” – tréfálkoznak saját szegénységükön. Bizony a pénz ritka vendég náluk – hiszen nagyon kis kisebbség ők –, de ez nem is olyan nagy baj, mert a ruházaton kívül otthonról minden kikerül, amit szegényes életmódjuk kíván. Régen meg, amikor még ősi népviseletüket, a kebelet hordták, a ruha anyaga sem került pénzbe, maguk szőtték a kebelhez meg a csárdás imőghöz, gatyához való tartós fehér vásznat, és a tilangli (tüll) ujjak alá a tarka szüvött bélést. Az öregebb nemzedék nagy szeretettel beszél a régi viseletről. – „Szév viselőt vót – mondta az egyik öreg szüle –, it fent (az ujjakon) tilangli, alatta szüvött bélés. Fejér vót, mint a hó, előttünk sejöm takarító (kötény), koszoró a fejünkbe, pántlika a derekunkon, nyócsagyöngy a nyakunkba. Fejér habgyöngy vót, vékony, töredékony (törékeny)... A fiatalabb nemzedéknek azonban jobban tetszik a divatos, silány gyári holmi. A kebel már a kócsag (láda) mélyén pihen, csak egy-két öreg szüle viseli olykor, mikor a szentegyházba (templomba) mén. Pedig a kebel egyike volt a legszebb magyar népviseletnek. Az alja hófehér, apró ráncokba szedett, úgynevezett regyős szoknya, amely alatt sok-sok keményített alsó ruhát viseltek. A hófehér, csuklóig érő túllujjak alul csodálatosan szép lyukas himzéssel díszített, húzott fodorban végződtek. Alattuk finom színeivel tarka csikokból összeállított szüvött bélés. Színes selyemmellénykékük fölé virágos selyemkendőt borítottak: – „Elibük bükték (túzték) a sejöm takarítót”, s az egész színes tarkaság valami keleti bájt kölcsönzött ennek a viseletnek, a hófehér hosszú szoknya pedig komoly méltóságot. Népi művészetünk igazi remekei voltak a himzett fodrok, s az asszonyok himzett kendői. A vékony fehér túllkendő alatt ugyancsak fehér, kézzel csomózott csipkemintájú főkötőt viseltek. Ma már ennek a csodálatos művészettel minden eszköz nélkül „horgolt” főkötőnek a készítési módját csak egy-két, 70 év körüli öreg szüle ismeri.

Ősi dalaik közül sokat kiszorítottak a mai műmagyar „népdalok”. Még megmaradt dalaik főképpen szerelmi népdalok, betyár- és pásztornóták.

Régi lakodalmi, ünnepi népszokásaiknak is csak emléke él már egy-egy múltba néző öreg lassú, révedező elbeszélésében. Érdekes babonás cselekményeik és hiedelmeik azonban részben még ma is fellelhetők. Babonás cselekményekkel tartják távol az ördögöt, rontót, kísérteteket, ezekkel úzik el a cakraikat (patkányokat), gyógyítják a betegségeket, főképpen az igézetőt, fülfájást, lábfájást, náthát, sárgáságot és a hidegfogást.

Nyelvjárásuk egyike a legérdekesebb magyar tájnyelveknek. A szerbhorvát népek gyűrűje elzárta őket minden más magyar tájnyelv hatásától, s így nyelvük önállóan fejlődött és sok olyan régiséget megőrzött, ami a mai magyar nyelvhasználatból kiveszett. Némely szavuk hallatára azt hihetnők, hogy kódexeink kora elevenedett meg. Pl. a német jövevény „sógor” szó kiszorította nyelvünkéből az ősi eredetű rér szavunkat. Szlavóniában azonban a

¹A sajnálatos szerb-horvát háború ad szomorú időszerűséget ez írás újraközlésének. Annak idején a Magyar Cserkész 1940. június 15-i száma regős rovatába írta jeles nyelvész szerzője. A népdalban szereplő Tótország név Szlavónia régi neve. Az akkor még rendkívül hagyományörző négy faluról azóta Penavin Olga újvidéki egyetemi tanár és munkatársai végeztek igen eredményes kutatást. Haraszi, Kórógy és Szentlászló népének nagy része Magyarországra menekült. Rétfalu már régebben beolvadt Eszékbe. (M. P.)

sógort ma is réörömnök, rérikémnek hívják. Amikor először hallottam beszédükben a megapol igét, azt hittem, nem jól értettem. Hiszen a megcsókol jelentésű megapol igénk elavult, régen kiveszett a köznyelvi használatból, s itt most is teljes életerőben virul. Ősi szerkesztést őrzött meg az éjfél helyett használt féléjjel kifejezés, melynek szó szerinti megfelelőjét a finnben is megtaláljuk. Kódexeink, régi nyelvelméink bizonyítják, hogy ómagyar nyelvünkben igen nagy divatja volt a kicsinyítő képzők használatának. Mi már ma jóformán csak a gyermeknyelvben vagy kedveskedő kifejezésekben, becézésekben képezünk kicsinyített alakokat. A szlavóniai magyarok ma is olyan szeretettel használják a kicsinyítő képzőket, mint honfoglaló őseink. És nemcsak élő, hanem elavult képzőkkel is kicsinyítenek. Az „Árpád” szavunk -d-je is ilyen elavult kicsinyítő képző, mely a szlavóniai magyarok nyelvében ma is él. Pl. „Má csak ev van, eja kettőd” (vagyis: már csak ez van, ez a kettőcske). Érdekes ízt ad nyelvüknek a kicsinyítő képzők gyakori használata. Pl. „Hoz bé viszkét ebbe a bögrőcsébe” (vagyis: vizecskét a bögrécskébe). „Jaj de szépcse!” „De jó szélcse fűjik”. „A szömetkét beléköttem egy ruvikába” (vagyis a szemetet belekötöttem egy ruhába). „Ejnyeke, mint tisztikára megrothat” (vagyis: ejnye mind tisztára megrothat).

Evszázadokon át azt sem tudtuk, hogy élnek. Pedig megérdemelnék, hogy állandóan magukon érezzék aggódó, figyelő tekintetünket. Csodálatos, hogy így magukra hagyva meg tudtak maradni és nemzeti öntudatuknak volt annyi ereje, amennyi szép tiszta magyar nyelvük megőrzéséhez kell. De még most sem késő jövátenni hibánkat, nemzetromlásunkat. Ha egyebet nem tehetünk, legalább ismerjük és szeressük meg őket, kísérjük figyelemmel sorsuk minden változását, hogy jobban el tudják viselni kisebbségi életük sok nehéz megpróbáltatását...

Deákné dr. Bartha Katalin

Gyimesiek Csíksomlyón, a pünkösdi búcsún

Gyimesvölgyét három nagyközség alkotja: a Tatros legfelső forrásánál Gyimesfelsőlok, alább Gyimesközéplök, majd ahol a Gyimesi-szoroson átlépünk Moldvába, ahol Bethlen Gábor 1626-ban várat épített, ott ér véget Gyimes, a harmadik, de legrégebb gyimesi település. A három Gyimesnek kb. 15 000 lakója van, nagy részben csángó-magyarok, akik a XVII. századtól fokozatosan telepitették be a Tatros és a Tatrosba belefolyó patakok mentét. Érdekes, titokzatos, romantikus világ ez a patakország. A patakok itt a tízesek, a falvak. Így van Rána; Ciherek; Ugra, Görbe, Boros, Sötét, Kápolna; Antalok; Rajkók pataka, hogy csak egynehányat említsünk meg.

A gyimesiek nagy része tudja, honnan csángált ide, a jobbágyság, a katonaság, a szolgaság, a zsellérség, a börtön és az adó elől. Itt az erdőben vágásokat tisztítottak, taroltak le és így jöttek létre az első gazdaságok. Nyelvjárásuk legjobban a felcsíkiakéhoz hasonlít, innen jöttek a legtöbben, de találunk háromszéki, alsíki, fogarasi, moldvai elemeket is, attól függően, ki honnan érkezett.

A gyimesi csángók soha nem szakadtak el a csíkiaktól. Gazdaságilag csereberéltek, a gabonát, ipári termékeket valamikor Csíkból szereztek be, ők pedig tejtermékeket, bőrt, állatokat juttattak a csíkiaknak.

A kapcsolat legszebb ünnepi megnyilatkozása a pünkösdi búcsú. Ameddig csak visszaemlékeznek, a gyimesiek három nagy keresztaljával – Gyimesbükk, Gyimesközéplök, Gyimesfelsőlok – indultak a több mint 40 km oda- és ugyanannyi visszaút megtételére. A három keresztalja 700–800 embert is jelenthetett. Igazi búcsút nyertek, hisz az egész utat gyalog tették meg, közben imádkoztak, énekelték a szebbnél szebb Mária-énekeket.

„Róma után a lesgentebb hely Csíksomlyó” – ezt vallotta minden gyimesi csángó, s élete legszebb álma legalább háromszor búcsút nyerni Csíksomlyón.

A hosszú utat botosan és könnyebben, kényelmesebb cipőben tették meg. Vallomásaik szerint a búcsújárás először is lelki szükséglet: azért indultak, hogy a csodatevő Szűz Máriától üdvösséget nyerjenek. Gyimesben különleges kultusza van Szűz Máriának, a csodatevő Mária Édesanyának. Gondoljunk csak a könyörgésekbe szabadon belefoglalt szövegekre: „drága jó Mária Édesanyám...”, vagy „a Babba Mária” jelenlétére a gyermekek nevelésében: „Ne füttyörj este a házban, mert a Babba Mária sír”, „Ne rosszalkodj, mert a Babba Mária haragszik!”.

Mária szobra, amely a ferencesek nagy templomában található, csodatevő hírében áll a gyimesiek körében. Évente, akik a búcsú alkalmával idejöttek, azok a lelki üdvösség mellett testiekre is gondoltak: gyógyulásra vágytak, szerencse után sóvárogtak.

„Hátul a Mária lábát megtörültük zsebkendővel, ezt más pünkösdig meg nem mostuk, ha valahol fáj, megérintettük” (Antal Katalin, 66 éves). „Akinek kalapja volt, az azzal törülgette a Mária-szobrot, hogy ne fájjon a feje” (Tankó P. János, 74 éves).

A búcsúsok hazafelé nyírfaágakat hoztak, kint a Somlyó-hegyen szakították és ennek is, mint a búcsújárás kegyszerének, mágikus erőt tulajdonítottak: gerendába szúrva a házban tartották a következő pünkösdig, ez védte a házat szerencsétlenségtől, tüztől: „Nagy üdö eseten a tűzre tettünk egy kevés száraz ágat vagy lapit, s az segített” (Ambrus Fülöp, 79 éves.)

Ismert dolog, hogy a Mária-szobor hársfából készült, a kegyoszobrok közül a legnagyobb: 2,27 m magas. Egyesek szerint keletről hozták, valószínűbb, hogy székely mester készítette. A gyimesiek csak azt tudják, hogy annak ott a helye, s a történelem során hiába akarták elmozdítani, nem sikerült. A szimbólumból legendák születtek. „Mária szobrát a tatárok el akarták vinni. Négy ökorvel sem tudták megmozdítani. Egy katona a kardjával megcsapta (megütötte) a szobrot. A forrást (heg, forradás) én es láttam” (Tankó József, 74 éves.) „Somolyón szőtt egy asszony pünkösdi szombatján s vasárnap is. A szomszédasszony hitta: gyere menjünk a templomba, jönnek a búcsúsok. Nem ment, kellett szőjön. De kőé (kővé) vált. A csürkéék is ott vannak az osztováta (szövöszték) alatt. Csudájára járt mindenki.” (Mónus Berta, 63 éves).

A búcsújárás, amint mondtuk, ünnepi megnyilvánulás volt, az egyé tartozásnak az ünnepe, az örömmel, hogy hitben, lélekben, de testben is ismét együtt lehetnek. Íme, hogy meséli ezt el Mónus Berta néni: „Tiszta fejrbe ötözve mentünk. Képzelve el, sok száz ember tiszta fejrbe. Egyszer a püspök is ott volt, s a nagy körmenetbe münköt osztott bé maga után, ki a Jézus hágoján. Mások mü mindig utolsó előttiek voltunk a nagy körmenetben. Utánunk még csak a moldvai csángók voltak. Amikor a keresztalja ment át Szépvizen, Szentmiklóson s más helyeken, sokan gyültek az utcasarkokra, csebrekben friss víz volt s csipor, kénálgattak, együtt énekelünk s örvendünk. De legszebb volt, Ó Istenem, milyen szép volt, amikor közeledtünk Somolyó felé. Mindenfelől, országúton, mezei utakon jöttek a keresztaljak, énekszó, csengettyűszó. Amikor esszetalálkoztak a keresztaljak, a lobogókat suhogtatták, lobogtatták, földig hajtották s így köszöntötték egymást. Istenem, hogy suhogtak a zászlók, azután amíg nem volt szabad keresztaljjal járni, még álmomban is láttam, hogy suhognak a szent lobogók.”

Szerettem volna megtudni, hogy a gyimesi emberek ismerik-e a pünkösdi búcsújárás történelmi hátterét. Igen, főleg az idősebbek ismerik. Az más kérdés, hogy a történelem – épp mint a ballada, monda – a nép ajkán változik, esetleg helyi jelleget kap. De szólaltassuk meg Tankó P. János bácsit, aki maga is többször részt vett a pünkösdi búcsún:

„János Zsigmond református királyt át akarta téríteni a gyergyóiakat és a csíkieket is a református vallásra, de ezek erőt tartották a katolikus vallásukat. Elindult – most meg nem mondom pontosan melyik esszendőben – katonával hittéríteni. Igen, csak ezt tudták a csíkiek, s főleg a gyergyóiaknak volt egy ügyes papjuk. Na, esszegyültek Somolyóra, rengeteg sok gyermek, férfi, asszony, harcosokat válogattak, s szembeküldték a királlyal a Tolvajostőre. Furfangosok voltak, az út két oldalán a nagy fenyőágakat béördalták, s amikor a katonák odaértek, a legutolsó fát kidőjtötték, a fák egymást dőjtötték sorba, reá a katonákra. Sok katona meghalt, a többieket pedig a székelyek elkergették. Diadalmason visszatértek Somolyóra, ahol várták őket az ottmaradtak. Na, ennek a tiszteletére gyülnek össze minden pünkösdi napján. Megőrizték vallásukat, s ebben Mária is sokat segített.”

Csiksomlyó tehát – elmondhatjuk – a katolikus székelység ősi szent helye, amely egyben a nyugati kereszténységnek is egyik legkeletibb örhelye. Zarándokcsapatok jönnek ide Erdély legtávolabbi helyeiről. A múlt századokban mezei ösvényeken, erdei csapásokon és minden utakon érkeztek, Mária-énekekkel az ajkukon. Itt kérték az égi segítséget, amikor gyermekeiket, asszonyaikat, szülőföldjüket védték a keletről betörő ellenség ellen. De elemi csapástól is itt remélték vigasztaló védelmet. A léleküdvösségen, a csodahiten kívül több motiváció is létezett ahhoz, hogy a „fehér keresztalja” a sok száz gyimesi vállalta évente ezt a hosszú, nehéz keresztutat.

Ilyen motiváció volt a világra való csodálkozás, a látás és a hallás vágya. Ismert tény, hogy Gyimes zárt vidék, főleg a nők nem járkálnak a nagyvilágban. Innen szolgálni sem járt senki, tehát sok olyan nő volt az ötvenes évekig, aki meghalt anélkül, hogy Gyimesen kívül más vidéket, várost látott volna. A búcsú alkalom volt a látásra, hallásra, hisz ide sereglett Erdély

és Moldva római katolikus népe 1567 óta minden pünkösd szombatján. Itt sokadalom volt, s a sokadalom szórakozás is: cirkuszosokat, bűvészműtávjnyokat, s ki tudná megmondani még mit nem láthattak. Ez a tarka sokadalom furcsán hathatott a hegyekben, a csendes völgyekben élő, a nagy csendhez szokott csángó fiatalokra. Itt barátságok, szerelmek szövődtek, titkos szerelmek, amelyeket otthon talán tiltottak, s itt folytatódtak.

De nagy vonzóereje volt a búcsújárásnak az együttlét, az együtt imádkozás és együtt éneklés szempontjából is. Hetekkel ezelőtt már készülődtek, szervezkedtek, az előénekesek tanították a Mária-énekeket, kiosztották a feladatokat: ki visz csengőt, ki a lobogókat, milyen a felállási rend, ki a szekeres, kik viszik a háromrudas – nagyon nehéz – lobogókat. Minden ilyen szervezkedés izgalomba hozta a közösséget. Hazafelé is végig énekeltek, imádkoztak és búcsúfiát hoztak: az örömszerzés ismét nagy élmény. Amikor hazaértek, az itthon maradottak lobogókkal vonultak szembe, fogadták a fáradt búcsúsokat, akik egy kicsit hősnek is érezték magukat: 80 km-t tettek meg gyalog, énekeltek, imádkoztak, s ezt a faluért is tették. Gazdagabbak lettek élményekben, egy évre való mesélőnivalót gyűjtöttek össze.

Minden búcsújárás egyúttal erősítette az együvé tartozás érzését is. Ettől félt a kommunista rendszer, így értük meg a szomorú 1949-es évet, amikor többet nem jöhettek a keresztaljak Csíksomlyóra, s így elmaradt a gyimesi fehér keresztalja is, ahogy őket nevezték hófehér ruhájkért.

De nézzük meg, mi is történt 1949 tavaszán. Márton Áron püspök bérmaúton volt, és a körutat Gyimesfelsőlokon fejezte be. Innen Somlyóra indult volna, a híres pünködsi búcsúra. „A nép között az a hír járja, hogy püspök urat az állam el akarja fogni. A legények lovakat vezettek elő és a püspök urat egy fehér lóra ültették. A lovas püspök körül a legerősebb legények egymásba karolva gyűrűt alkottak. Azután még tíz hasonló gyűrűvel vették körül, annyira, hogy még a püspök közelébe sem jutott senki.”¹ Az olasz Osservatore Romano 1949. július 1-jei száma pedig ezt írta: „Áron püspök fehér lován bevonult már a székely nép legendáiba”. Oránként érkeztek a püspök útjáról Gyimes felé a hírek, álhírek, amelyek később legendákká nőttek az emberek száján. S a vallásosságáról híres csángó nép tömegesen összeverődve izgatottan várta, tárgyalta e híreket: „A hegyen egy civil le akarta lóni püspökünköt...” „Szépvízen egy fiatal kommunista nő majdnem a püspökünkig ért, szinte meglötte.”

Meg nem lötték, de ami azután következett, bizonyítja, hogy Márton Áron valóban a romániai magyarság nagy személyisége volt. A gyimesiek pedig ezután ha vonaton is, de eljártak a pünködsi búcsúra. Ez már egyéni imádkozás, egyéni út, ha úgy kívánják, egyéni lázadás volt. Mindent kitalált a rendszer, hogy megakadályozza őket a búcsújárásban. De meg lehet-e a lelket kötni, bilincselhető-e a szellem? Most már tudjuk, hogy a szellemet, a lelket gúzsba kötni nem lehet, de megszorítani, sanyargatni igen!

Az 1990-es év nyarán sok év után újra elindult a „fehér keresztalja”. Életemben annyi zokogó embert nem láttam úton-útfélen, tömegesen: sírtak a búcsúsok, a nézők, a fogadók.

Csíksomlyói Csodatevő Mária, kit mindennapi imájukba foglalnak a gyimesi csángók is, Téged kérdezzünk: hogy lesz tovább? S kérünk, amit tenni szándékszunk, segíts meg minket abban!

Tankó Gyula

A göbolyhajtó út alkonya

Pusztaföldvár határát kelet felől szegélyezi, északról pedig átszeli egy híres, régi országút. Göbolyhajtó út névvel jelölik legrégebbi térképeink, ezen a néven él az idős emberek emlékezetében.

Időseket mondtam, mert fiataljaink már jó ideje nem gyönyörködhetnek a történelmi múltú szép akácós út látványában. Lánctalpas traktorok dübörgése verte föl a tanyák csendjét, és nyomukban száz meg száz öreg akác teteme borult az ősi út porába. Gyökértépők, rigolirekék simították el a göbolyhajtó út nyomvonalát, hogy jókora „szűzfölddel” gyarapodjék a pusztaföldvári határ. Kétségtelen, hogy falunk határa jelentős

¹Domokos Pál Péter: Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke. Bp. 1989. 182. old.

Az egykori göbolyhajtó út Pusztaföldváron

nagyságú és igen magas termőerejű szántófölddel gyarapodott, de az is igaz, hogy szegényebbek lettünk egy jellegzetes alföldi helytörténeti emlékekkel.

Tőlünk keletre – Nagybánhegyes, Kunágota, Dombegyháza vidékén – is elvesztette eredeti jellegét az Arad irányából érkező, hajdani széles országút. Gazdasági és útépitési érdekek miatt jellegtelen, keskeny műúttá változott, melynek történelmi múltjáról egyre kevesebbet tudnak itt a „végeken”. Valamivel kedvezőbb kép fogad bennünket, ha nyugat felé, Monor (helynév) irányába próbáljuk nyomon követni a göbolycsordák hajdani útvonalát. Ezen a tájon csaknem eredeti szélességében, fasorokkal ékesen találjuk a monori csárdánál nyugati irányba forduló országutat.

Ez az út népünk történelmének sajátos reliktumja. Gazdaságtörténelmi szükségszerűség hozta létre a századok során, a nyugatra irányuló marhakereskedelem kibontakozásának virágkorában. A XVI. század második felében, tíz év alatt csaknem egymillió ridegmarha érkezett Magyarországról a bécsi vásárookra. Ilyen tömegű állat kivitele – a szállítás és közlekedés akkori viszonyai között – el sem képzelhető másként, mint lábon hajtva, terelve, „füveltetve”. A széles göbolyhajtó utak mentén mindenütt nagy füves térségek, itatási lehetőségek segítettek, hogy az állatok megfelelő kondícióban érkezzenek a vásárra. Az itatás legegyszerűbb módja volt, hogy a barmok terelésének útvonala lehetőleg követte a természetes vízfolyások irányát. Erre a mi vidékünkön jó példa a Göboly-árok, illetve a Harangos-ér. Az út az előbbivel jelentős szakaszon át párhuzamosan fut, az utóbbit pedig két ponton is érinti. A régi út nyomvonalán megtaláljuk a régi csárdák és kovácsműhelyek omladékeit vagy emlékeit is. Községünk határában a Kocsis-féle kovácsműhely falai még fellelhetők, csakúgy, mint tőlünk északnyugatra, a ma már lakás céljára átalakított régi monori csárda jó állapotban lévő épülete. Ezt a csárdát az 1788. évi Paulovics András-féle térképen még Muronyi vendégfogadó néven látjuk feltüntetve, az itt elhaladó göbolyhajtó utat pedig *Via Aradinum* jelöléssel. Egy későbbi térképen, az 1814-ben készült Fejérvári Ferenc-féle felvételen ugyanitt már monori csárdát, illetve *aradi göbolyhajtó utat* olvashatunk.

Ennyit dióhéjban göbolyhajtó utunk kialakulásáról és a magyar marhakereskedelem fejlődésében betöltött hajdani szerepéről. Végül nem volna helyes említés nélkül hagyni magát az embert, aki óriási felelősséget és nehéz – nemegyszer igen veszélyes – feladatot vállalt a kor legnemesebb „devizaértékének” rendeltetési helyre való juttatásával. Száz

veszély közepette – harcban a természettel, gyakran az útonálló haramiákkal, az idegen zsoldosokkal – kellett nagy hozzáértéssel bánni a kincset érő csordával. S ha a magyar pusztá nem is volt vadnyugat, a külön társadalmi réteggé fejlődött hajtók (hajdúk) hozzáértésben, ügyességben és bátorságban nem egyszer túltettek a cowboyfilmek megcsodált hősein.

Ezek az idők már nagyon régen elmúltak. Göbolyhajtó utunk elvesztette jelentőségét, és napjainkig végképp eltűnik a civilizációs változások sodrásában. Számunkra csupán az maradt, hogy gyűjtjük a korabeli fotókat, a szájhagyomány őrzötte történeteket, lefényképezzük a még fellelhető út menti emlékek maradványait. Mindezt nem azért tesszük, mert divat a nosztalgia, hanem mert községünk határának egy-egy érdekes történelmi emlékéből meg szeretnénk menteni azt, amit a gyorsuló idő, a könyörtelen civilizáció még meghagyott számunkra.

Pleskonics András

Fecskéink védelmében

Valaha úgy tudtuk, gyermekkorunkban még úgy tanultuk, hogy a gólya és a fecske a magyar nép kedves madara. Akkoriban talán így is volt. A piros csőrű gólyapárok az alacsony kéményeken vagy a nádtetős kis házakon, esetleg a legelő öreg akácfáján építették terebélyes gallyfészkeiket, a füstifecskék a kellemesen illatozó istállók párás melegében, a gerendákra ragasztott fészkekben nevelgették örökké éhes fiókáikat, a fehérhasú molnárfecskék pedig akár évtizedeken át költöttek ugyanazon eresz alatt. Néha olyan sokan, hogy a sárfészkek egymást érték, és én annak idején gyerekfejjel gyakran elcsodálkoztam azon, hogy az eleséggel érkező madarak soha nem tévesztik el a sajátjukat és még véletlenül sem szállnak a szomszéd fiókáihoz. Akkoriban üresnek számított a fecskék nélküli istálló és a lakók valóban őszintén örültek, amikor az újonnan épült ház eresze alatt fészket kezdte építgetni az első molnárfecskepár. Nem véletlenül írta Tompa Mihály Pipacsok című versében:

*Fecske fészkel az ereszünk alatt,
dehogy bánthanám a jó madarat!
Sőt úgy szeretem s örülök neki,
fiacskáit midőn etetgeti.*

Így volt és jó volt ez sok évig, míg azután néhány évtizede valami megváltozott. Először csak lopva, szinte szégyenlősen érkezett a hír: itt vagy ott levertek egy fecskéfészket! Aztán ez a szomorú jelenség mind gyakoribbá vált, egész telepek, fészekesorok kerültek a földre, nemegyszer tele tojásokkal, apró fiókákkal. Mintha a minden téren felgyorsult, kizárólag az anyagiakra összpontosító élet kioltotta volna a madárszeretetet az emberekből. Mintha ma már teljesen mindegy lenne, megtelepszik-e egy fecskepár az eresz alatt vagy a tornác szögletében. És sajnos egyre gyakrabban látni azokat a színes szalagokat, műanyag csíkokat is, amelyeket azért lenget a tavaszi szél a házak falán vagy az eresz szélén, hogy elriasszák onnét a fészkelni érkező fecskepárokat.

Természetesen mindenkinek jogában áll saját házában ily módon megakadályozni a fecskék megtelepedését (a már lakott fészkek leverése viszont törvénybe ütköző cselekedet!), de ezek az emberek talán nem is sejtik, mennyi kedves élménytől fosztják meg önmagukat, amikor elutasítják, elűzik a fészkelni akaró madárpárokat. A fecskék lebilincselően kedves családi életének közvetlen közléről történő megfigyelése felér a legérdekesebb biológiaórával! Mintha csak egy, a természetről szóló csodálatosan színes könyvet tartanánk a kezünkben, egy olyan könyvet, amelyben az acélkék tollú madarak maguk lapozzák az oldalakat a fészekrakástól egészen a fiókák kirepüléséig.

De lehet, hogy sokaknak csupán azért ellenszenvesek vagy jobb esetben közömböseks a fecskék, mert valójában nem is ismerik őket. Az alábbiakban röviden ezért szeretném bemutatni a hazánkban élő három fecskéfajt. És ha csupán néhány olyan ember akad, aki e sorokat olvasva ezután észreveszi őket, felfigyel rájuk és talán örömmel várja őket otthonába is, akkor az írás már nem volt hiábavaló.

Amikor fecskékről esik szó, többnyire össze szokták keverni a két, emberi épületekhez kötött fecskéfajt. A villásfarkú füstifecske például még véletlenül sem költ az eresz alatt, ott a fehérhasú molnárfecskék vannak otthon. A *füstifecske*- (Hirundo rustica) párok sárból épült, felül teljesen nyitott fészkeiket elsősorban a falusi istállók gerendáira, de tornácok szögletei-

Füstifecske

Molnárfecske

be, üresen álló épületek, romok belsejébe építik. Tartósan nyitva álló ablakoknál nemegyszer előfordul, hogy egyszerre csak váratlanul felbukkan egy fecske a konyhában vagy a szobában. Kíváncsian körbepöfög, aztán félénken kisuhan a nyitott ablakon. De néhány nap múlva már párjával tér vissza és végül fészkelni kezdenek a csilláron vagy valami más, számukra alkalmas helyen. Gyermekkoromban vidéken éltem, és az évtizedek távlatából

Partifecsketelep (Bécsy László felvételei)

még ma is előttem van a konyha mennyezetéről lógó, szépen kovácsolt vas lámpatartó kis tányérkája, amelyben évről évre fiókáit nevelte, esős, hűvös időben a falakról a legyeket kapkodta egy kedves fecskepár.

A füstifecske színezete: felül feketéskék, acélos csillogással, homloka és torka gesztenyevörös, utóbbi alatt feketéskék partedit visel. Begye és egész alsóteste rozsdás árnyalatú fehér. Ez a szín a hímeken élénkebb, és hosszabbak azok a szélső faroktollak is, amelyek az öreg füstifecskeket annyira jellemző, ültükben és röptükben egyaránt jól látható villát alkotják. Azért csak az öreg madarakét, mert a nyár derekától látható fiatalok szélső faroktollai még nem nyúltak meg, farkuk csak gyengén villás, a molnárfecskeéhez hasonló.

Az első füstifecskek március utolsó napjaiban érkeznek, de a hosszú úttól elfáradt madarak ekkor még a vizek környékén tanyáznak, ahol korábban ébred a rovarvilág és a még hűvös, szeles napokon is könnyebben találunk táplálékot. A Balaton környékén, a Velencei-tónál vagy a halastavak felett nemegyszer nagyobb csapatukat lehet megfigyelni, amint szorosan a víz felett repülve próbálnak néhány szunyogot vagy más rovar elcsipni. A tulajdonképpeni fészkelőhelyeken csak április derekán jelennek meg és ettől kezdve hallhatjuk a drótvezeték-en vagy az eresz szélén üldögélő hímek kedves csicsérgését.

Gyűrűzési eredmények bizonyítják, hogy a szerencsésen visszatért madarak többnyire ugyanabban a faluban, sőt ugyanabban az istállóban fészkelnek, ahol előző évben is költöttek. Ha visszatérnek! Mert a vonulás rengeteg áldozatot követel és a fecskék átlagos életkora, nagyon sok más apró madárhoz hasonlóan, alig több egy évnél. Elképesztő teljesítménynek tűnik, hogy a 18-20 gramm súlyú füstifecske évente kétszer csupán légvonalban is kétszer tízezer kilométert repül Afrika déli csücskéig és vissza, de miután a fecskék egész nap repülő rovarok után járnak, szinte hihetetlenül nagy számokat olvashatnánk le azokról a természetesen csak elméletben létező apró kilométerórákról, amelyeket a hónap alá erősíthetnének. Még akkor is, ha nem mindegyikük repül egészen Fokvárosig, és akadnak példányok, amelyek „csak” 7-8000 kilométernyire távolodnak el szülőföldjüktől. Az mindenesetre biztos, hogy angol és német származású madarak mellett Magyarországon gyűrűzött füstifecskeket is találtak már a fekete földrész legdélibb csücskében.

A füstifecske évente kétszer, májusban és a nyár derekán költ, egyszerre általában 4-5 fiókát nevel. Hazai településen készült felmérés szerint a párok 90%-a költött istállóban vagy más állattartó helyiségben, a fennmaradó rész egyéb épületekben fészkel. Az istállóban a gerendákon építkeznek. Segíthetünk nekik, ha előzőleg egy-egy kiálló szöveget verünk a fába, a biztosabb alapra épített fészkek ugyanis sokkal szilárdabban megtapad, mintha csak a fa puszta felületén kellene a kis sárrögöcskének megkapaszkodniuk. Egy-egy istállóban, laza közösségben gyakran 8-10, vagy még több pár is fészkelhet. Ha épségben találják régi otthonukat, azt javítgatják, bélelik újra, ha új pár érkezik, a közelben talált tócsák szélén gyűjti az anyagot a fészkek építéséhez. Ehhez a munkához általában 7-10 nap szükséges. A sárgombócok közé hosszabb, rövidebb növényi szájakat is kevernek, ezek jellegzetesen lógnak a fészkek oldalán. A csészét puha tollakkal bélelik. Falusi udvarokon gyakran meg lehet figyelni, amint a fecskék a szél által felkavart pihetollakra vadásznak.

A fehér alapon rozsdásan pettyezett kis tojásokon csak a tojó kotlik. Időről időre elhagyja a fészket, nyújtózkodik, tollászokodik a közelben, majd fordul egyet a levegőben, gyorsan bekap néhány legyet és máris repül vissza a tojásokra. A közelben tartózkodó hím ilyenkor többnyire elkíséri. A fiókák 14-16 nap alatt kelnek és kerekén 3 hétig maradnak a fészkekben. A tojó eleinte melengeti a csupasz apróságokat, később párijával együtt hordja a rovarokat a kicsinyeknek. Ha egy kartonlapot vagy deszkadarabot erősítünk a fészkek alá, sem a földre, sem a lovak vagy tehének hátára nem jut az ürülékből és az úgynevezett fecskepelenkát elég évente egyszer, ősszel letakarítani! Hát nem ér meg ennyi munkát egy egész nap legyeket, szunyogokat kergető kedves fecskepár?

A kirepülést mindig nagy izgalom előzi meg. Az öreg madarak szüntelenül vészjeleket adnak, ki-be repülnek az istállóba, csalogatják a kicsinyeket. Azok haboznak egy darabig, majd a legbátrabb mégis elszánja magát, elrúgja maga alól a fészket és eleinte kicsit bizonytalanul repülve, de büszkén és boldogan landol az akácfa száraz ágán. Testvérei egymás után követik és rövidesen valamennyien ott ülnek egymás mellett, élvezik a napsütést, a szellő cirógatását, és szélesre tátott csőrrel fordulnak az eleséggel közeledő öreg madarak felé. Az első napokban éjszakázni még visszatérnek a fészkekbe, de ahogy mindjobban repülnek és megtanulnak önállóan vadászni is, fellazulnak a családi kötelek és fokozatosan eltávolodnak a fészkek környékéről. A szülők nem búsulnak utánuk. Nem is érnek rá ilyesmire, hiszen néhány nap múlva már a második költést kell elkezdeniük.

Fecskeink gyülekezése augusztusban kezdődik. Néha több száz madár üldögél a villanydrótokon, ahol nemegyszer együtt látjuk mindhárom hazai faj képviselőit. A füstifecskek között könnyű felismerni a hosszú farkotollakkal ékes öreg madarakat és a fakó torkú, jóval rövidebb farkú fiatal, ez évi madarakat. A sok fecske izgatottan beszélget egymással, tollászkodnak, néha felrepülnek, aztán újra megpihennek a drótszálakon.

Füstifecskeink augusztus végén, szeptemberben indulnak dél felé, de északabbi átvonulókkal még októberben is találkozhatunk. Amikor gyülekező és búcsúzó csapataikat nézem, mindig arra gondolok, vajon hányan térnek vissza közülük a következő tavaszra. Sajnos a statisztikák igen nagy, 60–70%-os pusztulásról árulkodnak, így a páronként évente kirepített körülbelül tíz fióka éppen csak az állományok megtartásához elég. A füstifecskek száma hazánkban csökkent, ez azonban elsősorban valószínűleg a kis falusi istállók eltűnésével, tehát a fészkelőhelyek megfosztásával magyarázható. Még akkor is, ha az élelmes madarak minden adódó lehetőséget kihasználják, és hidak alatt, az alföldi pusztákon birkahodályokban, kútgyűrűk téglái közé ragasztott fészkekben is költenek.

A *molnárfecske* (*Delichon urbica*) felül feketéskek, ilyen színű gyengén villás, inkább csak kimetszett farka is. Torka és egész alsóteste, valamint a háta hófehér. Városokban és falvakban helyenként nagy telepei vannak. Fészket ugyanúgy apró sárdarabkákból építi, mint a füstifecske, de fűszálakat soha nem kever közé, az építmény zárt, közvetlenül a mennyezet alatt helyezkedik el, csak a felső részén van egy bejárónyílás. A molnárfecskek valaha, az ember előtti időkben sziklafalakon tudtak megtelepedni, megtelepedésük így teljes mértékben ezek függvénye lehetett. Amióta azonban az épületeken költenek, a sík vidékeken, alföldeken is elterjedtek, tehát olyan területeken, ahol előttem nem tudtak megtelepedni. Míg a füstifecskek általában az épületek belső részeihez ragaszkodnak, a molnárfecskek az ereszek alját választották, de a nagyvárosok modern épületeinek erkélyszögletei is kedvező költőhelyet kínálnak számukra. Hazánkba április első felében érkeznek és augusztus végén, szeptemberben indulnak Afrika felé.

Életmódjuk nagyon hasonló villásfarkú rokonukéhoz, de valahogy mégsem kerültek soha olyan közel az emberhez, mint a füstifecskek. Igaz, nem jönnek a lakásba, nem üldögélnek, csicseregnek a ruhaszárító kötélén, a hangjuk is jelentéktelen. Egész nap a légi ösvényeket járják, többnyire nagy magasságokban vadásznak, de az is igaz, hogy fészkeiket gyakran egészen alacsonyan építik és egyáltalán nem tartanak az ott járó emberektől. A Velencei-tó mellett az agárdi strand kabinsorain például az ajtók felett alig karnyújtásnyira leselkednek kifelé a fiókák és az etető madarak tétovázás nélkül szállnak a fészkekre akkor is, ha a kabinok előterében ide-oda repülő tollaslabdák között kell is átsuhanniuk.

A molnárfecskek családja élete is hasonló az előbbiéhez, azzal a különbséggel, hogy a fészkelő 4-5 tojása hófehér és az első költésre csak május vége felé kerül sor. A második viszont néha nagyon is elhúzódik, néhány pár akár még szeptember végén is eteti fészkekben ülő fiókáit. A füstifecskek nyitott fészkeiben a kicsinyek félkörben helyezkednek el, és egyszerre tájtják szélesre sárga csőrüket, ha valamelyik öreg madár besuhan a számukra nyitva hagyott kis istállóablakon. A molnárfecske fészke viszont zárt alkotmány, a bejárónyílásban egy, legfeljebb két fióka feje fér el, így aztán az etetések után mindig nagy tolokodás, nyomakodás kezdődik, a hátul maradtak előre igyekeznek, hogy mindenképpen övék legyen a legközelebbi légyfalat.

Csak a legújabb időkben figyeltek fel arra, hogy főleg a második költés idején, míg a tojó a tojásokat melengeti, a hímek és az első költésből származó fiatalok, miután a fészkekben számukra már nem maradt hely, a magasban keringve töltik az éjszakát. Több megfigyelés is tanúskodik arról, hogy ezek a madarak tömegesen érkeztek a telepekre a kora hajnali órákban, éjszakára csak a tojók maradtak a fészkekben. De rejtélyesen viselkednek a molnárfecskek az afrikai telelőhelyeken is. Bár a teljes európai állományt és az Ázsia nyugati feléről részben szintén a fekete földrészre érkező molnárfecskek együttes mennyiségét mintegy 90 millióra becsülik, e hatalmas madártömeg pontos telelési helyét még ma is titok fedi. Curry-Lindahl, az ismert svéd zoológus december és február között Gambiától és Kenyától egészen a Fokföldig szinte mindenütt találkozott ugyan velük, de igazán nagy számban sehol sem látta őket. A jelenség egyik lehetséges magyarázatának tartja, hogy a madarak napközben olyan nagy magasságokban vadásznak, ahol egyszerűen eltűnnek még a távcsővel megerősített emberi tekintet elől is. Pedig, hogy valójában milyen nagy tömegek telelnek egy-egy területen, bizonyítja az a néhány megfigyelés, amikor egyes nádasokba esténként ezer és ezer molnárfecske szállt be, hogy ott töltsék az éjszakát. Az ereszek alatt fészkelő kedves madarunkkal kapcsolatban tehát még bőven akad kutatnivaló.

A három hazai fecskefaj közül a *partifecske* (*Riparia riparia*) a legkisebb. Tollruhája felül barna, alul piszkosfehér, a mellén széles barna övet visel. Két rokonával ellentétben nem az emberi közelséghez, inkább a vizek környékéhez ragaszkodik. Áprilisban érkezik haza Afrikából és május elején kezd hozzá a költőüreg elkészítéséhez. A meredek folyópartok felső részében, homok- vagy sóderbányák oldalában 40-80 cm mély vízszintes üregeket vájnak. Az alagút végén van a fészekmélyedés, amelyet növényi száalakkal és puha tollakkal bélelnek. Előfordul, hogy csak néhány pár telepszik meg valahol, de sokkal inkább jellemzőek a nagyobb, akár több száz vagy ezer párból álló telepek. A sok apró fecske úgy rajzik az üregek előtt, mint a méhek a kaptár körül, miközben szüntelenül hallatják furcsa, „zs” hangot tartalmazó szavukat. Többnyire a folyók, tavak felett vadásznak repülő rovarokra és amikor a magasból a telepre érkeznek, a sok látszólag egyforma lyuk közül még véletlenül sem tévesztik el a sajátjukat. Az apró fiókhöz még bebújnak az alagút mélyére, de a már tollas kislecskék rendszeresen az üreg szájában lesnek eleséggel érkező szüleikre. A párok évente többnyire kétszer költenek, először májusban, később a nyár folyamán, fészekaljuk 5-6 fehér tojásból áll. A már önálló fiatal madarak szertekőborolnak, élvezik a gondtalan élet örömeit, és ilyenkor olyan vizek felett is megfigyelhetjük őket, ahol egyébként soha nem költenek. Augusztus első napjaiban gyülekezni kezdenek, néha csapatosan üldögélnek a villanydrótokon, fűsti- és molnárfecskékkel együtt. A hó végén indulnak dél felé.

A partifecskek gyakran változtatják költőhelyeiket, nemegyszer már az évi második költéshez is néhány kilométerrel arrébb telepednek meg. Kedvelik a frissen lebontott homokfalakat és a bányához a hétvége után újból érkező munkások néha már tucatnyi készülő költőüreget és izgatottan repdeső fecskéket találnak. Bár a törvény betűje szerint a fecsketelepek automatikusan védettek, a gyakorlatban ez csak ott valósul meg, ahol a munkavezető szereti annyira a madarakat, hogy valamivel távolabb fejtesse a homokot addig, amíg a fiókák kirepülnek. Az emberi közelség a madarakat láthatóan nem nagyon zavarja, szorgalmasan etetnek alig néhány lépésnyire a homokot fejtő munkagépektől.

A fecskék fészkelőhelyein néha „albérlők” is jelentkeznek. A partifecskek telepein mezei verebek, egy-egy pár hantmadár vagy gyurgyalag telepszik meg az elhagyott üregekben. A molnárfecskéfészkeket a házi verebek szókták erőszakkal elfoglalni, tevékenységüket a bejárónyíláson kilógó hosszú szalmaszálak árulják el. A füstifecske felül nyitott fészkeiben néha házi rozsdafarkú, sűrű levegőkapó telepszik meg. Említsük meg még, hogy külföldön, különösen Németországban, már régóta kísérleteznek gipszből készült műfészkekkel, amelyeket a tapasztalatok szerint a fecskék örömmel elfoglalnak. E téren akad már néhány biztató hazai eredmény is a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület kezdeményezéséeként. Ugyancsak bárhol megvalósítható a nagy német ipartelepek környékén alkalmazott módszer, amikor „természetes sár” hiányában mesterséges sározóhelyeket készítenek, azokat állandóan megfelelő nedvesen tartják, és minden tavasszal fűsti- és molnárfecskék tucatjai járnak oda fészekanyagot gyűjteni. Nálunk szerencsére sár még akad bőven, de a módszer, a mesterségesen létrehozott tócsa körül tipegő, csőrükkel sarat gyűjtő frakkos madárkak kedves látványa az általános madárvédelmi propagandának is hasznos eszköze lehet.

Végül néhány szót a *sarlófecskéről*. (*Apus apus*). Ez a kormosfekete színű, hosszú, hegyes, sarló alakú görbült szárnyaival és sivító hangjával feltűnő madár csak a magyar nevében fecske. A valóságban annyira nem az, hogy még csak nem is énekesmadár, egyebek mellett az Amerikában élő kolibrikkel tart rokonságot. Reptében viszont valóban emlékeztet a fecskékre, magyar neve nyilván így született. Egyike legkésőbb érkező madarainknak, csak május elejétől láthatjuk a nagyobb városok magas, öreg épületei körül. A tetőzet zugaiban, fali résekben költ. Budapesten egyebek mellett rendszeresen lehet látni őket a Citadella felett, a Visegrádi utca magas épületei között, amint tucatnyi példány hajszolja egymást hangos sivitással, de ismerjük őket Pécsről, Sopronból, Veszprémből és más városokból is. A sarlófecskék éppen csak költeni jönnek haza, alig bocsátották szárnyra 2-3 fiókájukat, augusztusban máris indulnak vissza a távoli Afrika örökké meleg tájai felé.

Schmidt Egon

Köszöntjük a 80 éves Dobosy Lászlót

1991. október 25-én délután az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kör ünnepi ülést tartott az ózdi Bükk Művelődési és Vendéglátó Ház különtermében. Itt köszöntötték körük idős tagját, Dobosy Lászlót, 80. születésnapján. Nagy Károly helytörténész, a kör vezetője méltatta Dobosy László gazdag életútját, pedagógiai, néprajzi, közeleti tevékenységét. A következőkben ennek a köszöntőnek a szerkesztett szövegét adjuk közre. A Honismeret szerkesztőbizottsága meleg szívvel és őszinte tisztelettel kíván az ünnepeltnek jó egészséget, hosszú életet.

Kedves Laci bácsi!
Kedves barátaim!

Amikor a tavasszal összeállítottam éves köri programunkat, elhatároztam, hogy az ősszel – ma már sajnos nem divatos – múzeumi és műemléki hónap keretében *emlékülést* tartunk 80. születésnapod tiszteletére.

Amikor készültem a mai napra, elgondolkodtam, mi újat is tudok én mondani kedves mindnyájatoknak. Hisz valamennyiünk élete 30 éve nyitott könyv mindnyájunk előtt. Mégis úgy éreztem, hogy fel kell eleveníteni azt a gazdag életutat, amilyen a Dobosy Lászlóé. Köri tagságunk nevében nagy tisztelettel és szeretettel köszöntelek kedves Laci bácsi. Engedd meg, hogy ha nem is teljes részletességgel, vázoljam életed eddigi útját és azt a gigászi honismereti munkát, melyet hatalmas intenzitással és termékenységgel végzel. Ez nemcsak neked, de a körnek és Ózd városának is nagy elismerést és dicsőséget szerzett.

Tisztelt jelenlévők!

Dobosy László 1911. június 16-án született Pásztón. A család ősei a Zagyván túli, Dobos-pusztán lévő nemesi birtokon laktak, de a birtok elvesztése után kisiparosokká váltak. Az elemi és polgári iskolát Pásztón, a tanítóképzőt Nyíregyházán és Miskolcon végezte. 1931-ben Miskolcon szerezte meg a tanítói oklevelet, aminek most ebben az évben 60 éve. A miskolci tanítóképzőben jó alapokat kapott, s az 1930-as évek kezdetén fellendült falukutatás csak fokozta érdeklődését a honismereti munka iránt.

Az 1930-as években az elhelyezkedési nehézségek miatt a tanítói pálya helyett kántori helyettesítést vállalt, de mivel nem katolikus tanítóképzőben, hanem evangélikusban végzett, alkalmazását a hatóság nem hagyta jóvá. Sok utánjárás és protekció segítségével a selypi cukorgyár mint uradalmi alkalmazottat Nógrád megye legdélibb területén, egy uradalmi magániskolában, Magyalospusztán alkalmazta. A 20-30 gyermek tanítása mellett bőven volt ideje a tanya, az uradalmi cselédek és summások életének megfigyelésére. Nyolc év alatt – amit itt töltött – jelentős anyaga gyűlt össze, de sajnos a második világháború alatt ezek mind megsemmisültek. Innen Kartalra helyezték az ottani iskolához.

1939-ben került az ózdi gyártelepi társulati elemi iskolához tanítónak. Beilleszkedését nehezítette, hogy nem volt egy éve sem, amit zavartalanul végigtaníthatott volna, mert mindig őt hívták be elsőnek katonának. Az ismétlődő katonai behívások megakasztották a további gyűjtését is. 1942-ben a Miskolcon történt bevagonírozás után útja a Don felé vezetett. Naponta rendszeresen írta élményeit a Don-partra vonulás és visszavonulás alatt. Rajzolta a falvakat, házakat, eszközöket, kottázta a dalokat. Minden feljegyzést sikerült hazajuttatnia és amikor a második frontszolgálat után a fogságból haza került, 400 oldalnyi gépelt oldalon, igen sok vázlattal, kottával letisztázta. 1952-ben azonban a politikai tartalma miatt sajnos maga semmisítette meg. Katonai szolgálati ideje alatt 1939-ben a *Felvidéki Emlékrmet*, 1941-ben *Erdélyi Emlékrmet*, 1943-ban *Tűzkereszt Emlékérem* kitüntetést kapott.

1945. szeptember 19-én érkezett vissza Ózdra hosszú katonáskodásából.

Eddigi anyagainak megsemmisülése, illetve megsemmisítése elvette a kedvét a további gyűjtéstől. Befolyásolta még az is, hogy a tanyasi tanítói környezet után nehezen tudott beilleszkedni az ózdi gyártelepi iskola sajátos viszonyaiba. 1945-ben a gyártelepi elemi népiskola igazgatóhelyettesévé nevezték ki, 1947-ben a tanoncotthon igazgatója lett. Ugyanekkor átvette az iparitanuló-iskola vezetését is, s annak 1971-ig, nyugdíjazásáig igazgatója volt.

Következésképpen törekedett arra, hogy a tanulók minél több ismeretet szerezzenek szakmájukban, növeljék általános műveltségüket. Azon fáradozott, hogy a tanulók többségét bevonja Ózd és környéke múltjának tárgyi és szellemi emlékeinek gyűjtésébe, hogy ezen keresztül különösen a távolabbi területekről ide került tanulókkal megismertesse városunkat.

A fogságból való hazatérése után aktívan bekapcsolódott a város közéletébe. Több szervezetnek tevékeny tagja volt. A közösségi munkájáért 1979-ben a város emléklapoktjéért, Ózd múltjának kutatásáért ugyancsak 1979-ben a város díszpolgára címet kapta.

Az 1960-as évek kezdetén megindult honismereti mozgalom hatására figyelme ismét ráterelődött a gyűjtőmunkára. Érdeklődését fokozta a Herman Ottó Múzeum munkatársai-val való gyakori találkozása. Rövidesen összejött egy lelkes kis csapat hasonló érdeklődésű emberekből: Czákó Gyula, Vass Tibor, dr. Faggyas István, Veszelovszky Viktor, E. Kovács László és 1962. november 9-én megalakították a Borsod Megyei Múzeumok Baráti Kör ózdi alcsoportját, melynek első elnöke Dobosy László lett.

Intézetében arra törekedett, hogy a honismereti munkát megismertesse, aminek érdekében célokat, feladatokat dolgozott ki a tanulók számára. Egy-egy tanár – Adorján Lajos, Steiner Lajos, Csabai Géza, Béhm Sándor – vezetésével néprajzi, helytörténeti, őslénytani, régészeti csoportok alakultak. Kezdetben a tárgyi gyűjtést szorgalmazták, s a gyűjtött anyagból az intézet területén szervezett kiállításokkal pótolta az akkor már nem létező városi múzeumot. A régészeti csoportban megszervezte az egész ózdi járásra kiterjedő figyelő- és jelentőszolgálatot.

Az 1960-as évek második felében a tárgyi gyűjtés mellett rátértek a szellemi hagyományok gyűjtésére is. Összeírátták a községek földrajzi neveit, a ragadványneveket, a vöfolyverseket. Élérték, hogy az ózdi járás csaknem minden községéből gyűltek az adatok. Dobosy László is megkezdte önálló gyűjtőmunkáját. Az intézet tanulóinak segítségével felkereste az ózdi és putnoki járásban lévő várakat, várhelyeket, őrhelyeket. Vázlatokat, fényképeket készített, a tanulókkal pedig gyűjtette a várakkal kapcsolatos legendákat, mondákat, hiedelmeket.

A szakmunkásképző intézetben végzett honismereti tevékenységnek 1971-ben nyugdíjazásával sajnos vége szakadt. A gyűjtött tárgyak egy részét még sikerült átmentenie a városi honismereti kör tulajdonába, de az ott maradt anyag ki tudja hová lett. A szellemi gyűjtés feljegyzéseit, jegyzeteit szerencsére magához vette, s később feldolgozta.

Nyugdíjazásától még nagyobb lendülettel gyűjti Ózd és környékének településtörténetére, népének életére vonatkozó adatokat. Ezek közzététele érdekében eleinte városunkban és a vonzáskörzetben lévő községekben tartott előadásokat, később kutatási eredményeit írásban is feldolgozta, ma is ezt teszi.

Nyugdíjasnapjait a tanulók által gyűjtött anyagok rendezésével kezdte, így dolgozta fel 1971-ben az ózdi járás földrajzi neveit, 1974-ben az Ózd környéki ragadványneveket. A Herman Ottó Múzeum 1975-ben az ő munkájával, a *Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén* című füzetével indította meg a Borsodi kismonográfiák sorozatát.

A falvakban végzett kutatómunkája során akadt Ózd és Csernely egykori földesurának irattárára, melynek csaknem 2500 irata rendezetlenül hevert a család birtokában. Rendezte, átolvasta és jegyzetelte, majd elérte, hogy az irattár a Herman Ottó Múzeum tulajdonába került. A bennük talált birtokiratok alapján bővítette Ózd és Csernely földrajzi neveit 1973-ban, továbbá várostörténeti tanulmányokat írt belőle. Még az 1970-es években kigyűjtötte a csernelyi római katolikus plébánia anyakönyveiben található ózdi lakosok neveit, s ennek alapján feldolgozta a Csernelyben használatos keresztneveket és 1974-ben tanulmányt készített Ózd lakosainak neveiről, a *Szarvas* hadról.

1975-től 1978-ig László fiával közösen felkeresték a Sajó völgyétől északra Borsod megye északnyugati területén a templomokat és a bennük található festett asztalosmunkákról adatokat gyűjtöttek, fényképeket készítettek. A három évig tartó kutatómunkát a megyei és országos néprajzi gyűjtőpályázaton első díjra értékelték. A legkiemelkedőbb felvételekből a gömörzölősi református templomban 1978-ban állandó kiállítást rendeztek, amelyet ma is sokan megcsodálnak.

1978-ban a Magyar Néprajzi Társaság meghívására Laci fia diavetítésének kíséretében előadást tartott a Borsod megye nyugati területén lévő festett asztalosmunkákról, kazettás mennyezetekről. Fiával azóta több témát dolgozott fel. 1978-tól a megyénk nyugati szélén lévő gömöri falvakban végeztek kutatómunkát. Diasorozatot és nagyszámú fényképfelvételt készítettek a területen ma még meglévő oszlopvázas, talpas, rovásfalazatú, tornácós házakról, a faragott, fűrészelt díszítésekről, gazdasági udvarokról, eszközökről. Gömörszőlősen végzett részletes és hosszadalmas kutatás alapján 1981-ben Egy gömöri falu, Gömörszőlős címmel, elkészítette a kis község monográfiáját.

Rendszeresen gyűjtötte a város iskoláira vonatkozó adatokat, melyekből sorra kiadványok lettek. Az 1980-as évektől a városunkkal egyesített gömöri falvak kutatását tűzte ki további törekvései céljául, amelyekből azóta szintén rendre kötetek születtek.

Honismereti munkája elismerésül 1979-ben Sebestyén Gyula-, 1980-ban pedig Ortutay Gyula-, valamint az Istvánffy Gyula-emlékéremmel tüntették ki. Meg kell még említenem, hogy honismereti tevékenysége mellett intarziakészítéssel is foglalkozik. Igen értékes darabokat készített az évek során, mellyel kiállításokon is részt vett igen nagy sikerrel.

Önálló kötetein kívül számos publikációja jelent meg, amelyek száma ma még kéziratban lévő dolgozataival együtt eléri a kétszázat. Mióta 12 éve meghirdettük az Ózdi honismereti pályázatot, 30 pályamunkát adott be.

Őszinte tisztelettel és nagyrabecsüléssel köszöntünk 80. születésnapod alkalmából. Köszönjük mindannyian a nekünk nyújtott segítségedet és tapasztalataidat. Én személy szerint is köszönöm, hogy bízta bennem és 1979-ben a kör vezetőjének javasoltál, s azóta is a segítségedet és a bizalmadat élvezem. Köszönöm a bírálataidat is, melyek színvonalasabbá tették közös munkánkat.

Nagy öröm lett volna neked is, mindannyiunknak is, ha ezt az emlékülést az ózdi városi múzeumban tarthattuk volna meg, amit célul tűztetek ki. Sajnos ez nem sikerült, de ez nem rajtad és a kör tagjain múlott. Pedig hányszor lett volna rá lehetőség az elmúlt 30 év alatt, mióta a kör működik.

Kérem a jó Istent, hogy erőben és egészségben, jelenlegi szellemi frissességben tartson meg közöttünk sokáig. Isten éltesen!

Nagy Károly

DOBOSY LÁSZLÓ ÖNÁLLÓ KÖTETBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

1. *Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén.* Borsodi Kismonográfiák 1. sz. Miskolc, 1975.
2. *Az ózdi Vasvári Iskola 1913–1976.* Városi tanács művelődésügyi osztálya, Ózd, 1977.
3. *Ózd utcabálózata.* Ózdi Honismereti Közlemények 1. sz. Ózdi Népművelési Intézmények, Ózd, 1977.
4. *Ózd iskolái, oktatási intézményei.* Ózdi Honismereti Közlemények 2. sz. Ózdi Népművelési Intézmények, Ózd, 1981.
5. *Vájár szakmunkásképzés az ózdi szénmedencében.* Ózd, 1981. Borsodi Szénbányászati Tröszt.
6. *Az ózdi járás 40 településének ragadványnevei.* ELTE magyar nyelvészeti tanszéke, Budapest, 1982.
7. *Gömörszőlős, egy gömői falu néprajzi monográfiája.* Borsodi Kismonográfiák 19. sz. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1984.
8. *Az ózdi kiegészítő iskola 25 éve 1961–1986.* Kun Béla Művelődési Központ, Ózd, 1986.
9. *Oktatási és közművelődési intézmények Ózdon.* Ózdi Honismereti Közlemények 9. sz. Kun Béla Művelődési Központ, Ózd, 1987.
10. *Szedettes szöttesek a magyarországi Gömörben.* Gömör Néprajza, IX. sz. KLTE néprajzi tanszéke, Debrecen, 1987.
11. *Az ózdi Szakmunkásképző Intézet története.* Kun Béla Művelődési Központ, Ózd, 1988.
12. *Szokások és hiedelmek a Hangony-völgyében.* Gömör Néprajza, XIX. sz. KLTE néprajzi tanszéke, Debrecen, 1989.
13. *Egyházi emlékek a Hangony-völgyében.* Gömör Néprajza, XXVIII. sz. KLTE néprajzi tanszéke, Debrecen, 1991.

A honismereti táborokról – ma és holnap

1991. november 30-án Budapesten igen eredményes összeövetelt tartott a Honismereti Szövetség táborozási munkacsoportja.

Ez a minősítés nem véletlenül került ide. A szervezett honismereti táborozás történetében először fordult elő, hogy nagyszámú táborvezető jött el – a nyári táborok kétharmada képviseltette magát –, de ennél is jelentősebb az, hogy az eszmecsere az alapkérdésekben a gyakorló táborvezetők és a Honismereti Szövetség jelen lévő tisztségviselői között teljes egyvetéris jött létre.

Pedig súlyos témákról: a hogyan továbbról s a rendelkezésre álló szerény pénzösszeg felosztásáról volt szó.

Mielőtt ezekre a kérdésekre rátérnék, tekintsük át röviden az 1991. évi nyári táborozás főbb adatait, jellemzőit.

A tábori pályázat keretében országsszerte 48 táborra készültek és 46 meg is valósult (I. táblázat). Ezekben 1889-en táboroztak, 60%-uk az általános iskolások, 30%-uk a középis-kolások, 10%-uk a felnőttek köréből került ki. Ez az évek óta megszokott összetétel egy más vonatkozásban azonban újat hozott: eddig soha nem tapasztalt nagy számban vettek részt táborainkban határainkon túli fiatalok. Tíz tábor (táblázat 1., 5., 15., 16., 25., 26., 27., 28., 31., 44. sorszámú tábor) 157 szomszéd országbeli magyar fiatal látott vendégül!

A gyakorló vezetők szerint a kiscsoportos foglalkozásokra épülő szaktábor létszáma 40–45 főnél lehetőleg ne legyen több, s időtartama legalább egy hétig tartson. Nos, az ideiek túlnyomó többsége betartotta ezt az arany szabályt. Természetesen a műfaj, a program jellege okozhat eltérést (pl. 14., 28., illetve 32., 33. sz. tábor), de akad kakukktójás is (45. sz. t.) Ez utóbbiak nem kapták meg a tervezett táborhelyet, ezért kényszerű megoldásként a gyerekeket háromnapos túrára vitték.

A tábor helye	A tábor		Rendezője	Vezetője
	létszá- ma (fő)	időtár- ma (nap)		
1. SZANAZUG	45	13	Békés m. Népművészeti Egyesület	Réthy Erzsébet
2. TISZAVÁRKONY	25	8	a szolnoki Kodály Zoltán Ált. Iskola	Császár István
3. TISZALIGET	35	8	szolnoki Napsugár Gyermekház	Somogyiné Borki Gizella
4. RÁBASZENTMIHÁLY	52	10	bogyoszlói Rozmaring Gyermektáncsoport	Fűcek Piroksa
5. BALATONSZEPEZD	32	14	szajóli Tiszaparti Néptáncgyűttes	dr. Kovács Sándorné
6. FÜZESGYARMAT	25	10	Bp. IX. ker. Ifjúsági Otthon	Árkus Péter
7. SZEGHALOM-VÁRHELY	30	10	szeghalmi Péter András Gimnázium	Kurucsó Mária
8. NOVAJDRÁNY	60	25	Herman Ottó Múzeum	dr. Hellebrandt Magdolna
9. KEMENESSZENTPÉTER	65	18	veszprémi Táncsics M. Építőipari Szakközép.	Olaj Imréné
10. BOLDOG	20	12	Eszterházy Károly Főiskola	dr. Kozári József
11. NOVA GORICA	45	6	győri Petőfi Sándor Művelődési Központ	dr. Bedécs Gyula
12. MEZŐBERÉNY	35	10	mezőberényi Művelődési Központ	Nagy Ferencné
13. APÁTFALVA	30	9	Megyei Honismereti Egyesület	dr. Marjanucz László
14. BRENNBERGBÁNYA	200	14	Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület	Vajda Ferencné
15. HAJDÚDOROG	24	10	hajdúdorogi Honismereti és Hagyományörző Szövetség	Papp György
16. LENGYEL	82	10	Székely Kör	Höfler Lajosné
17. BATTONYA	35	12	megyei Művelődési Központ	Fabulya Lászlóné
18. BALATON-FELVIDÉK (kerékpárral)	25	12	veszprémi Lovassy László Gimnázium	Asztalos István
19. ZSELIC (gyalog)	23	12	Újpalotai Szabadidőközpont	Kelemen Árpád
20. MINDSZENT	26	12	Központi Általános Iskola	Demeter Lajosné
21. RUZSA	12	9	tiszafüredi Zrinyi Ilona Általános Iskola	Veres Miklósné
22. TISZAFÜRED	15	10	Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóság	dr. Szabó István
23. NAGYDÉM	15	15	nagydéli Honismereti Kör	Marics Lajos
24. KRASZNOKVAJDA	23	10	Herman Ottó Múzeum	Vida Gabriella
25. KIMLE-LIBÁD	47	10	Győr-Moson-Sopron Megyei Honismereti Egyesület	Jászberényi Ferencné
26. SZOB-IPOLYSZALKA	18	10	szobi Erdy János Könyvtár	Mándl Gyula
27. BERETTYÓÚJFALU	44	8	Bihari Múzeum	Lugosi István
28. ZSÁMBÉK	84	5	Honismereti Szövetség	dr. Kovács József
29. HARKÁNY	46	10	baranyai Honismereti Egyesület	Timár Irma
30. SOLT	35	8	solti Hagyományörző Törzs	Kacziba Lajosné
31. ÁSVÁNYRÁRÓ	33	8	Győr-Sopron-Moson megyei Művelődési Központ	dr. Dekány Sándorné
32. GYÓR	34	5	Xántusz János Múzeum	Nagy Hedvig
33. GYÓR	24	5	Xántusz János Múzeum	Némethné Jakovits Györgyi
34. SZILVÁSVARAD	26	10	fűzesabonyi I. sz. Általános Iskola	Somfai Tiborné
35. PÁPA	38	10	pápai Jókai Mór Városi Könyvtár	Váminé Molnár Anna
36. BAKONYSZENTLÁSZLÓ	34	10	monostorapáti Általános Iskola	dr. Kancsal Károlyné
37. LAKITELEK-TÓSERDŐ	25	10	ajkai Bródy Imre Gimnázium	Mag Éva
38. NAGYVÁZSONY	83	8	TIT Veszprém megyei szervezete	Németh József
39. TAPOLCA	33	8	Bárdos Lajos Általános Iskola	Reindl Erzsébet
40. VELEM	55	6	Vas megyei Művelődési és Ifjúsági Központ	Szakály Ferenc
41. BALATONBERÉNY	38	13	Fogyasztási Szövetkezetek Zala megyei Szövetsége	Ágoston Károly
42. SZÁR	44	8	zuglói Erzsébet királyné úti Általános Iskola	Timár Pál
43. SIMONFA	18	10	Bp. Csokonai Művelődési Ház	Mojzes Ildikó
44. MESZTEGNYÓ	55	10	Somogy megyei Honismereti Egyesület	Kövesdi Tiborné
45. BUDAPEST KÖRNYÉKE	70	3	zuglói Hajós Alfréd Általános Iskola	Bury Katalin
46. JÁSZSZENTANDRÁS	26	10	a helyi Gyermekkönyvtár	Kiss Istvánné

Az alapprogramok oly színesek, változatosak voltak, mint amilyen a honismereti mozgalom. A hímzés-szövés, faragás, korongozás stb. műhelytitkaiba három tábor (1., 2., 3. sz. t.) engedett beletekinteni, a néptánc színpadra vitelével két tábor munkálkodott (4., 5. sz. t.), a régmúlt kultúrák – újkőkori, bronzkori, kelta, szarmata leletek – feltárását öt helyen (6., 7., 8., 9., 10. sz. t.) kezdték el, illetve folytatták. A közelmúlt történetének tanulmányozása is helyet kapott: így a reformkor (12., 14. sz. t.) az 1919-es román megszállás (13. sz. t.) s ide sorolható egy különleges akció is, az isonzói I. világháborús síremlékek felkeresése, gondozása, a kegyeleti emlékhely elmélyültebb megismerése (11. sz. t.). Feltűnően megnőtt a gyűjtési kedv: a néprajzi-helytörténeti kutatást nyolc tábor vette programba (20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27. sz. t.) A témák érdekesek, sajátosak: piacok-vásárok, tanyavilág, étkezési-lakodalmi szokások, egyesületi élet, emlékhelyek – neves személyiségek emlékanyaga, az Ipoly két partján található népviselet összevetése, anyakönyvkutatások, életmódivizsgálat stb. A gyűjtési kedv fellelhető az ismeretterjesztő jellegű táborokban is, ahol egy-két napot szántak a táborhely környéke néprajzi, természeti, történeti értékeinek kutatására. (29., 30., 31., 34., 36., 40., 41., 44. sz. t.) Az országjárás, egy nagyobb tájegység megismerése sem hiányzott a nyári tábori élet során. Voltak, akik kerékpárral a Balaton-felvidéket barangolták be (18. sz.), mások a Zselicet járták be gyalog (19. sz. t.). A nyár kiemelkedő eseménye a honismereti szakkörvezetők képzése (28. sz. t.), amelyre most is sor került, ez volt immár a hatodik alkalom. A felsorolás végén hadd köszöntsünk a most még formálódó új táborípust, a népismereti-magyarságismereti táborot. (15., 16. sz. t.) Az természetes, hogy a magyarságtudatot erősítő hatások minden honismereti táborban jelen vannak, azonban az előbb említett táborformában ennek szolgálatára épül a teljes program, s elsősorban azok részére szervezik, akik igénylik a tisztánlátást.

Az ország majd minden részén találunk tábor szervezőket. A legtöbb tábor a veszprémiék valósították meg, őket követi Budapest, Szolnok és Győr megye 6–6 táborral, majd Békés 4-gyel, 2-vel Borsod, Csongrád, Heves megye, egytáboros Bács, Pest, Tolna, Vas, Zala, Hajdú, Somogy megye. A többiek 1991-ben nem iratkoztak fel. A felsoroltak mellett volt még két országos szervezésű, az egyiknek a Honismereti Szövetség (28. sz.), a másiknak a Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület (14. sz.) volt a gazdája.

A műfajról, mint követelményről

A közelmúltban a honismereti mozgalomban jelentős szervezeti változás következett be. Országszerte önálló egyesületek alakultak, és ez a helyi öntevékeny szerveződési folyamat még nem zárult le. Ezért egyenlőtlen szóródású és hatékonyságú még az egyesületi hálózat. Ez tükröződik a nyári szervezőmunkában.

Az igény és a megvalósulás a két-három évvel ezelőtthez hasonló, amikor 60–80 táborot tartottunk nyilván. Nem kell azonban jósnak lenni: várható, hogy a közeljövőben – két-három éven belül – a korábbi legmagasabb mennyiséget jóval túl fogjuk lépni, mert egyre szélesebb körben növekszik a helytörténet, a népi értékek iránti vonzódás, figyelem.

Ugyanakkor az is reális prognózis, hogy az anyagi támogatás mértéke jóval az igény alatt marad, ezért fel kell készülni arra, hogy a rendelkezésre álló pénzüsszeg szétosztása lehetőleg a mozgalom erősítése érdekében történjék. A november 30. tanácskozáson ki is mondták a résztvevők: a jövőben lehetőleg csak a Honismereti Szövetség tagszervezetei részesüljenek támogatásban. Ezáltal szűkül a kör, azonban így is előadódhat olyan helyzet, hogy a tagszervezetek pályázatait közül is válogatni szükséges.

Tehát kívánatos lesz megmérteni a programokat.

Örvendetes, hogy a *gyermek- és ifjúsági táborok* többnyire tartalmaznak honismereti programelemet, hiszen például a tábor környékének a „felderítése” során akarva-akaratlanul számukra ismeretlen népszokások, környezeti értékek tárulkoznak elő. Az átgondolt program természetesen ennél többet nyújt, azonban e táborok fő célja mégis a romantikus keretekben történő sokoldalú szórakozás, hasznos időtöltés nevelési hatásokkal tarkítva.

A *szaktábor* ennél többet jelent. A szervezők (és az igény) által meghatározott szakismeret, téma elmélyítését, gyakorlását tűzi ki célul, persze a tábori romantikát, a szórakozást itt sem mellőzik, de csak másodlagos mértékben van jelen. A programban foglalt témát – témákat – a résztvevők többnyire a táborozás előtt már ismerik: szakköri foglal-

kozásokon, tanfolyamon vagy egyénileg készülnek a nyári „megmérettetésre”, ismereteik tökéletesítésére.

Ilyen a *honismereti tábor* is. De hogy mit takar a „honismereti” elnevezés mint szaktábortípus, erre egy-két szóval nehéz válaszolni. Széles körű fogalom, amely magába ötvözi a honismereti mozgalom gazdag, de változó, színekben, műfajokban tarka jegyeit. Az áttekintés érdekében mégis számba kell venni alkotórészeit, egyben tudomásul véve azt, hogy a tiszta műfajok, műfajcsoportok ritkán különülnek el egymástól, de azért egy-egy tábor akkor viseli igazából a honismereti jelzőt, ha arculata sajátos, kötődik valamelyik műfajhoz.

A típusok, a műfajok a honismereti tevékenység alapján születnek, osztódnak, formálódnak. Osztályzása többféleképpen történhet, íme egy formája:

1. *Alkotó néprajzi tábor* (további bontása: népművészet, népszokás, népi játék, népzene, néptánc, népköltészet stb.).

2. *Történeti tábor* (régész, üzem-, agrár-, helytörténet, történelmi emlékhely, kor, személy, történeti játékok stb.).

3. *Táj- és népismereti tábor* (népismeret-magyarságismeret, szociográfia, kisebb-nagyobb tájegységek megismerése stb.).

4. *Kutatótábor* (néprajzi- és nyelvjárásgyűjtés, helytörténeti gyűjtés stb.).

5. *Általános tematikájú tábor* (az előző négy típus elemeit tartalmazza, szaktábor jellege vitatott).

6. *Vezetőképző tábor*.

Létezik még egy sajátos műfaj: a *nemzetiségi honismereti tábor*, amely a felsorolt hat csoport bármelyikéhez kapcsolódhat.

A már említett eszmecsere vita bontakozott ki arról, hogy a hivatásos intézmény mellett működő tábor (például régész) kaphat-e támogatást? Igen, ha közművelődési feladatot is ellát, ha a honismereti mozgalom célkitűzéseibe illeszkedik. Az általános tematikájú táborokat is csak akkor támogatjuk, ha ismeretterjesztő tevékenységük mellett a honismerethez kapcsolódó céljuk is van, például azzal, hogy az érdeklődés felkeltésével egy megalakítandó szakkörhöz, közösséghez toboroznak.

A pályázatról

A Honismereti Szövetség – jelenleg – táborszervezői munkáját pályázat útján valósítja meg.

Immár tízéves ez a módszer. Először az olvasótábor szervezői kísérletezték ki, majd alkalmazni kezdték a honismereti mozgalomban, melynek hatására évről évre emelkedett a táborok száma.

A tavalyi pályázatot 1991 februárjában hoztuk nyilvánosságra. Mivel az idei a tavalyihoz hasonló lesz, ezért lényegét változatlan szöveggel itt közreadom: „Támogatásban részesülnek azok a táborok, amelyek – régészeti feltárással, állagmegóvással, irodalmi, történelmi emlékhelyek felkutatásával, védelmével, műemlékvédelemmel – a népi kultúra tárgykörébe tartozó fogalomkör gyűjtésével (tárgyi és szellemi kultúra), a népi hagyományok felkutatásával, gyűjtésével, ápolásával – a legújabb kor történeti kutatásával (gazdaságtörténeti, üzem- és ipartörténeti, mezőgazdasági, művelődéstörténeti stb.) tárgyi dokumentumok gyűjtésével – helytörténeti gyűjtemények rendezésével, állományának számbavételével foglalkoznak. Előnyben részesítik azokat a táborokat, amelyek folyamatos évközi tevékenységre épülnek, bentlakásosak s legalább nyolc napig tartanak. Az előzetes tábori programot, koncepciót írásban kell elkészíteni.”

Ez a szöveg bizonyára bővül azzal, hogy most már előnyben részesülnek a tagszervezetek, s tartalmazni fogja azt a kérést is, hogy a pályázatokat a szervezők először a megyei (Bp.-i) egyesületekhez juttassák el, ahol a pályamunkákat *első fokon* minősíteni fogják s kialakítják a fontossági sorrendet. Ezzel az előzetes véleményezéssel jut el a Honismereti Szövetséghez, ahol megszületik a végleges döntés.

Ezt a kétlépcsős eljárást is jóváhagyta a novemberi tanácskozás.

A résztvevők egyetértettek azzal, hogy az iskolaszünetben a pályázók részére kétnapos tanfolyamot tartsunk, ahol a már elkészült tábori programok kerülnének megmérettetésre (s ha szükséges – korrekcióra). Kölcsönös táborlátogatásra is van igény. Ennek megszervezésére is jó alkalom ez a tanfolyam.

Úgy tűnik, hogy táborozás dolgában jó úton haladunk.

Derzsi Ottó

Pantheum Avium

Mifelénk, a Partiumban úgy tartják, hogy az erdélyi ember fafaragónak születik, s csak azután, miután felnő, azután kanyarodik el életútja más foglalkozások vagy tudomány felé. Ez jutott eszembe, amikor barátaim körében arról beszélgettünk, hogy szeretnék egy Madár Emlékparkot létesíteni olyan formán, hogy minden, hazánkban kipusztult madár kapna egy-egy faragott emlékoszlopot. A társaság egyik tagja nyomban ajánlotta is, hogy hívjam meg az erdélyi Szovátáról Bocskay Vincét, aki ugyan főfoglalkozásként tanárkodik, de a nyári szünidő heteit bizonyosan szívesen töltené fafaragással. Levél ment, válasz jött, s nem sokkal ezután megérkezett a fafaragó mester is. Társat nem volt nehéz találni, hiszen Imrefia Szabó Béla Szolnokon él, ugyancsak tanárember. Eddigi munkásságát jó néhány nagy sikerű bronzplakett és fafaragás jelzi.

Nem sokkal a levélváltások után – ha jól emlékszem 1991. július derekán – a Dráva menti Keselyőfapusztán találkoztunk, ahol megbeszéltük a tennivalókat. Miután megállapodtunk, hogy nem emberkopjafákról van szó és nem is élethű madarak kifaragásáról, abban maradtunk, hogy kinek-kinek a fantáziája dönti el, hogy mi is legyen fába faragva a madarak nevének kívül. Hanem amikor már túljutottunk az egyezkedés nehéz óráin, Vince nekem szegezte a kérdést, hogyan is jutott eszembe ez az egész? Bevallom, akkor csak dadogtam, mert nem gondoltam végig, hogyan érlelődött meg bennem a Madár Emlékpark létesítésének a gondolata.

Ami akkor nem sikerült, talán most menni fog, kezdjük sorjában. A vadonélő állatok, s így természetesen a madarak is gyermekkorom óta személyes ismerőseim. Mivel olyan körülmények között nőttem fel, hogy közelebb voltak hozzám az erdők lakói, mint a háziállatok, megpróbáltam megérteni őket. Utánoztam a hangjukat, ha tudtam csúfondároskodtam velük, de még attól sem riadtam vissza, hogy a befogott fiókat magamhoz édesgessem s társamul válasszam. Volt nekem szobabéli csókám, a verandán élő szajkóm. Előlem még a szarka sem röppent el, ha éppen sikerült a csibe hangját utánoznom. Ha védecemnek kedve támadt, útjára engedtem vissza az övéihez. Azt, hogy az élet nem csupán madárfüttyből áll, embernyre cseperedve magam is megtanultam. Voltak évek, amikor a madarak szabadságát nekem csak a kis koszos, városi verebek jelentették.

Hosszú-hosszú évek után a Dráva partjára vetődtem. Ez még abban az időben volt, amikor a folyót csak különféle engedélyek birtokában lehetett megközelíteni. Órtulostól Siklósig egy széles sáv – beleértve az Ormánság déli peremét is – zárt vidék volt. Ez a zártság az ott élő embernek sok kellemetlenséget okozott, ugyanakkor hasznára vált a természetnek. Nincs ebben semmi ellentmondás. A tiltás az idegenforgalmat hátrányosan érintette s megnehezítette a gazdálkodást is. A Dráva szigeteit például nem lehetett megközelíteni, nem beszélve azokról az ártéri erdőkről, amelyek ugyan a folyó jobb partján, jugoszláv területen voltak, de magyar tulajdonban, mert a trianoni urak jókedvükben olyan kacskaringósan jelölték ki a határt, mint egy ünnepi rokokója csipkés szegélyét. De nemcsak ez a kettős átok súlytotta ezt a vidéket, hanem egy olyan rendelet is, amely minden erővel gátolta e térség fejlődését. Ugyanis, ha egy pusztára vagy falura kimondták a verdiktet, miszerint az „szerepnélküli település”, számíthatott arra, hogy lassan, de biztosan el fog sorvadni.

Szerencsére a természet minderről nem vett tudomást. Sőt: a zártság, a természet szemszögéből védelemet jelentett. Helyenként évtizedekig nem volt erdőművelés. Ezért alakulhattak ki a Dráva árterén, de főleg a szigetekeken olyan erdők, facsoportok s berkek, amelyek már-már megközelítették az őserdők, de legalábbis a természetes erdő állapotát. Ebbe a világba csöppentem én bele, mégpedig úgy, hogy sikerült egy parányi tanyát vásárolnom. S talán jól jellemzi az akkori helyzetet, hogy egy □-öl földet egy doboz cigaretta árért lehetett megkapni. Ez akkor érthető volt, hiszen a helybeliek érezték, hogy itt jövőt építeni nem lehet, az is nagy eredménynek számít, ha az adott állapotot megőrizhetik. A falvakban persze megfogyatkozott a népesség, puszták elnéptelenedtek, s miután már lakója sem volt, a „nagyyszerű” gépek eltüntették az utolsó épületeket is. Az országban talán itt található az egyetlen olyan helységnévtábla, amely még őrzi az egykori pusztá nevéét, de lakója, épülete egy sincs.

Itt találkoztam ismét a madarakkal. Itt láttam tarlótüzből elevenen égő fogolycsapatot, rabsicoktól sebzett vörös vércsét és talán, ami a legdrámaibb: olyan madárpusztítást, amelyet még nem jegyzett fel az ornitológia története. Tanult európai „kultúrember” megállapították, hogy a Dráva egyik ártéri erdőtagjában megtelepedett kárókatona „nagy” pusztítást végeznek a folyó és a távolabbi halastavak halállományában. Vizsgálódás helyett és anélkül,

hogyan netán megkeresték volna az elhárítás lehetőségeit, kihirdették az ítéletet: ki kell lőni a fészkeket. A jegyzőkönyv tanúsága szerint kéttucatnyi vadász kétezer madarat pusztított el, olyanokat, amelyek még fészkekben ültek vagy éppen hogy csak kirepültek a fészkekből. Dicső tett volt! Az ágakon fennakadt madártetemek hónapokig lógvá vagy a fák alatt szétterülve indultak bomlásnak. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a kárókatontörvény nem védi. De védi a fészkelő madarat, a fiókát. Ez madárvérfürdő volt. Legalább olyan embertelen cselekedet, mint az erdőben a májusi fakitermelés. A kidöntött fák zuhanásukban százával zúzzák szét a madárfészkeket, benne a tojásokat vagy a már kikelt, de magatehetetlen fiókákat. Ideje volna már, hogy az erdőtörvény megszülessen, s az ilyen pusztítást is megállítsa.

E személyes rossz tapasztalatok után fenntartás nélkül elhiszem neves kutatóknak azt a jóslatát, amely szerint, ha az ember továbbra is így bánik a természeti környezetével, akkor századunk utolsó negyedében bolygónk egymillió állatfajjal lehet szegényebb. De ez már nem is jóslat, hiszen tudjuk, hogy az állatvilág kihalási sebessége már az 1970-es évek óta évenként ezer fajra emelkedett. Ezek a gondolatok foglalkoztattak, amikor felöltött bennem a kényeszerű gondolat, hogy felkiáltójeleket kellene emelni. Így kellene „szólni” az emberhez az állatvilág, pontosabban az állatvilág és az emberiség védelmében. Magunk védelmében!

Az emlékpark áll. Tizenhárom faragott oszlop jelzi a hazánkban végleg kipusztult madárfajok sorát. Álljon itt a névsor emlékeztetőül: rózsás gödény, borzas gödény, kis kárókatona, kékcsőrű réce, halászsas, vándorsólyom, siketfajd, nyírfajd, daru, reznek, tavi cankó, kacagócsér, kis csér. Ezek a mararak már többet nem fészkelnek hazánkban. Jó lenne, ha a faragott felkiáltójelek a jövőben nem szaporodnának. Van remény, de az esély kicsi. Az élőhelyek ugyanis eltűnnek vagy beszűkülnek, s a törvény is eléggé liberális. Újabb fajokat kellene szigorúbban védeni. Az állatvilágot s köztük a madarakat nagyon sok veszély fenyegeti, olyan is, amit eddig fel sem mértek. A motorizáció például az ember kényelmét szolgálja, ugyanakkor az országutakon naponta madarak és kisemlősök ezrei pusztulnak el úgy, hogy egy száguldó autó elgázolja őket. Ezt a veszélyt kivédeni nem lehet, tehát ott kell keresni a megoldást, ahol lehet: az élőhely védelmével, a fészkelési idő háborítatlanságának megteremtésével, a gyilkos kemikáliák csökkentésével. Erre is figyelmeztet valamennyiünket a Madár Emlékpark, amely Matty községtől délre, Keselyőfapuszta közelében, egy kis ligetben található. Pantheum Avium. Így hirdeti a faragott tábla 1991. szeptember 20. óta. Ezen a napon avatta fel dr. Tardy János helyettes államtitkár, akinek hivatala is nagyon sokat segített abban, hogy megszülethetett Európa első Madár Emlékparkja. A park felavatása alkalmából létesítette a helyettes államtitkár azt a bronzplakettet – Imrefia Szabó Béla alkotását –, amellyel évről évre, a kiemelkedő munkát végző természetvédőket tisztelik meg.

Kácsor László

Honti napok 1991-ben Szobon és Ipolyságon

A szobi Érdy János Könyvtár és Információs Központ immár egy évtizede gyűjti rendszeresen az egykori Hont megyére vonatkozó helytörténeti dokumentumokat, hiszen 900 évig ehhez a megyéhez tartozott. A trianoni békekötés következtében kettészakított vármegyéből a szobi járás területe maradt meg hazánkban, a többi járás pedig Csehszlovákiához került. A könyvtár ezért feladatának érzi a kisszámú és sok esetben ritkaságnak számító dokumentumok gyűjtését, annál is inkább, mivel Magyarországon nincs olyan közkönyvtár, amelynek gyűjtőköre e megsűnt megyére is kiterjedne. Az intézmény helytörténeti gyűjteménye jelentős mértékű gyarapodást ért el az eltelt 10 év alatt.

Sajnos a korábbi évtizedekben a pártállam politikai szorítása miatt nem lehetett helytörténeti munkacsoportot kialakítani az egykori megyének a Csehszlovákiához tartozó részével. 1986-ban a rég óhajtott kapcsolat érdekében meghívtuk Csáky Károly ipolysági helytörténetészt, íróat. A szerzői estjén Csáky tanár úr az akkor megjelent Honti barangolások című könyvét mutatta be olvasóközönségünknek. Ettől az író-olvasó találkozótól számítjuk a kapcsolat kiépítését; mondhatjuk, hogy a honismeret volt a kiindulási pont a határ két oldalán élő kutatók között. Ezt követően rendszeressé vált a személyes kapcsolat Csáky Károly és a szobi könyvtárigazgató között, amit sok közös rendezvény jellemezett.

1989 őszén harmadszor rendeztük meg Szobon a Pest Megyei Honismereti Napokat, amelyen már több megye (Győr-Sopron, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest megye) honismereti mozgalmának képviselői is megjelentek. Az előadók között találjuk Jászberényi Ferencné, Bartha Évát, Kovács József Lászlót, Szabó Imrét, s Csáky Károlyt, aki a határon túli honismereti munkát ismertette. Itt vetődött fel először a Felső-Dunamenti Honismereti Régió ötlete, amely a felsorolt megyék honismereti tevékenységének együttműködését fogná össze.

1990 nyarán Szobon 10 napos néprajzi tábor szerveztünk szlovákiai magyar és itthoni néprajzosok, helytörténészek részére, az Ipoly két oldala néprajzi vizsgálatára. Az itt tevékenykedő néprajzkutatók – gyűjtésük eredményét feldolgozó – kézírataiból elkészült a Börzsöny-vidék című tanulmánykötet, amely 1991 végén kerül nyomdába. A kutatómunkában részt vett az Ipoly jobb partján dolgozó, Liszka József által vezetett munkacsoport is.

A következő évben, 1991-ben Ipolyszalkán (Csehszlovákia) került sor a néprajzi táborra, amelyen részt vettek mindkét oldal kutatói. A tábor megnyitását Liszka József, Csáky Károly, Hála József és Mándli Gyula tartottak előadásokat.

Az 1991. esztendő a közös honismereti tevékenységnek jelentős sikerét hozta. A két országban egyaránt lezajló rendszerváltás következtében sokkal szabadabb politikai légkörben közös Honti napok rendezvénysorozat megtartására született lehetőség.

Májusban Szobon nyílt meg az Erdy János Könyvtár és Információs Központ rendezésében a Hont megye a történelmi dokumentumok tükrében című kiállítás, amelyhez a kiállított tárgyakat a két országból gyűjtöttük össze. Külön megemlítjük – ezúton is köszönetet mondva – a szerencsi Zempléni Múzeumnak a segítőkészségét a honti képeslapgyűjtemény kölcsönzéséért. A kiállított dokumentumok jelentős része az őszi, ipolysági Honti napok keretében rendezett kiállításon is látható volt.

A szobi rendezvényt dr. Zsolnay Ernő Ipolyság város polgármestere és dr. Csáky Károly ipolysági helytörténész nyitották meg, felelevenítve Hont megye történetének jeles fordulóit. Csáky Károly szavait idézve: „A történelmet félremagyarázni, elhallgatni – bár nem üdvös dolog, de – lehet. Becsapni azonban sosem! A történelemből erőt kell meríteni az újabb történelemhez. Bízom abban, hogy most itt Szobon is egy kis történelem kezdődik. Akkor, amikor a régivel ismerkedünk, amikor szembenézünk emlékeink töredékeivel, amikor az értékes hagyományok keresésére indulunk, az Ipolyon innen és túl, Szobon és Ipolyságon külön-külön és együtt is.”

1991. szeptember 27–29-én rendezték meg Ipolyságon a X. Honti Napokat. A gazdag program legjelentősebb eseményei között Hont megye az idő tükrében címmel történelmi és néprajzi kiállítás, ipolysági videofilm-bemutató, diafilmvetítés, templomi hangverseny szerepelt. A rendezvénysorozatra a koronát a vasárnapi gálaműsor tette fel, melynek keretében a szabadtéri színpadon 16 szlovákiai és magyarországi szlovák, német és magyar folklóregyüttes és szólista lépett fel hatalmas sikerrel. Magyarországot a szobi Danubius Táncegyüttes és a Nagyborzsönyi Pávakör képviselte.

E rendezvénysorozaton belül találkoztak a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság választmányának tagjai és a Pest Megyei Honismereti Egyesület képviselői, valamint a helyben megalakuló Honti Honismereti Társaság vezetői. Mándli Gyula, a Pest Megyei Honismereti Egyesület elnöke ismertette a békéscsabai Honismereti Akadémián elfogadott koncepciót a Felső-Dunamenti Honismereti Régió létrehozására, képviselve a jelen nem lévő megyei szervezeteket is. A jelenlévők összeállították az 1996-ig tervezett kutatási program alapelveit, témaköreit és kiadási terveit, amely feladatuk szolgál a határ két oldalán az elkövetkezendő időszakban.

Megállapíthatjuk, hogy a helytörténeti együttműködés és a közös munkálkodás előtt ledőltek a politikai határok, de az államhatárok is. Reméljük, hogy meg fog maradni mindez, s nem lesz tiszavirág-életű a határokon átterjedő kulturális kapcsolat.

Mándli Gyula

Nátly József-re emlékeztek Újszentivánon

Szegeden az idei nyár legfontosabb rendezvénye a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság által szervezett III. Hungarológiai Kongresszus volt, amely 1991. augusztus 12-étől augusztus 16-áig tartott. A hungarológia *magyarságtudomány*: azoknak a tudományos szakágaknak az összessége, amelyek a magyar nyelvvel, irodalommal, néprajzzal, földrajzzal, történelemmel foglalkoznak. A kongresszuson irodalomtudósok, nyelvészek, néprajzkutatók, történészek vettek részt. Az elhangzott előadások a *régi és új peregrináció* (népmozgás, népcsoportok települése) témája köré csoportosultak, az egyhetes munka tizennégy szekcióban folyt. Csak mellékesen járult ehhez a szegedi táj néphagyományaiával és művelődésével kapcsolatos tárgykör. Dr. Péter László, a József Attila Tudományegyetem tanára, *irodalomtörténész* is vállalt előadást a kongresszuson: *Nátly Józsefről, a néprajzi, népnyelvi kutatás helyi úttörőjéről, a Nátlyak kétszáz éves magyarországi történetéről (a migráció egyfajta, sajátos esetéről)* tartott értekezést.

Nátly József 1801. április 30-án, a Torontál megyei Csanádon született, amelyet a XIX. században Német-Csanádnak, 1905-től Ócsanádnak, Trianon óta románul Cenádnak neveznek. Gimnáziumi tanulmányait Szegeden, a piaristáknál végezte. Tizenhat éves korában a posta szolgálatába lépett; előbb Szegeden, majd Budán, Varasdon, Sopronban s Temesvárott teljesített szolgálatot, a két utóbbi helyen már ellenőrként. *1848-ban* otthagyta cs. kir. állását, *a magyar kormány szolgálatába állt*, mely a temesvári és eszéki postakerületek igazgatásával bízta meg. Később *főigazgató* lett, Szeged székhellyel, s végül a szabadságharc utolsó szakaszában *országos főposta-igazgató*. A szabadságharc után *Törökországba menekült*, de honvágya hazahozta. Idehaza nehéz, küzdelmes éveket élt át. 1858-ban *Újszentivánon községi jegyző* lett. Elvesztette szeme világát, s 1868-tól haláláig a kormánytól 300 Ftt kezdiját kapott. 1871. augusztus 5-én halt meg Újszentivánon. (Ebben az évben tiszteleggettünk emlékének, születése 190. és halálának 120. évfordulóján.)

Nátly József alakja *irodalmi és nyelvművelő tevékenysége* révén bevonult a magyar irodalomtörténetbe. *Költeményei és cikkei* láttak napvilágot 1824–1826 között a *Hébében* (irodalmi zsebkönyv, 1823-tól jelent meg Bécsben) és Márton József *Sokfeléjében*. Első műve, amelyet sógorával, Maróthy Mátyással közösen írt, az *Új szellem, vagyis újmagyarok útja Helikonra* (1824.). Ez a mű tulajdonképpen vígjáték (3 felvonásban). 1825-ben került ki Grün Orbán nyomdájából a *Némely vélekedések a magyar nyelv ügyében* című füzet, s ennek függeléke, az a 175 szegedi tájszó, amellyel értekezésének bizonyosságát akarta adni: a szógyártó és szóelmetsző nyelvújítókkal szemben – szerinte – *a régi és a népi szavak közkinccse tétele a nyelv gazdagításának célszerű módja*. Szavainak egy részét már a *Magyar tájszótár* (1838) is átvette, és csaknem mind megtalálható Bálint Sándor *Szegedi Szótárában* (1957).

Nátly József úttörő nyelvészeti tevékenysége révén érdemelte ki, hogy a hungarológiai kongresszus előadást szentelt alakjának, életpályája, munkássága bemutatásának. A kongresszus résztvevői a település vezetői, és igen sok érdeklődő jelenlétében megkoszorúzták sírját az újszentiváni temetőben, és leleplezték a község háza falára helyezett emléktábláját. Az ünnepségen a faluból Németországba menekült vagy oda telepített németek és még élő hazai leszármazottaik is részt vettek.

Nátly József életműve az önkéntes magyarrá válásnak szép példája: *németnek született, és a magyar nyelv és haza szerelmese lett.*

Vecsernyés János

Irodalom: *Borbándi Gyula*: A humanológusok hete Szegeden. Magyar Nemzet, 1991. aug. 28. 8. old. – *Danielik*: Magyar írók II. Pest, 1858. Szent István Társulat – *Péter László*: A szerette város. Szépirodalmi. 1986. – *Uő.*: Az újszentiváni Nátlyak. Délmagyarország, 1991. május 11. 7. old. – *Uő.*: Heimatbuch Újszentiván. Délmagyarország, 1991. június 15. 5. old. – *Petrik*: Bibliográfia II., III. Budapest 1890, ill. Bp. 1891. – *Rozsa András*: Magyar(ságtudományi) kalandozások. Pesti Hírlap, 1991. szept. 5. 8. old.

Újjáalakult a Tordai Dalárda

Az Aranyos folyó két partján, a Turi-patak torkolata mentén és az Aranyos síkságán lévő Keresztes mező északi oldalán, az Ó- és Újtordából, valamint Egyházásfalvából alakult Torda szinte évezredes léte során az erdélyi művelődési élet egyik jelentős központja volt. A sokszor elpusztult, elpusztított és felperzselt város mint fönixmadár újult meg hamvaiból, annak ellenére, hogy a nem magyar beköltözötték tömegei veszik körül. Ennek igazolására elég ha fellapozzuk Orbán Balázs: Torda város és környéke c. munkája második kötetében idézett, és 1711. július 19-én keltezett városi tanácsi jegyzőkönyvet. Az ebben leírt körülmények és okok sietették és érlelték meg a feltételeket, hogy „Torda város igaz magyar lakossága (...) édes magyar nyelvünk fenntartása és felvirágoztatásáért már századok óta küzdjön”. Ezt a célt felismerve és vállalva alakult meg 1858-ban, augusztus 20-án, Szent István napján a Tordai Daloskör mint férfikar, amely 1918 után Tordai Magyar Daloskör néven aktív résztvevőként volt jelen minden jelentősebb erdélyi magyar közművelődési eseményen, így válva ismertté az egész magyar nyelvterületen.

Zászlóavató ünnepségét 1883. augusztus 10-én tartotta népes közönség előtt, a következő jeligét választva: „Dalra magyar, Dal ragad az egekig, Búve-bája Éltes, emel, nemesit!” Színvonalas és gazdag repertoárjával jelen volt minden március 15-ei ünnepségen, majd a felvonulásokon, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlésein, mint amilyen pl. az 1894. június 4–5-én tartott tordai ünnepség is volt, ahol a városi dalárdák mellett felvonult a torockói és a tordaszentlászlói dalárda is, bemutatva a nagy tetszést keltő torockói és kalotaszegi népviseletet, jól kidolgozott és szépen előadott többszólamú kórusműveket énekeltek.

A Tordai Daloskör 25 éves jubileumára háromnapos, szépen sikerült ünnepség és a Tordai-hasadékba való kirándulás keretében került sor 1879. augusztus 14–16 között. Az esemény kulturális és társadalmi, példaadó és mozgósító jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint a jubileumi eseményre érkezett vendégek és vendégdalárdák jelenléte, köztük idős Ábrányi Kornél zeneszerző, az akkori magyar zenei élet nesztora, valamint a kolozsvári Polgári Dalegylet, a Tordaszentlászlói Ifjúsági Dalkör, az Újpesti Dalárda, a Máramaros-szigeti Dalárda, a Fiumei Magyar Daloskör, az Aradi Dalegylet, a Felvinci Dalárda, a Marosludasi Dalárda, a Kolozsvári Dalkör.

A városnak a zene iránti érdeklődését és áldozatkészségét minősíti az is, hogy a tűzoltózenekarok kívül zeneegylete és gyermekzenekara is volt, sőt jövedelmükből segítettek az EMKE Torda-Aranyos megyei könyvtárhálózatát is.

A Tordai Magyar Daloskör a két világháború közötti Erdély magyar közművelődésében is jelentős szerepet töltött be. Segítségével Tordán szervezték meg a Romániai Magyar Dalosszövetség I. Kolozsvári Kerületének dalosversenyét, amire 1930. szeptember 21-én került sor számos magyar dalárda részvételével. Karnagyuk Erdős Mihály, akinek vezetésével 1937-ben harminchét esetben lépett színpadra otthon és máshol, s a szeptemberi Tordán tartott dalosversenyen is szépen szerepelt. Ekkori tisztikara: Tutschek Ferenc díszelnök, Viski Ferenc és Botár Gáspár tiszteletbeli elnökök. Kiemelkedő munkájukért 1938. április

A Tordaszentlászlói Női Kar a II. Szent László-napi körustalálkozón, 1991. június 29.

26-án a Dalosszövetség vizsgálóbizottságába választották őket, míg az 1938. július 1-jén tartott VI. országos versenyen a férfiakok művészi csoportjában szerepeltek és II. díjat nyertek.

A Tordai Magyar Dalkör mellé 1930-ra zenei anyanyelvünk éltetőjéül két nemes versenytárs is felzárkózott. Az egyik a Tordai Magyar Dalárda Vegyeskara, a másik pedig a Tordai Református Daloskör. A három tordai dalegylet a három magyar egyházzal kötötte nemcsak zenei anyanyelvünk nemes ügyét szolgálta, hanem felkarolt minden olyan kezdeményezést, amely meg- és ittmaradásunkat szolgálta és a humánus jegyében a szépség, a jószág, a tisztelet, a hit, remény és szereteten alapul. Erre vall többek között nemcsak az elhunyt dalostestvérek iránti kegyelet ápolása, hanem a kisebbségi sorsra jutott továbbélők számára a három magyar vallástelekezet és a dr. Gáll Miklós által kezdeményezett Tordai Magyar Közművelődési Ház felépítésének anyagi és erkölcsi támogatása is. Nem kis részük volt abban, hogy Torda magyar lakossága lelkesen állott a terv kivitelezése mellé, s már 1938 márciusában összegyűlt a televásárláshoz szükséges teljes összeg. Íme ilyen közösségeket kovácsolt egybe a dal megtartó „erős vára”.

1974-ben a dalárda tevékenysége – Nagy Jenő karnagy betegsége miatt – megszakadt. Nem volt, ki átvegye a karmesteri pálcát. De az akkori korlátozó intézkedések is akadályt jelentettek. Így 16 évi szünetre kényszerült.

Csak az 1989-es decemberi események után 1990. október 31-én alakult újra Tordai RMDSZ Dalárda néven, 32 tagú vegyes kórusként. A karmesteri pálcát Bakos Ferenc kántor úr, dalkultúránk lelkes ápolója vette kézbe.

1991. május 26-án már szép sikerrel szerepeltek a kercesdi majálison. Reméljük, hogy a dalárda létszámban és sikereiben is tovább fog erősödni.

Boldizsár Zeyk Imre

Zákonyi Ferenc (1909–1991)

*„Mintba subanó víz szívna be magába,
mélyebb, egyre mélyebb:
oldó pihentető csend varázsa zárja
rám a sötétséget.”
Keresztury Dezső*

Dr. Zákonyi Ferenc, a Balaton-táj polihisztorja, a Balaton-diplomácia és -idegenforgalom kimagasló alakja, sokunk kedves Feri bácsija, ithagyott bennünket. Igaz, a hátramaradt örökség korántsem csekély, mégis nagyon fáj az igaz barát és őszinte ember távozása. Nélküle, aki utolsó polihisztoraink egyike volt, szegényebb lesz a magyar szellemi élet; társtalanabbak és magányosabbak leszünk valamennyien, akik szerettük őt, ismertük törekvéseit, értettük tenni akarásának lényegét, akik így vagy úgy oda vagyunk kötözve a Balatonhoz.

Tudtuk, hogy beteg, hisz évek óta időről időre kórházból küldte leveleit, mégsem hittük, hogy ilyen hirtelen távozhat az, aki annyi mindent megélt, átélt. Teli volt tervekkel: tanulmányokat, cikkeket írt; levelezett, telefonált, minden iránt érdeklődött.

Jószándékú figyelmeztetés, készséges tanácsadás és a segítség éppúgy életeleme volt Zákonyi Ferencnek, mint a folytonos cselekvés. Amit tudott, látott és tapasztalt, mindig élvezettel, frissességgel és csodálatra méltó gyorsasággal adta át másoknak, a köz javára.

Zákonyi Ferenc 1909. augusztus 28-án született a Baranya megyei Romonya községben. Kétesztendő korában került Siófokra. Középiskoláit Pécsen végezte, és két doktorátusát (1936-ban jogból, 1937-ben államtudományi ismeretekből) a pécsi egyetemen szerezte. 1937-ben Balatonszabadiban lett segédjegyző, 1939-től Mezökomáromban, majd 1943-tól Berhidán főjegyző. 1945-ben hazahívták Siófok polgárai, kérték, hogy álljon a helyi közigazgatás élére. Főjegyzőként a Nemzeti Bizottság, majd az új községi előljáróság élén párját ritkító munkabírással, közéleti tapasztalatával segítette rendezni a háború által szétzilált nagyközség életét.

E nagyon nehéz politikai és gazdasági viszonyok közepette Zákonyiban fölsejlik a Balaton-környék fiatalágát szolgáló népfőiskola gondolata. Kiváló társra talált *Molnár István* (1908–1987) a magyar néptánc kitűnő tanára személyében. Elmondhatjuk, hogy ez a *Balaton Népfőiskola* – Molnár István tevékenysége következtében – valóban az ország egyik szabadművelődési központjává fejlődött rövid három év (1946–1949) alatt, és nemcsak népművészeti és néptánc vonatkozásában, hanem a parasztság széles rétegeinek általános műveltségét, identitástudatát, nemzeti önértetét erősen befolyásoló, legjobban működő népfőiskolák egyike volt. Zákonyi korszerű érzékkel vallotta: „*az idegenforgalomnak nemcsak hasznosítani kell egy táj adottságait, hanem fel kell tártani értékeit*”, hogy legyen miben gyönyörködtetni a hazai és külföldi látogatókat. A javaslatára és segítségével elsősorban Veszprém és Somogy megyében helyreállított műemlékek – középkori templomok, várak, kastélyok, ámbitusos parasztházak – nagy szerepe volt a tihanyi tájvédelmi körzet létrehozásában, s ő teremtette meg a *füredi panteont*.

„*Múlthatatlan érdemű idegenforgalmi munkássága*” – írta róla *Keresztury Dezső*. Hogy mennyire igaz ez a megállapítás, azt leginkább mi tudjuk, akik ismertük és szívünkbe zártuk őt mint a 466. számú Magyar Tenger cserkészcsapat első tisztjét, a siófoki múzeum egyik alapítóját, a későbbi jegyzőgyakornokot, majd 1945–1950 között Siófok község „európai szellemiségű” főjegyzőjét.

Zákonyi Ferenc javaslatára egyesítették Siófokot Balatonújbellyel és csatolták vissza Siófokot Somogy megyéhez, megteremtve ezzel a várossá fejlődés lehetőségét. Nevéhez fűződik a *múzeumszervezés*, a *Balaton úszóverseny*, s az ún. *Wesselényi-émléverseny* megindítása, segítséget nyújtott az 1941-ben alapított *Zeneiskola* munkájához, valamint közbenjárására tartották 1945 augusztusában Siófokon az *Országos Sport Kongresszust*. 1946-ban Zákonyi adta ki az első idegenforgalmi prospektust – cseh, német, lengyel és magyar nyelven –, s 1947-ben ő hozta létre az *ország első idegenforgalmi hivatalát* Siófokon. Patrónusi tevékenységének köszönhető, hogy ezen időszakban számos művelődési mozgalom élt; *Irodalmi és Művészeti Bizottság* alakult, megnyílt a 6000 kötetes *közkönyvtár*, művelődési *előadás-sorozatok*, művész- és történelmi értékű *bemutatók* emelték az országos közvélemény fókuszába Siófokot.

E táj varázslója – így jellemeztem 80. születésnapját köszöntő írásomban. Hivatalától való megválása után is töretlen lendülettel folytatja a *Balaton múltjának teljes feltárására* irányuló munkáját. Több mint félszáz könyvet írt vagy lektorált e témakörben, s fáradhatatlanul kutatta a Balaton-vidék történeti forrásait, művelődéstörténeti emlékeit. A közelmúltban jelent meg *Balatonfüred* című, csaknem 900 oldalas könyve, s tanulmányaival találkozhattunk a dr. Kanyar József által szerkesztett *Siófok* (várostörténeti tanulmányok) című monográfiában is.

Mennyi mindent nem mondtunk még el ebben a nekrológban Zákonyi Ferencről, Balatonfüred és Siófok díszpolgáráról! Az emberről elsősorban. Arról, aki utolsó percéig az íróasztalhoz ült, hogy hírt adjon a világnak mindarról, amit kivételes tehetségével gyakorta csak ő vett észre, hogy okítson önismeretre és hazaszeretetre. Ezt tette mindig, ha felkerestük balatonfüredi lakásában.

Sajnos, cselekvéseinek ideje azzal, hogy Balatonfüreden 1991. május 29-én elhunyt, végleg elmúlt. Most már rajtunk a sor, hogy szellemi örökségét átvegyük és kamatoztathassuk. Ezt kell tennünk azért is, hogy békében pihenhessen az arácsi temetőben.

Requiescat in pace!

Matyikó Sebestyén József

„A hódítók mindig arról a földről származtak, amelyet meghódítottak. Aiszkhülosz drámájában is bennszülött voltát bizonyítja Pelaszgosznak az Egyiptomból görög földre menekült Danaosz. S akár itt éltek a románok Gyalu korában, akár nem, a mi románjaink e mitologikus jogon intézik el ma Erdély pelazgjait.” (Németh László, 1935.)

Helytörténeti pályázat!

A XX. század magyar történelmének valóság-hű feltárása és bemutatása, valamint a helytörténeti kutatás és oktatás fellendítése érdekében a Lakitelek Alapítvány – hatmillió forint keretösszeggel díjazott – helytörténeti pályázatot hirdet.

Pályázni lehet egy-egy település összefüggő történetének megírásával, a helyi gazdaság, társadalom, kultúra fejlődésének feltárásával, ezen belül valamely egyházi vagy világi intézmény, üzem, politikai vagy társadalmi szervezet, egyesület, család történetének részletes bemutatásával.

A pályamű készülhet helytörténeti szakkönyv, olvasókönyv, dokumentumgyűjtemény, életrajz, kislexikon, krónika vagy szöveggel kísért helytörténeti fotóalbum formájában.

A pályamű terjedelmének alsó határa: legalább 50 gépelt oldal (dokumentációs anyaggal, fényképpel, térképpel együtt).

A pályaműveket a szerző (vagy a helytörténeti munkaközösséget, szakkört képviselő) nevével és lakcímével együtt 3 példányban kell elküldeni 1992. október 23-ig a Lakitelek Alapítvány postacímére: 1399 Budapest, Pf. 701–380.

A pályaműveket történészekből, pedagógusokból álló bírálóbizottság értékeli.

A díjazás két kategóriában történik. A magyarországi pályaművek esetében:

I. díj	50 000 Ft
II. díj	30 000 Ft
III. díj	20 000 Ft

Az értékelőbizottság további száz pályaművet egyenként 10 000 Ft pályadíjjal jutalmaz.

A pályázatra beküldött pályaművek közül az értékelőbizottság százötven helytörténeti munkát kiválaszt, s amennyiben kiadásra előkészítik, s megjelenésére 1993. december 31-ig sor kerül, a Lakitelek Alapítvány egyenként 25 000 Ft-tal járul hozzá a kiadás nyomdaköltségeihez.

Az értékeléskor előnyben részesül az iskolai oktatásban használható pályamunka, s amelynek kiadását legalább egy szaklektor írásos véleményrel támogat.

Az értékelőbizottság 150 000 Ft keretösszegben a helytörténeti szakkörök, munkaközösségek pályamunkáit különdíjban részesíti.

A szomszédos országokból, valamint az emigrációból érkező helytörténeti pályaművek között az értékelőbizottság egymillió forint keretösszegben oszt ki díjakat.

Eredményhirdetés: 1993. március 15-én.

A pályaművek egy példánya a Lakitelek Alapítvány archívumába kerül.

LEZSÁK SÁNDOR
Lakitelek Alapítvány
kuratóriumának elnöke

Szűkebb hazánk honismertetője¹

A Honismereti Szövetség országos elnöksége ülésén már többször felmerült egy honismereti tankönyv gondolata, amelyet az általános iskolák felső tagozataiban és a középiskolákban bevezetendő honismereti tárgyként lehetne tanítani. Anélkül, hogy ennek a honismereti tankönyvnek a szükségességét a legcsekélyebb mértékben is vitatnánk, máris le kell szögeznünk, hogy az ötlet kiegészítésre szorul. A „hon”, a haza megismerése mellett elemi szükség van egy-egy helyi tankönyvre, amelyből megismerkedhetünk „szülőföldünkkel”, lakóhelyünkkel, szűkebb „honunkkal”, otthonunkkal.

Hol a hazád, hol a házád? A régi mesebeli kérdés egységben fogja fel a tágabb hazát, a országot és a családi házat valamely településen. Ahogy nincs két egyforma ország, ahogy nincs két egyforma ember, úgy nincs két egyforma település sem. Ezért van szükség arra, hogy a nagy egészet elénk táró honismereti tankönyv mellett megírjuk, megalkossuk a *szűkebb hazát* (községünket, városunkat, kerületünket) *bemutató tankönyvet* is.

Mi legyen a községünket, városunkat bemutató tankönyvben? Az alábbiakban megkíséreljük felvázolni egy ilyen helyi tankönyv tartalmát.

Igazgatási bevezető. Legelőször is helyes néven nevezünk lakóhelyünket, különösen akkor, ha az évszázadok során vagy csak a legutóbbi korban is településünk neve megváltozott. Ezután fel kell sorolnunk, hogy milyen járásba (bár a járások legutóbb megszűntek), milyen megyébe tartozik községünk, városunk közigazgatásilag. Helyes, ha a településünkön honos vallási közösségek egyházszervezeti hovatartozását és helyi státuszát is megadjuk. Végül nevezzük meg az égtájak szerint a településszomszédokat. Mutassuk be községünk, városunk régi jelvényeit, pecsétjeit, címeres emlékeit, színeit és zászlóját.

Földrajz. Településünk közigazgatási bemutatása után következhet tájféldrajzi tárgyalása. Be kell mutatnunk, hogy melyik nagyobb-kisebb földrajzi, történeti, etnikai stb. tájon élünk. Szót kell ejtenünk a földünk mélyében (bányakincsek, hévizek stb.) és a felszínen (erdők-mezők, halastavak stb.) található természeti értékeinkről. Le kell írniunk a szűkebb pátria domborzati viszonyait, a fontos és jellegzetes hegyeket-dombokat, síkokat, tavakat-patakokat megnevezéseikkel együtt. Ismertetnünk kell a minket körülvevő növény- és állatvilágot, különös tekintettel a ritka és védett természeti kincseinkre. A természet szeretetére, értékeinek vigyázására és az esetleges tilalmak megtanulására is itt lehet sort keríteni.

Régészet. Vázoljuk községünk, városunk régészetiileg ismert múltját. Nevezzük meg azt a legkorábbi kultúrát, amelynek embere már bizonyíthatóan megtelepült mostani lakóhelyünkön. Ezután a főbb kultúráknak és emléktárgyaknak jellegzetességein keresztül haladva elérkezhetünk a már névvel nevezhető első népig, amelyik területünkön egykor élt. Ügyelnünk kell – ahol erre lehetőség van – a római kor bemutatására. Nagyon izgalmas lehet a hun-avar-magyar-kun nomád kultúrák és népek régészeti anyagának a tárgyalása. A magyar honfoglalás, a korai megtelepülés, az első faluhelyek és templomok, valamint temetők világának ismertetésén keresztül elérkezhetünk az írott forrásokkal már rendelkező századokba.

¹Horváth Lajos tervzetét azzal a szándékkal tesszük közzé, hogy minél többen hozzájáruljanak. Elsősorban azok észrevételeit és javaslatait várjuk, akik maguk is állítottak már össze honismereti tankönyvet, olvasókönyvet, illetve valamilyen formában részt vettek a honismeret tantárgyként való oktatásában. (Szerk.)

Történelem. Falunk, városunk első okleveles említése mindig kiemelkedően fontos, hiszen ettől az időponttól kezdve már „igazolványunk” is van arra nézve, hogy az a település, amelyen élünk már létezik. Szerencsés esetekben igazolt létezése lehet akár 800–900 év is. Tudatosítanunk kell azonban, hogy községünk első okleveles említése nem azonos a település keletkezésének dátumával, hiszen jóval korábban is létezhetett. Az első okleveles említés alkalmat ad arra, hogy településünk nevére nézve ismertessük a nyelvtudomány álláspontját. Amennyiben településneveink „megfejtésére” nézve több megoldás, eredmény is létezik, ezeket mind tárgyalnunk szükséges. Ha egyértelmű, megbízhatóan bizonyított magyarázat nem létezik községünk, városunk nevére nézve, akkor ne foglaljunk állást egyik magyarázat mellett sem. Hagyjuk ezt a jövő tudományára.

A most már oklevélben is feltűnő település birtoklástörténetével, gazdaságtörténetével, vaktatástörténetével, művelődéstörténetével stb. folytathatjuk helyi honismertetőnket. Ezután keríthetünk sort a nevezetes eseményekre (királyok, kiemelkedő személyiségek utazása, katonaság átvonulása, csaták, tűzvészek, árvizek stb.). Soroljuk fel, hogy községünkben, városunkban kik és mikor születtek, akiknek egyéni teljesítménye az élet írmely területén kiemelkedő volt és ezért emlékezetre méltó. Említsük meg a lakóhelyünön létező (létezett) szobrokat, emléktáblákat, tiszteleti helyeket stb.

Ilyen módon eljutva a XIX–XX. századig, most már bővebben szólhatunk az 1848–49-es szabadságharc, az I. és II. világháború, az 1956-os népfelkelés helyi eseményeiről. Mutassuk a két háború közötti helyi polgárságot, parasztságot, munkásságot és életviszonyaikat. Fontos a II. világháborút követő helyi talpra állás és a demokratikus kibontakozás felé tett minden lépés. Ezután ismertethetjük, hogy a kommunista diktatúra, a pártállam megteremtése, kiépítése miként zajlott településünkön, kitérve a kitelepítések, a beszolgáltatás, a létesítés, a térsz- és település-összevonások helyi vonatkozásaira, s arra, hogy a település lakossága mindezek ellenére mit tudott elérni.

Történeti áttekintésünket zárhatjuk a többpártrendszer újbóli létrehozásával, a helyhatósági választások eredményeivel, a szovjet csapatok kivonulásával, a vállalkozói kedv helyi felélénkülésével, s a rendszerváltás más jelenségeivel.

Néprajz. Ha módunk van rá, akkor mutassuk be községünket, városunkat a tárgyi néprajz alapján, életmódtörténeti megközelítéssel, legalább 100 évre visszamenőleg. A szellemi néprajz hagyatéka: népdalok, nóták, balladák, betyártörténetek, híres esetek, nevezetes halálok, falucsüfölkék, latrikánus (irodalom alatti) versezetek, közmondások, szólások, summásdalok, munkásdalok stb. szintén kellő súllyal kapjanak helyet a helyi „honismertetőnkben”.

Irodalom-művészet. Jeles írók, művészek, akik községünkben, városunkban születtek vagy működtek rövid életrajzzal és életművük lényegre törő ismertetésével szerepeljenek. Bemutathatjuk röviden a település saját sajtóját, ha van, illetve megnevezhetjük azokat a vidéki, megyei lapokat, amelyek „hivatalból” rendszeresen közöltek, közölnek cikkeket településünkről. Tétélesen és tárgyyszerűen bemutatathatjuk azokat az irodalmi, képzőművészeti stb. alkotásokat, amelyek megjelenítik lakóhelyünket, vagy amely alkotásokhoz községünk, városunk valamilyen módon kapcsolódik.

Idegenvezetés. Járjuk be gondolatban községünket, városunkat egy alkalmas pontról elindulva és álljunk meg a nevezetes helyeken, az érdekes látnivalóknál, és sorra ismertessük azokat. A régi épületek, tornyok, templomok, köztéri szobrok és táblák stb. lexikális adatai mellett mondjuk el a hozzájuk fűződő történeteket, legendákat stb. Különös figyelemmel legyünk a történeti, művészi és népművészeti alkotások megbecsültetése iránt.

Hasznos tudnivalók. Ebben a részben mondjuk el azokat a legszükségesebb ismereteket, amelyek községünk, városunk jelenlegi mindennapjaira vonatkoznak. Olyan információt adjunk, amelyik a tájékozódást, a jó eligazodást lehetővé teszi jelenünkben. Kezdjük a közigazgatással, az oktatás-nevelés színterével, az egyházi intézmények bemutatásával. A vasúti, közúti, autóbusz-közlekedés lehetőségeinek tárgyalásával folytathatjuk. Az ipar, a mezőgazdaság, a kereskedelem létesítményeinek felsorolászerű megtanulása szintén nagyon szükséges. A különböző szolgáltatások helyei és elérhetősége jöhet ezután. A művelődés-szórakozás területei esetleg részletesebben sorolandók fel. A sportegyesületek, a sportpályák, a szakosztályok választéka következhet.

Végül ne mulasszuk el a különböző politikai, gazdasági, társadalmi és hitbuzgalmi szervezeteket, és az általuk működtetett vagy kínált irodákat és lehetőségeket sem.

Mellékletek: községünkre, városunkra vonatkozó irodalom ajánlása; településünk történetének rövid időrendi táblázata; helyi reklámok.

Egész vállalkozásunk akkor éri el célját, ha munkánkat áthatja a szülőföld, a lakóhely, a haza eme kis darabja iránt érzett különleges szeretet. Mindez természetesen az egész magyar nemzet, az egész ország iránt érzett elkötelezettségünknek a része.

Az itt vázoltak természetesen csak ajánlások és az eltérő helyi sajátosságoknak megfelelően alakíthatók és módosíthatók vagy éppen meghaladhatók. Gondolataink és ajánlásaink annak a napról napra fokozódó társadalmi igénynek a kielégítésére szolgálnak, amelyik jól érzékelhetően végre az egész haza és az otthon szeretetteljes megismerése felé fordul. Ez a nemzeti méretű jelenség az új, demokratikus, független Magyarország megteremtésének folyamatába illeszkedik.

Horváth Lajos

Magyar cserkészek a szouli jamboreen

Sokáig nem tudtuk, hogy a szövetség milyen lehetőségekkel rendelkezik a jamboree támogatására, így a csapat létszáma sokáig teljesen bizonytalan volt. Ennek ellenére javaslatokat kértem a kerületektől a résztvevőkre. A beérkezett válaszok alapján minden jelöltet meghívtunk a pannonhalmi regőstáborba, amely ez évben a jamboree előkészítését is szolgálta. Itt válogattuk ki két szövetségi vezető társammal, a mutatott teljesítmény alapján azt a 12 cserkészt és 2 órsvezetőt, akik a csapatba kerültek. Mivel a XVII. jamboreet az eddig megrendezett jamboreek alapján osztották altáborokba, mi az 1933-as gödöllői jamboree alapján azt a feladatot kaptuk, hogy a IV. altábornak magyar jelleget adjunk.

A pannonhalmi regőstáborban népdalokat, néptáncot, nemezelést, lőszórékszer-készítést tanultak a csapat tagjai. Ugyanakkor a gödöllői világtalálkozóról és a magyar cserkésztől kiállítás is kellett rendeznünk. Pannonhalmán a társaság a sok közös munkában csapattá formálódott. Indulás előtt Kecskeméten, a Piarista Gimnáziumban gyűltünk össze a tanult átismétlésére, valamint szétosztottuk a felszerelést. Így a kedvezményes utazást nyújtó Swissair-gépre a saját holmiján kívül ki a táncosviseleteket, ki sátrat, ki prospektusokat, ki pedig a gyógyszereket cipelte. Ferihegyen az aggódó szülőkön és izguló gyerekeken kívül a televíziót, a rádiót és néhány újságíró is üdvözöltünk. A beszállás teljes egyenruhában, sok mókával, a szigetszentmiklósi cserkészsorfala mellett zajlott. 24 óra elmúltával – Zürich, Bombay és Honkong tranzitját népdalokkal élénkítve – érkezünk meg Szoulba. Kedves meglepetés volt, hogy vártak ránk a magyar követségtől. Nemzeti zászlónkat követve vonultunk az autóbushoz. A repülőtérrel két motoros rendőr kíséretével és ahol kellett, segítségével utaztunk a Sorak-hegység által övezett nemzeti parkba, amely helyet adott a XVII. világjamboreenak.

Mivel éjszaka érkezünk meg, az ideiglenes táborhelyen, egy közös nagy sátorban szálltunk meg. Reggel – a tábornyitás napján – vonultunk át kijelölt táborhelyünkre. Szívdobogató élmény volt átvonulni a Godollo – természetesen így, ékezetek nélküli – feliratú, nagyon szép táborkapun, tudva azt, hogy magyar cserkész ezt 44 év után először teheti.

A koreaiak testvérként, ősi rokonként köszöntöttek bennünket a közös eredet okán. Ők nagyon számon tartják ezt a rokonságot. Lépten-nyomon előfordult, hogy történelmi. közeli vagy távolabbi eseményeit idézték. A testvérség érzéséből fakadó szeretet kísért bennünket egész koreai tartózkodásunk idején. A rokoni kapcsolatokat még a koreai ábécé is ápolta, mivel benne az f és a h egymás mellett szerepel, és ennek köszönhetően a finnkel közös sátrat kaptunk cserkészkiallításunk és képviselőnk számára. Jó volt látni, hogy hozzánk hasonlóan ők is milyen sűrűn vették elő és viselték büszkén népviseletüket.

A rendezők a tábor keretmeséjének a Sorak-hegység népi hagyományaiból válogattak motívumokat. Így a megnyitó is egy hatalmas „tábortűzijáték” volt. Azaz, kihasználva a hely adta lehetőségeket, egy természetes amfiteátrumban helyezkedett el a majd húszszer cserkész. A műsor három részből állt, a nemzetek zászlóinak bevonulásából, koreai népdalokból és táncokból és fantasztikus tűzijátékból. Színpompája, hangulata leírhatatlan. Érdekes volt számunkra, hogy a koreai táncok a magyartól eltérően, mennyire képekben és mesékben gondolkoznak. Utána a „te ki vagy, én ki vagyok” nemzetközi játék zajlott.

A zászlófelvonás és -levonás általában Hertelendy Attila kúrkiérete mellett történt, amit az éppen arra járók többször végignézték, s jó cserkészszerint megadták a tiszteletet a

zászlónak. Reggeli alatt és után általában a napi programkártyák börzeje zajlott. Ugyanis már a tábor első napjaiban megkaptuk napra, órára a rendelkezésünkre álló lehetőségeket, amikből a csapat minden tagja számára mindennapra egy vagy több is jutott. Csak fõlsorolásként az érdekesebbek: túlélés, túrázás, sárkányrepülés, halászás, vitorlázás, búvárkodás, ejtõernyõzés, pioneering, motocross stb. Külön említést érdemel a challenge valley, ami egy akadálypálya volt a végén egy nagy saras dagonyával. Az ismertetőjében szerepelt, hogy utána le lehet zuhanyozni. Érdekes volt a Global development village is, egy kiállítás a különböző hagyományos kultúrákból hozott ötletekkel mai életünk számára.

Minden csapatnak lehetősége volt saját programok szervezésére altáboron belül. Mi csináltunk egy gödöllői jamboree-kiállítást, ehhez kapcsolódóan mind tintás, mind égetõ pecsételést, valamint pólóra nyomható Gödöllõ altábor fõliratot. Viseletben, népszerû magyar tánc ház is volt az altáborban. A nemezelés és lószerkeszter-készítés mind az altáborban, mind a központi kiállításon zajlott. Természetesen szinte minden este volt valamilyen programunk más csapatokkal közösen is. Így pl. közös táborút a németekkel, a finnekkel, egymás táncainak tanulása az angolokkal, közös tánc a koreaiakkal, est a japánokkal stb. Nagyon rosszul nem csinálhattuk, mert a csapat minden tagja testületileg kitüntetést kapott a tábor végén az altábor vezetõségétõl.

4 estén 3 arénában 8 és 10 óra között nemzetközi fesztivál volt. Itt nyílt arra mód, hogy a részt vevõ csapatok saját kultúrájukból izelítõt adjanak a többieknek. Nagy megtiszteltetés volt számunkra, hogy 3 este a 3 különböző helyszínen félórányi idõt kaptunk programunk bemutatására. Mibõl is állt ez a program? Kezdõdött a Magyarország az én kedves, szép hazám népdallal, amit szatmári férfitánc követett. Újabb népdal után ostorpattogató és túlköléses bevezetéssel indult a kanásztánc. Ezt követte Csizmazia Kenéz kalotaszegi legényese, majd jött a csárdás és végül a táncosok lementek a színpadról és a közönség soraiból hozták résztvevõket a színpadon rögtönzött dunántúli ugróshoz. Szereplésünkre a koronát a svéd király tette föl, ugyanis utolsó föllépésünket a világszõvetség vezetõinek kíséretében öfelsege is megtekintette. Másnap Morellion úr elmondta, arról beszélgettek a nézõtéren, hogy az elõzõ jamboreen ki gondolta volna, hogy a magyarok már itt lesznek és így szerepelnek.

El sem lehet képzelni, hogy a cserkésztalálkozásoknak, -kapcsolatépítésnek milyen teret ad ez a kavalkád. Fontos, hogy legyen tarsolyodban olyan, amit a másiknak adni tudsz, természetesen ezt inkább lelki és tudásbeli értelemben gondolom, de egy magyar gubacs is érték annak, aki a találkozás örömét magával viszi. Kitüntetõ szeretetet, megkülönböztetõ figyelmet kaptunk fiatal és idõsebb cserkésztszektõl. Fogadásokon és egyszerű találkozások alkalmával számtalanszor hangsúlyozták, hogy milyen boldogok, hogy újra magyarok is vannak a jamboreen. A cserkész történelmet ismerõk nagy elismeréssel beszéltek Gödöllõrõl és a magyar cserkészlet teljesítményeirõl. Érezhetõen sokat várnak is tõlünk, aminek lendületben, lelkiületben talán meg is felelhetünk.

Összefoglalóan talán annyit, hogy a koreai jamboreen nagyon jó volt magyarnak lenni.

Itt köszönöm meg Budai Ilonának, hogy mindhárom eddigi regõstáborunkban részt vett, és a magyar csapatot olyan népdalkincsel batyuzta föl, melynek visszhangja volt a jamboreen. Köszönet illeti Bábinecz Sándort, aki vállalkozott arra, hogy a zömében „elsõ táncos” magyar cserkészekre egy hét alatt koreográfiát építsen. Köszönöm a csapat tagjainak, hogy szolgálni tudtak, amikor kellett, és köszönöm Breuer Klárának és Lukács Jánosnak azt, hogy annyit dolgoztak azért, hogy megfeleljünk a kihívásnak.

Csizmazia András

Megjegyzések egy kárpátaljai kiránduláshoz. Örömmel és szomorúsággal láttam az 1991. évi 2. számuk belsõ borítóján *Az egykori kárpátaljai táj- és népkutató tábor résztvevõinek kirándulásáról* a képriportot. Engedjék meg, hogy ehhez néhány megjegyzést fűzzek. 1. Nem kárpátaljai, hanem ugocsa volt a tábor. Vizsgálta a ma Romániához tartozó néhány települést is, de nem vizsgálta a nem ugocsa részeket (a volt megye északnyugati részén). 2. Nem „táj- és népkutató csoportról” volt szó, hanem a Teleki Pál Tudományos Intézet táj- és népkutató osztályáról. 3. Nem közölték a pár soros beszámolóban az eszmei vezetõ (Mády Zoltán), s a tényleges vezetõ, néhai Kovács Péter nevét. 4. Megjegyzem, hogy télen is volt tábor, amikor három társammal település-földrajzi vizsgálatokat is végeztünk.

Dr. Vagács András

KÖNYVESPOLC

Az 1956-os magyar forradalom

A forradalom évfordulójára a Tankönyvkiadó példás gyorsasággal jelentetett meg egy történeti olvasókönyvet 1956-ról. (A kéziratot tavasszal zárták le. Az már a terjesztés hibája, hogy a mű az iskolákba sokfelé december elejére sem érkezett meg.) A Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás alcímet viselő könyv 150 ezer példányban készült, s egy-egy példány mindössze 17 forintba kerül. Az olvasókönyvet a Történelmi Igazságtétel Bizottságának kezdeményezésére az 1956-os Kutató Intézet munkaközössége írta, s látta el szemléltetőanyaggal, Litván György irányítása mellett.

Göncz Árpád előszavában azzal méltatja a mű érdemeit, hogy „hitelesen értékeli a történelmet, igazat mond”. S ez így is van. Ha irodalmi, s nem pedagógiai olvasókönyvnek készült volna vagy egyetemisták tankönyvpótló jegyzetének, azt mondhatnánk: az eredmény megfelel a szándéknak. A kötet azonban képzési és nevelési funkcióját középiskolások körében szándékszik teljesíteni: Litván György bevezetője szerint ott akarja pótolni a tankönyvet és a tanári kézikönyvet. E törekvésének azonban nemigen tud megfelelni. A logikus, korrekt, de *száraz* történeti értekező próza nem alkalmas rá, hogy a diákok megtanulják. Önálló feldolgoztatásra pedig azért nem jó, mert egy-egy kiválasztott rész hosszú, adatokban, nevekben túlsúlyos. Tekintetbe véve az átlagos magyar diák belső motivációit, felkészültségét és tanulástechnikai színvonalát, az olvasókönyv más közönséget feltételez, mint amelyik kézbe veszi. A pedagógiai szakszerűség hiánya így olyan feladatok megoldását is a tanároknak hárítja, melyeket a szerzőknek, s a lektoroknak kellett volna megoldani. Féltő, hogy az ifjú olvasók a kötetet unalmasnak fogják találni. Ez pedig főbenjáró vétség, mert ennyi pénz és lelkesedés nem fog összejönni egyhamar ilyen célra.

Tartalmi szempontból a hiteles bemutatás nagyjában-egészében megvalósult. Amit az ész megtanulhat erről az eseménysorról: előzmények, lefolyás, megtorlás, utóélet, eszmék és eszmények, 1956 jelentősége, s helye a nemzeti történelemben – az mind

megtalálható az olvasókönyv lapjain. Csak a szív marad éhkoppon. Nem mintha a szerzők forradalmi elkötelezettségüket nem tennék egyértelművé. Ámde – tekintettel a nevelési célokra – a szív szavát is szívhez szólóan, s nem a jegyzőkönyvek érzélemmentességével kellett volna előadni. Mit előadni? Átéltetni!...

Vannak ebben az olvasókönyvben lényegi – szemléletből fakadó – aránytalanságok is. Bár – ismétlem – a kötet minden fontos eseményről, összetevőről beszél, az utca történései, a közvetlen demokrácia jelenségei, az ifjúság és a vidék szerepe, valamint a forradalom és szabadságharc különböző politikai csoportosulásai jelentőségüknél kisebb teret és nyomatékot kaptak.

Mindezek alapján a kötet a közelmúlt könyvkiadásának be nem váltott ígéreteihez tartozik.

Kronstein Gábor

Győr-Sopron megyeiek emlékeznek az 1956-os forradalomra

Harmincöt évi kényszerű hallgatás után fontos, a történelmi tényeket tisztázó tanulmánygyűjteménnyel jelentkezett egy győri szerzői munkaközösség. Az 56-os forradalomról ez ideig csak az „ellenforradalom” kutatói írhattak. Ők férhettek hozzá a feltve őrzött dokumentumokhoz, az események részeseit pedig vagy nem kérdezték, vagy megfélemlítve hallgattak. 1958-ban jelent meg *Az ellenforradalom támadása Győr megyében* címmel az a torzításokkal, hazugságokkal és történelemhamisítással teletűzdelt könyv, amelynek névtelenségbe burkolózó szerkesztői először összegezték a forradalom és szabadságharc megyei eseményeit. Ez a mostani kötet erre is válasz. Azért íródott, hogy fölfedje a megtorlók igazi arcát, tisztázza, pontosítsa és újraértelmezze az eseményeket, s igazságot szolgáltatson a meghurcoltaknak, üldözötteknek és kivégezetteknek. Bár a tanulmányok szerzői kisebb-nagyobb mértékben részesei voltak a lázas napok történéseinek, igyekeztek elkerülni a részrehajlást és a személyes megbántottságból eredő elfogultságot. Munkájukból kitű-

nik, hogy sikerült objektív, dokumentálható tényeken alapuló krónikát létrehozniuk.

Jelentős hozzájárulás ez a könyv az országos összegzésekhez is, hiszen Győr-Sopron megye – márcsak fekvésénél fogva is – kiemelkedő jelentőségű volt az 1956-os forradalom idején. Itt működött a regionális szerepű Dunántúli Nemzeti Tanács, valamint a forradalom vidéki eseményeinek egyik legkiemelkedőbb alakja, Szigethy Attila.

Az előzményekkel Grábics Frigyes ismert meg bennünket, majd a forradalom első napjairól, a fordulatról és a győri és a megyei nemzeti tanács megalakulásáról dr. Erdélyi Iván, Bertalan Lajos, dr. Csinsák Endre és dr. Tóth István ír részletesen. Ugyanők a szerzői a forradalom győzelmét, a pártok szerveződését és a Dunántúli Nemzeti Tanács működését tárgyaló fejezetnek. Néhány jobb- és baloldali legendával is leszámolnak itt. Kiemelik a helyi vezetés és Szigethy Attila lojalitását Nagy Imre és kormánya iránt, cáfolják a Dunántúli Nemzeti Tanács elszakadói törekvéseit, és realisan értékelik a mindaddig túlhangsúlyozott nyugati kapcsolatokat. Sokat tett a forradalom sikeréért a Győri Rádió, a megye sajtója, s különösen a Hazánk című napilap. E rész megírásában vett részt Pális Pál, akit tevékenységéért első fokon halálra ítélt a népbíróság. Jelentőségükhöz méltó résztanulmányok foglalkoznak a munkástanácsokkal, katonatanácsokkal és a nemzetőrséggel. Természetesen nemcsak Győr a könyv témája, hanem a tragikus napokat megélt Mosonmagyaróvár, a határszéli Sopron, Csorna és a falvak is. November negyedikére dr. Grábics Jenő emlékezik, majd egy szomorú névsor következik: a halállal és börtönnel sújtottak listája. Szigethy Attila öngyilkossága meghiúsította az ellene és közvetlen munkatársai ellen indított monstre büntetőügyet, de nem akadályozhatta meg emlékének bemocskolását. Korabeli dokumentumok, cikkek, plakátok és fényképek zárják a tanulmánygyűjteményt.

Kár, hogy az idő rövidsége miatt jó néhány értelemzavaró hiba, magyartalanság, nyelvi pontatlanság és elírás benne maradt a kötetben. Ha a szerzők átolvashatják a kefelevonatot, nemcsak ezeket javíthatták volna, hanem a lektor változtatásait is, amelyek néha a szerzők szándéka ellenére más értelművé tettek egy-egy bekezdést. (Zrínyi Kiadó, Bp., 1991.)

Tuba László

TIMAFFY LÁSZLÓ

Rábaköz és a Hanság¹

A szép kiállítású és gondosan szerkesztett, tartalmas könyvet örömmel vettem kezembe, hiszen tudom, hogy a jeles szerző, néprajzkutató ezzel is ünnepelte születésének 80. évfordulóját.² Annál pedig aligha adódik nagyobb öröm a szerző számára, ha sok élettapasztalattal, ismerettel megírt könyvet adhat át azoknak, akik szeretik az adott tájat, szeretik a régi hagyományos életmódról, szokásokról szóló közléseket. A szerzőnek jó érzés az – magamról tudom –, hogy leírva itthaghatja mindazt, amit tud, amit ismer, nemcsak azért, mert az egy-egy korszakot és benne a tájat, a vidéket jellemzi, hanem azért is, mert annak minden bizonnyal van olyan része, mely majdani kultúránkba beleépülhet. Ma is sokakat érdekel az, hogyan éltek elődeink és a nehéz körülmények között nemcsak mindennapi életüket tudták megszervezni, hanem ünnepeikhez kapcsolódva szóban, zenében és a művészetek más ágaiban is olyan alkotásokat hoztak létre, melyek nemcsak csodálattal töltik el a késő utókort, hanem az olvasó kedvet kap annak továbbfejlesztésére.

Az öröm mellett a könyv forgatása közben a szomorúság is rátör az olvasóra, hiszen a könyvet hosszú évekkel ezelőtt ketten tervezték el, Timaffy László és Ikvai Nándor, aki olyan hamar itt hagyta a magyar néprajzot és muzeológiát és ezzel mind a tudományunkban, mind a muzeológiában nagyon nagy űrt hagyott maga után. A nagy veszteséget Timaffy László a bevezetőben mondja el: „Kiváló néprajzkutató barátommal, Ikvai Nándorral úgy terveztük, hogy a Rábaköz én, a Hanság vidékét ő mutatja be. A kegyetlen sors sajnos közbeszólt. Ikvai Nándor fiatalon, hirtelen meghalt. Így a munka egészen rám maradt. Ezért ezt a könyvet az ő áldott emlékének ajánlva adom minden kedves olvasónk kezébe”.

A könyveknek megvan a maguk története – mondja egy latin közmondás. Bizony, csak tíz évvel ezelőtt is aligha jelenhetett volna meg ez vagy ilyen könyv Győrben, de még másmilyen se. Minden, így a könyvkiadás is a fővárosba összpontosult. Egy-egy vidéki

¹Timaffy László: Rábaköz és a Hanság. Nova-dat, Győr 1991, 268 old.

²Timaffy László 80. születésnapjáról I. Barsi Ernő írását: Honismeret 1991. 5. sz. 96–97. old.

szerzőnek sokkal nagyobb nehézségekkel kellett könyve kiadásaért megküzdeni, mint budapesti társának. E könyv utolsó oldalán ez áll: „Kiadja a NOVODAT BT... Győr. Munkás u. 18.” az elején ez olvasható: „Készült a ménfőcsanak Népiskola támogatásával.” Ebből az is kitetszik, hogy nemcsak a könyveknek van saját történetük, hanem tükrözik a körülöttük lezajló történeti változásokat is.

A könyv a Rábaköz és Hanság (Hany) egész népi életét bemutatja a tapasztalat, a visszaemlékezés és ahol lehetséges, ott régi írott források alapján. A legérdekesebb fejezetek közé tartozik „A régi vízivilág”, mely a lecsapolás előtti kort kelti életre, amikor a *Hany* még összefüggött a Fertő tóval és a szó köznévként, mint ma is egyes falvak nyelvújításában „mocsár, láp, ingoványos terület” élt. A szó maga egyes feltevések szerint az urali, de legalábbis a finnugor korszakból származik, és a lápi világ egészen a legutóbbi időkig nagy régiségeket őrzött meg. A sok hal, a rák, az itteni odvas fákban élő méhek, meg az ide telepített méheskertek szolgáltak annak, aki ismerte hasznukat. A vízből kiemelkedő földhátakon legelt a jószág, azokon a dombokon, melyeket ritkábban futott meg az ár, földet is lehetett művelni.

Ez a könyv nemcsak néhány érdekes részlet tárja fel az egykori életnek, hanem e táj, a paraszti lakosság minden rétegét bemutatja, így a halászatot, pásztorokat, napszámókat, a summásokat, a nagybirtokok cselédjeit, az aratóbandákat, a kézműveseket, háziiparosokat. Megismerjük a fazekasokat, takácsokat és kékfestőket, a bogárokat és kerékgyártókat, kovácsokat, molnárokat. A népi tőzegbányászásról alig tudunk többet, mint amennyi ebben a könyvben olvasható. A nád és felhasználása napjainkig nyomom követhető, éppen úgy mint a sás, a gyékény, a csuhé és a vessző feldolgozása. Az udvar, a ház és berendezése éppen úgy tartalmas és élvezetes olvasmány, mint a hétköznapi és ünnepi ételek. Bemutatja a helyi sajátosságokat, mint amilyen a *csiripiszli*, másnéven *csíramálé*, amit kicsiráztatott búza-rozs keverékből készítenek; a *rábaközi percc* ma sem hiányzik a környék vásáraitól.

A családi és a közösségi szokások egész sorát ismerhetjük meg, olyanokat is, melyekről azt lehetett hinni, hogy már a régmúltban eltűntek. A sok közül hadd említsek meg egyet: a *Szent Iván-napi tűzgyújtást*, mely több faluban ma is előfordul.

A szerző a nyelvjárásnak éppen úgy avatott ismerője, mint a szólásoknak; felsorolja és értelmezi a falucsúfolókat, melyekkel a

szomszéd települések illetik egymást. Sejteti, hogy milyen gazdag e vidék népdalkincse, ahol Bartók Béla, Lajtha László, Volly István, Barsi Ernő és sokan mások találtak értékes lejegyeznivalót. A mesék, a történeti és a hiedelemmondák megemlézése mutatja, hogy e területen is mennyi minden van a szerző tarsolyában és őszintén reméljük, egyszer ezekből külön kötet kerekedik.

A ragyogó népviselet mellett különösen a hímes munkák művészi szintje derül ki a könyv lapjairól és ábráiból. A legrégebbiek a reneszánsz motívumkincset idézik, a vagdalásos, áttöréses, a pókos himzés a múlt század közepétől kezdve vált híressé. A legszebbek a leheletfinom hőveji pókozásos terítők és a csornai rátétesek és ezek ma is élnek, mert a legtöbb faluban napjainkban is dolgoznak ügyes himző asszonyok, akiknek nagyszerű alkotásait nemcsak az országban, hanem annak határain túl is ismerik.

A könyvhöz nyújtott szerény ismertetést, kedvcsinálót hadd fejezzem be Timaffy László szavaival: „Rábaköz és a Hanság vidéke ontja értékeit a mai ember számára: táji szépségeit, történelmi emlékeit, hagyományait, művészetét; csak meg kell ismerünk, meg kell látogatnunk, hogy megszerethessük”.

Balassa Iván

L. GAÁL ÉVA:

Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt (1659–1766)

A vizsgált uradalom a Duna jobb partján, illetve a Szentendrei-szigeten terült el a történelmi Pilis vármegyében. Óbuda, Szentendre és Zsámbék mezővárosokon kívül még 16 helysége terjedt ki határa, a települések többsége az egykori királyi birtokok közé tartozott. A szerző joggal emeli ki bevezetőjében: „nagy múltú és egyben nagy jövőjű települések” ezek, történetük máig is a fővárosi fejlődéshez kapcsolódik.

A terület egységge szerveződése a török megszállás kezdetétől figyelhető meg, s a jobbágyrendszer felbomlásáig azonos szervezeti keretekben, egy uradalomként fenn is marad (a Zichyek kezén 1659–1766 között, előtte és utána kincstári kezelésben).

A szerző már bevezetőjében meghatározza azokat a jellegzetességeket, amik az uradalom központi fekvéséből és a fővárosi fejlődéssel való szoros kapcsolatából adódnak. Az uradalomnak sikerült kihasználnia a kedvező gazdaságföldrajzi feltételek kínálta

lehetőségeket; a vizsgált korszakban népesség és termelés igen gyorsan nőtt, ennek érdekében birtokosai nagyméretű telepítést hajtottak végre és a spontán betelepülés is jelentős volt. A Zichy földesuraságok már a XVII. század végén telepítettek birtokukra, s így a török utáni legkorábbi magánföldesúri telepítések fűződnek nevükhöz.

Nagyon idősekről tehát ennek az uradalomnak a vizsgálata. Egyrészt azért, mert ez sem az 1920-as, 1930-as évek nagy gazdaságtörténeti feldolgozásai, sem pedig az 1950–60-as évek gazdasági és társadalomtörténeti kutatásai sorában nem történt meg. Másrészt azért, mert ez az uradalom éppen a szerző által tömören és világosan vázolt, fővárosra tekintő fejlődése miatt, már a XVIII. század első felében a feudális uradalmi gazdálkodás jellegzetességeként emeli ki a szerző azt a tényt, hogy az általa megtermelt jövedelem nem elsősorban a földesúri magángazdaságból – allódiám – származott, hanem közvetlenül a jobbágyságtól eredt; gerincét a jobbágszolgáltatások és a földesúri regálejövedelmek jelentették.

Ezen jellemző vonás kiemelésével a szerző nem vállalkozhat üzemtörténeti központú uradalomtörténet írására: a munka gerincét a lakosság gazdálkodásának, társadalmi és vagyoni rétegződésének vizsgálata jelenti. A szerző eme kényszerűség keretei között például önmegszármaztatást tanúsít a sokkal nehezebben hozzáférhető és vizsgálható úrbéri jellegű jövedelmek előtérbe helyezésével. Ennek kapcsán településtörténeti jelentőségű, az uradalmi súlypontok változása szempontjából is fontos két megfigyelést szeretném kiemelni. Az egyik Óbuda jelentőségének változása az uradalmi helységek között. Az 1710-es évektől Óbuda kiemelkedett eleinte Zsámbék, majd Szentendre rovására. Az uradalom korszakunkban huszonötzörösére növekvő bevételei között igen dinamikus növekedtek Óbuda jövedelmei: korszakunk végére az összes bevétel kétötödét adta. Mindez a fővárosközpontú magyarországi fejlődés egyik alapmodellje lehet.

A másik kiemelendő megfigyelés a lakossági jövedelmek – s ily módon, mint láttuk, az uradalmiak – növekedése és a szőlőtermelés fejlesztésének szoros, sokoldalúan alátámasztott kapcsolata. A szőlőtermesztés és bortermelés több szempontból is lényeges az uradalmak vizsgálatakor. A jobbágygazdaságok és az uradalom által termelt s a földesúr által megdézsmált bor az uradalmak és a lakosság egyik legfontosabb árucikke volt. Az óbudai uradalomban az allódiális és a

lakosság által művelt szőlők területe és jövedelmei dinamikusan változtak: az 1710-es évekig jelentősebb volt a földesúri szőlőművelés. Az uradalmi borbevétel fele még innen származott, hiszen ekkor a jobbágyi szőlők dézsmálása még nem volt általános, tehát ebből a földesúr borbevételre még nem számíthatott. Az 1710-es évektől a lakossági szőlőtermelés gyorsan nőtt, ötven év múlva már elenyészett mellette az allodium termése, pedig az egész megtermelt bor mennyisége is a többszörösére nőtt közben. A bortermelés ily módon való növelése igen sok más ok (jó értékesítési lehetőségek, kocsmáltatási jog, fogyasztói szokások stb.) mellett azért is érdeke volt a földesúrnak, mert részéről a dézsmált szőlőket igen csekély költség terhelte, míg a saját kezelt szőlők igen nagy ráfordításokat igényeltek. A lakosságnak is érdeke volt azonban a szőlőtelepítés- és művelés, hiszen pénzjöveldelmüknek az állatszaporulat értékesítésén kívül ez lehetett a legfontosabb forrása.

L. Gaál Éva több helyen kitér könyvében olyan adatokra, amelyek azt bizonyítják, hogy a szántóföldi gazdálkodás és az ezzel kapcsolatos igazállattartás jelentősége csökkenő, míg a bortermelés növekvő irányzatot mutat mind az uradalom, mind pedig a lakosság különböző rétegei gazdálkodásában. A megélhetés alapjait az óbudai uradalomban – a Zsámbéki-medence és Monostor kivételével – a szőlőtermesztés jelentette. Miután szőlőt elvileg mindenki korlátlanul birtokolhatott, sok más uradalomban is megfigyelhető, amit itt a szerző kiemel: hogy a zsellérjogállásuk számos esetben, éppen a szőlőművelés miatt, kedvezőbb vagyoni helyzetben voltak, mint a telkes jobbágyok. A szőlőbirtok bizonyos fokig ellensúlyozni tudta a szántóföld és igazállomány birtoklása alapján kialakult társadalmi különbségeket. Ez különösen azokban a helységekben vált nagy jelentőségűvé a Zichyek gazdálkodása alatt, ahol a túlnépeseedés miatt kevés volt az úrbéres föld (pl. Óbudán). Az uradalom területén élő legszegényebb, napszámos rétegek is elsősorban a szőlőgazdaságokban találtak viszonylag állandó megélhetést.

L. Gaál Éva könyve igen szemléletes és dinamikus képet fest az erőteljesen fejlődő uradalomról és népéről. Ahol csak az adatok lehetővé teszik, megpróbálkozik az életkörülmények vizsgálatával is, ami több mint két évszázad távolából nem könnyű, de az olvasó szempontjából hálás feladat. Nem felejtő el hangsúlyozni az emberek – jobbágyok és kézművesek, nincstelenség és földesúri alkalmazottak vagy éppen az uraság –

kitartó és céltudatos egyéni teljesítményének szerepét abban, hogy ez a viszonylag kis területű uradalom az egyik legértékesebbé vált. (Akadémia, 1988. 248 old.)

Demeter Zsófia

Szenci Molnár Albert és szülővárosa¹

Szerény kivitelű, ám tartalmában meglepően gazdag kiadvány jelent meg a XX. Szenci Molnár Albert Napok alkalmából. Szerkesztője három téma köré csoportosította anyagát: a nagy magyar zsolnárfordítóról, a róla elnevezett ünnepsorozatáról és Szencről szólnak az írások.

Molnár Albert 1574-ben született ebben a Pozsonytól néhány kilométerre fekvő mezővárosban. Göncön Károlyi Gáspár leveleit hordta a vizsolyi könyvnyomtató műhelybe. Győri és debreceni tanulóévei után híres német egyetemeken tanult, majd tanított. 1606-ban francia és német nyelvről magyarra fordította Dávid zsolnárait, amelyeket a református gyülekezetekben azóta is szinte változatlan szöveggel énekelnek. 1624-ben végleg hazatért, és tartalmas munkássévek után Kolozsvárott halt meg 1634-ben. Alakját és munkásságát Kovács Irén 1988. évi domborműavató beszéde, Farkas Jenő és Király László szép versei idézik a kötetben. Zalabai Zsigmond Szenci Molnár Albert önéletrajzi feljegyzéseit egészítette ki és tette teljessé Szorgos adósa vagyok hazámnak avagy Életemnek leírása címmel. P. Vásárhelyi Judit a tudós nyelvész és zsolnárfordító munkásságát ágyazta be a korabeli Magyarország művelődésébe.

Maksai Ferenc tanulmánya Szenc mezőváros történetét tárja föl a XVI–XVII. század fordulóján. Lehel Zsolt Szenci séta című honismereti írása bemutatja a kisváros nevezetességeit, múltjának emlékeit, illetve ami ezekből megmaradt az elmúlt évtizedek rombolásai és betongettó-építő örülete után.

Gál Sándor író 1966-tól, a kezdetektől személyes résztvevője a Szenci Molnár Albert Napoknak. Írásából kitűnik, hogy milyen nehéz volt az akkori politikai helyzetben ezzel a névvel kulturális napokat szervezni Szlovákiában. Vojtek László arról a gyűlölködésről és pszichológusról ír, amely a

kommunista vezetés részéről néha a betiltásig kísérte az eseménysorozatot. Készen írja, hogy a gyengéd forradalom után is „Sokan megkérdőjelezték, mit is keresünk ezen a földön, melyet őseink verejtéke s gyakran vére is öntözött.”

Tuba László

NAGY KÁROLY:

A putnoki állami polgári fiú- és lányiskola története, 1916–1948.

Hetvenöt éve alapították Dél-Gömör polgári iskoláját, amelynek alig több mint három évtizedes történetét 332 oldalas, gazdag tényanyagot magába foglaló könyvben írta meg az ismert helytörténész, az ózdi Nagy Károly. Maga is ennek az intézetnek diákja volt a második világháború éveiben, s akár egyéni életútjával is igazolhatná ennek az iskolának a jelentőségét. A putnoki polgárok tudatos áldozatvállalása és az állam pártfogó támogatása ugyanis olyan kis táj gyermekei előtt nyitotta meg az iskolázás lehetőségét, amely kulturális intézményekben meglehetősen szegény volt. A polgári iskola intézménye a kiegyezés után Eötvösök művelődési koncepciójába illeszkedve jelent meg, s a szegényebb sorsú gyermekek, az értelmes paraszt-, munkás-, iparosrétegek számára adott esélyt az emelkedéshez. E kötet egyik haszna éppen abban van: levéltári dokumentumok, évkönyvek, visszaemlékezések alapján hiteles képet ad ennek az iskolatípusnak a társadalmi szerepéről. Ma is elismerésre készlet az a heroikus küzdelem, amit a község képviselő-testülete folytatott a putnoki polgári iskoláért. 1913-ban hozott határozatuk megalósítását a világháború késleltette ugyan, de meg nem akadályozhatta, mert – szerencsére – a kultuszminisztérium felismerte ezen a tájon az iskola jelentőségét. Így 1916 szeptemberében megnyithatták az első osztályt. A helyi és a központi figyelem szakmailag jól megalapozta az új intézményt, amely már az első években is Gömör egyik legnépesebb polgárijává vált. A trianoni határok megvonása után pedig a környék egyetlen középfokú iskolája lett.

A putnoki polgári iskola 1928-ig, tizenkét éven át más intézmények falai között működött, mégis színvonalas pedagógiai tevékenység jellemezte. A fénykor azonban 1928-ban kezdődött, amikor önálló épületbe költözhetett, s a tartalmi törekvéseket kedvező és korszerűnek mondható tárgyi felté-

¹ *Magyaroknak-magyarul.* Összeállította: Görföl Jenő. Kiadta a Csemadok Pozsony-vidéki Járási Bizottsága a Soros Alapítvány és a Pozsonyi Magyar Kulturális Központ támogatásával. Pozsony, 1990.

telek segítették, egészen 1944-ig. Valóban elismerésre méltó az az igényesség, ami a tanárok kiválasztásában, a nevelés megtervezésében, a követelménytámasztásban megmutatkozott. A többféle forrástípus s az okos megközelítési mód lehetővé tette, hogy a szerző jól dokumentált és árnyalt képet adjon mindenről, ami ennek az iskolának a munkáját és hatását jellemezte. Ezt az elismerésre méltó tizenhét esztendő után a harmadik korszak 1945 és 1948 között a lépüléshez, a megszűnéshez vezette, hiszen a polgári iskolák fokozatosan átalakultak, átadták szerepüket az új intézménytípusnak: az általános iskolának.

Nagy Károly hosszú évek kutatómunkájával gyűjtötte össze az iskola harminckét évének dokumentumait, sőt, ki is tágitotta a vizsgálat körét. Az egykori diákok és tanárok életútjának bemutatásával ugyanis képet ad a polgári iskola hatásáról, szellemi környezetéről, társadalmi kapcsolatairól is. Arra kell gondolnunk a könyv olvasása közben: lám, az iskola élete, sorsa egy kicsit a helyi társadalom története is. (Putnok, 1991.)

Kováts Dániel

Néphagyományörzés az óvodában

A Gödöllői Agrártudományi Egyetem óvodájában évek óta folyó Évkör néphagyomány-ápoló és -örző (-megújító) pedagógiai munka írott anyaga jelent meg *dr. Bucherna Nándorné, Faust Dezsőné és Zdravec Teréz* könyvében. A kötet bátran ajánlható minden óvodapedagógusnak és természetesen minden szülőnek, aki fontosnak tartja gyermeke személyiségének sokoldalú kibontakoztatását, érzelmi életének teljesebbé tételét, s ehhez a néphagyományokat hívja segítségül. A szülők bevonását egyébként a szerzők külön fejezetben is megemlítik, fontosnak tartják.

A gazdagon, színesen fényképezett, pontosan illusztrált kötet elsősorban a jeles napok rendjére (ősztől nyárig), szokásokra, a gyermek által megismerhető és gyakorolható népművészeti ágakra, díszítőművészeti eljárásokra, a népköltészet és a gyermekfolklór egyes területeire hívja föl a figyelmet. A szempontokat a kisgyermek életkori sajátosságainak megfelelően alakították ki.

Az évkör szokásait tárgyaló anyaghoz egy különösen jól használható szemléltető táblázatot is mellékeltek, amelyen koncentrikus körökben helyezték el az évnegyedeket (évszakokat), az ezekhez tartozó nagyobb jeles ünnepeket, s az ünnepekhez társítható, föleleveníthető szokásokat, gyakorolható néphagyományokat, eljárásokat.

Egy másik nagyobb fejezetben a népi díszítőművészetnek a gyermek által is könnyen elsajátítható alapttechnikáit mutatják be a szerzők – s a fényképek tanúsága szerint ezek valóban megtanulható dolgok. A kézművestechnikák közül szerepel a kötetben az agyagozás, a nemezelés, a hímzés, a pókfonás, a macskafarokfonás, a madzagszövés és a szövés. Természetesen megtalálhatók a kötetben népi gyermekjátékok is: növényekből készült játékok, valamint gyermeki zeneeszközök, babák; a sárkánykészítés. S megtanulható még ezen kívül a húsvéti tojás díszítése, a májusfaállítás, az adventi koszorú és a mézeskalács készítése.

Nyilvánvaló, hogy ezek az eljárások, módszerek a gyermek személyiségének sokoldalú fejlődését segíthetik elő, a világról, népéről, környezetéről alkotott képét egészítik ki igen hatásos (mert többnyire nemcsak verbális) módon. Aki látott már ilyen népi gyermekjátékokkal gyermekeket játszani, tudja, hogy mekkora örömet jelent ma is számukra. (A Honi Alapítvány kiadása, Bp., 1991. 179. old.)

Balázs Géza

„Mikor fordul egy nép kórjósolata aggasztóra? Mikor természetes szaporodása megáll, mondja a statisztikus. Amikor közügyei nem érdeklik többet, mondja az államférfi. Amikor a szabadságáért gyáva fegyvert fogni, mondja a szabadsághős. Amikor a múltját elveszíti, tesszük hozzá mi.” (Németh László, 1939.)

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

A Honismereti Szövetség elnökségének ülése 1991. november 26.

Kanyar József köszöntő szavai után tájékoztató hangzott el az augusztus 28-i elnökségi ülés óta történetekről.

– Szeptember 27-én – mintegy 280 résztvevővel – lezajlott a Ráday Kollégium dísztermében a Széchenyi-emlékülés, neves előadók közreműködésével;

– elnökségünket 8 fő képviselte a szeptember 20-i szántódi Széchenyi-emlékülésen, melynek szervezésében közreműködtünk;

– október 4–5-én kihelyezett, kibővített szerkesztőbizottsági ülést tartottunk Ipolyságon 12 fő részvételével. Megvittattuk a Honismeret 1992. évi első számának anyagát, majd találkoztunk Ipolyság város, valamint a honismereti mozgalom helyi vezetőivel;

– 2 fő képviselte elnökségünket az október 4–5-i Szolnok megyei Széchenyi-évfordulós rendezvényen;

– október 17-én Pécsen tárgyaltunk a honismereti egyesület, illetve a megye és a város vezetőivel a XX. Országos Honismereti Akadémia előkészítéséről, megrendezéséről. Valamennyi szervezet, intézmény nagy szeretettel és segítőkészséggel várja a jövő évi akadémia résztvevőit;

– tárgyaltunk a HELIR illetékes képviselőivel annak érdekében, hogy a Honismeret folyóirat előfizetőit a továbbiakban a posta gyűjti;

– pályázatot adtunk be a Művelődési Minisztériumhoz, melyben támogatást kértünk a Honismereti Akadémia megrendezéséhez, a jövő évi táborok szervezéséhez, a Honismeret folyóirat határainkon túli terjesztéséhez és a honismereti kiadványok szerkesztőinek tanácskozásához;

– november 22-én ülésezett a nemzetiségi munkabizottság, mely elkészítette munkaprogramját, kapcsolódva a szövetség terveihez, feladataihoz;

– előkészítettük a honismereti táborok vezetőinek egész napos tanácskozását, melynek vitaindító anyagát a meghívóval együtt megkapták a táborvezetők.

Kanyar József kiegészítésképpen elmondta, hogy az elnökség javaslata alapján a civil társadalom és a honismereti mozgalom kapcsolatának megvitatására kerül sor központi témaként az akadémián. Javasolta, hogy külön előadás keretében szólni kellene Bél Mátyásról, esetleg a *Notitia Hungariae*... megjelenésének 250. évfordulója kapcsán emlékülés is lehetne szervezni.

Bolla Dezső jó ötletnek tartotta Bél Mátyás emlékének felelevenítését, akinek neve korábban a plakett névadójaként is felmerült. Javasolta, hogy e vonatkozásban *Mikoviny Sámuel* is foglalkozzon a szövetség. Kiemelte a Szolnok megyei Széchenyi-emlékülés mintaszerű megszervezését, a szakszerű, színvonalas előadásokat, az előadók fegyelmességét a 20 perces időtartam betartásában. Szólt a Győr megyei honismereti mozgalom Isonzóba szervezett útjáról, melyet a tervek szerint a jövő évben Ukrajnába is szeretnénk indítani. Javasolta, hogy a szervezőmunkába a szövetség is kapcsolódjon be. Egyben javasolta, hogy a januárra tervezett hosszúperesztegi honismereti emlékülésen a szövetség képviseltesse magát.

Halász Péter elmondta, hogy a Honismeret jövő évi hármas száma hagyományosan a Honismereti Akadémia tematikájához fog kötődni, melyhez a pécsi megbeszéléseink során már kértünk írásokat. Együttal az elnökség tagjait is kérte, hogy a civil társadalom témájához járuljanak hozzá írásokkal. A plakettel kapcsolatban megfontolásra javasolja a *Notitia Hungariae* elnevezést.

Toth István is a *Notitia* elnevezést tartja megfelelőnek.

Jászberényi Ferencné is a Notitia Hungariae elnevezés mellett voksolt, egyben javasolta egy felhívás megfogalmazását a megyékhez, hogy ahol megvan a megyéről szóló Bél Mátyás-kézirat, adják ki.

Az elnökség végül is a plakett kérdésében úgy foglalt állást, hogy valamennyi felmerült javaslat kerüljön a választmány elé, és az döntsön a végleges névről.

Kanyar József az évfordulók kapcsán kifejtette, hogy célszerű lenne szakbizottságokat létrehozni, melyek konkrét programjavaslatokat dolgoznának ki. Ez alapján lehetne foglalkozni az 1100. évfordulóval is, de gondolni kell a jövő évi Kossuth-évfordulóra is, mely alkalomból emlékülést kellene szervezni a Kossuth Alapítvánnyal közösen.

Halász Péter szerint a szakbizottságnak az lenne a feladata, hogy előkészítse egy felhívás végleges szövegét, mely elsősorban az önkormányzatoknak szól, az elnökség pedig kidolgozna egy módszertani ajánlást a vidéki szervezeteknek.

Jászberényi Ferencné elmondta, hogy a Kossuth Alapítvány már négy pályázatot kiírt, melyeken egyesületük részt vett. A megyei pályázatok eredményhirdetésére meghívták a községi önkormányzatok vezetőit is, akik segítséget ajánlottak a további munkához, a díjazott pályamunkák kiadásához.

Bársony István azokról a kisebb évfordulós rendezvényekről szólt, melyek nem igénylik a szövetség támogatását, de szót érdemelnek. Ilyen tervezett rendezvényük lesz a nagyváradiakkal közösen Váradon és Debrecenben. Náluk is volt Széchenyi-emlékülés, melynek szervezői között a megyei egyesület is ott volt, tagjaik igen nagy létszámmal vettek részt.

Halász Péter javaslatot tett a Honismeret folyóirat tiszteletdíjainak emelésére, mely az eddigi nagyon szerény összegnek átlagosan 80%-os emelését jelentené. Az elnökség az így is nagyon szerény összegekkel egyetértett.

Az elnökség állást foglalt amellett, hogy a jövő évi Akadémia keretében sorra kerülő „tisztújítás” előkészítésére jelölőbizottságot kell létrehozni, melynek vezetésére Töltési Imrét kérték fel. A létrejövő bizottság valamennyi megyét meg fogja keresni a javaslat ügyében.

Az egyéb napirendi pontban tájékoztató hangzott el arról, hogy az újjáalakult Erdélyi Múzeum Egyesület megkeresésére szövetségünk az egyesülettel közösen pályázatot hirdet az Erdélyben élő honismereti kutatók számára. A szövetség 100 000 Ft-ot ajánlott fel pályadíjakra, melyek átadására 1992. év végén kerül sor nálunk. A pályázat bonyolítását, a dolgozatok bírálatát az egyesület végzi.

A Honismereti Akadémián állásfoglalás született arról, hogy rendezzük meg a megyei, helyi honismereti kiadványok szerkesztőinek harmadik országos tanácskozását. A Pest Megyei Honismereti Egyesület vállalta a rendezvény megszervezését, lebonyolítását, melynek Szob városa adna otthont. Az elnökség megszavazta a rendezvényhez szükséges költségeket (szállás, ebéd, útiköltség). A költségek fedezéséhez támogatást is kértünk a már jelzett pályázatban.

Halász Péter tervezetet nyújtott be az elnökségnek honismereti fotópályázat kiírására annak érdekében, hogy emeljük a Honismeret folyóirat színvonalát. Az elnökség tagjai pontosították a pályázat szövegét, javasolták, hogy legyen külön kategóriában egyéni és csoportos pályázati lehetőség, valamint javaslatokat tettek a leendő zsűrire.

Horváth Lajos tájékoztatta az elnökséget arról, hogy a tervezett megyei honismereti híradót pénz hiányában nem tudták ez évben megjelentetni, de a Pest Megyei Hírlapban rovatot kap a honismeret heti fél, egy oldal terjedelemben.

Befejezésül az elnökség állást foglalt abban, hogy február hónapban össze kell hívni az országos választmányt.

Bartha Éva

A honismeret a hazai sajtóban

Október

1. Az érdi napok keretében a helyi Bukovinai Székely Népdalkör vezetője, Kóka Rozália átvette a hamburgi alapítású Európa-díjat „a nemzeti kisebbségek hagyományainak kimagasló ápolásáért”. (MN)

2. Kunszentmártonban a városházán táblát helyeztek el annak emlékére, hogy 450 évvel ezelőtt e településen őrizték a Szent Koronát (SZMN). – A váci Petőfi Sándor Általános Iskola diákjai a szülők segítségével védelem alá vették a királyréti Petőfi-forrást és annak környékét (PMH). – Újkígyóson 1845-ben „Nép-vének Gyűlése” elnevezéssel önkormányzati szervezet működött, melynek jegyzőkönyveit megjelentette a Gyulai Megyei Levéltár (BMN). – Ismered-e Vásárhelyt? címmel honismereti versenyt hirdetett meg a hódmezővásárhelyi Frankel Leó Szakközépiskola (CSMH).

3. Nógrád falu kétszáz éves címerét a plébánia padlásán fedezték fel. A falu Szent István korában városispánsági székhely volt (K).

4. Az Őrségi Kulturális Egyesület 1992 augusztusára nagyszabású kulturális rendezvény-sorozatot tervez, mely során nemzetközi néprajzi konferenciát is tartanak Óriszentpéteren (VN).

7. Történészek, mérnökök, néprajzosok kétnapos emlékülésen emlékeztek meg Széchenynek a Tisza-tájjal összefüggő munkásságáról (SZMN). – Burgenland magyar örökségéről az érvidéki Magyar Intézet tudományos tanácskozást tartott Felsőőrön és Alsóőrön. Az előadásokat kétnyelvű könyvben közreadják (VN). – Békésen, a Holt-Körös-parti Nyesteház helyén álló épületre emléktáblát helyeztek el Németh László tiszteletére. A kezdeményezés a Békési Városvédő és Szépitő Egyesület érdeme (RPH).

8. Érsekújvár várossá válásának 300. évfordulója alkalmából az Érsekújvári Múzeum kiállítást nyit meg október 14-én (DL).

9. Egyedülállóan érdekes kiállítás nyílt a Néprajzi Múzeumban *Rokonaink Szibériában*, '91 címmel. A tárlaton az osztjákokról (hantik) szóló legfrissebb néprajzi gyűjtemény látható (PMH).

10. Lentiben a Kerka menti kulturális napok zárórendezvényén Széchenyi-emléktáblát avattak (ZH). – Megalakult a Pest Megyei Honismereti Egyesület azzal a céllal, hogy összefogja a megye területén a honismereti munkát (PMH). – A kőspallagi általános iskola felvette a volt falubelijének – a 32 éves özvegy parasztembernek, Fekete Istvánnak – a nevét, akit 142 évvel ezelőtt Batthyány Lajossal egyszerre végeztek ki (PMH). – Galgahévízen hagyomány, hogy az ős közepén a helytörténeti klub előadás-sorozatot indít, amely tavaszig, a kerti munkák kezdetéig tart (PMH).

11. Dobosy László, Borsod-Abaúj-Zemplén megye kiemelkedő honismereti kutatója 80 éves. Sokoldalú munkásságáról dr. Szabadfalvy József egyetemi tanár emlékezett meg (ÉM). – Türkevén, a Finta Múzeumban megnyitották a Sokarcú gyűjtemény című kiállítást, melyen iskolatörténeti, helytörténeti, képzőművészeti és néprajzi anyag látható (SZMN).

12. Dr. Fazekas Árpád az 1956. évi osztálynaplót és az 1956–58. évi Műteti Naplót megbízható, forrásértékű bizonyítéknak tartja, mely alapján rekonstruálni lehet a nyíregyházi tűzharcot (KM).

14. Rőszkén – falunap keretében – emléktáblát avattak gróf Klebersberg Kunó tiszteletére, aki kultuszminiszterként ötezer népiskolai termet építtetett, ebből Rőszke három népiskolát s művelődési házat kapott (DM).

15. Az 1971-ben megnyitott ózdi Kohászati Gyártörténeti Múzeum igyekszik alkalmazkodni a változásokhoz. Együttműködik a Lajos Árpád Honismereti Körrel, segítséget nyújt az iskoláknak városismertető versenyek lebonyolításában (DH).

16. 120 éve alakult meg a bajai tűzoltóegylet. Ebből az alkalomból emléktáblát helyeztek a Táncsics úti általános iskola falára (PN).

18. A Hegyközségi Hagyományörző Egyesület és a Gönczi Ferenc Művelődési Ház szervezésében szüreti felvonulást tartanak Nován, táncsoportok, pávakörök közreműködésével (ZH). – A hódmezővásárhelyi Kutasi út menti major egyik öreg istállójában kocsimúzeumot hoztak létre a lovakat, lósportot szerető helybeliek (CSMH). – Szüreti bált rendeztek Nyáregyházán. A népviseletbe öltözött fiatalok felelevenítették a régi szokást: huszonnégy porta előtt külön táncot jártak el (MOH).

19. Az egri Dobó István Vármúzeumban Fegyvert s vitézt énekek címmel állandó fegyvertörténeti kiállítást nyitottak meg (SZMN).

24. Kishartyán polgármestere, Antal József, szabadidejében székelykaput farag házi asztalosműhelyében (PN). – Húszéves a Tatabányai Múzeum. A születésnapot Életképek Tatabánya múltjából című kiállítással ünnepelték (DL). – A Vas Megyei Honismereti Egyesület az idei megyei honismereti napot Sárváron tartja (VN).

26. Csákváron a művelődési házban, magyar történeti címerekből nyílt kiállítás. A több mint százharminc királyi és családi címert Szabadiné Sinkó Ilona aranyhímző és tüfesző

művész készítette (FMH). – Csángó tudománnyal foglalkozó alapkönyvtárát adományozott a leendő győri egyetem számára Domokos Pál Péter, Széchenyi-díjas, nemzetközileg elismert néprajztudós (KA). – A békéscsabai szlovák klub, a nyugdíjasklub és a Haán Lajos Honismereti Kör tagjai Székelyudvarhelyen voltak vendégségben, ahol kulturális együttműködési megállapodást írtak alá (BMN). – Mátrakeresztesen csaknem egy éve nyílt meg a helytörténeti múzeum, több mint harminc helybeli adományaiból (NO).

28. Győrótt ausztriai, csehszlovákiai és hazai kutatók részvételével köszöntik dr. Timaffy László néprajzkutatót 75. születésnapja alkalmából (KA). – A nagybajomi Legenda hagyományörző csapat kezdeményezésére Újvárfalván megalakult a Hagyományörző Gyermekszövetség vándordiák tagozata (SN).

30. Fazekas szakkört vezet az iskolások részére Tótkomlóson Medovarszky Györgyné (BMN).

November

1. A Pusztaföldváriak Honismereti Baráti Köre kezdeményezésére falutörténeti emlékünnepekre került sor. Megemlékeztek a török pusztítás utáni 150 éves újjátelepülésről és a helyi olvasókör 100. születésnapjáról (BMN). – Helytörténeti sétán a Petőfi tér múltjával foglalkozott a bagi Helytörténeti Baráti Társaság (PMH).

2. Körmend három év múlva ünnepli városá alakulásának 750. évfordulóját. Ennek jegyében a jubileumi előkészítő bizottság és a Csaba József Honismereti Egyesület Körmendi évszázadok címmel honismereti, helytörténeti előadás-sorozatot indított (VN). – Balástyán a Munkácsy általános iskolában a falu százéves évfordulója alkalmából helytörténeti kiállítás nyílt, ahol családi ereklyéket, személyes holmikat tekinthettek meg a látogatók (DM). – Felkutatták Veszprém megyében, hogy az első kézimunka-kiállítást – 145 évvel ezelőtt – Vörösbényben szervezték meg (NaV).

5. Szelei életképek címmel régi tárgyakat állítottak ki a Tápíószelei Blaskovich Múzeumban. A kiállítás anyaga Gál István helyi lakos magángyűjteményéből és a szelei polgárok adományaiból állt össze (PMH).

6. Az Oroszlányi Helytörténeti Kör Helytörténeti Olvasókönyvet állít össze, ehhez megnyerték a Művelődési és Közoktatási Minisztérium pályázatát (DL).

7. A Borsod Megyei Népművészeti Egyesület tagjai közül nyolc-tíz szakkörvezető tevékenykedik megyeszerte, s az a tapasztalatuk, hogy az önkormányzatok fokozatosan csökkentik a szakkörök anyagi támogatását (DH).

8. Héjjas István, a helyi közművelődési egyesület tagja szabadidejében rendszeresen felkeresi a Kiskunfélegyházával szomszédos falvakat, ahol tárgyi és szellemi néprajzi gyűjtőmunkát folytat a hagyományörző családoknál (PN). – A honvédség fehérvári helyőrségi klubjában Krámer Iván gyűjteményéből sajtótörténeti kiállítás nyílt, amely 1841-től 1956-ig kínál érdekes válogatást (FMH).

9. Egy tyúkudvaron találtak rá Szentesi Tóth Kálmán szobrára, aki a két háború között Karcag polgármestere volt. Hamarosan visszakerül helyére, a városházi nagyterem bejáratához (SZMN). – A jászapáti Vágó Pál Helytörténeti Múzeumban írástörténeti kiállítást rendeztek Borsos János fűzőmester magángyűjteményéből (SZMN). – Székelykeresztúr múzeuma csaknem félszer szobaberendezési tárggyal mutatkozott be testvérvárosában, Csurgón (SN). – A galgautai szlovák nemzetiségű falu iskolájában „tájékoztató” alakítottak ki a régi eszközökből, tárgyakból. Előbb-utóbb falumúzeumot kívánnak létrehozni (NO). – A nyíregyházi szlovák nyelvjárási és néprajzi emlékeket kutató munkaközösség tírpák napot rendezett a Sóstói Múzeumfaluban (KM). – Dr. Barsi Ernő nyugdíjas tanár – a győri tanítóképző főiskola közreműködésével – a népi gyermekjáték-gyűjteményéből állandó kiállítást készít elő (KA).

11. Az Erkel Ferenc népdaléneklési verseny országos eseménnyé nőtte ki magát. Legutóbb tizenhét iskola tanulója, többsége népviseletben lépett fel a gödöllői művelődési központban (GM). – A salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban kiosztották a Nagy Iván honismereti pályázat díjait, felnőttek és fiatalok részére, több kategóriában (NO).

12. 185 éves a kaposi gimnázium. A jubileumi ünnepeken az egykori tanítványok megalakították a Táncsics Baráti Kört (SM). – A Veszprém Megyei Múzeumok Baráti Körén megemlékeztek Magyarország utolsó királyáról, IV. Károlyról. (NaV). – Haán Lajos – aki többek között Békéscsaba múltjának feltárásával is foglalkozott – halálának 100. évfordulója alkalmával emléktáblát avattak, s utcát neveztek el róla (BMN). – Hővejen a Vendel-napi búcsún a régi falunapok hangulatát idézték fel nagy sikerrel (SZF). – A Győr-Moson-Sopron

megyei Szülőföldünk Honismereti Egyesület évi rendes közgyűlésén Jászberényi Ferencné elnök beszámolt az éves munkáról és a teendőkről.

14. Kilenc éve működik a Vörösmarty Mihály Művelődési Központ honismereti köre Bonyhádön, amely most tartotta 200. foglalkozását, egyben Perczel Mór tábornokról emlékeztek meg.

15. Az 1100 éves évfordulóra nagyszabású honfoglalás kori kiállítással készül Tokaj (ÉM). – A Magyar művészet évezredek címmel megnyílt Lükő Gábor etnográfus kiállítása a Kiskunmajsai Helytörténeti Gyűjteményben (PN). – Az 1982-ben bezárt Palotai Múzeum-nak Pestújhely adott otthont, ahol Madarász Viktor hagyatéki kiállítása is látható (UM).

16. Csehimindszenten is keresik településük címerét. A kutatás nem reménytelen, mert már találtak egy pecsétnyomót (VN). – Pest, Buda, Óbuda 1873-as egyesítésének évfordulóját, november 17-ét ünnepnappá nyilvánította a fővárosi közgyűlés (MN).

18. A karcagi Györffy István Nagykun Múzeum bővítéi tevékenységét. Így a nagykunsgai tájház sütőháza otthont ad az amatőr művészeknek (K). – Dunaalmáson az általános iskola felvette Csokonai Vitéz Mihály nevét, s iskolatörténeti kiállítást is rendeztek (DL). – Solt Nagyközség Monográfiájáért Társaság kuratóriuma félmillió forintot gyűjtött össze a község krónikájának megírására (PN). –

19. Béren falumúzeum nyílt a régmúlt falusi élet mindennapi használati tárgyaiból és eszközeiből (No).

20. A nemrég meghalt Szigeti Tibor Orsos bencés szerzetes tiszteletére emléknapot szerveztek Kőszegszerdahelyen. A szervezők között ott volt a Vas Megyei Honismereti Egyesület is (VN). – Tízéves az elszármazottakat tömörítő Somogyi Baráti Kör, s budapesti közgyűlésükön eredményes tevékenységükről adtak számot (SN). –

22. Kunmadaras hatszáz éves. Az évfordulóra könyvet írt Ötvös László, a település református lelkésze (MN). – Műhely címmel helytörténeti, honismereti témájú kiadványsorozatot indít a Csaba József Honismereti Egyesület Kőrmenden (VN). – A Gödöllői Könyvtárért Alapítvány kiadásában megjelent Gödöllő és Vidéke Kalendárium számos helytörténeti írással (PMH).

23. A Gyermek-szabadidő Központ szervezésében több ezer egri gyerek felelevenítette a végvári harcokat (NL). – A hódmezővásárhelyi Munkásotthon megemlékezik felépítésének 60. évfordulójáról, melyet munkásmozgalmi emlékek gyűjtésével kapcsolnak egybe (CsMH). – A Győrött megalakult Hagyományörző Tűzoltó Társaság a Hagyományörző Gyermekszövetség tagszervezeteként tevékenykedik (KA).

25. Csatáron a pávakör 15 éves jubileumán fellépett a szlovéniai petesházi népdalkör is (ZH).

27. A szlovákiai Rimaszombanban a helyi magyar cserkészszervezet rendezésében magyar nyelvű emléktáblát lepleztek le a város 1718-ban elhalt szülöttének – a Debreceni Református Kollégium polihisztor professzorának – Hatvani Istvánnak a tiszteletére (HBN).

28. A Palóc Múzeum, a Nagy Iván Múzeumbarát és Várostörténeti Kör, valamint a Honismereti Kör a múzeum első kiállításának századik évfordulója alkalmából emlékülést rendez (No).

29. A hatvani múzeum több mint két évtizedes néprajzi gyűjtőmunkájának eredményeit tárja a nagyközönség elé (NéH).

30. Emléktáblát avattak a zsenyei művésztelepet létrehozó és azt évtizedekig vezető Majthényi Károly szobrászművész emlékére (SN). – A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága kétnapos tudományos ülésszakot tartott a régészet, néprajz, természettudományok, történettudomány, irodalom- és művészettörténet témaköréből (DM). – A Tolna megyei közművelődési intézmények, egyesületek által meghirdetett pályázatára beküldhető a megye történetének bármely korszakáról, területéről, hivataláról, intézményéről, vállalatáról, üzemeről, jelesebb személyiségéről stb. írott tanulmány. Határidő: 1992. augusztus 31. (NÉT). – Tolna megyének még nem készült el a megyetörténete, ezért forrásértékűnek tartják az immár két évtizede, évről évre meghirdetett helytörténeti pályázatot. Ebben az évben tizennégy dolgozatot jutalmaztak meg (NÉT).

December

3. Egész napos településtörténeti konferenciát tartottak Kómlón, ahol szó esett a régi paraszti gazdálkodásról éppúgy, mint a századelő egyesületi életéről (DN). – Egy sokoldalú tanár, Kiss István nevéhez kapcsolódik az a helytörténeti, néprajzi kiállítás, amely a közelmúltban nyílt meg Lepsényben (FMH). – A szécsényi általános iskolások egyéni

pályázattal, rajzkiállítással, vetélkedővel, továbbá mellszoboravatással emlékeztek meg iskolájuk névadójáról, II. Rákóczi Ferencről (Nó). – Herceghalmon megemlékeztek a 75 évvel ezelőtti vasúti katasztrófáról s annak egyik áldozatáról, a Történelmi Társulat akkori elnökéről, Thallóczy Lajosról (PHM). – Helytörténészek és leváltárosok előadásokkal is gazdagították a Borbála-napi programot Komlón (Nét).

4. A népi hagyományok felélesztésére, a faluközösség erősítése érdekében harminkét taggal asszonykör alakult Meszlenben (VN).

5. A fővárosi közmunkák tanácsának egykori vezetője, báró Podmaniczky Frigyes szobrot kapott Budapesten (K) – Az elmúlt negyven év „magántörténelméről” Somogyi Beszélő címmel meghirdetett pályázatra tíz dolgozat érkezett (SN). – A gasztronomi önkormányzat díszpolgári oklevéllel tüntette ki Pillér Dezső zamárdi lakost, aki a háború előtt mint fiatal tanító sokat tett a falu közművelődéséért (SN). – Az 1965. óta minden évben meghirdetett Pest megyei pályázat idei eredménye: a krónika műfajában hét, a helytörténeti kategóriában tizenhat pályamunka érkezett (PMH). – Mézeskalács címmel kiállítást nyitnak a békéscsabai Mesházban (BMN).

7. A méhkeréki II. világháborús emlékmű létrehozásában közreműködött a községi helytörténeti bizottsága is (BMN). – II. világháborús emléktáblát avattak Pécsváradon az egykori városháza falán. A pécsvárad Várbarát Kör gondozta, tagjai végezték a nevek összegyűjtését, a szakmunkát is. Az I. világháborús emlékművet is ők gondozzák (DN).

9. Pítvaros vegyes nemzetiségű faluban, ahol a lakosság mintegy 10%-a szlovák, közös faluházat hoznak létre a közös múlt bemutatására. (CSMH) – A Veszprémi Szénbányák megyeszékhelyi központjában megnyílt bányástörténeti kiállítás anyagának mintegy 90%-a Jármay Ervin okl. bányamérnök gyűjteményéből való. (DN). – József Attila versében Dörmögőnek nevezett anyai nagyapja vályogkunyhóját a Forrás szerkesztősége meg kívánja menteni (PN). – Tornyiszentmiklóson a Miklós-napi búcsún már nem a körhinta, s a cellövölde került „reflektorfénybe”, hanem színvonalas kulturális rendezvénysorozat várta az érdeklődőket. Így többek között kiállítás nyílt a szlovéniai és zalai középiskolások közös néprajzi gyűjtőmunkájából. (ZH). – Az ózdi Bükk Művelődési és Vendéglátó Házban ünnepélyes keretek között hirdették ki a XII. megyei honismereti pályázat eredményét (ÉM). – Pásztón, a ciszterciai rendházban Boross Péter belügyminiszter felavatta a Rajeczky-emlékszobát (PMH). – Gonzáles Béla pedagógus nyugdíjasként kezdett faragni. Az ő munkája a jászjákóhalmi Damjanich téri kopjafa Tóth Imre András 1848-as gyerekhős tiszteletére, valamint a község háza mellett nemrég felállított Széchenyi István-emlékoszlop (SZMN).

10. Zömében Dudás Lajos nyugalmazott néptanító gyűjteményéből, továbbá amatőr fényképészek felvételeiből Élet a Tiszán címmel kiállítás nyílt Csongrádon (CSMH). – Lassan húsz éve, hogy életre hívták Szeghalmon a sárréti helytörténeti közgyűjteményt. Most döntöttek fenntartásáról: 70%-ban a megye, 30%-ban a város fedezi költségeit (BMN). – Az új zászló s címer tervezésével párhuzamosan a település történetének megírásához is hozzákezdtek Zsámbékon (PMH).

12. A pilisszántói iskolások lelkesen gyűjtik a régi falusi szokásokat, amelyeket az iskola faliújságán tesznek közhírré (PMH). – A pilisi könyvtár dolgozói Falusi esték a könyvtárban címmel a Pilis történetéről előadásokat szerveztek, továbbá megtanították a résztvevőkkel az adventi díszek és koszorúk készítését (PMH). – A Hajdú-bihari Zenei Egyesület hagyományteremtő szándékkal Kodály Zoltán születési évfordulóján „a magyar kórusok napján” ünnepi koncertet rendezett a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola hangversenytermében (HBN). – A történelemtanár távozásával – a sziráki gyerekek nagy bánatára – megszűnt a kis helytörténészeket tömörítő Teleki László Klub. Reménykednek, hogy a következő tanévtől újra élhet a közösség (Nó). – Vámospércs 1992-ben ünnepli 700 éves évfordulóját, ennek előkészítésére jubileumi bizottságot hoztak létre (HBN).

13. Ismét megnyílik Budaörsön a Német Nemzetiségi Helytörténeti Múzeum. A falu egykori német lakosságának hétköznapi és ünnepi életmódját, lakáskörülményeit mutatja be (PMH).

14. Festett, kazettás templomi mennyezeteket bemutató kiállítással kezdődött Debrecenben az Örökség Népfőiskola tizedik találkozója (HBN). – Tudományos konferenciát rendeztek Tokajban, melynek témája a honfoglalás 1100 éves évfordulójára készülő városi monográfia volt (ÉM). – A balassagyarmati honismereti kör karácsonyi ünnepi összejövetelén fellép a Szent Felicián kórus és Kotoráné Belék Rózsa szlovákiai versmondó (Nó). – A bagi helytörténeti baráti társaság a templom védőszentjével, Andrással ismerkedik behatób-

ban legutóbbi összejövételén (PMH). – A Kávási népfőiskola harmadik összejövételén a település történetével ismerkedtek meg a résztvevők (ZH).

17. Zalaegerszegen a Dunántúli Kőolajipari Gépgyár udvarán felavatták dr. Falk Richárdnak, a gépgyár első főmérnökének a szobrát, aki a legtöbbet tett a vállalat megalakításáért (ZH).

18. Győrött 28. alkalommal rendezték meg a Kisfaludy-napokat. A tervek szerint jövőre felmenő rendszerű megyei művészeti, irodalmi és honismereti diákfesztiválra is sor kerül (KA). – A kecskeméti Katona József Múzeum idei honismereti pályázatának díjkiosztó ünnepségén részletek hangzanak el a beérkezett pályamunkákból Kiss Jenő színművész tolmácsolásában (PN). – A Győr–Sopron megyei Honismereti Egyesület a benne társult intézményekkel és az önkormányzattal közösen ismét meghirdetik a Szülőföldünk pályázatot, három – helytörténet, néprajzi-nyelvjárási gyűjtőmunka, fotó – témakörben (KA).

19. A tápiószzelei Blaskovich-múzeumban Gál István magángyűjteményéből s a lakossági adományokból állt össze a kiállítás, amely a nagyközség helytörténeti múzeumának alapját fogja majd alkotni. (PMH). – A bonyhádi Vörösmarty Mihály Művelődési Központban magyar–német nemzetiségi estet tartottak abból az alkalomból, hogy Németország segítségével a pécsi Lenau-ház után Bonyhádön is megnyílt a német ház. (NéT). – A zsámbéki Tanítóképző Főiskolán megalakult az ifjú honismereti szakkörvezetők országos egyesülete (N). – Helytörténeti kiállítóhelyet nyitnak Füzesabonyban az európai híru bronzkori füzesabonyi kultúráról, amelyet hosszú ideje kutatnak a helyszínen (NÉH). A hétszáz éves évfordulóra készülő Körmend Jubileumi Bizottsága és a Csaba József Honismereti Egyesület IV. Béla király szobrának elkészítésére pályázatot hirdetett, melyre nyolc pályamunka érkezett (VN).

23. A Tisza kanyarulatánál fekvő Kőteleken jubileumi emlékünnepeket tartottak a település 600. évfordulója alkalmából (N).

30. Felavatták a tatabányai 12-es aknában 1950. december 30-án történt sújtólégrobbanás 81 áldozatának emlékművét (ÜM).

D. O.

A szemlézett sajtótermékek Magyar Nemzet (MN), Csongrád Megyei Hírlap (CsMH), Szolnok Megyei Néplap (SzMN), Pest Megyei Hírlap (PMH), Békés Megyei Népújság (BMN), Kurír (K), Vas Népe (VN), Pesti Hírlap (PH), Dolgozók Lapja (DL), Petőfi Népe (PN), Zalai Hírlap (ZH), Észak-Magyarország (ÉM), Kelet-Magyarország (KM), Dél-Magyarország (DM), Déli Hírlap (Miskolc) (DH), Monori Hírlap (MoH), Fehér Megyei Hírlap (FMH), Kisalföld (KA), Nógrád (Nó), Napló (Veszprém) (NaV), Magyar Hírlap (MH), Somogyi Néplap (SN), Gödöllői Hírlap (GH), Népújság (Heves) (NéH), Szabad Föld (SzF), Népújság (Tolna) (NéT), Új Magyarország (ÜM), Nők Lapja (NL), Dunaújvárosi Hírlap (DuH), Magyar Távirati Iroda (MTI), Hajdú-Bihari Napló (HBN).

Gratulálunk!

A MAGYAR KOZTÁRSASÁG ELNOKE

DR. TIMAFFY LÁSZLÓ

NÉPRAJZKUTATONAK

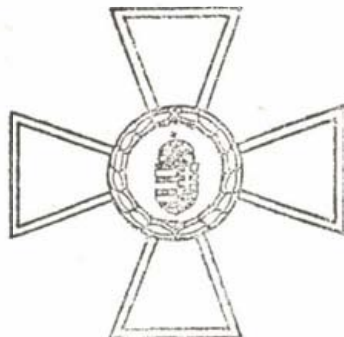
A HONISMERETI MOZGALOM SZERVEZÉSÉBEN,
VALAMINT A SZIGETKOZ ÉS RABAKOZ NÉPRAJZI KUTATÁSABAN
ELÉRT EREDMÉNYEIKÉRT

A MAGYAR KOZTÁRSASÁGI ÉRDEMREND
TISZTIKERESZTJE

KITUNTETÉST ADO MÁNYOZOM

KELT BUDAPESTEN, 1992. ÉVI JANUÁR HÓ 28. NAPJÁN

Göncz Alad

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Adalékok a Vízváros történetéhez, I-II. Szerk: *Mészáros György és Mészárosné Herczog Magdolna.* Rajzok: *Bató Géza.* Kiadja a Budapesti Városvédő Egyesület. Bp. 1991. 539 és 458 old.

Albertfalva. Emlékkönyv a Szent Mihály római katolikus plébániatemplom szentelésének ötvenéves jubileumára, 1941–1991. Szerk: *Virt László.* Bp.-Albertfalva, 1991. 65 old. és 26 kép.

Dr. Verebényi István: Előszó, *Virt László:* Albertfalva és egyházközsége, Promontor (Budafok) fejlődése Albertfalva alapításáig, *Greszl Ferenc:* Sachsenfeld-Albertfalva, Promontor új részének alapítása, *Orbán György:* A templom szentelésén a püspök titkára voltam, *Vajk Gyula:* Visszaemlékezés az albertfalvi Szent Mihály-templom építésére és szentelésére, Az Albertfalváról származó papok névsora, Bergendy János, pápai kamarás, egyházmegyénk vértanújának rövid életrajza, *dr. Németh László:* A Székesfehérvári Püspökség az 1944–1945. évi front idején és Bergendy János vértanúsága, A templom felújítása az ötvenéves jubileumra, *Riss Gábor:* Utószó.

Az Alföld jelene és jövője. Szerk: *Rakonczai János.* *Tisza klub* füzetei, 1. Békéscsaba, 1991. 69 old.

Enyedi György: Az Alföld-kérdés általános összefüggései, *Szabó Ferenc:* Egy „Alföld-törvény” előzményei, *Tóth József:* Az Alföld elmaradottsága, *Bartke István:* Az Alföld társadalmi-gazdasági szerkezetváltása, *Mészáros Rezső:* A területi elmaradottság az Alföldön, *Simon István:* A munkaerőhelyzet aktuális kérdései az alföldi térségben, *Csatári Bálint:* Tanya és rekreáció az Alföldön, *Berényi István:* Az alföldi települések jövőjéről, *Süli Zakar István:* Az Alföld periférikus területei, *Varga Zoltán:* Az Alföld a nemzetközi programok tükrében, *Jakucs Pál:* Az Alföldön tervezett néhány nagyberuházás ökológiai megközelítése, *Pálfi Imre:* Aktuális vízgazdálkodási feladatok az Alföldön, *Nyíri László:* A talajvédelem alföldi vonatkozásai, *Dorogi Imre:* A környezetbarát gazdálkodás lehetőségei az Alföldön, *Kapus Imre:* Az Alföld fásítása, *Kurucz Gyula:* Gondolatok az Alföld komplex vízgazdálkodásának fejlesztéséről és hasznosításáról, *Balogh János:* Az ökológiai szempontok fontosságáról.

Amire emlékeznek, az él. A dunaszerdahelyi zsidóság tragédiája c. nemzetközi konferencia válogatott anyaga. Szerk: *Karsay Katalin.* Kiadja a Nap Kiadó. Bratislava/Pozsony, 1991. 70 old.

Tóth Károly: Üdvözlő beszéd, *Vörös Károly:* Polgári és nemzeti asszimiláció; A magyarországi zsidóság története a XVIII–XIX. sz.-ban, *Koncsol László:* Villantások a diósförgetegpatonyi zsidók történetéből, *Kovács Éva:* Zsidók válaszüton; Té-

zisek a felvidéki zsidóság identitásáról a két világháború közötti időszakban, Kassa példáján, *Kamenec, Ivan:* A zsidók sorsa Szlovákiában a II. világháború idején, *Püspöki Nagy Péter:* Dunaszerdahelyi zsidó hitközségek történetéből, *Raj Tamás:* A szeretet és az erkölcs törvénye, *Stackler Rudolf:* Akikre emlékeznek, az él. Szlovák és angol nyelvű összefoglalók.

Aporfi István: Magyarpolány. Községi Tanács kiadása. 1990. 54 old.

Bakony-Balaton Kalendárium, 1991. Szerk: *Varga Béla.* Kiadja az Eötvös Károly Könyvtár. Veszprém, 1990. 292 old.

A tartalomból: Veszprém megye országyűlési képviselői, *Eötvös Károly:* János püspök, *Darnay Kálmán:* Kaszinózó táblabírák, *Agh István:* Kínizsi Pál meg a takács, *Szép Ernő:* Mátyás király tréfiái, *Tatay Sándor:* Lakodalom, *Eötvös Károly:* Utazás a Balaton körül.

Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Történeti, néprajzi tanulmány. Kiadja a Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát. Tokaj, 1991. 752 old.

Balázs Art Valéria: Szabadka (Subotica) keresztnevei 1986. *Magyar Személynévi Adattárak*, 98. Szerk. *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 28 old.

Batta György: Színek Fábry Zoltán portréjához. Madách. Bratislava-Pozsony, 1990. 132 old.

Bene András–Csipes Antal: Harmincöt év Mezőtúr történetéből, 1944–1980. Kiadja a városi tanács. Mezőtúr, 1990. 241 old.

Berényi Zsuzsanna Ágnes: A Csepeli Vas- és Fémművek utcanevei 1989. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 99. Szerk: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 45 old.

Bertha József–Szaniszló Ferenc: Heves megye tanácsai tisztségviselői 1950–1990. *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai.* Eger, 1991. 137 old.

Békéscsaba története 1. k. A kezdetektől 1848-ig. Szerk: *Jankovich B. Dénes és Erdmann Gyula.* Kiadja a polgármesteri hivatal. Békéscsaba, 1991. 859 old.

Blaskovics József: Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában. Gondozta: *Káfer István.* Kiadja az Állami Gorkij Könyvtár. Bp. 1989. 843 old.

B. Molnár Mária: Gárdonyi és Agárd utcanévei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 98. Szerk. *Hajdú Mibály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 52 old.

Borbáth Erika: Emlékezés a Népfőiskolára. Megyei Művelődési Központ. Veszprém, 1990. 88 old.

Borbáth Erika: Kapolcsi füzetek, 1. Kapolcsi Kulturális és Természetvédelmi Egylet. 1990. 48 old.

Botlik József–Dupka György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991. Mandátum-Universität, Szeged–Bp. 1991. 298 old.

Bódisz Attila–Nagy Géza: Rajzok a Bodroglőből. *Bodroglői füzetek*, 2. Kiadja a Bodroglői Kastélymúzeum Baráti Köre. Pácin, 1990. 94 old.

Bódisz Attila: Tatárhalál Pácinban. *Bodroglői füzetek*, 3. Kiadja a Bodroglői Kastélymúzeum Baráti Köre. Pácin, 1991. 56 old.

Bóna István: Dunapentele története. A honfoglalástól a XIX. sz. közepéig. Kiadja az Intercisa Múzeum. Dunaújváros, 1991. 52 old.

Böröndi Lajos: Győr–Sopron megye nyelvészeti irodalma. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke. Bp. 1991. 72 old.

Bura László–Vass Márton: A tasnádi fazekasság. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 50. Szerk. *Hajdú Mibály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1991. 50 old.

A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében. Tanulmánygyűjtemény. Kiadja a Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Módszertani Intézetében működő Népesedéstudományi Munkaközösség. Pécs, 1989. 353 old.

Hoóz István: A magyarországi cigányösszeírásokról és a cigánynépeség számának alakulásáról. *Andrásvalfy Bertalan:* A baranyai cigánylakosság nyelvi megoszlása a családnevek alapján, *Endrődi Gyula:* A cigányság életkörülményeinek javítása érdekében hozott fontosabb intézkedések és azok eredményei Baranya megyében, *Klinger András* és mások: A cigányság helyzete Baranya megyében.

Comenius és Magyarország. Szerk. *Csorba Csaba, Földy Ferenc, Kődöböz József*. Kiadja a Comenius Társaság. Sárospatak, 1990. 206 old.

Csorba László: Széchenyi István. A képanyagot és a képek jegyzékét összeállította *Csorba Csilla*. Officina Nova. Bp. 1991. 195 old.

Deák Andrea–Hernádi Beáta–Hicska Márta–Kerekes Éva–Márta Beáta–Misi Ágnes–Molnár Márta–Toman Ildikó: A hatvani középiskolások kereszt-, bece- és ragadványnevei. *Magyar Szé-*

mélynévi Adattárak, 95 Szerk. *Hajdú Mibály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 81 old.

Demeter Zsófia–Gelencsér József–Lukács László: Palotavárosi emlékek. *Az István Király Múzeum Közleményei*. Szerk. *Demeter Zsófia*. Székesfehérvár, 1990. 172 old.

Demény-Dittel Lajos: Budapest, a kőbányai Szent László-plébániatemplom. *Tájak–Körök–Múzeumok Kiskönyvtára*, 415. Bp. 1991. 16 old.

Dercsényi Balázs: Budapesti emlékek. *Kastaly Károly és Tulok Ferenc* fotóival. Corvina. Bp. 1991. 114 old.

Dobozi Eszter: „Csak a napnyugtát nítük...” Ellhurcolt magyar nők a Donyecben. Csokonai. Debrecen, 1991. 159 old.

Dobszay János: Így–vagy sehogy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből. *Zászlónk könyvek*. Regnum Marianum cop. Bp. 1991. 213 old.

Domokos János: Batthyány–Strattmann László herceg, 1870–1931: A szegények orvosa. Kiadja a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ. Szombathely, 1991. 32 old.

A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. *Csoma Zsigmond, Gyivicsán Anna, Kriza Ildikó, Lackovits Emőke* közreműködésével szerkesztette *Halász Péter*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 1991. 760 old.

Hofer Tamás: Andrásfalvy Bertalan köszöntése, *Serfőzőné Gémes Magda:* Andrásfalvy Bertalan irodalmi munkássága.

Nemzet, nemzetiség, néprajztudomány: *Vargyas Lajos:* Folklor és őstörténet, *Balassa Iván:* A Magyar Néprajzi Társaság megalakulása (1889) és a délszlávok néprajzi kutatása, *Kós Károly:* Erdélyi néprajzkutatásunk sorsfordulóiról, *Penavin Olga:* Néprajzi kutatások a jugoszláviai magyaroknál, *Voigt Vilmos:* Adatközlő–előadó–népművész–népművész mestere, *Szabó T. Adam:* Szellemi környezetelmünk Erdélyben, *Deáki Zita:* Az együttélés legújabb formái, *Mohay Tamás:* Magyar szörványok Dél-Erdélyben, *Gyvicsán Anna:* A hagyományos kultúra modelljei és az etnikus identitás a magyarországi szlovákoknál, *Fehér Zoltán:* A bátyai nép kettős gyökerű kultúrájának sajátosságai, *Krupa András:* A békéscsabai szlovákok azonosságudatának tükröződése a visszaemlékezéseikben, *Fejős Zoltán:* „Itt kell az életet leélni”, *Vöő Gabriella:* Az erdélyi nemzeti-ségek népi kultúrájának megismerése mint a szellemi közelítés eszköze Zilahy Kiss Károlynál, *Benedikt Gertrúd:* A magyarországi németek hagyományos kultúrájának kutatása, *Györgyi Erzsébet:* A „néprajzi levelek”-ből, *Gráfik Imre:* Nemzetiségi bázismúzeumok a kisebbségi kultúra megőrzésében, *Tarján Gábor:* A néprajz az oktatásban, *Fügedi Márta–Selmeczi Kovács Attila:* A

címermotívum a magyar népművészetben, *Zelnik József*: Berci táncol.

Termelő kultúra: *Szilágyi Miklós*: Gazdaságnéprajzi adatok a Szernye-mocsár vidékéről, *Barabás Jenő*: Az erdő szerepe egy székely falu életében (Vargyas), *Kocsis Aranka*: Kertek a csallóközi Duna szigeteiben, *Petánovics Katalin*: A láp világa, *Kövecses V. Etelka*: Adatok a tati szigetek hasznóveteliről, *Fábián Margit*: Adatok a moldvai Lészpede község halászatához, *Körömdi Géza*: Jégvágás a tati Nagy-tavon, *Szabadfalvi József*: A magyar méhészkedés történeti, gazdasági rétegei, *Kocsis Gyula*: A XVI. századi járszági állattartás néhány vonása, *Bencsik János*: A rátkai német parasztok hagyományos állattartása, *Hegyi Imre*: Erdei legelők az északkeleti Bakonyban, *Kovács Endre*: Boszniai nomád parasztok a Bácskában, *Támás Károlyné-Sófalviné Tamás Márta*: Birkanyírás Szentgálon, *Kónya Sándor*: A kunkötés, *Szabó László Gy.*: Fontosabb gyógynövények a magyar népi állatorvoslásban, *Molnár István*: Az Alsó-Nyikómente földhasználati rendszerei a XVIII. századtól a kollektívizálásig, *Timaffy László*: Paraszti üzemtan, *Balászi Dénes*: A székelypálfalvi borítottmecc, *Csiszer Imre*: Magyar kovácsmunkák Csíkszentkirály néprajzi gyűjteményében, *Égető Melinda*: A balkáni vörösbor-kultúra hatása az Alföld szőlő- és borkultúrájára, *Csoma Zsigmond*: Etnikai és mentálisbeli sajátosságok a dunántúli németek szőlő- és bortermelésében a XVIII–XX. században.

Életkörülmények, életmód: *Györffy György*: Dömös falu prépostsága és népei az Árpád-korban, *T. Mérey Klára*: Tolna városának betelepülése a XVIII. században, *Bárh János*: Egy bácskai ruszin falu, Keresztúr telepítése a XVIII. sz. közepén, *Harkai Imre*: A topolyai szállások, *Dám László*: Adatok a Nyírség ukrán lakosságú falvainak lakáskultúrájához, *Veres Péter*: Székelykapu faragása és állítása Méréfalván, *Zentai Tünde*: Dél-dunántúli adatok a padló történetéhez, *Flórián Márta*: „Magyar ruha” európai tükörben, *Gáborján Alice*: Émelkedő elemek (A kötetny), *Szacsavay Éva*: Viselettörténeti adatok Mezökövesdről, 1789–1833., *Nagy Jenő*: Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár jelentősége az összehasonlító viselettörténeti kutatások szempontjából, *Dankó Imre*: A brassói posztó útja, *Viga Gyula*: A termelőtevékenység néhány nemzetiségi vonatkozása az Északi-középhegység területén, *Fülemüle Ágnes*: Batyuzó matyó asszonyok, *Albert Ernő*: Adatok a ditrói tutajozás és szekeresség történetéhez, *Kisbán Eszter*: Ételhordás reggel, *Balázs Géza*: A szesz lepárlás etnológiai párhuzamai, *Bódi Erzsébet*: Molnárkalács a felvidéki magyarok táplálkozási kultúrájában.

Társadalom, szokásformák: *Kiss Mária*: A sokadalmak szerepe a magyarországi délszlávok népeletében, *Kardalus János*: Farsangi népszokások Csíksban és Gyergyóban, *Gelencsér József*: Busók a Dráva menti sokácoknál, *Jókai Mária*: Virágvasárnap szokások a Zoboralján, *Gaál Károly*: Megjegyzések a stinátzi (Burgenland) himestojás alakulásához, *Pozsony Ferenc*: Csorgóújítás és esővárászlás a sónai szácsoknál, *G. Szabó Zoltán*: Dudások a magyarországi szerb és horvát népszokásokban, *Olsvainé Tamás Margit*: Archaikus

táncok Lövétén, *Felföldi László*: A Maros menti szerbek táncéletének főbb vonásai, *Balázs Lajos*: A gyermek a csíkszentdomokosi lakodalomban, *Lábadiné Kedves Klára*: A drávaszögi (alfalusi) gyermek munkára nevelése, *Liszka József*: Cseregyerek-rendszer a Kisalföld északi felén, *Oláh Gyula*: Egykezés és születési arányok Kemsén, *S. Lackovits Emőke*: Komáság a közép-dunántúli reformátusoknál, *P. Madar Ilona*: A sárrétudvari református iskola a XVIII. századtól a XX. századig, *Tomisa Ilona*: Hogyan látta „tőth” hiveit a magyar plébános? *Oláh Sándor*: A településasz-nalat rejtett erővonalai, *Knézy Judit*: Belső-somogyi falvak lakói az alsó- és felsősegedsi szőlőhegyen, *Kovács Teréz*: A harmadik földhöz juttatás Baranyában, *Halász Péter*: Egyházi jövedelmek a Román környéki csángó falvakban a századfordulón.

Népi vallásosság, hitvilág: *Barna Gábor*: A búcsúkeresztység, *Hála József*: A kőbányászok és kőfaragók védőszentjeiről és templomi zászlóiról, *Koltai Erika*: A hit mint gyógyyszer, *Silling István*: Hitvilágot tükröző földrajzi nevek Bácskertesén, *Galambos Ferenc Irénusz*: Hagyományok őrzése (és élesztgetése) egy burgenlandi magyar faluban, *Bosnyák Sándor*: Édesanyám, fejtse meg, *Grynaeus Tamás*: „Oszlassa erdőre, mezőre, vízre, rétre”, *Lábadiné Károly*: Drávaszögi természetmagyarító hiedelmek, *Kakas Zoltán*: Hiedelemmondák Háromszéken, *Csáky Károly*: A gyermek népi gyógyítása az Ipoly mentén, *Eperjessy Ernő*: Adatok a beás cigányok névcseré-kérdéséhez, *Csoma Gergely*: A moldvai csángó magyarok szerelmi varázslásáról, *Virt István*: Halottas szokások változásának vizsgálata Pusztinán és a Baranya megyében élő csángóknál, *Jáki Sándor Teodóz*: Csángóföldi hét igaz történet.

Népköltészet: *Fried István*: Kétnyelvűség és a (fél)népi költészet, *Kriza Ildikó*: A sokarcú Mátyás-hagyomány, *Jung Károly*: A Gül Baba-hagyomány magyar és délszláv vonatkozásai, *Nagy Olga*: A realizmus jelenléte a népi prózában, *Nagy Ilona*: Mesemondás hallgatóság nélkül, *Gagyi József*: Elbeszéléshagyomány a Sövidéken, *Tisovszky Zsuzsanna*: A kémei Tóth Istvánné meséi, *Faragó József*: Táncballadák a folklórban és az irodalomban, *Almási István*: Kisfaludy Károly egyik népdala a tövisháti szájhagyományban, *M. Kozár Mária*: Szlovén köszöntő, *Tánczos Vilmos*: Archaikus imák Csíkszenaságról, *Olsvai Imre*: A somogyi horvátok legkedveltebb ötfokú dala, *Budai Ilona*: „Émbernek ének őrzi az időt...”, *T. Papp Zsófia*: A hagyományozódás egy sajátos esete, *Lukács László*: A harangszó népköltészet.

Egerszegi Ferenc: Ramasetter Vince 1806–1878. Fejezetek a sümegi oktatásügy történetéből. Kiadja a Városvédő és Szépitő Egyesület. Sümeg, 1990. 149 old.

Egerszegi Ferenc: Történelmi köveken. Sümeg: 500 éves város. Kiadja a Városvédő és Szépitő Egyesület. Sümeg, 1991. 111 old.

„Előre lelkesek...” Széchenyi István és Zala megye kapcsolatainak dokumentumai. Bevezető:

Kiss Gábor, válogatta: **Molnár András**, szerk: **Gyimesi Endre**. Kiadja a polgármesteri hivatal és a Széchenyi Emlékbizottság. Zalaegerszeg, 1991. 32 old. és 11 kép.

Endrey Antal: Nemzeti jelvényeink. Kiadja a Boldogasszony Szövetség. Hódmezővásárhely, 1991. 16 old.

Eperjessy Ernő: A három sorsmadár. Órtilosí beás cigány népmesék. MTA Néprajzi Kutató Csoport. Bp., 1991. 140 old.

1956. A forradalom és szabadságharc röpcédulái. Összeállította és szöveggel ellátta **Rédey Gábor**. Első Vertikális Kiszövetség. Bp., 1989. 164 old.

Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-i magyar szabadságharc története képekben. **Bárony István** és mások közreműködésével szerkesztette **Jókai Mór**, **Bródy Sándor**, **Rákosi Viktor**. Kossuth. Bp., 1991. 476 old.

Egykorú képek, okiratok, eredeti kézírások, ereklyék, nevezetes nyomtatványok, kiáltványok, művészi emlékek. Az 1898-as kiadvány hasonmás, **Csorba László**: Daliás idők című tanulmányával kiegészítve.

Farkas Gábor: A római katolikus egyház története Sümegcsehin. METEM Bp.–Veszprém, 1990. 79 old.

Farkas Győző: Az Öreg-hegy árnyékában. Kiadja a tsz. Csabrendek, 1990. 157 old.

Farkas Gyuláné: Négy évtized érettségizetjéi és tanárai. Batsányi János Gimnázium és Postaforalmi Szakközépiskola. Tapolca, 1991. 83 old.

Fábrý Zoltán: Merre vagy Európa? Kisebbségek a vádlottak padján. Válogatta, szerkesztette **Kövesdi János**, előszót írta **dr. Turczel Lajos**. Pannonia Könyvkiadó. Pozsony, 1991. 192 old.

Fábrý Zoltán: Üresjárat 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből. Regio–Madách–Kalligram. Bp.–Pozsony, 1991. 267 old.

Fejezetek Ságújfalu, Karancsság, Szalmatercs múltjából. Szerk: **Fekete Barnabásné** és mások. Kiadja a Ságújfalu Faluszépítő és Művelődő Egyesület. Ságújfalu, 1991. 32 old.

Felekezeti középiskolák Magyarországon. Szerk: **Regőczy Miklós**. A Fejér Megyei Pedagógiai Intézet tájékoztatója. MPI Székesfehérvár, 1990. 32 old.

Felső Barnabás–Papp Attila: Gemenc. Interpress. Bp. 1991. 84 old. Fotóalbum magyar, angol és német nyelven.

Fónay Tibor: Emberek a tájban. A Nemesgulácsi Ipari és Mezőgazdasági Termelők Szövetség. Veszprém, 1990. 154 old.

Fónay Tibor: Révfülöp partjainál. Cikkek, tanulmányok. *Révfülöpi kiskönyvtár, 1.* Kiadja a polgármesteri hivatal. Révfülöp, 1991. 141 old.

Fónay Tibor: Vallatom a történelmet. Tények–iskolák–emberek. Megyei Pedagógiai Intézet kiadása. Veszprém, 1991. 205 old.

Fülöp Tamás: A lenti laktanya katonáinak nyelvhasználat 1985/86. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 48.* Szerk: **Hajdú Mihály**. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1991. 19 old.

Gaál Zoltán: Rábaköz és Burgenland. Szerzői kiadás. Győr, 1991. 200 old.

A tartalomról: *Rábaköz* egykor és ma: Rábaköz gazdaságföldrajza és gazdaságtörténete, Csorna és környéke, Kapuvár és környéke, Szany község története, Rábaköz templomai, kápolnái, búcsújárási helyei, Rábaköz evangélikus egyházközségei és templomai, A premontrai kanonokrend csornai prépostsága, Rábaköz műemlékei, múzeumai, természetvédelmi területei, A rábaközi és régi Sopron megyei utak története, A Győr–Sopron–Ebenfurthi Vasút (GYSEV) Rt. története, Nyugat-Magyarország és Burgenland közötti közúti határátkelőhelyek; *Burgenland* egykor és ma: Istentiszteleti idők Burgenlandban, A pannóniai római tartománytól az eisenstadti (kismartoni) egyházmegyéig, Az eisenstadti egyházmegye, Evangélikus gyülekezetek Burgenlandban, A stoobi (csávai) evangélikus egyházmegyei múzeum, Múzeumok Burgenlandban, Eisenstadt (Kismarton), Az Eisenstadti Kulturális és Kongresszusi Központ, Mattersburg (Nagymarton), Walbersdorf (Borbolya), Forchtenstein (Fraknó vára), Frauenkirchen (Boldogasszony), Oberpullendorf (Felsőpulya), Stoob (Csáva), Deutschkreutz (Sopronkeresztúr).

Hann Lajos: Békés-csaba: A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Szerk: **Gecsei Lajos**. „Fekete könyvek” kultúrtörténeti sorozat, 14. Önkormányzati Hivatal Kiadása, Békéscsaba, 1991. 215 old.

Hann Lajos: Dürer Albert családi nevééről és családjá származási helyéről. *A gyulai Dürer Társaság kiadványa, 1.* Szerk: **Szabó Ferenc**. Kiadja a Dürer Társaság és a gyulai Mogyoróssy Könyvtár. Békéscsaba, 1991. 62 old.

Az 1878-ban megjelent mű hasonmás kiadása.

Hamar Imre: Élet a Marcal forrásánál. A sümegi Összefogás Mgtsz. Veszprém, 1990. 187 old.

Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában: A XIII. sz. közepétől a XVIII. sz. végéig. Akadémiai. Bp., 1991. 297 old.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVIII–XXIX. Szerk: *Szabadfalvi József és Viga Gyula.* Miskolc, 1991. 670 old.

S. Koós Judit: Kora bronzkori településnyomok Mezőcsát–Oroszodombon, *B. Hellebrandt Magdolna:* A pilinyi kultúra nyomai Emőd-Tü-zép lelőhelyről, *Révész László:* Készenléti ijtartó tegezék a magyar honfoglalás kori sírokból, *Jóó Tibor:* Pusztuló kastélyok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, *Olajos Csaba:* A tarcali korona-uradalom építészeti emlékei, *Csorba Csaba:* Vármegei címerek és Borsod-Abaúj-Zemplén megye címerei, *Gyulai Éva:* A diósgyőri vár és környékének ábrázolása 1719-ből Bél Mátyás kéziratos hagyatékából, *Bencsik János:* A tokaji szőlőhegyek művelése, a szőlős ingatlan becsértéke a XVIII. sz. közepétől, *Peterscsák Tivadar:* Feudalizmus kori erdőhasználat az Északi-középhegységben, *Takács Péter–Udvari István:* Adalékok Abaúj vármegye XVIII. sz. végi vásáraihoz és az Abaúj megyei lakosság vásárolási szokásaihoz, *Takács Péter–Udvari István:* Adalékok Gömör megye lakóinak vásárolási szokásaihoz és a gömöri vásárok XVIII. század végi történetéhez, *Németh György:* Manufaktúrák Magyarországon az 1780-as években és az ipari tájkép formálása, *Rémiás Tibor:* Ruehietl Miklós, a szádvári uradalom gazdatiszta, mint publicista (1835–1849), *Dobrossy István:* A kávéház alapterjedése és a kávéházak története Miskolcon, *Fári Iván–Köbgyi Mihály:* Herman Ottó és Reizner János levelezése, *Tarcali Béla:* Magyarok a nyugati hadifogolytáborokban, *Ikvai Nándor:* Ökológia és agrokultúra (A hagyományos gazdálkodás és a környezeti összefüggései a Kárpát-medencében), *Konkolyné Gyuro Éva:* A Zempléni-hegység települései és népessége a második világháborúig, *Gadócziné Fekete Éva:* Egy elmaradott terület felzárkózásának történeti, földrajzi lehetőségei, *Hoffmann Tamás:* A parasztházak fűtése (Élőzmények, technikai megoldás), *Füvessy Anikó:* A mezőcsáti fazekasság történetére vonatkozó újabb adatok, *Vida Gabriella:* A gönci fazekasság, *Viga Gyula:* A tészta készítés sajátos eszköze a magyarságnál (csigacsinaló táblácskák), *Fügedi Márta:* A gyermekmunka a matyóságnál, *Kunt Ernő:* Temetkezési szokások Pányokon II., *Mogyorósi Sándor:* Egyes gömöri hiedelemalakok interetnikus vonatkozásai, *Komáromy Sándor:* A XVIII. századi sárospataki kéziratok versgyűjtemények II., *Barsi Ernő:* Eötvös József sályi évei, *Tarcali Béla:* A 30-as évek miskolci fotográfiája (Kletz Károly emlékére), *Végyvári Lajos:* A típus átalakulása maszkká (német), *Bakó Adámné:* Egy XVIII. századi imaszöveg vizsgálata és restaurálása, *Szilás A. Pál:* Hitről és evolúcióról a XX. század végén, *Schindler, Margot:* Komputerek alkalmazása kultúrtörténeti múzeumokban, *Roth, Klaus:* Néprajz és személyi számítógép, *S. Koós Judit:* A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1988–1990.

VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium. Veszprém, 1990. Szerk: *Nagybáky Péter, Németh Gábor.* Kiadja az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. 1991. 202 old.

Faragó Tamás: Népszámlálási adatok a falusi iparról, 1857–1910., *Mérey Klára T.:* A kézműipar helyzete 1876-ban a jövedelemadó-fizetések tükrében, *Kevecsey Edit:* A dobronaki, kebelei és filóczi (egykor Zala vm. ma Szlovénia) parasztfazekasok termékértékesítése az 1900-as években, *Dóka Klára:* Baranya megyei vízimalmok a vízjogi törvény kiadása (1885) után, *Dózsa Katalin:* A szabóipar helyzete a századfordulón, *Veres László:* A falusi kézművesipar szerkezeti változásai Borsodban a századfordulón, *Fejér Gábor:* A faiparok strukturálódása Szilicén: a házimunkák kutatásának tanulságai, *Kovács Géza:* Adatok az Arad megyei kisiparok történetéhez a XIX. sz. utolsó harmadában, *Incze László:* A kézműesség és a kisiparosok helyzete a századfordulón, Kézdivásárhelyen, *Fodor László:* Adalékok Székelyudvarhely kézmű- és kisipara történetéhez, 1872–1916., *Hidvégi Violetta:* A méterrendszer magyarországi bevezetése: budapesti mérleggyárak működése, 1873–1919., *Győriványi Sándor:* A kereskedelmi szakoktatás Magyarországon a dualizmus korában, *Domonkos Ottó:* A késmárki szövőipari szakiskola, *Halász Margit J.:* A nyomdászok, könyvkötők és könyvkereskedők szakoktatásának változásairól az 1900-as évekig, *Szabó Péter:* A győri ipartestület közös gépműhelye, *Dávidházy István:* A soproni Krausz Károly posztós cégnek nyújtott gépsegély, *Szulozsky János:* Iparfejlesztés és a gömöri agyagipar, 1883–1914., *Tóth Imre:* Az ipari oktatás eszközei és emlékei a Kiscelli Múzeumban, *Pollák Róbert:* Kézművesipar-történeti kutatások Kelet-Szlovákiában, *Tóranová, Eva:* A szlovákiai rézműesség és helye a városok iparművészeti kultúrájában, *Csatáry György:* Kézművesipar-történeti anyagok az ungvári, munkácsi és beregszászi városi levéltárakban, *Hodgyai Mátyas:* Nagyváradai céhek a XVIII. században, *Domonkos Ottó:* Kézművesipar-történeti kutatások Burgenlandban.

Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989. Írta: *Barabás Béla, Diószegi László, Enyedi Sándor, Sebők László, R. Süle Andrea.* A magyarságtudományi könyvtára, V. Szerk.: *Diószegi László és R. Süle Andrea.* Bp. 1991. 157 old.

Hírharang, 1991/3. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság tájékoztatója. Gbelce, 46 old.
Liszka József: Csemadok kontra társaságok?
Rémiás Tibor: Torna vármegye XVIII. sz.-i jobbágyi társadalma és gazdasági élete, *Viga Gyula:* Árucseré és időszakos vándorlás a Felföld és a magyar Alföld tájai között, *Bodnár Mónika:* Bódva-völgye népessége, Gyűjtési segédanyag Szepsiről és Bodolóról, *Ag Tibor:* A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság megalakulásának előzményei avagy a Csemadok és a néprajzi gyűjtés, Magyar néprajzi gyűjtemények és tájházak Szlovákiában, *Danis Ferenc:* Lesz (van) múzeum Ipolyságon?, *Puskó Gábor:* Lesz-e tájház Tornalján, A CSMNT új tagjai, magyar néprajzkutatók tanácskozása Budapesten, Pályázati felhívás.

Dr. Hofer Lajos: Érsekújvár városa 1691–1991. Kiadja a Városi Hivatal. Nové Zámky, 1991. 30 old. és 7 kép.

Horváth Ferenc: 60 éves a MÁV Gépjármű Üzem, 1931–1991. MÁV Bp. 1991. 104 old.

Horváth Katalin: Csap helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 97. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 43 old.

Horváth M. Tamás: A tanácsrendszer alakulása és a kommunista párt területi hatalmpolitikája, 1948–1988. Kiadja az Államigazgatási Szervezési Intézet. Bp. 1990. 48 old.

Dr. Hőgye István: Kossuth Lajos zempléni kapcsolatai (Dokumentumok, emlékek) *Kossuth Lajos Emléktúrák*, 1. Bp. 1991. 40 old.

H. Tóth Tibor: Kiskunfélegyháza nyelvjárásának összehasonlító és változásvizsgálata. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 47. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1991. 105 old.

Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi felében. Szerk: *Liszka József*. Kiadja a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Komárom, 1991. 52 old.

Ujváry Zoltán: A népszokások interetnikus kapcsolatai a Kárpátok és az Alföld találkozásának övezetében, *Frolec, Václav:* A néphagyomány jelentőségéről a cseh, a szlovák és a magyar kulturális kapcsolatokban, *Voigt Vilmos:* Reformkori mesék és mondák két nap között, *Ág Tibor:* az összehasonlító zenei folklórisztika eredményei és problémái, *Kalavsky, Michal:* Felekezeti és nyelvi viszonyok a XVIII. sz. közepén Zemplénben, *Škovičová, Zita:* Társadalmi élet és etnikai hovatartozás, *Danter Izabella:* Adalékok a cseregyerekrendszerhez a Mátyusföldön, *Lukács László:* A húsvéti korbácsolás interetnikus vonatkozásai, *Virt István:* Halottas szokások és hiedelmek a Nyitra környéki magyar falvakban, *Botik, Ján:* A népi építészet etnikus meghatározottsága, *Balassa M. Iván:* Egy adott földrajzi környezetben együtt élő népek népi építészetének vizsgálati lehetőségei, *Údvari István:* Szepességi ruszin falvak népelete Mária Terézia korában, *Liszka József:* Interetnikus kapcsolatok a népi teherhordás eszköztárában és terminológiájában, *Viga Gyula:* Az árucseré néhány interetnikus vonatkozása a magyar Alföld és az érintkező domb- és hegyvidék között, *Novák László:* Tradicionális kapcsolatok a Felföld és az Alföld északi, középső területei között, *Silling István:* Palócos elemek a jugoszláviai magyarok nyelvjárásában és népi kultúrájában, *Varga Lidia:* A népi táplálkozás kölcsönhatásai Tárnok község magyar és szlovák lakosai között, *Bódi Erzsébet:* Etnikus jegyek és interetnikus kapcsolatok a gömöri magyar népi táplálkozási kultúrájában, *Bodnár Mónika:* Bódva völgye népessége: Húsvéti táplálkozási szokások interetnikus kapcsolatai, *Németh Zoltán:* Taksonyi népszokások, ételféleségek és sorsuk a faluközösség felbomlása idején, *Mérey Margit:* Etnikus jegyek és interetnikus összefüggések a szlovákiai magyarok népviseletében (magyar és szlovák nyelven).

Jakab Józsefné: Az 501. Sz. Csizmadia Gyula Ipari Szakmunkásképző Intézet és Szakközépiskola 40 éve. Kiadja az intézet. Komló, 1991. 81 old. (magyar és német nyelven).

Józsa Alajos – Vida Mária: Győr, Széchenyi Múzeumpatika. *Tájak–Korok–Múzeumok Kis-könyvtára*, 416. Bp. 1991. 16 old.

Jung Károly: Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilágához. Fórum Könyvkiadó. Újvidék, 1990. 364 old.

A kaposvári Tóth Lajos Általános Iskola története, 1904–1990. Összeállította *Kerekesné Pytel Anna*. Kiadja az iskola. Kaposvár, 1991. 130 old.

Kettinger Gyula – Nagy Frigyes – Tímár Lajos: A magyaróvári nagybirtok története. Szerk: *Görgey Pálné*. Kiadja a Lajta-Hansági Állami Gazdaság, 1991. 191 old.

Kisvárdai '90. Tanulmányok Kisvárdáról. Szerk: *Fehérvári Béla*. Kiadja az önkormányzat. Kisvárd, 1991. 296 old.

Ács Zoltán: A Várday család és Kisvárdai mezőváros története a XVI. sz. végéig, *Kriveczky Béla:* Eszterházy-birtoklás története Kisvárdán, *Lenyelné Tóth Éva:* Kisvárdai iskolái, *Ujlaky Józsefné:* A kisvárdai közművelődési könyvtárak, *Pribula László:* Közművelődés: Kisvárdai kulturális életének történetéből, *Fekete Imre:* A város egészségügyének története, *Gál László:* Kisvárdai sporttörténete 1945-től napjainkig, *Papp Tibor:* Pál Gyula kisvárdai rajzairól.

Kocsis István: Történészek a kereszten avagy az áldozatok bosszúja. Regény (esszé) a román történelemhamisításról. Püski. Bp. 1991. 548 old.

A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A *magyarságkutatás könyvtára* III. Előszó dr. Csögör Lajos, bevezető tanulmány és utószó: *Joó Rudolf*, Gyűjtötte és szerkesztette: *Barabás Béla és Joó Rudolf*. Bp. 1990. 174 old.

Kolta László: A bonyhádi Petőfi Sándor Gimnázium. *Iskolák a múltból*. Tankönyvkiadó. Bp. 1991. 139 old.

Kontráné Várhegyi Erika: A barcsi erdőgazdálkodás szócikese. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 49. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1991. 37 old.

Dr. Kovács József László: „Duna vizén lefelé úsz a ladik”. Ráckeve és Csepel-sziget az irodalomban. *Ráckevei füzetek*, 14. Kiadja Ráckeve Város Polgármesterei Hivatala. Ráckeve, 1991. 258 old.

Kömlő, 1991. Agria. Eger, 1991. 16 old.

Köszegi Lajos: Kisfaludy Sándor. *Magyar Panteon*, 1. Megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 1990. 92 old.

Kriszt György: Nagycenk, Szent István-plébániatemplom. *Tájak-Korok-Múzeumok*, 417. Bp. 1991. 16 old.

Krisztián Béla: Az 501. Sz. Csizmadia Gyula Ipari Szakmunkásképző Intézet és Szakközépiszkola. Szemelvények az iskola történetéből. Kiadja az iskola. Komló, 1991. 48 old.

Kubassek János: Érd, Magyar Földrajzi Múzeum. *Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára*, 409. Bp. 1991. 16 old.

Kulcsár Sándor: A makói református cserkészlet története. *A makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei*, 4. Makó, 1991. 67 old.

Labádi Lajos: A Széchenyi liget születése. Kiadja a Széchenyi Emlékbizottság. Szentes, 1991. 56 old.

Lackovits Emőke S.: Naptár. Jeles napok, s a hozzájuk kapcsolódó szokások az egyházi évben a Bakonyban és a Balaton-felvidéken. Megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 1991. 15 old.

Laczkó Krisztina: A fővárosi keresztnév-átöröklések hatóerői napjainkban. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 96. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 30 old.

Lorántffy Zsuzsanna és Ónod. Összeállította: *Csorba Csaba*, szerk: *B. Balsai Jolán*. Kiadja a Lorántffy Általános Iskola és a BAZ Megyei Levéltár. Ónod-Miskolc, 1991. 44 old.

Lőrincze Lajos: Bilingválizáció. Szógyűjtemény Szentgál XVIII–XIX. századi nyelvéből. Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 1989. 78 old.

Madaras László: A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. *Folklor és etnográfia*, 57. KLTE Debrecen, 1991. 123 old.

Madách Naptár 1992. Madách Kiadó. Pozsony/Bratislava, 1991. 223 old.

A tartalomról: *Liszka József:* A szlovákiai magyar tájak népi kultúrája, *Petőfi Sándor:* Uti jegyzetek, *Molnár Imre:* Esterhazy János életútja.

Magyarok Nagyasszonya Plébániája. Kiadja a Balatoni Á.G. Balatonkenese, Balatonakarattyá, Balatonvilágos. 1990. 25 old.

Marek János: Adatok a somogyi agrárproletariátus és a birtokos parasztság történetéhez, 1929–1942. Módszertani segédanyag. *Iskola és levéltár*, 34. Kiadja a Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár, 1991. 55 old.

Marosi Endre: XVI. századi váraink, 1521–1606. Kiadja az BAZ Megyei Levéltár. Miskolc, 1991. 79 old.

A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai. Szerk: *Csorba Csaba*. 1. Borsod vármegye, 1770. Közreadja: *Tóth Péter*. Kiadja a BAZ Megyei Levéltár. Miskolc 1991. 279 old.

Medgyesi Miklós: Ajka köztéri szobrai. Városzépitő Egyesület. Ajka, 1989. 34 old.

Mester Sándor: Kemenesmihályfa, Kemenes-sömjén, Sömjénmihályfa múltjából. Kiadja a KSH Számítástechnikai és Úgyvitelszervező Vállalat. Bp. 1990. 103 old.

Miklós Róbert-Kováts Dániel: Tompa Mihály költői útja. *Borsod-Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek*, 16. Szerk: *Hernádi Istvánné és Kováts Dániel*. Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság. Miskolc, 1991. 136 old.

Muszka Ibolya Éva: Budapesten a Rottenbiller utcai általános iskola keresztnévei, 1989. *Magyar Személynévi Adattárak*, 97. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp. 1991. 46 old.

Művelődéstörténeti tanulmányok, 1990. Szerk: *Turbuly Éva*. *Zalai gyűjtemény*, 31. Kiadja a Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1990. 372 old.

Köblös József: Adatok Zalalövő és környéke középkori településtörténetéhez, *Bilkei Irén:* Adatok a középkori és kora újkori egyetemjárás és literatus-műveltség történetéhez Zalában, *Kapiller Imre:* Zalai diákok Kőszegen a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben, *Németh József:* Művelődés és irodalom Zala megyében a XVIII–XIX. sz. fordulóján, *Cseby Géza:* Dukai Takács Judit kéziratos versfüzetei, *Sasfi Csaba:* Helybeli diákok a keszthelyi gimnáziumban, 1806–1849., *Király Ferenc:* Könyv és olvasója Keszthelyen a XIX. sz. első felében, *Molnár András:* Pártküzdelmek költészete, *Gyimesi Endre:* A Zala megyei nyomdászat kezdetei, 2. *Molnár László:* Betsárok Zalában, *Foki Ibolya:* Adatok a zalai nyomdászat történetéhez, 1860–1900., *Szarka Lajos:* Thália papjai Keszthelyen az első világháborúig, *Hadnagy Róbert:* A nagykanizsai Zrínyi Miklós Irodalmi és Művészeti Kör története, *Megyeri Anna:* Egy kisvárosi fényképész, Serényi Árpád, 1897–1941.

Nagy Károly: A putnoki állami polgári fiú- és lányiskola története, 1916–1948. Putnok, 1991. 332 old.

Nagy László: Erdélyi fejedelmek a Habsburg-ellenes harcok élén. Adalékok a Habsburg-kérdés újraértékeléséhez. *História klubfüzetek*, 6. Kiadja a Videoton József Attila Művelődési Ház és Könyvtár. Székesfehérvár, 1991. 51 old.

40 éves a Dunai Vasmű. A Dunai Vasmű rövid története, 1950–1990. Főszerk.: *Korompay János*. Mercurius, 1991. 209 old.

A 40 éves sárbogárdi Petőfi Sándor Gimnázium és Híradásipari Szakközépiskola évkönyve: 1951–1991. A tanestület közreműködésével szerkesztette: Szabó István. Kiadja a Bogárd és Vidéke szerk. Sárbogárd, 1991. 125 old.

Nemzetiség – Identitás: A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. *Ujváry Zoltán* közreműködésével szerkesztette *Eperjessy Ernő* és *Krupa András*. Ethnica. Békéscsaba–Debrecen, 1991. 549 old.

Balassa Iván üdvözlő szavai, *Andrásfalvy Bertalan* megnyitó beszéde, *Ujváry Zoltán*: Identitás és etnikum, *Botik, Ján*: Etnikai egységek tipológiája (szlovák), *Ispas, Sabina*: Etnokulturális egyetemesség és specifikum a népi irodalomban: észrevételek az elbeszélő énekek kapcsolatban (román), *Almási István*: A romániai magyar népzene-kutatás, *Balázs Lajos*: A romániai magyar népszokáskutatás időszéri feladatai, *Bárth János*: Egy magyarországi német falu (Nemesnádudvar) népessége 1857-ben, *Bartha Elek*: A vallás és a nemzeti kisebbségek néprajzi kutatása, *Beck Zoltán*: Zsilinszki János katonakönyve 1878-ból, *Bodnár Mónika*: Adatok egy elmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu, Horvát (Chorvát) történetéhez és néprajzához, *Bodó Julianna*: Etnikai jelképek és identitás, *Boross Marietta*: Jelek és feliratok a nagybörzsényi textiliákon, *Borus János*: Helyneveink térben és időben, *Bódi Erzsébet*: Lengyel telepések a borsodi tájon, *Cuceu, Ion*: A folklór és az etnikai identitás problémája (román), *Cuceu, Maria*: A narratív interferenciális kutatás a nemzeti típuskatalógusok alapján, *Csabai Lászlóné*: A magyarországi románok identitást hordozó intézményei a két világháború között, *Csoma Zsigmond*: A hagyományos gazdálkodási kép és az etnikai azonosság tudat a Kárpát-medencében (XVIII–XIX. szd.), *Dánielisz Endre*: Kétnyelvű (román–magyar) népdalok a bihari tájon. *Danter Izabella*: Temetkezési szokások Dél-nyugat-Szlovákia vegyes (magyar–szlovák) lakosság falvaiban, *Deáky Zita*: A bábák interetnikus közvetítő szerepe és kapcsolatai, *Divičanova, Anna*: A hagyományos kultúra jelenkorban létező modelljei – mint az etnikai identitás megnyilvánulásai (szlovák), *Dorinel, Ichim*: A moldvai csángók román viselete (román), *Drljača, Dušan*: A magyarországi szerbek etnológiai tanulmányozásának problematikája (szerb), *Dudok, Dániel*: A jugoszláviai Vajdaságban élő szlovákok vezetőneveinek néhány jellemző vonása (szlovák), *Eperjessy Ernő*: Kisebbségek néprajzi kutatása Magyarországon (1980–1990), *Fábián Imre*: Népmesék gyűjtése Biharban, *Faragó József*: A romániai magyar néprajztudomány új esélyei, *Farkas József*: A szatmári svábokról, *Felberová, Mária*: A helyi közösséghez való tartozás (a Lőcse melletti) Torysky falubeli mai lakodalmi szokásrendszer megvilágításában (német), *Florea, Virgiliu*: M. Gaster és kutatásai a cigány folklóról (román), *Gaál Károly*: A nemzetiségkutatás problémái Burgenlandban, *Gál Irma*: Adatok a fejtősök, fejtőszedettek szövéséhez a Gyergyói-medencében 1968–1988 között, *Gáll Ernő*: A romániai magyar-ság identitásának változásai, *Garda Dezső*: A

nemzetiségi szervezet maradványai Gyergyóban: A székely tiszek és a székely identitás, *Gasparkova, Viera*: Az azonosság tudat és a népi elbeszélés (német), *Gombos János*: A családnév mint a dél-alföldi szlovákság XVIII. századi történetének lehetséges forrása, *Gráfik Imre*: Orsziget–Siget in der Wart (Egy in situ műemléki együttes és történeti-néprajzi gyűjtemény), *Grin, Igor*: A szerb és horvát népköltészeti hagyományok magyarországi kutatásáról, *Halász Péter*: A moldvai csángók magyarságtudatáról, *Hirmők Katarina*: Vas megyei szlovén mezőgazdasági idénymunkások a XX. szd.-ban (szlovén), *Isfanoni, Doima*: Az erdélyi kerámia formakincsének és dekorációs szerkezetének szerepe a fazekasok etnikai identitásának kimutatásában (román), *Jacobi, Theresia*: A Perbárló származó burgwaldi szőlősgazdák (német), *Jach, Jaromir*: A nemzeti kisebbségek identitásképeinek tükröződése folklórkukban (német), *Kaderábková, Jaroslava*: Az integráció folyamata és a népi kultúra az etnikailag vegyes településeken (cseh), *Kamocki, Janusz*: A lengyel nemzeti kisebbség helyzete és lehetőségei az 1939-ben Litvániához csatolt területen, *Kapros Márta*: Sajátosságok a Nógrád megyei németek női viseletében, *Kardalus János*: A székelyföldi bútorfestés általános és sajátos jegyei, *Kerecsényi Edit*: A Lendva-vidéki (szlovéniai) magyarok népi kultúrájának ápolása, *Keszeg Vilmos*: Identitásváltás; Megjegyzések a perifériás tudás entrópia-módszolásához, *Kiss Mária*: Tradicionális szokások a százhalombattai szerbeknél, *Koticz József*: Gömöri méz- és viaszkereskedők, *Kovács Endre*: A bodzafa kultuszának kérdése a doroszlói néphagyományban, *Kozar-Mukić, Marija*: Taranyi szlovének (szlovén), *Kriza Ildikó*: Etnikus identitás, nemzeti önismeret, *Krupa András*: Az identitás tükröződése az alföldi szlovákok visszaemlékezéseiben, *Lakatos Menyhért*: A cigányság törzsi és nemzetiségi kérdései, *Lantosné Imre Mária*: Egyesületek, vallásos társulatok közösségteremtő szerepe [Egy német nemzetiségű falu (Bóly) a két világháború között], *Limbacher Gábor*: Egy vallásos szokás népi elnevezésének és sajátosságainak elemzése interetnikus szempontból: a palóc „vendégség” és a szlovák „host’ina”, *Lukić-Kranovič, Miroszlava*: A szolidaritás mint etnikai és ideológiai jelenség a kanadai szerbeknél (szerb), *Malakhova, Irina Alexandrova*: Kis népcsoportok népi vallásos kultúrájának sajátos szerepe (angol), *Markeel, Hanni*: Az erdélyi szászok néprajza az utóbbi években (német), *Méry Margit*: Etnikus jegyek a szlovákiai magyarok népviseletében, *Mirescu, Corneliu*: A domokosfalvi kerámia-érintő (román), *Nagy Olga*: Az egyház (vallás) szerepe az identitás megőrzésében, *Onderčaninova, Andrea*: A magyarországi Pilisszántó szlovák lakosai etnikai azonosság tudata jelenkori kutatásáról (szlovák), *Pančuhova, Eva*: Kunesovi játékok (a község a II. világháborúig német lakosú volt) (szlovák), *Parfitt, Tudor*: Nyelv és nacionalizmus: Stur, mint az interetnikus kapcsolat formája (német), *Pavlović, Mirjana*: A chicagói szerb etnikai fesztivál (szerb), *Peneva-Vincze, Lilia*: Öt bányai bolgár falu – interetnikus és kulturális kölcsönhatások (német), *Prelic, Mladena*: A névadás a Budapest melletti, szerb lakosságú Lórvé

községben (szerb), *Ramac, Janko*: Az egyház és a művelődés szerepe a ruszinok nemzeti életében a történeti Magyarországon (1745–1918) (ruszin), *Rokocki, Jaroslav*: Élő kultúra vagy néprajzi múzeum; A folklór ideológiai szerepéről néhány kelet-közép-európai államban a második világháború után (angol), *Rostás Farkas György*: Adalékok a Békés megyei oláh cigányok temetkezési szokásaihoz és az ezzel kapcsolatos hiedelmek, *Rozkos, Pável*: A romániai szlovákok körében végzett néprajzi kutatások (szlovák), *Sadowska, Ewa*: A lengyelországi német nemzeti kisebbségről (szlovák), *Secláková, Viera*: A külföldön élő szlovákok népdalgyűteményei a túrőcszentmártoni Matica Slovenská zenei archívumában (szlovák), *Semi Trevisan, Emanuela*: A „pasha karaita” étkezés és a korunkbeli litván karizmus átalakulási folyamata (angol), *Sirácky, Ján*: Alföldi szlovákok: Új otthon – régi haza (szlovák), *Skovierová, Zita*: A társadalmi élet etnikai meghatározói (szlovák), *Sulitka, Andrej*: Szlovákok Tesinszkóban (cseh), *Szabó Ferenc*: A nemzetiségi érdekvédelem és az alsófokú közigazgatás, Békés és Csanád megye példái 1914 előtt, *Székely András Bertalan*: A magyarországi kisebbségpolitika új fejleményei; Kormányzati erőfeszítések a Kárpát-medencei kisebbségek azonosságtudatának erősítéséért, *Tichy, Heinz*: A „kisebbség” fogalma a St. Germain-i, ill. trianoni szerződés szerint összehasonlítva az osztrák jog értelmezésével a „néptörzs” illetve „népcsoport” fogalmakat illetően (német), *Tófalvi Zoltán*: A Temesváron élő atyhaiak közössége, *Torma József-Hisametdinova, F. G.*: Totemek és állatokkal kapcsolatos hiedelmek a baskíroknál, *Udvari István*: A magyarsággal érintkező ruszin (kárpátukrán) csoportok identitásának kérdéséről, *Voigt Vilmos*: A hagyomány és az etnikus identitás, *Vöö Gabriella*: A népi tréfa szerepe az identitás fejlesztésében, *Weinhold, Rudolf*: Gondolatok az azonosságtudat kérdéseiről a magyarországi németek példáján (német), *Wild Katalin*: A „Hutzelfeuer” a dél-magyarországi németek tavaszi szokáskörében, *Zhilina, Alina Sidikova*: Etnokulturális folyamatok az idegen etnikai környezetben letelepült úzbégek között (angol), *Zólyomi József*: Egy Nógrád megyei német telepítésű falu (Berkenye) keresztnévadás-szokása.

Broucek, Stanislav: A „nemzetiség” fogalmának meghatározásáról (francia), *Hubinger, Václav*: Nem idézendő – csak vázlat: Etnicitás vagy etnikai csoportozat tartozás? (angol), *Liszka József*: A szlovákiai magyar nemzeti kisebbség (kísérlet a néprajzi szempontú meghatározásra, besorolásra és tagolásra), *Musketik, Leszja*: A Magyar Köztársaságban élő szláv etnikai csoportok kutatási irányai (orosz), *Németh Zoltán*: Néprajzi fogalmak mint a népi kultúra kifejezői a korabeli Nyíregyházán, *Nikolić, Desanka*: Az etnokulturális sztereotípiák, mint a lokális-regionális hovatartozás meghatározói és jelentőségük az etnopszichológiai kutatásban (szerb), *Tamaš, Julijan*: Jugoszláviai, csehszlovákiai és ukrainai ruszinok etnikai állapota (szerb), *Tomina, Tatiana Nikolaevna*: Beszámoló az úzbég néprajzi csoportokról (angol), *Svecova, Soňa*: Néprajzi csoportok Szlovákiában: Hozzászólás osztályozásukhoz (szlovák).

Népi kultúra és nemzettudat. Szerk.: *Hofer Tamás*. Magyarságtudató Intézet. Bp., 1991. 201 old.

Hofer Tamás: A népi kultúra megszerkesztése Magyarországon, *Niedermüller Péter*: A népi kultúra képeinek megszerkesztése, *Paksa Katalin*: A népdal a XIX. századi polgári életben és a tudományban, *Kerényi Ferenc*: Paraszti magartásformák a reformkori népszínművekben, *Kolta Magdolna*: Táj különbségek és regionális sajátosságok a XIX. századi népszínművekben, *Szilágyi Márton*: Lisznyai Kálmán és a palócok regionális népi műveltségének romantikus képe, *Baranyai Zsolt*: Malonyai Dezső mint szépirod., *Kösa László*: A Magyar Néprajzi Társaság alapító eszméi, *Sinkó Katalin*: Kelet–nyugat kérdések a népi kultúra értelmezésében, *Tagányi Zoltán*: A kelet–nyugat probléma a lengyel népi kultúra értelmezésében, *Schmidt Éva*: Magyarország-élmény az obi-ugor kultúra tükrében, *Kaposi Edit*: A népi kultúra áttételei a polgárosodó közműveltségben, *Felföldi László*: A Pusztaszeri Árpád Egyesület hagyományápoló tevékenységéről, *Cennerné Wilhelm Gizella*: A Képzőművészeti Társulat népeletkép műlapjai, *Benedek Katalin*: Polgári mesekönyvek parasztsághépe, *Fejős Zoltán*: Népművészeti dívat a múlt század végén és a századelőn, *Andráshalvy Bertalan*: Györfly István programja a népi műveltség elemeinek összetartalmi elterjesztésére, *Sárosi Bálint*: Művészeti mozgalmak népművészeti képe, *Keserű Katalin*: Etnográfia és művészet: finnek és magyarok, *Kiss Éva*: Nemzeti, népi törekvések a magyar iparművészetben a századfordulón, *Szabó Piroška*: Művészek és etnográfusok a századfordulón Lengyelországban.

Névtani Értesítő, 13. A névkutató munkaközösség időszaki kiadványa. Szerk.: *Hegedűs Attila*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Társaság csoport Névkutató Munkaközössége. Bp. 1991. 140 old.

Kovalovszky Miklós: Nevek holdudvarában, *Zellinger Erzsébet*: Szóösszetétellet keletkezett tulajdonnevek a korai ómagyar korban, *Laczko Krisztina*: Budapesti keresztnévdívat, *Solymár Imre*: Ragadványnevek használata az andráshalvyi reformátusok presbitériumi jegyzőkönyvében (Bukovina, 1865–1923), *Fülöp László*: Névváltoztatások a kaposzentbenedeki plébánia területén, *Fellenbüchl Zoltán*: Névkutatás és családörténet, *Szigmond Győző*: Az elidegenedett helynévről, *Dénes György*: Földtudományi módszerek szerepe a földrajzi nevek névtudományi kutatásában, *Vincze László*: A hitvilág visszatükröződése Tolna megye földrajzi neveiben, *Dénes György*: Pais Dezső Pest város kezdeteiről és nevééről, *Udvari István*: A máriapócsi monostor hramotáinak személy- és helynévanyagáról, *Berényi Zsuzsanna Ágnes*: A Csepel Vas- és Fémművek vágányainak elnevezései, *Dong Ji-hong*: A többnevűség a kínai névadás rendszerében.

Orbán Sándorné: Budapest, Széchenyi István Kereskedelmi Szakközépiskola. *Tájak–Körök–Múzeumok Kiskönyvtára, 414.* Bp. 1991. 16 old.

Orosz István: Egy fiatal munkáslány életútja a vértanúságig: Bódi Magda. Veszprém, 1990. 71 old.

Ortutay Tivadar: Két világháború sodrában. Veszprém, 1990. 253 old.

Pacsuné Fodor Sára: A várpalotai iskolák története a legrégibb időkől 1948-ig. Kiadja a polgármesteri hivatal és a Magyar Pedagógiai Társaság megyei tagozata. Várpalota-Veszprém, 1991. 76 old.

Paládi-Kovács Attila: Ortutay Gyula. *A magyar múlt tudósai.* Akadémiai. 1991. 250 old.

Palotai Krónika, 1991. június. A Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. Csanádpalota, 15 old.

Bazsó Dénes: Neves palotai emberek, *Pánczél Józsefné:* Áru- és terménycseré módjai községeinkben, *Asztalos P. Kálmán:* Parasztos állattenyésztés, jószágtartás régen, *Németi Balintné:* Attila sírja a szomszédban? *Limpek Zoltán:* Riport Csillik Lászlóval, *Nyerges Erzsébet-Mari Imréné:* A nyugdíjasok klubjában, *Pánczél Józsefné:* Jelenünk furcsaságai.

Palotai Krónika, 1991. szeptember. A Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. Csanádpalota, 13 old.

Pánczél Józsefné: Áru- és terménycseré módjai községeinkben, *Asztalos P. Kálmán:* Parasztos állattenyésztés, jószágtartás régen, *Nagyfalusi Ilona:* A közoktatás helyzete Csanádpalotán az 1800-as években I., *Mari Imréné:* Hósi halált halt drága jó férjem emlékére, *Németi Balintné:* A csikós lánya (népmese), *Pánczél Józsefné-Mari Imréné-Erdélyi Lajos-Nagyfalusi Ilona:* Jelenünk krónikája.

Püspöklak, 1191–1991. *Podolszkiné Teppert Erzsébet* szakdolgozata alapján összeállította *Hajbáncz Tibor.* Kiadja az MDF helyi szervezete. Gereclak, 1991. 12 old.

Postamúzeumi Évkönyv. Szerk: *Sebestyén Kálmán.* Kiadja a Magyar Távközlési Vállalat. Bp., 1991. 179 old.

Dr. Kamody Miklós: Az ajánlás (Rekommandáció) mint postai szolgáltatás múltja, *Krizsákné Farkas Pirokska:* A magyarországi távbeszélő-hálózat kiépítése és fejlődése, *Morvay Márta:* A Postatakarékpénztár helye és szerepe a magyar bankéletben, speciális szolgáltatásai (1886–1948), *Dr. Mészáros Vince:* Csonka János, a magyar postaautó megteremtője, *Susánszky László:* Kassa és Kolozsvár rádiószemmel (1941–1944), *Sebestyén Kálmán:* Adatok az erdélyi posta XVIII–XIX. századi történetéhez, *Kovács Gergelyné:* Telemuseum (Stockholm), *Sebestyén Kálmán:* A Postamúzeum kiállításai (1989–1990), A múzeum gyűjteményének gyarapodása 1989-ben, *Sebestyén Kálmán:* A hollóközi kiállítás forgatókönyve.

Rainer Pál: Magyarpolány község története. Községi Tanács. Magyarpolány, 1990. 39 old.

Rácz Sándor: Aklipusza, Csöpusza, Kardosrét és Kormola ragadványnevei. *Magyar Személynévi Adattárak,* 96. Szerk.: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp., 1991. 62. old.

Rácz Sándor: Doboz ragadványnevei. *Magyar Személynévi Adattárak,* 99. Szerk.: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Nyelvészeti Munkaközössége. Bp., 1991. 270 old.

II. Rákóczi György esküvéje. Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette *Várkonyi Gábor.* Lengyel szöveget fordította: *Mihály Anikó.* *Régi magyar történelmi források,* 2. ELTE Bp., 1990. 195 old.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, 2. (G–Ke) Főszerk.: *Balogh Elemér.* *Kriterion.* Bukarest, 1991. 743 old.

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. *Magyarságkutatás könyvtára,* VIII. Bp., 1991. 356 old.

Romváry Ferenc: Pécs, múzeumpatikák. *Tajak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára,* 408. Bp., 1991. 16 old.

Rostás-Farkas György–Karsai Ervin: Ósi cigány mesterségek és foglalkozások. OMIKK Bp., 1991. 117 old.

Rózsa Gábor: Széchenyi István Tisza-völgyi működésének hatása Szentes válságos város geometriájának műveire. Kiadja a Széchenyi Emlékbizottság. Szentes, 1991. 68 old.

Sajti Enikő A.: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. Kiadja a JATE. Szeged, 1991. 139 old.

Sebők László: Magyar neve? Határokon túli helynévszótár. Arany Lapok Kiadó. Bp., 1990. 267 old.

Siklósi Gyula: Adattár Székesfehérvár középkori és török kori építészetről. *Módszertani füzetek.* Kiadja a Megyei Művelődési Központ. Székesfehérvár, 1990. 116 old.

Simándy Béla: Kárpátalja postatörténete. Kiadja a MABÉOSZ. Bp., 1991. 178 old.

Somfai Balázs: A Dunántúl településtörténete: Falvak, várak és puszták. (XI–XIX. sz.) PAB, VEAB. Veszprém, 1990. 568 old.

Somogyi Honismeret 1991/1. A Megyei Honismereti Szövetség (!) tájékoztatója. Kiadja a Somogy Megyei Könyvtár. Kaposvár, 1991. 101 old.

Dr. Magyar Kálmán: A 900 éves somogyvári Szent Egyed bencés apátságáról, *Dorcsi Sándor:* Nagyatad múltjából, *Dr. Fekete László:* Győzelmi fegyverünk a törhetetlen munka (Ilics József és kitüntetései, katonai elbocsátó levele), *Varga Ró-*

bert: Somogy megye könyvtári viszonyai 1945–1952., *Bodó Imre*: Állami gazdaképző intézet Göllében (1946–1950), *Bolevác József*: Nagyberényi hegyközség, *Dr. Király Lajos*: Nyelvtörténeti emlékek a somogyi földrajzi nevekben, A nagylányok és legények társas élete a régi Zamárdiban (összeállította a Zamárdi Általános Iskola Honismereti Szakköre), *Mike György*: Népi időjósítás, *Matyikó Sebestyén József*: A Dél-Balaton honismereti mindenese, Reöthy Ferenc hetvenéves, *Dankó Imre*: Szempontok a siófoki múzeumügy kibontakozásához, *Benkes Bea*: Nemzetközi magyar tábor Mesztegyőn, *Varga Róbert*: Dr. Kerekes András búcsúztatása, *Bodó Imre*: Elment az egyetlen pajtás (Berta János, Fekete István gyermekekori barátja), *Sipos Csaba*: Somogy megye honismereti irodalma.

Somogy megye múltjából. *Levéltári évkönyv*, 22. Szerk.: *Szili Ferenc*. Kaposvár, 1991. 271 old.

Borsa Iván: A gorbónoki, majd belosovci Kerhen család történetéhez, *Dombi Péter–T. Mérey Klára*: Dél-Dunántúl településhálózatának néhány gazdaságtörténeti jellemzője a XIX. sz. közepén, *Knézy Judit*: Fejezetek a Somogy megyei Nagyberek négy községének anyagi kultúrájából, *Szili Ferenc*: Kivándorlás Somogyból Horvátországba és Szlavóniába (1850–1880), *Bösze Sándor*: Az 1883-as antiszemita zavargások, *Szita László*: A dualizmus kori népispolák államosításának nemzetiségpolitikai vonatkozásai Somogy megyében, *Király István*: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt 1919. március 19. és 1919. november 30-ika között, *Somssich Pongrácz*: Részletek gr. Somssich László (1874–1956) emlékirataiból, *Lagzi István*: A magyarországi lengyel menekültek élet- és munkaviszonyainak néhány kérdése 1939–1945., *Bognár Tibor*: Adalékok a Somogy megyei németlakta települések 1945–1950 közötti helyzetéhez, *G. Jáger Márta*: Somogyi Levéltári Nap '90., *G. Jáger Márta*: A Somogy Megyei Levéltár kiadványainak és közművelődési munkájának 1990. évi krónikája.

Stark Tamás: Hadak útján. A Magyar Királyi Honvédség a második világháborúban. Fényképalbum. Előszó: *Kéri Kálmán*. Corvina. 1991. 98 old.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye közgyűjteményeiben őrzött kéziratok lelőhely-katalógusa. Szerkesztette: *Orosz Szilárd*. Kiadja a Möricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 1990. 452 old.

Szabolcs-Szatmári Szemle, 1991. 3. Főszerk.: *Mező András*. Kiadja a Möricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza, 285–397 old.

A tartalomról: *Bura László*: Szatmár hozzájárulása nyelvünk és irodalmunk alakulásához, kulturális hagyományainkhoz, *Kávássy Sándor*: Az Árpád-kori Szatmár vármegyéről, *Szabó József*: Görög katolikus alsófokú oktatás az osztrák önkényuralom koráig, *Cservényák László*: A bölcsőtől a koporsóig, az emberi élet sorsfordulói Nyírcsaholyban, *Farkas József*: Szatmár néprajzi

kutatásához, *Nagy László*: Adalékok a nagykarolyi és környékbeli falvak kovácsmesterségéhez, *G. Szabó István*: Perek, koncepciók, osztályharc, *Lazin, Gheorghe*: Szatmár megyei éremleletek, *Takács Béla*: Adatok a tiszabezdédi és a vámosoroszi református templom történetéhez, *Nyéki Károly*: „Károly mellett van egy erdő, a Somos”, *B. L.*: Tompa-kéziratok a Szatmári Történeti Múzeumban, *N. P.–N. L.*: A szatmári (Satu Mare) tudományos élet egyik műhelyéről.

Szabó László: Az Őrség személynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 92. A., B. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Bp., 1990. 872 old.

Szabó László, Z.–Wacha Imre: A Kazinczy-versenyeek huszonöt éve. Kiadja a Kazinczy Gimnázium. Győr, 1991. 166 old.

Szalinszki Péter: Forró, Abaúji Múzeum. *Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára*, 410. Bp., 1991. 16 old.

Szálka Irma: A budai Szent Margit Intézet története, 1920–1948. Szerzői kiadás. Bp., 1991. 240 old.

Szántai Sándor: Gödöllői séták. Szerkesztette és az előszót írta *Polonyi Péter*. Gödöllő, 1991. 147 old.

Szántó Konrád: A megyéilkolt katolikus papok kálváriája. Mécses cop. Bp. 1991. 118 old.

Széchenyi István, 1791–1860. Összeállította: *Fenyő Ervin*. Helikon. 1991. 103 old.

Szétőredezett... 70 éve. Trianon, 1920. június 4. Szerkesztette és az összekötő szöveget írta *Sárányi György*. ComPrint Kft. Bp. 1991. 123 old.

Szidnainé Csete Ágnes: A 125 éves Budapesti Állat- és Növénykert története, 1866–1991. Kiadja az Intézmény. Bp. 1991. 179 old.

Szita Szabolcs: Utak a pokolból. Magyar deportáltak az anektált Ausztriában, 1944–1945. Meta-lon. Sopron, 1991. 284 old.

Szlávik László: A nemzeti ellenállás története Egerben, 1849–1867. *Tanulmányok Heves megye történetéből*, 10. Heves Megyei Levéltár. Eger, 1991. 82 old.

Szomszéd András: Nagybatony. Fejezetek egy palóc falu történetéből 1851-ig. *Bátonyterenyei füzetek*, 1. Kiadja a Bátonyterenyieiek Baráti Köre. 1991. 47 old.

Szülőföldünk, 16–17. Kiadja a BAZ Megyei Honismereti Bizottság. Miskolc, 1991. 170 old.

HISTÓRIA: *Szikora András*: Néhány kiegészítő gondolat Nagykinizs és Kiskinizs község, valamint Kinizsi Pál élettörténetéhez, *Bencsik Já-*

nos: A tokaji zsidóság a XVIII. szd. közepén, *Malinóczi József*: Püspöki kastély Hejcéen, *Szikora András*: Két ősi várkastély Monokon, *Lukács László*: 200 éves a bordodi református templom, *Udvari István*: Molnár András: Tekintetes, nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása, *Dienes Dénes*: Nótanító Ároktón a XVIII. szd.-ban, *Balogh Sándor*: A Bükk hegység Borsod ipari bölcsője, *Kelecsényi Istvánné*: A hegyaljai „Húslátók” kötelességei 1820-ban, *Magyar Sándorné*: Az 1834. évi földrendés zempléni káirairól, *Dr. Fehér Erzsébet*: Korai magyar nyelvkönyveink és Erdélyi János, *Molnár István*: Tompa Mihály Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolatahoz, *Bencsik János*: A kisvárosi értelmiség életéhez, 1847-ből, *Kamody Miklós*: A Palugyay család, *Högye István*: Bíróválasztási szokások a Hegyalján, *Dienes Dénes*: Egy különleges iparos Ároktón a XIX. szd. második felében, *Balogh Sándor*: Egy megszűnt település (Gyertyánvölgy) története a Bükkben, *Nagy Géza*: Önkormányzatok hagyományai Karcán, *Kerekgyártó Mihály*: A borsodnádasi lemezgyár, *Uő*: Az ózdi 248-as számú Vascsékeszkek indulója, *Lukács László*: Edelényi emlékmű, *Högye Helga*: Medgyessy Ferenc világháborús emlékműve Sárospatakon, *Komáromi István*: Kitelepítésem története, *Mitró István*: NÉKOSZ-mozgalom Zemplémben a korabeli sajtó tükrében, *Nagy Géza*: A bodrogközi falvak utca nevei.

NÉPHAGYOMÁNY: *Kisfalusi János*: Szt. Flórián tisztelete Rakacán, *özv. Mató Jánosné Stépan Ilona*: Örökségünk őrei, *Faggyas István*: Gyűjtőúton a szlovákiai Gömörben, *Merényi László*: Népi elbeszélések, *Szikora András*: A hold szerepe a hiedelemekben Monokon és környékén, *Hegedüs Andorné Balla Gizella*: Kendertermelés és feldolgozás hagyományai Megyaszón.

MŰHELY: *Juhász Jánosné*: A kender termesztése és feldolgozása Hernádécen és Vizsolyban, *Majorosné Tóth Ágnes*: A harsányiak téli ünnepköréről, *Papp Erika*: Hagyományos tartósítási eljárások Putnokon, *Löveyné Doró Enikő*: A népi lakáskultúra emlékei Ragályon, *Veres Katalin*: Egy putnoki kötelgyártómester, *Adonyi Ibolya*: Asszonyorsók Edelényben, *Tóth Tibor*: Felsőtelekes mai ragadványnevei.

FÓRUM: *Daragó Ferenc*: Veszélyben a környezetünk, 3., *Halász Péter*: Az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalomról II., *Bencsik János*: Honismereti-helytörténeti törekvések Tokajban, *Kerekgyártó Mihály*: Ismét a régi helyen Kissikátor iskolájának címere, *Kovács Dániel*: Helyismereti tevékenység a sárospataki tanítóképző főiskolán, *Halász Péter*: Az önkéntes néprajzi gyűjtés a határon kívüli magyaroknál, *Lukács László*: Edelényi Városszépítő Egyesület, *Nagy Károly*: Az újjalakított megyei honismereti mozgalomról, *Rémiás Tibor*: A megyei honismereti bizottság egyéves tevékenysége, A XIX. Honismereti Akadémia ajánlása, *Kanyar József*: Nemzet és önkormányzat, *Szepszki Péter*: A XIX. Honismereti Akadémiáról, *Kerekgyártó Mihály*: Játékvár, *Vida Gabriella*: Néprajzi szaktábor Krasznokvajdán 1991. július 21–31., *Horváth András*: Ez Embert és Miskolcért Alapítvány egyéves mérlege, *Porkolab Tibor*: Regionális irodalomoktatási kísérlet.

IRODALMI ÖRÖKSÉGÜNK: *Tusnady László*: 450 évvel ezelőtt foglalták el a törökök Budát, *Fehér József*: A Miskolci Töredék, *Baksi Rezső-Lukács László*: Egy lelkész a Csereháton, *Papp József, Tóth Gusztáv*: Bodroghalászon, *Mács József*: Pataki diákok, *György Horváth László*: Gondolatok Győri József lelkészalköltő könyvéről.

KRÓNIKA. *Rémiás Tibor*: Megemlékezések a tatárjárás 750. évfordulóján, *Goda Gertrud*: Szülőföld és emlékezet (160 éve született Izsó Miklós), *Dobrik István*: Tájház a Bódva-völgyében, *E. Kovács László*: Gömöri nyár, *Antal László*: A „75 éves nagy találkozó Putnokon”, *Nagy Károly*: Köszöntő, *Dr. Törő Béla*: Egy volt növendék jogán, *Dr. Bende Sándor*: Zárszó, *Nagy Károly*: Emlékek a putnoki polgári iskola múltjából.

TALLÓZÓ: *Nagy Károly*: Arló és környéke története, *Rémiás Tibor*: Az úrbérrendezés szlovák nyelvű dokumentumai, *Szikora András*: Új postai bélyeg Kazinczy Ferencről, *Kovács Dániel*: A putnoki polgári iskola története, *Fehér József és Sáray László*: Újabb, helytörténeti kiadványok, Hírek.

Szűcs Jenő: A szepesi kamarai levéltár, 1567–1813. Szerk.: *Varga János*. *MOL kiadványai, 1. Levéltári leltárak, 7.* Akadémiai. Bp. 1990. 279 old.

Szűcs Emil: Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság. *Pannónia könyvek*. Kiadja a Baranya Megyei Könyvtár. Pécs, 1991. 220 old.

Takács Péter: Deák Ferenc politikai pályája, 1849–1865. Akadémiai. Bp. 1991. 233 old.

Takács Péter: Úrbéresek vallomása Szabolcsban, 1772. Akadémiai. Bp. 1991. 228 old.

Tanakodás a tanyákról. Országos Tudományos Tanyakonferencia. Kecskemét, 1989. május 18–19. Kiadja Bács-Kiskun Megye Tanácsa és az MTA Regionális Kutatások Központja Településkutató Csoportja, az MSZMP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatósága. Szerk.: *Csatári Bálint*. Kecskemét, 1990. 168 old.

Csatári Bálint: A tanyarendszer és a modernizálódó településhálózat viszonya, *Timár Judit*: A tanya fogalmának változása, a tanyák szuburbanizációja, *Duró Annamária*: A tanyai átalakulás útjai Szeged környékén, *Sántha Józsefné*: A tanyai népesség strukturális képe Bács-Kiskun megyében, 1988-ban, *Becsei József*: Az Alföld tanyai, külterületi népességének társadalmi tagozódása és annak változásai, *Novák László*: Az alföldi tanyás települések és presztízsiük, *Székelyné Körösi Ilona*: Életmód és gazdálkodás a XVIII–XIX. századi kecskeméti tanyákon, *Szabó László*: A tanyák átalakulásának Szolnok megyei jellegzetességei, *Bereczky Ibolya T.*: Tanyai életmód Karcag határában 1976-ban, *Sztrinkó István*: A népi kultúra tárgyai, világának változásai a Duna-Tisza közti tanyákon, *Kürti György*: Csemő külterületének település-földrajzi vizsgálata, *Kovács Teréz*: A

tanyai gazdálkodás és az életmód átalakulása a magángazdálkodás viszonyai között, *Rudl József*: A mezőgazdaság termelési szerkezetének átalakulása Csongrád megye tanyavilágában, *Fodor Ferenc*: A parasztember Magyarországon, *Lakatos István* és mások: A tanya kérdés Szolnok megyében, *Horváth Dezső*: Hagyjuk a tanyát! *Harsányi Ernő*: Nehány megjegyzés a külterületen egyedül élők közéletéről, *Makány Ferenc*: Új típusú tanyarendszer kialakulása Kunszálláson, *Mészáros Rezső*: A tanyák jövője.

Tantalics Béla: A lenti polgári iskola története. Kiadja a Súlyom Helyiértéki és Művelődési Központ. Lenti, 1991. 118 old.

Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből. Szerk.: *Kiss József Mihály*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 14. ELTE. Bp., 1991. 209 old.

Ujváry Gábor: Egyetemek képviselete az országgyűlésen, *Szidi Vilmos*: Magyar ösztöndíjasok és volt kereskedelmi főiskolai hallgatók Keleten, *Szögi László*: A temesvári és a kassai műegyetem létesítésének tervei 1918 előtt, *Kiss József Mihály*: Párhuzamos utak: A kolozsvári és a pozsonyi egyetem világos időszakának történetéhez, *Kiss Márton*: Műegyetem-alapítási kísérlet Győrött az 1960-as években.

Tanulmányok Óbuda történetéből 3. k. Szerk.: *Kaba Melinda* és *Kecskés József*. Kiadja a III. kerületi Önkormányzat. Bp., 1990. 157 old.

Litván Györgyné Gál Éva: Óbuda, 1541–1848., *Létay Miklós*: Árvíz Óbudán, 1838., *Létay Miklós*: Óbuda parasztpolgársága, 1848–1945.

Tapolca. Fotók: *Zentai Gábor*. Polgármesteri Hivatal. Tapolca, 1991. 28 old.

Timaffy László: Rábaköz és a Hanság. Novodát, 1991. 270 old.

Tokaj. Szerk.: *Bencsik János*. Fotók: *Kovács Péter* és *Valent Ede*. Kiadja a Városvédő és Városszépítő Egyesület. Tokaj, 1991. 39 old.

Tokaj és Hegyalja V. Szerk.: *Bencsik János* és *Szakál Jenőné*. Kiadja a Zempléni Múzeumok Baráti Köre. Miskolc, 1991. 118 old.

Boros László: Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása (1787–1990), *Németh Gábor*: A szokásjog szerepe a hegyaljai mezővárosok életében a XVII–XVIII. szd-ban, *Takács Péter*: Tokaj város rendtartása 1610-ből, *Bencsik János*: A tokaji kisnemesség a XVIII. szd-ban, *Údvari István*: Tokaj-hegyaljai mezővárosok és falvak Molnár András: Tekintetes nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása c. munkájában, *Pók Judit*: Hegyaljai hétköznapiak a körrendeletek és dobolási könyvek alapján, *Szalapszki Péter*: Tokaj-Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor, *Mező András*: Hegyaljai jobbágynévek a XVI. században, *Csige Katalin*: Adalékok a hegyaljai hivatali írásbeliséghez, *Makoldi Sándorné*: A tokaji Székely család.

Dr. Tóth József: Kossuth Lajos nyomában hazai és külföldi tájakon. *Kossuth Lajos Emléktúrák*, 2. Jelvénytérző túrafüzet. Bp. 1991. 70 old.

Tóth Mihály: Gödöllő és a gödöllői járás utcanevének névtani vizsgálata. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 95. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoporthoz tartozó Munkaközössége. Bp., 1991. 35 old.

Török József: A magyar föld szentjei. Tulipán. Bp., 1991. 175 old.

Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Ethnica. Debrecen, 1991. 555 old.

Németh Péter: Farkas József 60 éves, *Bóna István*: A székely kérdés mai állása egy régész-történetész szemszögéből, *Madaras László*: IX. századi leletek az Alföldön, *Pattantyus Á. Miklós*: Régészeti geofizikai kutatások, *Németh Péter*: Szabolcs-Szatmár-Bereg a kései középkorban, *Bene János*: A nemzetország szervezése Szatmár vármegyében 1848-ban, *Orbán Sándor*: Helyzetjelentés Szatmár megyéből (1945. január 6.), *Selmezi László*: Adatok egy alföldi mezőváros – Szolnok – céhes iparához a XVIII. század második és a XIX. sz. első felében, *Fodor István*: A magyar szekerkezés kezdetei, *Paládi-Kovács Attila*: A történeti források szerepének változása a magyar néprajzban, *Szabadfalvi József*: Az intenzív sertésfajta Magyarországon, *Balassa Iván*: A harmatkása, *Bódi Erzsébet*: A természetes növénytakaró hasznosítása táplálkozás céljából az Ungvidéken, *Bereznai Ilona N.*: Adatok Nagykeresztői népi táplálkozásához, *Dám László*: Adatok egy szabolcsi falu (Balkány) népi gazdálkodásához, *Szalay Zsigmond*: A kendertermelés és munkálatai Tyukodon, *Selmezi Kovács Attila*: A szatmári szőrőrosta, *Viga Gyula*: Fuváros közvetítő a Felföld és a magyar Alföld közötti árucserében, *Kotics József*: Mézkereskedés a XIX. sz.-ban, *Szalay Emőke*: A mázas fazekesség korai emlékei Debrecenben, *Füvessy Anikó*: Az agyagminőség változásának szerepe a tiszafüredi edénytípusok módosulásában, *Szabó László*: A gazdaságtípusok és az építkezés összefüggései a tiszazugi szőlőkben, *Voigt Vilmos*: Struktúra a folklórbán, *Gunda Béla*: A síró Szűz Mária és a vándorló kovács, *Bartha Elek*: A lakóház szakrális funkciói, *Krupa András*: A nyíregyházi és a Békés megyei szlovákok mítikus alakjai, *Páricsi Zoltán*: A magyar népi játékok mumusa, az angol mummer és a görög momorei, *Barabás László*: Farsangtemetés a sövidéken, *Radácsy Judit L.*: Nyugati és keleti párhuzamok a karácsony-újévi hagyománykörhöz, *Cservanyák László*: Betlehemes játékok Nyírcsaholyban, *Papp Attila*: Egy bihari betyár, *Soltészné Pádár Anna*: Népiételet a vérbíró felett, *Novák László*: Sirversek, „nevető fejfák”, *Zsupos Zoltán*: Szitkok, átkok, káromkodások Rozsnyón a XVII–XIX. sz.-ban, *Rácz Magdolna D.*: Adatok Nyírbátor népművészetéhez, *Érdy Miklós*: A koronázási palást szegélyén a daru, a tulipán és István király bal keze, *Ujváry Zoltán*: Rákóczi-mondák a folklórbán, *Nyéki Károly*: A tiszaberegi klostrom

legendája, *Varga Júlia*: Három szatmári boszorkány, *Sebestény Árpád*: Régi bibliafordításaink hatása nyelvünk fejlődésére, *Dankó Imre*: Egy elfelejtett szatmári etnográfus: Erdős Jenő, *Szabó István*: Egy szamoszegi tanítónő és ránk maradt néprajzi kéziratöröksége, *Szállási Árpád*: Ecsedi Kovács Gyula, Erdély leghíresebb színésze, *Erdész Sándor*: Folklorikusatások Szatmárban.

Turai Lajos: Hűség a Bakonyhoz. Epizódok a bakonyszentkirályi Váralja Mgtsz történetéből. Kiadja a tsz. Veszprém, 1990. 202 old.

Új Minden Gyűjtemény. Társadalomtudományi értekezések, 9. kötet. Madách. Pozsony/Bra-tislava, 1990. 239 old.

Czagány Zsuzsa: De modis musicae (A magyarországi zeneelméleti irodalom legkorábbi töredékes emléke), *Gráfel Lajos*: Komárom erődrendszere, *Vargáné Tóth Lidia*: A termelés és a fogyasztás összefüggései Nyékvárkony népi táplálkozásában, *Fehérvári Magda*: Egy néphitelem (szemverés) emlékei a csicsói néphagyományban, *Liszka József*: Farsangvégi maszkos alakoskodó felvonulások a Kisalföld északi felén, *A. Nagy László*: A tanuló létszámának alakulása az alapiskolákban 1961–1988 között, *Gyurgyik László*: Ingázás Szlovákiában – adalékok egy társadalmi-gazdasági jelenség megközelítéséhez, *Gajdos, Marián*: A Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézete nemzetiségkutatási programjainak irányvonala, *Balassa Zoltán-Bánesz László-Bogoly János-Csáky Károly-Duka Zólyomi Norbert-Gaal Lajos-Gézi Lajos-Gyurgyik László-Kiss László-Kovács Zoltán-Mácza Mihály-Mészáros András-Ozogány Ernő-Popély Gyula-Turczel Lajos-Vadkerty Katalin-D. Varga László-Znám István*: A tudomány szerepe a csehszlovákiai magyar szellemi életben.

UTÁNPÓTLÁS. Dolgozatok Kecső néprajzából. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság kiadványa. Szerk.: *Liszka József*. 1991. 42 old.

Liszka József: Előszó, *Vehrer Adél*: Az erdő jelentősége a kecsői lakosság életében, *Vass Ildikó*: Az erdei termények gyűjtögetése Kecsőn, *Iski Ibolya*: Húsvéti szokások – tojásfestés, öntözködés, *Szilvási Erika*: Népi gyógyászat Kecsőn, *Kázmér Erika*: A kötény szerepe Kecső népviseletében, *Pandi Zsuzsa*: A serdülőkor hagyományai Kecsőn, *Füry Zsófia*: A kecsői lakodalom.

Válság és kiút. Falukonferencia. Szerk.: *Kovács Teréz*. Kiadja az MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs, 1991. 318 old.

A tartalomról: *Enyedi György*: Fordulópont előtt a magyar falu, *Márkus István*: Települések és válsághelyzetek, *Halász Péter*: A mezőgazdasági kistermelés szerepe a települések fejlődésében, *Kovács Teréz*: Földjüket visszaigénylők különféle csoportjainak kiútkeresése a válságból, *Fleischer Tamás*: Kistelepülések térben és időben, *Dövényi Zoltán-Tolnai György*: A falusi munkanélküliség néhány kérdése Magyarországon, *Csapó Tamás*: A népességszám alakulása a Nyugat-Dunántúl

falusi településeiben, *Süli-Zakar István*: Városi központok nélkül maradt falusi térségek társadalomföldrajzi viszonyai Északkelet-Magyarországon, *G. Fekete Éva*: Hogy a térképen a Cseréhat ne legyen se fehér, se fekete!, *Rudl József*: Falu és térkapcsolatok, *Márkus István*: A mai falukutatás kérdései és módszerei, *Kiss József*: Az 1980-as évtized magyarországi falukutatásairól, *T. Kiss Tamás*: A nyitott képzésről a falukutatás kapcsán, *Horváth József*: Szerény célok a falukutatásban, *Németh Zsolt*: Néhány gondolat az aprófalvak helyzetének változásáról – Baranya megyei példák, *Kovács Teréz*: A falusi társadalom anyagi rétegződése, *Varga Dávid*: Mit láttam, mit látok és mit nem látok a mai pusztákon? *Pethő László*: Az elvándorlások okai és irányai egy járszági község példáján, *Órszighy Erzsébet*: Egy ezerlelkes Heves megyei falu önállósulásának történeti-gazdasági előzményeiről, *Csefkó Ferenc*: Falutársadalom és hatalom, *Simon Tamás*: 1990. évi falukutató tábor tapasztalatai, *Kovács Katalin*: Változások a rendszerváltás jegyében egy Baranya megyei községben, *Pálné Kovács Ilona*: Változások a falvakban az önkormányzati modell nyomán, *Hajdu Zoltán*: A községi önkormányzati közigazgatás hagyományai Magyarországon és az új önkormányzati törvény, *Fürcht Pál*: Neve sincs „községek”, *Szabó Géza*: A falusi turizmus szervezésének, fejlesztésének néhány aktuális kérdése, *G. Fekete Éva*: A regionális alapon szerveződő településszövetségek létrejöttének hátteréről, Magyar nyelvű falu-szakirodalom, 1980–1990.

Veszprémi Történelmi Tár, 1989. I. Főszerk.: *Praznovszky Mihály*. A veszprémi Múzeumi Igazgatóság kiadványa. 108 old.

Ács Anna: Szólóművelő és gazdaközösségek Tapolcafőn (1759–1943), *V. Fodor Zsuzsa*: A veszprémi ipartestület története II., *S. Lackovits Emőke*: 16–17. századi kéttornyúli párták és párhuzamaik, *K. Palágyi Sylvia*: A kemenesszentpéteri római kori halomsír, *Veress D. Csaba*: A Kál-völgy története III., *Makkay János*: Pannonia vagy Dacia?, *Jánoska Péter*: Római kori löszerszám restaurálása, *Terray Barnabás*: Veszprém megyei utódvédharcok a pákozdi csata előtt 1848-ban, *Solymosi László*: Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete, *Mithay Sándor*: Adatok a pápai római katolikus plébániatemplom történetéhez.

Veszprémi Történelmi Tár, 1989. II. Főszerk.: *Praznovszky Mihály*. A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa, 158 old.

S. Perémi Agota: Honfoglaláskori köznépi temető Veszprémben, *Gläser Roland-Regénye Judit*: A vonaldiszes kerámia és a lengyeli kutúra telepe Kúpon, *T. Bíró Katalin*: A Kúp-egyesi neolitikus lelőhely községközei, *Ertel, Christine*: Késő római oszlopok a tihanyi kőtarban (német), *V. Molnár László*: Thury György palotai és kanizsai kapitányságának története, *Vizi László Tamás*: A végvári rendszer kiépülése a győri főkapitányság területén, *Veress D. Csaba*: Veszprém megyeiek a doni fronton I., *Huszár János*: Ejtőernyőskronika (1938–1941), *Rainer Pál*: A Nádasy, valamint a

rokon Nádasdi Darabos és Gersei Pethő családok címere az idők folyamán, *Fülöp Gyula*: Veszprém megye önkormányzati igazgatása a felszabadulástól a tanácsok megalakításáig (1945–1950), *Tüskés Gábor–Knapp Éva*: Padányi Bíró Márton és a dunántúli protestantizmus, *Molnár András*: Egy zalai kisdíák emlékei a reformkorból: Részletek Galsi Kovách Ernő emlékiratából, *Tölgyesi József*: Dorosmai János emlékezete (1886–1966).

A végvárok és a végváriak sorsa, 1699–1723. Szerk.: *Petercsák Tivadar és Pető Ernő*. Kiadja a Dobó Vármúzeum. Eger, 1991. 126 old.

Várkonyi Agnes R.: Végvár és Közép-Európa, *Nagy László*: „Álmodjunk harcot szegény magunknak...”, *Czigány István*: Regularitás vagy gerillaháború, *Kiss István N.*: A katonaparasztsági sorsa 1699-től a XIX. sz. második feléig, *Tóth*

István György: Karddal szerzett és piacon vett armálisok: a végváriak útjai a nemességbe a XVIII. sz. elején, *Kiss József*: A szegedi várkatonaság igénye a dél-kiskunsági pusztákra 1686 és 1733 között, *Csorba Csaba*: Várak a Rákóczi szabadságharcban, *Varga J. János*: A siroki vár végnapjai, *Ortutay András*: Észtergom vára és a várbeli katonaság a XVII–XVIII. sz. fordulóján, *Magyar Kálmán*: Somogy várai és véghelyei 1699–1723 között, *Balsai Jolán B.*: Zemplén várai és várkastélyai a XVII–XVIII. sz. fordulóján.

Virt László: Katolikus kisebbség Erdélyben. *Egyházfórum könyvei*, 7. Bp.–Luzern, 1991. 145 old. és 47 kép.

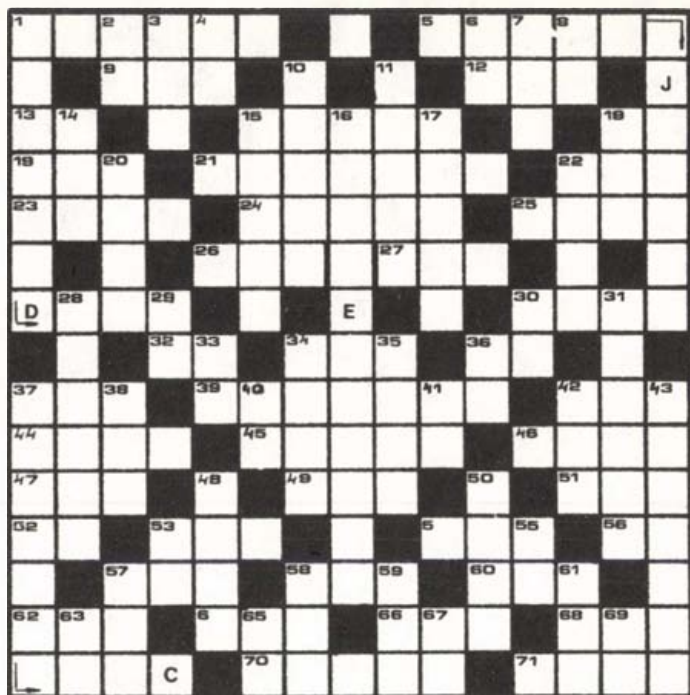
Zsámbék. Összeállította: *Pati Nagy Elemér*. Kiadja a Művelődési Otthon. Zsámbék, 1991. 50 old.

Felhívás a falukrónikák időszerűsítésére, pótlására és készítésére

Mi, a hosszúperesztegi honismereti találkozó résztvevői 1992. január 17-én műhelybeszélgetést folytattunk a falumonográfiákról, falukrónikákról. Véleményünk szerint a falvak megmentése és felvirágoztatása nemcsak azok gazdasági erőforrásaitól, hanem – ugyanilyen mértékben – kulturális intézményrendszerük működésétől és identitás-tudatuk ápolásától, fejlesztésétől is függ. Éppen ezért sajnálunk láttuk tudomásul, hogy a megyében a hatvanas-hetvenes években erősödő krónikaíró-mozgalom megrekedt. Sőt, több helyütt az elkészült krónikákat szerzőik, a polgármesteri hivatalok a fiókok legmélyebb zugaiba zárják, szégyellvén a megírás időpontjában kötelezően érvényesített szemléletüket, s azt, hogy – mindenekelőtt a XX. századi eseményeket illetően – méltatlanul maradtak ki belőlük fontos és objektív tények. Megítélésünk szerint a megyében elkészült falukrónikák olyan értékeket tartalmaznak, amelyek nagyobb része ma is vállalható és vállalandó, s elhallgatásuk a helybéli lakosságot fosztja meg fontos szellemi-közösségi tápláléktól. A teljes megtagadás és újrakezdés – az Akadémia elnökeivel szölvé – „idétlen radikalizmus” lenne. E téren is felhívjuk a falvak polgármestereit, honismereti munkásait, közösségeit, az egyházakat, a faluból elszármazott lokálpatriótákat és történészeket, és javasoljuk az ország valamennyi településének, hogy honalapításunk 1100. évfordulójára – 1996-ra minden településünk egészítse ki meglévő krónikáit, s írja folyamatosan tovább azokat. Ahol pedig nem készültek eddig krónikák, szervezzék meg írásukat. Örömmel vennénk, ha a leggazdagabb tényanyagú, a helység történetét, néprajzát és más körülményeit részletesen feltáró krónikákból a közeljövőben monográfiák születnének.

Meggyőződésünk szerint falvaink erősödő demokratikus közszelleme, a fejlesztés szándéka segítheti felhívásunk eredményességét. A Vas megyei honismereti egyesület készsággel ajánlja föl lehetőségeit és javasolja, hogy más megyék honismereti egyesületei is segítsék e munkát.

Hosszúpereszteg, 1992. január 17.

Ebben a keresztrejtvényünkben a magyar történelem néhány figyelemre méltó eseménye, illetve személye van elrejtve.

VÍZSZINTES: 1. Itt alapította 1421-ben Tengerész Henrik földrajzi és csillagászati iskoláját, valamint azt a hajógyárat, ahonnan az első négyár-bocos vitorlások (karavellák) kikerültek. 5. *Őt köszöntötték 75. születésnapja alkalmából a Honismeret 1991/2. számában.* 9. Ilyen készülék is található a háztartásokban. 12. Hét vezér közül az egyik. 13. Thaiföldi és uruguayi gépkocsik jelzései. 15. Mohón iszik. 18. Állóvíz. 19. Gyilkolt. 21. Több pápa neve volt. 22. Fafajta. 23. Kelet-ázsiai folyó. 24. Tehén teszi a réten. 25. Gabonanövény. 26. Magot a földbe szór. 27. Vulnus. 30. Régi rang. 32. A vízszintes 25. közepe. 34. E napi. 36. Egyszerű szerszám. 37. Római számok: százötvenegy. 39. 1848. szeptember 27-én itt tartotta emlékezetes nagy beszédét Kossuth Lajos. 42. Tagadószó. 44. Gördülékény. 45. Megvehető. 46. Tagállam Braziliában. 47. Becézett leánynév. 49. Jól keverve. 51. Két darab. 52. Szolmizációs skála. 53. Orosz súlymérték: 16,48 kg. 54. Fohász. 56. Kambodzsai és kubai gépkocsik jelzései. 57. Vissza: helység Pest megyében. 58. Négy évszázad közül az egyik. 60. Fejér megyei helység. 62. Ilyen leves is van. 64. Azonos a 12. vízszintessel. 66. Rövid női név. 68. Fák réme. 70. Egyiptomi helység. 71. Helység Somogy megyében.

FÜGGŐLEGES: 1. *Ő az Orbán Balázs Köz-művelődési Egyesület tiszteletbeli elnöke.* 2. Egy forma betűk. 3. Foggal morzsol. 4. Mutatószó. 6. Asztácium vegyjele. 7. Égítést. 8. Ittrium és kén vegyjele. 10. Égtáj. 11. Folyó a Bánságban. 14. Németországi város. 15. Vas megyei helység. 16. *Zalai Honismereti Alapítvány nevadója.* 17. Orvosi vélemény. 18. Ilyen biztosítás is van. 20. A Tobol bal oldali mellékfolyója ékezettel. 22. Teljesen átmelegszik. 28. 1808. augusztus 17-én itt zajlott csatáról nevezetes városka. 29. Étélizető. 30. Gépkocsi röviden. 31. Dalmúvek. 33. Kettős betű. 34. Lány hangsor. 35. ...lens, latin érzékellen. 36. Azonos a vízszintessel. 37. *Itt volt 1990 júliusában a XVIII. Országos Honismereti Akadémia.* 38. Azonos az 54. vízszintessel. 40. Fordított mutatószó. 41. Ok. 42. Azonos a 7. függő gessel. 43. *Ebben a hónapban volt 1991-ben Honismereti Szövetség elnökségi ülése.* 48. Jel tős egyiptomi vásárvaros. 50. Mikor? arab n ven. 53. Olasz folyó. 55. Árpád páratlan betűi Gyilkos szerszám. 58. Veszprém megyei hely. 59. Fordítva: város Marokkóban. 61. Üres rúd. Visszaér(!). 65. Arzén vegyjele. 67. Tantál vegyjele. 69. Zár határok.

Beküldendő sorok: vízszintes 5., függőleges 1., 16., 37., 43. Beküldési határidő: 1992. április 30. A helyes megfejtők között a Lakitelek Alapítvány ajándékaent tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

Mokos István

Az 1992. 1. számban megjelent honismereti keresztrejtvény helyes megfejtése: Megalakult a József Attila emlékbizottság. Könyvet nyert: Czombor Zoltán (Paszab), Fehér Ildikó (Bp.), Görcsös Agnes (Kassa), Kondor Endre (Bp.), Mocsár Agnes (Bp.), Kovács Gábor (Békéscsaba), Nagy Imréné (Vág), Paksi Agnes (Bp.), Szmodics László (Kulcs), Varga Imr. (Bárslédec).

Bálint-napi tyúkültetés Boldogon

A néphagyomány szerint Bálint napjával veszi kezdetét a falusi portákon a tyúkültetés. A gazdaasszonyok a legjobban ülő szárnyasokat választják ki és mindig páratlan számú tojásra teszik rá. A helyi hagyományairól jól ismert Boldogon községben Bódi Józsefné, a helyi adalmak főzőasszonya kendermagos kenyérsütőjét a búbos kemence közelében helyezte el.

Szabó Sándor felvételei

